

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Karl Marx

**Ekonomi
Politiğın
Eleştirisine
Katkı**

D Ü R D Ü N C Ü B A S K I

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI

KARL MARX

ÇEVİREN
SEVİM BELLİ

Karl Marx'ın *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* adlı yapıtını, Fransızcasından (= *Contribution à la Critique de l'Économie Politique*, Editions Sociales, Paris 1957), Sevim Belli dilimize çevirmiş, ve kitap, *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı* adı ile, *Sol Yayınları* tarafından, Temmuz 1979 (Birinci Baskı: Mayıs 1970; İkinci Baskı: Kasım 1974; Üçüncü Baskı: Eylül 1976) tarihinde, Ankara'da, *İlkıyaz Basımevi*'nde dizdirilip bastırılmıştır.

İÇİNDEKİLER

- 1 Sunuş, *Émile Bottigelli*
23 Önsöz, *Karl Marx*
29 Karl Marx'ın "Ekonomi Politikin Eleştirisi", *Friedrich Engels*

BİRİNCİ KİTAP SERMAYE ÜZERİNE

43

- 45 BİRİNCİ KISIM: GENEL OLARAK SERMAYE
45 Birinci Bölüm: Meta
75 A. Metam tahlili üzerinde tarihsel düşünceler
- 89 İkinci Bölüm: Para ya da basit dolaşım
90 I. Değerlerin ölçüsü
104 B. Paranın ölçü birimi üzerine teoriler
116 II. Dolaşım aracı
117 a) *Metaların başkalaşımı*
130 b) *Paranın dolaşımı*
140 c) *Sikke. Değer alâmeti*
160 III. Para
163 a) *Para yığılma (iddihar)*
178 b) *Ödeme aracı*
192 c) *Evrinsel para*
197 IV. Değerli madenler
202 C. Dolaşım araçları ve para üzerine teoriler

EKONOMİ POLİTİKİN ELEŞTİRİSİNE GİRİŞ

241

- 245 A. — Giriş
245 1. Üretim, tüketim, dağıtım, değişim (dolaşım)
245 I. Üretim
247 Tarihsel üretim ilişkilerinin sürdürülmesi. Genel olarak üretim ve dağıtım. Mülkiyet
252 II. Üretim ile dağıtım, değişim, tüketim arasında genel ilişki
254 A) Üretim aynı zamanda tüketimdir de
260 B) Dağıtım ve üretim
265 C) Değişim ve üretim
266 III. Ekonomi politikin yöntemi
277 IV. Üretim. Üretim araçları ve üretim ilişkileri. Üretim ilişkileri ve dolaşım ilişkileri. Üretim ve dolaşım koşullarına göre devlet ve bilinç biçimleri. Hukukî ilişkiler. Aile ilişkileri.

E K L E R

283

- 285 *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* üzerine mektuplar
297 Adlar Dizini
306 Kaynaklar Dizini
306 I. Yazarlar
313 II. Gazete, Dergi ve Öteki Yayınlar
314 Konu Dizini

Karl Marx, 5 Mayıs 1818'de, Almanya'nın Trier kentinde doğdu. Orta öğrenimini Trier'de, yüksek öğrenimini Bonn ve Berlin üniversitelerinde tamamladı. Berlin Üniversitesinden felsefe doktoru oldu.

1841 yılında, Almanya'da hüküm süren siyasi irtica yüzünden Marx, özlediği akademik kariyere katılamadı. Bir süre gazetecilik yaptı. Ama gazete sahiplerinin ve sansürün ortak baskısı sonucu, bu işten ayrılmak zorunda kaldı. Fransa'ya göçtü. Fransa'dan ve daha sonra Belçika'dan çıkarılınca, 1848'de, İngiltere'ye gitti. Londra'ya yerleşti ve hayatının sonuna kadar orada kaldı. 18 Mart 1883'te öldü.

Karl Marx'ın ekonomi politik üzerine en önemli üç yapıtı *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, *Kapital —Ekonomi Politikin Eleştirisi—*, ve *Artı-Değer Teorileri (Theorien über der Mehrwert)*'dir. Ekonomi politik üzerine diğer yapıtlarından bazıları, 1844 *Elyazmaları, Felsefenin Sefaleti* (1847), *Ücretli Emek ve Sermaye* (1847), "Serbest Ticaret Üzerine Konuşma" (1848), *Grundrisse* (1850-1859), *Ücret, Fiyat ve Kâr* (1865)'dir.

İlk kez 1859 yılında yayınlanan *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* hakkında, Marx, bu yapının, 15 yıllık çalışmasının, yani ömrünün en güzel yıllarının ürünü olduğunu, ve ilk kez, bu yapıtta, "toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzının bilimsel olarak sunulduğunu" belirtir. 1867'de ilk cildi yayınlanacak olan *Kapital*, başlangıçta, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın bir sonraki bölümü olarak düşünülmüştü, ama Marx, planını daha sonra değiştirmiş ve *Kapital*'i başlıbaşına bir yapıt olarak kaleme almıştır. *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın içeriği, *Kapital*'in Birinci Cildinin Birinci Kısımında yeniden ele alınmaktadır. Şu farkla ki, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da geniş olarak ele alınan konular, *Kapital*'de yalnızca değinilerek geçilmiş, tersine, birincisinde kısa geçen konulara *Kapital*'de geniş yer verilmiştir. Değer ve para teorileri tarihî üzerine olan kesimler ise, *Kapital*'in tamamen dışında bırakılmıştır. Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'da, teorisini, özellikle burjuva iktisatçıları eleştirerek geliştirmektedir.

Marx, bu yapının "Önsöz"ünde, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki ve üretim ilişkileriyle buna tekabül eden siyasal ve hukuksal üstyapı arasındaki bağlantıları ve marksist devrim kavramını, özlü, açık bir özet şeklinde sunmaktadır.

Marksist yöntemin çağlar boyunca tarihsel gelişmeye uygulanmasının önemli bir örneğini oluşturan ve özellikle son zamanlarda kapitalizm-öncesi ekonomik biçimler üzerine yapılan tartışmalarda önemle üzerinde durulan ve Marx tarafından bu kitaba "giriş" olarak kaleme alınmış olmasına karşın, yeteri kadar geliştirilmediği inancıyla sağlığında yayınlanmamış bulunan "Giriş" bölümü, bu kitapta yer almaktadır.

Bu kitapta yer alan Engels'in, "Karl Marx'ın 'Ekonomi Politikin Eleştirisi'" adlı yazısı ile Marx'ın yapıta ilgili bazı mektupları, Karl Marx *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*, Dietz Verlag, Berlin 1963'ten alınmıştır.

BİLİMSEL sosyalizmin temel taşı olan ekonomi politığın eleştirisi, Karl Marx'ın bütün ömrü boyunca üzerinde kafa yorduğu başlıca sorunlardan biri oldu ve onun araştırmalarının temel konusunu teşkil etti. Gerçekten, *Kapital*, uzun çalışmaların ürünüdür ve bu temel yapının kökleri, yazarının da gençliğine kadar uzanır.

Marx, 1842'de, *Rheinische Zeitung*'da, orman kaçakçılığı ve Mosel köylülerinin durumu ile ilgili yasaları incelerken, iktisadî ilişkilere lâayık oldukları bütün önemi verme gereğini duydu.¹ Devlete yapısını veren insanların iradesi değildir, insanlar arasındaki ilişkilerin nesnel durumudur. Burjuva toplumunu açıklayan

¹ Engels, R. Fischer'e yazdığı 5 Nisan 1893 tarihli mektubunda şöyle diyor: "Marx'ın, orman kaçakçılığı ve Mosel köylülerinin durumuyla ilgili yasalarla uğraşırken politikadan salt iktisadî ilişkilere geçmek zorunluluğunu duyduğunu ve böylelikle sosyalizme vardığını kendisinden sık sık dinlemişimdir."

Hegel'in umduğu gibi, bu toplumun hukukî zırhı değildir; bu hukukî zırh bir üstyapıdan başka bir şey değildir ve burjuva toplumu, mülkiyet ilişkileriyle açıklanır. "*Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*"'ne "*Giriş*"te² şekillenecek olan bu fikir, onun araştırmalarına yön verecektir ve 1844'te, Paris'e geldiğinde, Marx, Adam Smith gibi, J.-B. Say, Ricardo ya da, Boisguillebert gibi ünlü iktisatçıların yapıtlarını didik didik edecektir. Daha o zaman, 1844 *Elyazmaları*, burjuva ekonomi politığın kategorilerinin bu ilk eleştirici incelemesini yansıtır. Engels'in *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de yayınladığı "Bir Ekonomi Politik Eleştirisi Denemesi"nin³ Marx üzerinde belirleyici bir etkisi olacaktır, ki Marx, bunu, *Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı*'nın "Önsöz"ünde kendisi teslim etmektedir.

Her ne kadar Marx, ekonomi politik alanına, gençlik yapıtlarında ifadesini bulan felsefî bir görüş açısından hareket ederek yaklaşırsa da, onun bilimsel araştırmaları, Fransız sosyalizminin teorisyenleriyle temasları, devrimci işçi kulüplerine sık sık gidip gelmesi, kendi temel tutumuna onu hızla götürecektir. Brüksel'de Alman İşçileri Derneğinde, Ocak 1848'de verdiği derslerde (ki bunlar, *Ücretli Emek ve Sermaye* başlığı altında yayınlanmıştır), Marx, daha o zaman, en önemli buluşunun kaba çizgilerini saptamıştır: artı-değer teorisi. O, bu dönemde, sadece, *Alman İdeolojisi*'nde (1845-1846) bulunan tarihsel materyalizm anlayışını geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda, iktisadî doktrinlerini eleştirdiği Proudhon'a karşı kaleme aldığı bir yapıt olan *Felsefenin Sefaleti*'ni de yazmış bulunuyordu. Her ne kadar 1847'de yayınlanan bu kitapta, daha o zaman, ekonomi politığın eleştirisi kaba çizgileriyle sunuluyorsa da, bu, henüz, birkaç yıl sonra sunacağı gibi, o, bilimsel kesinlikle geliştirilmiş değildir. Her ne kadar, Ricardo'nun görüşünün darlığına ve onun teorilerinin aşılmış olduğunun tam bilincindeyse de, hâlâ, onun para ve rant teorilerini kabul etmektedir. Hiç kuşku yok ki, Marx şimdiden bu teorilerin, bizzat Ricardo'nun görüşü açısından mantıksız yanlarına işaret etmekten geri kalmamaktadır; ama Ricardo'nun teorisini çürütmeden önce, kendisinin, henüz ancak kaba çizgileriyle saptanmış olan ekonomik doktrinini ayrıntılı olarak geliştirmesi gerekmektedir.

1848 devriminin, Marx'ı, çalışmalarından nasıl ayırdığı ve onun,

² Bkz: K. Marx, F. Engels, *Din Üzerine*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 37-55.

³ Engels'in adı geçen yazısı için bkz: Karl Marx, 1844 *Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 397-433.

Almanya'da, demokratik devrim uğruna savaşında, nasıl yer aldığı bilinmektedir. Onun yeniden ekonomi politik araştırmalarına girişebilmesi için, sürgününü ve 1850'de Londra'ya yerleşmesini beklemek gerekecektir. Marx, Londra'da, klasik ekonomi politik denen burjuva toplumun teorisini, en yetkin biçimde geliştirmiş olan bir ülkenin göbeğinde, ideal bir gözlem noktasında bulunuyordu. British Museum'daki zengin belgeler, Avustralya ve Kaliforniya altın madenlerinin bulunmasıyla iktisadî yaşamın girmiş olduğu yeni gelişme aşaması, onun için, gözlem ve inceleme kaynaklarıdır. *Neue Rheinische Zeitung*'un 1850 sonbaharında çıkan sayısından başlayarak 1847 iktisadî bunalımını ve 1848-49 yıllarının geri dönen refahını içeren son yılların iktisadî yaşamının bilançosunu kuruyor ve bundan şu sonuçları çıkarıyor:

"Burjuva toplumun üretici güçlerinin, burjuva ilişkileri çerçevesi içinde, mümkün olan olanca hız ve bereketiyle geliştiği bu genel refah döneminde, gerçek bir devrim sözkonusu olamaz. Böyle bir devrim, ancak şu iki etmen, modern üretici güçler ile burjuva üretim biçimleri çatıştıkları dönemlerde mümkündür. Kıtadaki düzen partilerinin ayrı ayrı hiziplerinin temsilcilerinin, karşılıklı olarak birbirini lekelemek suretiyle şu anda girişmiş oldukları çeşitli kavgalar, yeni devrimler için vesile yaratmak şöyle dursun, tam tersine, ancak şu anda ilişkiler tabanının bu kadar sağlam olmasından, (ve irticam bilmediği bir şey) bu kadar burjuva olmasından ötürü mümkündür. Burjuva gelişmeyi durduran her türlü gerici girişim, nasıl bu temele çarpıp kırılmaya mahkûmsa, demokratların bütün ahlâkî öfkelenmeleri ya da bütün heyecanlı söylevleri aym akıbete uğramaya mahkûmdur. Yeni bir devrim, ancak yeni bir bunalımdan sonra mümkün olacaktır. Ama birincisi, ikincisi kadar kaçınılmazdır."⁴

Bir nispî sükûnet döneminin gelmekte olduğu bellidir ve Marx, iktisadî araştırmalarına hız vermek için bundan yararlanacaktır. O, her gün British Museum'da çalışır. Hızlı ilerlemeler kaydetmektedir ve, daha 2 Nisan 1851'de, Engels'e şu haberi verir:

"Öyle bir noktaya vardım ki, beş hafta içinde [Museum'daki] şu cansıkıcı iktisat üzerine çalışmalarımı sona erdireceğim. Ve iktisat çalışmalarına, ondan sonra, evde devam edeceğim; Museum'da başka bir bilimle uğraşacağım. Bu iş benim canımı sıkırmaya başladı. Özünde, bu bilim, çok kez son derece ince ayrıntılı olan tek tek incelemelerde, bütün yapılanlara karşın, A. Smith ve

⁴ Mehring, *Aus dem Literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels...*, c. III, s. 467-468.

D. Ricardo'dan bu yana, bir ilerleme kaydetmiş değildir.”⁵

Ama Engels, kendisine yanıtında, kararının bu kadar kesin olmaması gerektiğini öğütlüyor:

“Okuman gereken önemli sayılabilecek tek bir kitap kaldığı sürece, yazmaya başlayamazsın.”⁶

Gerçekten, Marx, bir iktisadî yapıtlar yığınınına dalmış bulunmaktadır ve çalışmalarının sona erdiğini o kadar çabuk göremeyecektir. Ama onun sürdüğü yaşam, çetin bir yaşamdır. Bu yıllar, yaşamının en zor yılları olacaktır. Hemen hemen hiç bir geliri yoktur ve büyümekte olan bir ailenin gereksinmelerini karşılaması gerekmektedir. Engels'in hiç bir zaman esirgemediği yardımına karşın, yoksulluğu gidermek için, Marx, *New York Daily Tribune*'ün muhabirlik görevini kabul ediyor. Hatta bu günlük gazetenin yayımcılarından biri olan Dana'nın yönettiği ansiklopedi için de, yazı yazmayı kabul edecektir. Marx'ın gazetedeki işi, fiilen, oldukça düzenli bir tempoyla, 1862'ye kadar sürecektir, ve onun, siyasal olayların gelişmesini izlerken gösterdiği dikkate tanıklık eden bir sıra değerli makaleler yazmış olması, kendisine bu yüzden borçlu olmamıza karşılık, gene de iktisadî yapıtını olgunlaştırıp sunmasını geciktirmiştir.

Bu arada, 1857'de, Marx ve Engels'in yazışmalarında, gelişini önceden haber veren işaretleri dikkatle belirtmiş oldukları iki yıldır gelişmekte olan bunalım, had aşamaya giriyor. Fransa'da ve Almanya'da malî spekülasyonlar, New York'ta borsa rayiçlerinin anî düşüşü, birkaç sanayicinin gürültülere neden olan iflâsı, ekonomi dünyasının derin altüst oluşlara sahne olacağını göstermektedir. Engels, Marx'a yazdığı 17 Kasım 1856 tarihli mektubunda şöyle diyor:

“Devrim için bu seferki kadar *elverişli bir alan* bulmak kolay olmayacaktır. ... Ne mutlu ... ancak büyük bir yüreklilikle ve en büyük kararlılık ve azimle bir şey yapmak mümkündür, çünkü, artık bu sefer suların yükselişi 1848'deki kadar hızlı olmayacaktır.”⁷

Ve 11 Temmuz 1857'de de, Engels'e bir mektubunda, Marx şöyle diyor:

“*Crédit Mobilier*'nin gidişi ve genel olarak Bonaparte maliyesi-
nin gösterdiği üzere, devrim yaklaşmaktadır.”⁸

⁵ MEGA III/1, s. 180. [Marx-Engels, *Gesamtausgabe*, (Marx-Engels, “Tüm Yapıtları”).]

⁶ *Ibid.*, s. 184.

⁷ MEGA III/2, s. 156.

⁸ *Ibid.*, s. 201.

Demek ki, bu iki adamın zihninde, devrimci patlayış bunalıma bağlıdır ve “birincisi, ikincisi kadar kaçınılmazdır”. Ama düşünüyorlar ki, bu sefer, kapitalizm on yıl önceye kıyasla, durumu düzeltmekte çok daha büyük zorluklarla karşılaşacaktır ve sosyalist kampta da birçok hayaller yok olmuştur; ki, bu da, daha enerjik ve daha açık bir eylem olanağı sağlayacaktır.

Marx için bu düşünceler, bir başka anlam da taşımaktadır. Klasik ekonomiyi incelerken, burjuva düzenin temel çelişkilere ve bu düzenin teorisyenlerinin yapıtlarının vardıkları çıkmazlara ışık tutan bazı sonuçlara varmıştır. İşçi sınıfı, şimdi artık, devrimci eylemini dayandıracağı bir bilimsel temeli emrinde hazır bulabilir. Ve Marx’ın, üzerinde yedi yıldan beri çalıştığı bu kapitalist ekonomi eleştirisini sunmak, âcil bir konu olmuştur. 8 Aralık 1857’de Engels’e şöyle yazıyor:

“İktisadî incelemelerimin tahlilini tamamlamak için, tufan kopmadan hiç değilse genel çizgilerini aydınlığa kavuşturmak amacıyla, her gece, sabahlara kadar deliler gibi çalışıyorum.”⁹

Marx’ın çalışmaları, vardığı sonuçları yayınlanmak üzere kaleme alacak kadar ilerlemiş bulunmaktadır. Ve 23 Ağustos 1857’den başlayarak *Kapital*’e varacak kişisel araştırmalarının ürünü olan özgün çalışmalarının zaman bakımından ilkinin teşkil eden ekonomi politığın eleştirisine bir giriş yazmaya başlıyordu.¹⁰ Uyguladığı plan, bu ekonomi politığın eleştirisinin, şimdiden kafasında son derece açık olarak yer aldığını göstermektedir. Burjuva bilginlerinin benimsemiş oldukları büyük kategorileri birbiri ardından inceleyerek, bunların yanlışlıklarını gösteriyor ve aralarındaki diyalektik ilişkilere ışık tutuyor. Böylelikle, ekonominin genel kavramlarının soyut sınıflandırılmasına karşı olduğu gibi, bu kavramların tarih sırasıyla incelenmesinde de karşı olan kendi yöntemini tanımlıyor. İktisadî olaylar, kapitalizm denen gelişme aşamasında, saf halleriyle incelenmelerini mümkün kılan bir görünüş içinde ortaya çıkarlar. So-yuta varmak için kavramdan hareket etmek gerekir ve kavramlar açıkça saptanılınca da, belirlenmelerinin bütün çapraşıklığıyla onu zenginleştirmek üzere somuta dönüşür. Demek ki, bu giriş, gerçekte, bir metodoloji incelemesidir; Marx’ın burjuva ekonomi politikası

⁹ *Ibid.*, s. 253.

¹⁰ İlk defa olarak *Neue Zeit*’ta yayınlanan bu giriş, bizi, hem Marx’ın çalışma yöntemi konusunda, hem de onun teorisinin *Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı*’yı yazmadan önce bile ulaştığı olgunluk derecesi hakkında aydınlatan, marksist yazının temel metinlerinden biridir.

biliminin, bu bilimin yöntem bakımından kusurlarını ayırdedecek kadar ve felsefî görüş açısına yükselecek kadar eleştirisini geliştirmiş olduğunu gösterir. Ama girişi kaleme alırken, Marx'ın kendisi de, bunun bir hakikî giriş olmaktan çok, kendi kişisel düşüncelerinin açıklaması olduğunu hissetmektedir. Onun için, IV. noktadan başlayarak konu başlıklarını not etmekle yetinmekte ve bunların altına daha şimdiden çerçevesini yarı-görebildiği bir yazıya yarayacak olan notlar koymaktadır. Ve tasarıları, *Eleştiriye Katkı*'nın ortaya çıkmasıyla gerçekleştiği zaman, bunun önsözünde şöyle diyecektir:

"Hazırlamış olduğum bir genel girişi yayınlamıyorum: çünkü, düşünüp taşındıktan sonra, bana öyle geldi ki, ilkönce tanıtlanması gereken sonuçlar hakkında önceden yargılara varmak, ancak sıkıcı olabildi ve beni izleyecek okurun tekilden genele geçmesi gerekecekti."¹¹

Marx'ın gözünün önünde bir tüm teşkil eden yapının planı, taslak halinde belirmektedir. Onun için, daha Ekim 1857'den başlayarak araştırmalarının sonuçlarını defterlere not edecek ve kendi buluşlarını, burada formüle edecektir. Daha çok geceleri çalışarak, sürmenajdan ileri gelen ciddi bir hastalığın çalışmalarını üç ay süreyle durdurmaya onu zorlayacağı mart ayına kadar, yedi defter dolduracaktır.¹² Aşağı yukarı 1.100 sayfalık koca bir cilt oluşturan bu elyazıları, iki büyük bölüm içeren bir plan gereğince düzenlenmiştir: para bölümü ve sermaye bölümü.

Başlıca sorun olan artı-değer sorunu, onun için tümüyle açıklığa kavuşmuştur. Ama şimdi, araştırmaları sırasında karşısına çıkmış olan ayrıntıları düzene koymak ve açıklığa kavuşturmak sözkonusudur. Alışık olduğu yöntem uyarınca, teorilerini eleştirdiği bir yazarı temel olarak ele alıyor ve böylelikle kendi teorilerini açıklamış oluyor. Böylece, Proudhon'un para teorisinden hareket ederek, onun karşısına kendi fikirleriyle çıkıyor. Ama, çalışmaları ilerledikçe, yeni keşiflerde bulunuyor:¹³ Örneğin değer ile para ilişkisi üzerine, fiyat ölçüsü ve değişim aracı olarak çelişkili yönere sahip özel bir meta olan paranın rolü üzerine. Ve yavaş yavaş ilk planımın genişlediğini ve ilerdeki yapıtı olacak olan *Kapital*'-

¹¹ Bu yapının 24. sayfasına bakınız.

¹² Moskova'da 1939 ve 1941'de kitap halinde yayınlanmış olan bu elyazıları, şu başlık altında tanınmaktadır: *Grundrisse der Kritik der Politischen ökonomie* (Rohentwurf).

¹³ Bu konuyla ilgili olarak Engels'in 14 Ocak 1858 tarihli mektubuna (MEGA III/2, s. 274) bakınız.

in geniş çizgileriyle taslak halinde belirlediğini görüyor.

Marx'ın Lassalle'a yazdığı 2 Şubat 1858 tarihli mektup¹⁴ bunu kesin olarak doğrulamaktadır. Birkaç aydan beri iktisadî çalışmalarının son hazırlığına girdiğini söyledikten sonra, şunları ekliyor:

“Ama işler çok yavaş ilerliyor; yıllardan beri araştırmalarının başlıca hedefi olan konuları sona erdirmeye kalktın mı, durmadan bu konuların yeni yönleri karşına çıkıyor ve yeni düşünceleri doğuruyor. ...

“İlk olarak ele alınması sözkonusu olan çalışma, iktisadî kategorilerin eleştirisidir, ya da, başka bir ifadeyi daha uygun bulursan, burjuva iktisadî sisteminin eleştirel açıklamasıdır. Bu, hem sistemin açıklamasıdır ve hem de açıklama bahanesiyle, sistemin eleştirisidir. Bütünün kaç forma tutacağı hakkında bir fikrim yok. Zamanım ve olanağım olsaydı, okura sunmadan önce tamamını son şekline sokabilseydim, çok kısaltabilirdim; çünkü bu yöntemi her zaman sevmişimdir. Ama şimdiki şekliyle fasiküller serisi halinde basılınca (ki bu, anlaşılması için belki de daha iyidir, ama hiç kuşku yok ki, biçim bakımından yapıta çok şey kaybettirir), bu, işi zorunlu olarak biraz genişletecektir.”

Ve Marx ilk kez olarak çalışmasının planını sunuyor:

“Açıklama, ele alış tarzı demek istiyorum, tamamen bilimseldir, bu bakımdan alışıldığı anlamda polis nizamlarına karşı gelmemektedir. Bütünü altı kitaba bölünmüştür: 1. Sermaye üzerine (bazı giriş bölümleriyle birlikte); 2. Toprak mülkiyeti üzerine; 3. Ücretli emek üzerine; 4. Devlet üzerine; 5. Uluslararası ticaret; 6. Dünya pazarı. Elbette, başka iktisatçıları eleştirmeden edemiyorum, ve özellikle Ricardo'yla, burjuva olduğu için onun bile *salt iktisadî açıdan* hatalara düşmek zorunda bulunduğu ölçüde, polemige giriyorum. Ama bir tüm olarak ekonomi politigin ve sosyalizmin eleştirisi ve tarihi, başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ve ensonu iktisadî kategorilerin ve ilişkilerin gelişmesinin kısa bir *tarih taslağı* da, bir üçüncü yapıtın konusu olmalıdır.”

Lassalle, bir yayınevi aramaya giriyor ve daha 3 Martta Marx'tan imzalaması sözkonusu olan sözleşmenin koşulları hakkında bilgi istiyor. 26 Martta, yayınevi sahibi Franz Duncker'in, her baskı yaprağı için üniversite profesörlerine yalnızca 2 altın verildiği halde, Marx'a 3 Friedrich altını (yani 17 taler) ödemeyi

¹⁴ Bkz: Ferdinand Lassalle, *Nachgelassene Briefe und Schriften*, hrsg. von Gustav Mayer, III. Bd. s. 116-117 (Berlin, 1922), (Bu mektuptan bir parça için bu yapıtın 285-287. sayfalarına bakınız).

kabul ettiğini bildiriyor. Görünüşe göre, Marx'ın iktisadî yapıtının geleceği güvenlik altına alınmıştır; ona kalan tek şey, son redaksiyonu tamamlamaktır.

Ne yazık ki, bu iyi haberler Londra'ya geldiği sırada, Marx, yataklık hasta olmuştur ve çalışmalarına ara vermek zorundadır. Uykusuz geceler, para sıkıntıları, *New York Tribune* muhabirliği, onun sağlığının hakkından gelmiştir ve ağır bir karaciğer hastalığına tutulmuştur. İlk yazda, 6 Mayıs'tan 20 Mayıs'a kadar, Engels'i Manchester'da ziyaret etmek üzere, kendisine çok yarayacak olan bir yolculuk yapacak kadar iyileşmiştir. 31 Mayıs'ta Londra'ya döndüğünde, Engels'e "formunda" olduğunu ve çalışmaya başlayacağını yazıyor. Ama bu arada onun ilk taslağı kesin çizgileriyle belirlemiştir. 2 Nisan 1858'de, şimdi artık birinci kısmın, sermayenin, dört başlığı içerecek olan planını, Engels'e açıklamıştı.¹⁵ Başlıklar şunlardı: A) Genel Olarak Sermaye; B) Rekabet; C) Kredi; D) Hisse Senedi Sermayesi. Birinci bölüm, Genel Olarak Sermaye, şu ikincil bölümlere ayrılmaktadır: 1. Değer; 2. Para, a) ölçü olarak para, b) değişim ya da basit dolaşım aracı olarak para, c) madenî para olarak para; 3. Sermaye. Manchester'da bulunduğu günlerde, taslağını, "defterler" in kaleme alınışı sırasında ticarî tecrübesinin bütün meyvelerini ona iletmış olan Engels ile tartışmıştı. Kısaca, notlarına döndüğü zaman, yedi cep defterinin bir dizinini¹⁶ hazırlamayı gerekli sayıyor. Yapıtı, son şekliyle kaleme almadan önce, onu bütün açıklığına görmek istiyor.

Yazın çalışmasına yeniden ara vermek zorunda kalıyor. İlk önce malî durumu gittikçe kötüleşmiştir. Bayan Marx'ın sağlığı bir hava değişimini mutlaka gerektirmektedir ve Marx, zamanının bir kısmını, Engels'in kendisine vermiş olduğu, ama ancak birkaç ay içinde ödeyebileceği bir vadeli bonoyu kıracak olan alacaklı aramakla geçirir, ve sonra, biricik gelir kaynakları olan *New York* gazetesi ve *Dana*'nın ansiklopedisi için sıkı bir çalışmayı sürdürür. Ve ensonu, Manchester gezisinin ve atla gezintilerinin biraz dindirdiği karaciğer hastalığı sıcaklarla birlikte artmıştır. Marx, kendisini yazı yazamaz durumda hissetmektedir. Yazma işine ancak eylül ayında yeniden koyulabilecektir. Nitekim 21 Eylülde, Engels'e yazdığı bir mektupta, yaz boyunca devam eden kötü sağlık durumundan söz ettikten sonra şöyle diyor:

¹⁵ Marx'ın, MEGA III/7. (Bu yapıtın 287-292. sayfalarındaki mektuba bakınız.)

¹⁶ Bu dizin, *Grundrisse*, s. 951-967'de yer almaktadır.

“İşte bu yüzdendir ki, elyazması, ancak şimdi (iki hafta içinde), ama bir seferde iki fasikül olarak gönderilebilecektir. Daha önce yazılmış olan şeyleri, güzel bir üslûpla ifade etmekten öte yapacak bir şeyim olmadığı halde, birkaç tümceyi biraraya getirmek için saatlerce uğraşınam gereken durumlar olmaktadır.”¹⁷

Gerçekte ise, yapıt elleri arasında büyümektedir. Notlarına son biçimini verirken, Marx, bunların bazı kısımlarını daha da derinliğine geliştirmektedir ve henüz *Eleştiriye Katkı* olmayan, üç defter halinde yeni bir metni kaleme almaktadır. Bu elyazmalarının bir kısmı, *Katkı*’nın “ilk biçimi” adını taşıyan iki defter şeklinde bulunmuştur.¹⁸ Anlaşıldığına göre, elimizde bulunan, bu çalışmanın son kısmıdır. Gerçekten bu yapıt *Katkı*’nın II. bölümünün 3. kısmına tekabül eden madenî para olarak paranın incelenmesi ile başlamaktadır. Burada, esasta, son biçimini almış yapıttaki konu başlıklarının aynıları bulunmaktadır. Ama Marx, ilk planına sadık kalmakta ve burada, ilk defa olarak, paranın sermayeye dönüşmesini ele almaktadır; ki, bu kısım, *Kapital*’in birinci cildinden önce bir daha incelenmeyecektir. Aynı biçimde, burada “basit dolaşımda mülk edinme yasasının belirtileri” üzerine bir bölüm de bulunmaktadır. Bu defterler, Marx’ın iktisadî düşüncesinin gelişmesini bütün açıklığıyla anlayabilmek için okunması zorunlu olan metinlerdir. İlkönce bu defterler, kapitalist üretim tarzının kökeni üzerine yeni unsurlar içermektedir. Öte yandan, burada, başka hiç bir yerde, ne Marx’ta ve ne de Engels’tе bulunmayan, son derece önemli formülasyonlar vardır. Ve ensonu bu elyazmaları, Hegel’in vokabülerine çok yakın bir felsefe dilinde kaleme alınmıştır (ki bu, elyazıların ilginçliğini artırmaktadır), ve burada, Marx’ın, bizzat sermaye kavramından hareket ederek, sermayenin çeşitli belirlemelerine vardığı görülmektedir. Bu bakımdan, bu defterler, Marx’ın gençliğinin felsefî düşüncesi ile olgunluk çağının bilimsel yapıtı arasında bir menteşe görevi yerine getirmektedir. Bunların sistemli olarak incelenmesi, Marx’ın ve onun yönteminin evrimi hakkındaki bilgimizi önemli ölçüde zenginleştirecektir.

Bu sırada, Lassalle, vaadedilen elyazmasının gelmemesi karşısında meraklanmaktadır. 12 Kasım 1858’de, Marx, kendisine, çok önemli bir mektup yazıyor ve özet olarak şöyle diyor:

“Elyazmasının yollanmasının gecikmesine gelince, ilkönce hastalık bir engel teşkil etti ve sonra da para kazanmak için yapmak

¹⁷ MEGA III/2, s. 338.

¹⁸ Bu elyazmaları, *Grundrisse*, s. 871-947’de yayınlanmıştır.

zorunda olduğum bazı işleri yetiştirmem gerekti. Ama asıl neden şu: malzeme önümde, artık sözkonusu olan yalnızca onu uygun biçime sokmaktı. Oysa yazdığım her satırda yazı üslûbunun ötesinde karaciğer hastalığını hissetmekteydim. Ve bu yapıtın sağlık nedenleriyle berbat olmasına razı olmamamın iki nedeni var:

“1. Bu yapıt, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarının sonucudur.

“2. Bu yapıt ilk defa olarak, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için yapıtın, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam benim için bir parti görevidir.

“Yapıtın edebî değer taşıması konusunda bir iddiam yok, yalnızca her zamanki üslûbumla yazmak istiyorum; ki bu da, acılar çektiğim aylar içinde, hiç değilse bu konuda mümkün olmamıştır; çünkü aynı zaman süresi içinde, İngilizce olarak, *de omnibus rebus et quibusdam aliis*¹⁹ en azından iki cildi dolduracak makaleler yazmak zorundaydım ve sonuç olarak yazdım da. Öyle sanıyorum ki, bu durum, Bay Duncker’e, senden daha az ehil olan birisi tarafından bile anlatılırsa, davramışımı ancak onaylar, çünkü bir yayınevi sahibi olarak sorunun onu ilgilendiren yanı, kendisine, parasına karşılık mümkün olduğu kadar iyi mal vermeye çalışmamdır.

“Aşağıyukarı dört hafta içinde bitireceğimi sanıyorum. Çünkü tam anlamıyla yazı yazmaya henüz başlamış bulunuyorum.

“Bir nokta daha, ama bunü, ancak elyazması oraya ulaştığında savunmak zorunda kalacaksın: öyle anlaşıyor ki, birinci kısım: *genel olarak sermaye*, aşağıyukarı iki fasikül tutacaktır; sorunu açıkça koyarsak, gerçekten, burada, ekonomi politiğin en soyut kısmının açıklaması sözkonusu olduğuna göre, aşırı ölçüde özetleme, okurun konuyu gerektiği gibi sindirmesine engel olacaktır. Ama öte yandan, bu ikinci kısım, *aym zamanda* yayınlanmalıdır. Konunun iç zincirleme bağlantısı, bunu zorunlu kılmaktadır ve yapıtın bütün etkisi buna bağlıdır.”²⁰

Demek ki, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* olacak yapıt sonal olarak kaleme alışı, bu günlerdedir. İlk anlaşmada fasiküllerin ortalama büyüklüğü dört forma olarak tahmin edilmiş olduğundan, ele alacağı konunun, bu hacmi aşacağını daha şimdiden görmektedir. Engels’e, 29 Kasım 1858 tarihli mektubunda, gecikmenin nedenlerini kendisi açıklıyor ve sağlık durumundan olsun, malf

¹⁹ Şundan bundan, her konu üzerinde.

²⁰ Lassalle. *Nachgelassene Schriften*, c. III, s. 136.

sıkıntılarından olsun, yakındıktan sonra, şunları ekliyor:

“Ensonu birinci kısım daha da genişledi; gerçekten *ilk* bölüm, *meta* bölümü, ilk karalamada hiç yazılmamışken, ve *ikinci* bölüm, *para ya da basit dolaşım* bölümü, ancak çok kısa olarak incelenmişken, bu sefer bu iki bölüm, başlangıçta düşündüğümünden çok daha kapsamlı geliştirildi.”²¹

Çalışma bütün aralık ayı boyunca ve ocak ayı başlarında devam ediyor. Ensonu 15 Ocak 1859'da, Engels'e, şu haberi verebilmektedir:

“Elyazması aşağıyukarı 12 forma (3 fasikül) tuttu ve —sıkı dur— her ne kadar başlık: *Genel olarak sermaye* ise de, bu fasiküller sermaye ile ilgili hiç bir şey içermemektedir, yalnızca şu iki bölüm var: 1. *Meta*, 2. *Para ya da basit dolaşım*. Gördüğün gibi (mayısta, seni görmeye geldiğim zaman) ayrıntılı olarak hazırlanmış olan kısım, henüz yayınlanmıyor. Ama bu, iki bakımdan iyi bir şey. Eğer işler iyi yürürse 3. bölüm, *Sermaye Üzerine*, hızla ardından yayınlanabilir. İkincisi, eşyanın tabiatı gereği, bu pis herifler yayınlanan kısım için yapacakları eleştirilerde, tek yanlılıkla ve son derece ciddî ve bilimsel küfürlerle yetinemeyeceklerine göre, bu aşağılık adamları daha sonra sermaye üzerine görüşlerimi azçok ciddiye almaya zorlamış oluyorum. Zaten, öyle sanıyorum ki, pratik amaçlar dışında, para üzerine bölüm, uzmanlar için ilginç olacaktır.”²²

Bu kez, yapıt, gerçekten tamamlanmaktadır. Ama son güçlükler gelir çatar. 21 Ocak 1859'da, Marx, Engels'e şöyle yazıyor:

“Bahtsız elyazması tamamlandı, ama gönderilemiyor, çünkü posta ücretini ödemek ve sigorta ettirmek için tek bir *farthing*'im yok. Sigortalamak gerekli, çünkü bir ikinci kopyası yok. Onun için pazartesiye kadar bana biraz para göndermeni senden rica etmek zorunda olduğumu görüyorum ...”

Ve Marx, acı bir alayla, şunları ekliyor:

“Bu kadar parasızlık çeken bir kimsenin “para” üzerine yazı yazdığını sanmıyorum. Bu konuyu işlemiş olan yazarların çoğu, araştırmalarının konusu bakımından son derece rahattılar.”²³

Besbelli ki, Engels, arkadaşının yardımına koşuyor ve elyazması 25 Ocakta ensonu yola çıkabiliyor. Ama dertler sona ermemiştir. Duncker koliyi aldığını bildirmekte gecikiyor. Ve Marx,

²¹ MEGA III/2, s. 349.

²² MEGA III/2, s. 356.

²³ *Ibid.*, s. 357.

ancak, 9 Şubat'ta haberi alarak rahatlayabiliyor. Şimdi artık, Ocak 1859 tarihini taşıyan "Önsöz"ü, Marx'ın fikir yaşamını anımsattıktan sonra, marksist yazının en güzel sayfaları arasında yerini alan, tarihsel materyalizmin o ölümsüz tanımlamasını sunan, açıklığı ve özlüğü ile hayran bırakan bu metni gönderebilecektir.

Kitap, bin adet olarak haziran başında —Lassalle'ın bir mektubuna göre 1 Haziranda— yayınlanacaktır. Öyle anlaşıyor ki, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Marx'ın beklediği yankıyı uyandırmıştır. Eğer Engels'in Londra'da yayınlanan *Das Volk*'taki iki yazısı²⁴ hariç tutulursa, Alman basınında herhangi bir tepki görülmemiştir. Sessizlik engellemesi, yapıtın çevresinde iyi örgütlendirilmiştir. Kuşkusuz ki, kitabın okunması oldukça güçlü ve Kugelman'a yazdığı 28 Aralık 1862 tarihli mektubunda, Marx bunu teslim etmektedir:

"Birinci fasikülde açıklayış tarzı, kuşkusuz ki, halkın pek anlayacağı bir tarz değildi. Bu, ya konunun soyut niteliğinden, ya buna ayrılmış olan yerin sınırlı oluşundan, ya da yapıtın güttüğü amaçtan ileri gelmekteydi. ... Bir bilimde devrim yaratmayı hedef tutan bilimsel girişimler, hiç bir zaman gerçekten halk dilinde kaleme alınamaz. ... Bununla birlikte, Alman uzmanların, nezaket gereği olsa da, yapıtımı tamamen yok sayamayacaklarını bekliyordum. Üstelik hiç hoş olmayan bir başka deneyimim şudur ki, Almanya'da bu bilimle uzun zamandan beri uğraşmış olan ve özel olarak mektuplarında I. fasikül hakkında hayranlık gösterileriyle ve aşırı övgülerle bana hitap etmiş olan partili yoldaşlar, ulaştıkları dergilerde bir eleştiri yazmak için, hatta kitabın içindekiler sütununu bir yere koymak için en küçük bir davranışta bulunmamışlardır. Eğer bu, parti taktiği ise, itiraf edeyim ki, bunun sırrını ben keşfedemiyorum."²⁵

Bu kitap, ilk yayınlandığında lâıyk olduğu başarıyı sağlamadıysa da, Marx'ın sağlığında bir ikinci baskısı yapılmadıysa da, gene de onun iktisadî yapıtının ayrılmaz bir parçasıdır. Marx, bunu yalnızca bir başlangıç saymıştır. Bir süre dinlendikten sonra devamını yazmaya niyetleniyordu. Ama bir kere daha çahşması kesintiye uğradı. 1860 yılında Vogt sorunu ortaya çıktı, ve Marx, *Herr Vogt* adlı yapıtını yazabilmesi için gerekli belgeleri toplamaya zaman

²⁴ Bu iki makale, bu kitabın 29-41. sayfalarında yayınlanmaktadır.

²⁵ Marx, burada, herhalde, Brockhaus yayınevının dergisinde bir eleştiri yazması için, kendisine doğrudan doğruya ricada bulunduğu Lassalle'ı kasdetmektedir.

ayırmak zorunda kalacaktır. Sonra da, 1862 yılı başlarında, asıl gelir kaynağı, *New York Tribune* muhabirliği sona erecektir. Umut-suz bir mali sıkıntıya düşecek ve hatta ailesinin geçimini sağlamak için bir demiryolu şirketine memur olarak girmeyi bile düşünecektir. O, fiilen ancak 1863 yılında iktisat üzerinde çalışmalarına yeniden başlayabilecektir ve *Kapital*, ancak 1867'de yayınlanacaktır. Ama bu arada *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*'nın bir sonraki bölümü olacak yazı, o bilinen büyük yapıt olmuştur. Plan değişmiştir ve ekonomi politîğin eleştirisi, yeni yapıtta ancak bir ikincil başlık olarak yer alacaktır. *Kapital*'in önsözünde de Marx şöyle yazacaktır:

“Şimdi birinci cildini kamuoyuna sunduğum yapıt, 1859'da yayımlanan *Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı* adlı yapıtımın devamını oluşturur. Birinci kısım ile onun devamı arasındaki uzun ara, çalışmamı tekrar tekrar kesen, uzun yıllar süren bir hastalıktan ötürüdür.

“Daha önceki yapıtın [*Ekonomi Politîğin Eleştirisine Katkı*] içeriği, bu cildin ilk üç bölümünde özetlenmiştir. Bu, yalnızca, aradaki ilişki ve bütünlük yönünden yapılmamıştır. Konunun sunuluşu da geliştirilmiştir. Daha önceki kitapta yalnızca dokunulup geçilen birçok nokta, koşulların elverdiği ölçüde, burada, daha tam olarak işlenmişken öte yandan, orada etraflıca ele alınan noktalara bu ciltte yalnızca dokunulmuştur. Nitekim, değer ve para teorileri tarihi üzerine olan bölümler, tamamen dışarda bırakılmıştır. Bununla birlikte, daha önceki yapıtın okuru, birinci bölümün dipnotlarında, bu teorilerin tarihi ile ilgili ek başvurma kaynakları bulacaktır.”²⁶

Marx, burada, “dışarda bırakılmış” olan şeylerden sözettiği zaman, besbelli ki, para üzerine bölümü kastetmektedir. Ve bir gerçektir ki, *Eleştiriye Katkı*'da, biz, Marx'ın para teorisinin en etraflı açıklamasını bulmaktayız. Burada, para dolaşımı sorunları ve para teorisi ele alınmaktadır ki, bunlar, *Kapital*'in üçüncü cildinde üretim süreci ve dolaşım süreci incelendikten sonra bir daha ele alınmayacaktır. Bu bakımdan, bu yapıtı yalnızca bir başlangıç ve *Kapital*'i de bunun devamı saymak güçtür. Metam tahlili, burada, ancak taslak halinde veriliyorsa ve bu konu, ancak, *Kapital*'in birinci cildinde ayrıntılı olarak geliştiriliyorsa, buna karşılık, para teorisi alanında bu kitap, tüm yapıtın ana çizgilerini az çok gör-

²⁶ *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 13.

memizi sağlamaktadır. Bu kitaba özgün bir kimlik kazandıran ve onu Marx'ın öteki iktisadî incelemelerinin bir tamamlayıcısı haline getiren budur. Bu kitap, yerini başka bir yapının tutamayacağı, okuru derin ve verimli düşüncelere yönelten bir kitaptır.

Nisan 1957

E[MİLE] B[OTTİGELLİ]

BURJUVA iktisat sistemini şu sırayla inceliyorum: sermaye, toprak mülkiyeti, ücretli emek, devlet, dış ticaret, dünya pazarı. İlk üç başlık altında modern burjuva toplumun bölündüğü üç büyük sınıfın iktisadî varlık koşullarını inceliyorum; öteki üç başlığın birbiriyle bağlantısı besbellidir. Sermayeyi ele alan birinci kitabın birinci kısmı, şu bölümlere ayrılmıştır: 1. meta; 2. para ya da basit dolaşım; 3. genel olarak sermaye. İlk iki bölüm, bu kitabın içeriğini oluşturmaktadır. Basılmak üzere değil, kendi aydınlanmam için uzun zaman aralıklarıyla karaladığım ve tasarlanan plan gereğince sistemli olarak hazırlanması koşullara bağlı bulunan monografiler şeklinde materyaller, toplu hal-

de önümde bulunmaktadır.

Hazırlamış olduğum bir genel girişi yayınlamıyorum;* çünkü, düşünüp taşındıktan sonra, bana öyle geldi ki, ilk- önce tamtlanması gereken sonuçlar hakkında önceden yar- gılara varmak, ancak sıkıcı olabilirdi ve beni izleyecek oku- run, tekil'den genel'e geçmesi gerekecekti. Buna karşılık, benim kendi ekonomi politik incelemelerimin seyri hakkın- da bazı bilgiler sunmam, bana, burada, yerinde bir hareket gibi gelmektedir.

Benim uzmanlaşmış çalışmalarımın konusu, felsefe ile tarih yanında ikincil bir bilgi kolu saymış olmama karşın, hukuktu. 1842-43'te *Rheinische Zeitung*'un başyazarı olarak, ilk defa, maddî çıkarlar denen şey üzerine yazı yazmak gibi zor bir yükümlülükle karşılaştım. Renanya Landtag'ındaki orman kaçakçılığı ve toprak mülkiyetinin parçalanması üze- rine tartışmalar, o zamanlar Renanya eyaletinin birinci baş- kanı olan Bay Von Schaper'in, Mosel köylülerinin durumu üzerine *Rheinische Zeitung* ile giriştiği polemik, ve ensonu serbest ticaret ve himayecilik konusundaki tartışmalar, iktisadî sorunlarla uğraşmam için, ilk nedenler oldular. Öte yandan, "öne geçme" yolunda iyi niyetin sık sık bilginin ye- rini aldığı o dönemde, *Rheinische Zeitung*'da, Fransız fel- sefesine, sosyalizmine ve komünizmine hafif çalan bir yankı duyulmaktaydı. Ben, bu acemi işine karşı çıktım, ama aynı zamanda, *Allgemeine Augsburger Zeitung* ile giriştiğim bir tartışmada, o zamana kadar yapmış olduğum incelemelerin, Fransız eğilimlerinin asıl niteliği üzerinde herhangi bir hük- me varma cesaretini göstermeme olanak vermediğini açık- ça itiraf ettim. Bunun yerine gazeteleri için verilmiş ölüm fermanını, gazeteye daha ılımlı bir tutum vererek affettire- bileceklerini sanan *Rheinische Zeitung* yöneticilerinin bu ha- yalinden özenle yararlanmayı, politika sahnesini terketmek

* Marx'ın yayınlamadığı, 1857'de yazılmış olan bu giriş kısmı, elinizdeki kitapta "Ekonomi Politğin Eleştirisine Giriş" adı altında yayınlanmaktadır. —Ed.

ve çalışma odama kapanmak için yeğliyordum.

Kafamda biriken kuşkuları gidermek için ilk giriştiğim çalışma, hegenci *Hukuk Felsefesi*'ni eleştirici bir gözle yeniden gözden geçirmek oldu. Bu çalışmanın girişı, Paris'te, 1844'te yayınlanan *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de çıkmıştır. Araştırmalarım, devlet biçimleri kadar hukukî ilişkilerin de ne kendilerinden, ne de iddia edildiğı gibi insan zihninin genel evriminden anlaşılamayacağı, tam tersine, bu ilişkilerin köklerinin, Hegel'in 18. yüzyıl İngiliz ve Fransız düşünürlerinin örneğine uyarak "sivil toplum" adı altında topladığı maddî varlık koşullarında bulundukları, ve sivil toplumun anatomisinin de, ekonomi politiğın içinde aranması gerektiğı sonucuna ulaştı. Ben, ekonomi politiğı incelemeye, Paris'te başlamıştım ve bu incelemeye, Bay Guizot'nun hakkımda verdiğı sınırdışı edilme kararı sonucu göçmek zorunda kaldığım Brüksel'de devam ettim. Ulaşmış olduğum ve bir kez ulaşıldıktan sonra incelemelerime kılavuzluk etmiş olan, genel sonuç, kısaca şöyle formüle edilebilir: Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddî üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadî yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukukî ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiğı somut temeli oluşturur. Maddî hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddî üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir top-

lumsal devrim çağı başlar. İktisadî temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. Bu gibi altüst oluşların incelemesinde, daima, iktisadî üretim koşullarının maddî altüst oluşu ile —ki, bu, bilimsel bakımdan kesin olarak saptanabilir—, hukukî, siyasal, dinî, artistik ya da felsefî biçimleri, kısaca, insanların bu çatışmanın bilincine vardıkları ve onu sonuna kadar götördükleri ideolojik şekilleri ayırdetmek gerekir. Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da, bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi gözönünde tutularak, bir hükme varılamaz; tam tersine, bu değerlendirmeleri maddî hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddî varlık koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almazlar. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar, çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddî koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar. Geniş çizgileriyle, asya üretim tarzı, antikçağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler. Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddî koşulları yaratırlar. Demek ki, bu toplumsal oluşum ile, insan toplumunun tarih-öncesi sona ermiş olur.

Deutsch-Französische Jahrbücher'de, iktisadî kategori-

lerin eleştirisine katkının dâhice taslağını* yayınlamasından beri yazışarak devamlı surette fikir alışverişinde bulunduğum Friedrich Engels, benim vardığım sonuca, başka bir yoldan (İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu adlı yapıtıyla karşılaştırdınız) ulaşmıştı. 1845 ilkyazında, o da gelip Brüksel’e yerleştiği zaman, birlikte çalışmaya ve Alman felsefesinin bakış açısı karşısında olan kendi bakış açımızı oluşturmaya karar verdik: bu, gerçekte, bizim geçmişteki felsefi bilincimizle hesaplaşmamızdı. Bu planımız, Hegel-sonrası felsefenin bir eleştirisi biçiminde gerçekleşti. Elyazısı, formlar halinde, iki cilt olarak, Vestfalya’daki yayınevi sahibinin elindeydi ki, yeni gelişmelerin, yapıtın basılmasını olanaksız kıldığını öğrendik. Biz, görüşlerimizi açıklığa kavuşturmak olan başlıca amacımıza vardığımız için, elyazısını, farelerin kemirici eleştirisine seve seve terkettilik. Bu dönemde çeşitli sorunlar üzerine görüşlerimizi kamuoyuna açıkladığımız dağınık çalışmalar arasında, ancak Engels ile birlikte kaleme aldığımız Komünist Parti Manifestosu ile benim yayınlamış olduğum Serbest Ticaret Sorunu Üzerine’yi** belirteceğim. Bizim görüş tarzımızın kilit noktaları, polemik tarzında olsa da, ilk defa olarak bilimsel şekilde 1847’de yayınlanmış olan ve Proudhon’u hedef tutan Felsefenin Sefaleti vb. adlı yapıtımda sunuldu. Almanca olarak yazılmış olan ve Brüksel’deki Alman İşçileri Derneğinde konuyla ilgili konferanslarımı toplayan Ücretli Emek üzerine incelemenin basımı, Şubat devrimi ve bunun sonucu olarak Belçika’dan sınır dışı edilmem yüzünden yarıda kesildi.

Neue Rheinische Zeitung’un 1848-49’da yayınlanması ve bunu izleyen olaylar, iktisat üzerine incelemelerimi kesintiye uğrattı ve ben, bu konuya, ancak 1850’de Londra’da dönebildim. British Museum’da toplanmış olan ekonomi politiğin ta-

* Engels’in adı geçen yazısı için bkz: Karl Marx, 1844 *Elyazmaları*, Sol Yayınları, Ankara 1976, s. 397-433. —Ed.

** Adı geçen konuşma için bkz: *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, Ankara 1975, s. 216-233. —Ed.

rihi ile ilgili malzemenin bolluğu, burjuva toplumun gözlemi için Londra'nın elverişli mevkii ve ensonu Kaliforniya ve Avustralya altınının bulunmasından sonra, burjuva toplum girer gözüktüğü yeni gelişme aşaması, işe baştan başlamamın ve yeni malzemeyi eleştirici bir anlayışla derinliğine incelemeye karar vermemin nedeni oldu. Bu incelemeler, beni, kısmen kendiliğinden asıl konumdan uzaklaştırır gibi görünen ama gene de üzerinde az ya da çok bir zaman süresi durmam gereken bilgi kollarına doğru yöneltti. Ama bu çalışmaya ayırmak istediğim zamanımı asıl kısaltan şey, para kazanmak amacıyla çalışmak zorunluluğu oldu. İlk İngiliz-Amerikan gazetesi olan *New York Tribune*'deki artık sekiz yılı bulan işim, asıl gazetecilikle ancak istisnâ olarak uğraştığım için, incelemelerimin olağanüstü dağılmasının nedeni oldu. Bununla birlikte, İngiltere'de ve Kıtadaki kayda değer iktisadî olaylar üzerine makalelerim, bu gazeteye katkılarım arasında öyle önemli bir yer tutuyordu ki, asıl ekonomi politik biliminin alanına girmeyen pratik ayrıntılar hakkında bilgi edinmek zorunda kaldım.

Ekonomi politik alanındaki incelemelerimin seyri hakkındaki bu taslakla, ben, yalnızca görüşlerimin, nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin ve yönetici sınıfların çıkarıcı yargılarıyla ne kadar az uyuşursa uyuşsun, uzun ve özenli incelemelerin sonucu olduklarını göstermek istedim. Ama bilimin eşiğinde, cehennemin giriş kapısında olduğu gibi, şu kurala uymak zorunludur:

*Qui si convien lasciare ogni sospetto
Ogni viltà convien che qui sia morta.**

Londra, Ocak 1859

KARL MARX

* "Burada bütün kuşkular kovulsun
Ve burada her türlü korku yok olsun."
(Dante, *İlahî Komedî*.) —Ed.

KARL MARX'IN "EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ"* (F. ENGELS)

I

Bütün bilim alanlarında, Almanlar, uzun zamandan beri, öteki uygar uluslarla boy ölçüşebildiklerini ve birçok alanlarda da onlardan daha üstün olduklarını tanıtlamışlardır. Yalnızca bir bilimin doruğunda herhangi bir Alman adına raslanmıyordu: ekonomi politik. Bunun nedeni basittir. Ekonomi politik, çağdaş burjuva toplumun teorik tahlilidir ve bu bakımdan gelişmiş burjuva koşullarını varsayar, ki bu koşullar, Almanya'da, Reform ve Köylü Savaşlarından beri ve özellikle Otuz Yıl Savaşından beri, yüzyıllar boyunca gerçekleşmemiştir. Hollanda'nın İmparatorluktan ayrılması, Alman-

* Bu iki yazı, Londra'da çıkan *Das Volk* ("Halk") gazetesinin 14. ve 16. sayılarında (6 ve 20 Ağustos 1859) yayınlanmıştır. —Ed.

ya'yı, dünya ticaretinden ayırdı ve daha başından onun sanayi gelişmesini en kısır boyutlara indirdi; ve Almanlar, iç savaşların yıkımından zorlukla kurtulup yavaş yavaş kendilerine gelirken, her küçük prensliğin ve imparatorluk baronunun tâbillerinin sanayiini bağımlı kıldığı gümrük duvarlarına karşı ve insafsız ticarî yönetmeliklere karşı, hiç bir zaman pek yüksek olmayan medenî enerjileriyle direndikleri bir sırada, Almanya kentleri lonca ve soylu baskısı altında hareketsizlik ve kısırlık içinde kıvramp iflâsa sürüklenirken, bu sırada, Hollanda, İngiltere ve Fransa, dünya ticaretinde başa geçiyorlar, sömürge üstüne sömürge ediniyorlar ve, kömür ve demir madeni yataklarına bütün değerlerini kazandıracak olan buhar sayesinde, İngiltere'nin ensonu modern burjuva gelişmesinin başına geçtiği ana kadar, imalât sanayiini, en yüksek bir açılıp gelişme düzeyine ulaştırıyorlardı. Ama 1830'a kadar Almanya'nın maddî burjuva gelişmesini engelleyen o gülünç derecede eskimiş ortaçağ kalıntılarına karşı savaşım vermek gerektiği sürece, bir Alman ekonomi politiği olamazdı. Almanlar, ancak *Zollverein* kurulduktan sonra, ekonomi politiği *anlayacak* duruma geldiler. Bundan sonra gerçekten Alman burjuvazisine büyük çıkarlar sağlayan İngiliz ve Fransız ekonomisinin ithali başladı. Kısa bir zaman sonra bilginler ve bürokrasi âlemi, ithal olunan bu malzemeyi ele aldılar ve onu, "Alman ruhunun" hiç de lehine olmayan bir tarzda işlediler. Yazı yazma meraklısı kodaman sanayicilerden, tüccarlardan, ağzı kalabalık gezvezelerden ve bürokratlardan meydana gelen karmakarışık halitadan öyle bir Alman iktisat yazını meydana geldi ki, yavanlık, kofluk, ukalâlık ve intihal bakımından onunla ancak Alman romancılığı boy ölçülebilir. Pratik amaçlar güden kimseler arasında, ilkönce sanayicilerin himayeci ekolu kuruldu, ki bunlar arasında List, şanlı yapıtı, Kıta ablukası sisteminin ilk teorisyeni olan Fransız Ferrier'den kopya edilmiş olmasına karşın, gene de Alman burjuva iktisat yazım-

nın en değerli yapıtını meydana getirmiş olan bir otorite sayılmaktadır. Bu eğilim karşısında 1840 ilâ 1850 yıllarında çocukça ama çıkarlarına uygun bir inançla İngiliz *freetrader*'lerinin* iddialarını kekeleyerek yineleyen Baltık eyaletleri tüccarlarının serbest değişimci ekolü kuruldu. Ve ensonu iktisat dersinin teorik yanını inceleme görevini yüklenmiş olan okul bilgiçleri ve bürokratlar arasında, Bay Rau gibi eleştirici zihniyetten yoksun kupkuru bitki koleksiyoncuları, Bay Stein gibi bilgin edasına bürünerek yabancı fikirleri sindirilmemiş bir Hegel argosuna çeviren spekülâtörler, ya da Bay Riehl gibi "kültür tarihi" tarlasında başak döküntülerini toplayanlar vardı. Sonunda bütün bundan çıkan şey kameralistik** denen devlet memuru sınavlarını geçebilmek için, her hukuk mezununun bilmesi gereken cinsten ve birbirini tutmayan birçok şeyden meydana gelmiş ve üzerinde eklektik bir ekonomik salça gezdirilmiş bir lapa ortaya çıktı.

Almanya'da burjuvazi, okul bilgiçleri ve bürokrasi, İngiliz-Fransız ekonomisinin en ilkel bilgilerini dokunulmaz dogmalar olarak ezberlemeye ve bunlardan bir anlam çıkarmaya çalışırken, Alman proleter partisi sahneye çıkıyordu. Bu partinin teori olarak nesi varsa, ekonomi politiğin incelenmesinin sonucuydu, ve o sahneye çıktığı andan başlayarak, bağımsız Alman iktisat bilimi de doğmuş oldu. Bu Alman ekonomisi, esasında, *tarihin materyalist anlayışına* dayanır, ki bunun başlıca çizgileri, yukarda belirtilen yapıtın önsözünde kısaca açıklanmıştır. Bu önsöz, öz olarak, *Das Volk*'ta yayınlanmıştır ve okur oraya başvurabilir. Yalnızca iktisat için değil bütün tarih bilimleri için (ve doğa bilimleri olmayan bütün bilimler, tarih bilimleridir) devrim yaratan keşif şu tümceyle özetlenebilir:

"Maddî hayatın üretim tarzı, genel olarak, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır."

* Serbest ticaret taraftarları. —ç.

** Kamu maliyesi bilimi. —ç.

Tarihte toplumun ve devletin bütün ilişkilerini, bütün dinî ve hukukî sistemleri, ortaya atılan bütün teorik görüşleri, ancak bunlara tekabül eden çağlardaki maddî *hayat koşulları* anlaşılırsa ve bu birinciler, maddî koşullardan tümdengelim yoluyla çıkarılırsa, anlamak mümkündür.

“İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir: tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır.”

Bu fikir o kadar yalındır ki, kafası idëalist önyargılarla doldurulmamış herhangi bir kimse için apaçık bir şeydir. Ama bu, yalnızca teori için değil, pratik için de, tamamen devrimci sonuçlar verir:

“Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddî üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir *toplumsal devrim* çağı başlar. İktisadî temeldeki değişme, kocaman üst-yapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder. ... Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin en son uzlaşmaz karşıtlıktaki biçimidir — bireysel bir karşıtlık anlamında değil, bireylerin toplumsal varlık koşullarından doğan bir karşıtlık anlamında; bununla birlikte, burjuva toplumun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda, bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddî koşulları yaratırlar.”

Demek ki, materyalist tezimizi izlemeye devam ettiğimiz ve onu bugüne uyguladığımız anda, muazzam bir devrimin, bütün çağların en büyük devriminin perspektifleri gözümüzün önünde açılmaktadır.

Ama, yakından bakıldığında, insanların bilincinin onların varlığına bağımlı olduğu ve bunun tersinin doğru olmadığı şeklindeki görünüşte bu kadar yalın bir fikir, daha ilk sonuçlarıyla, üstü en örtülü olanı dahil her türlü idealizm ile doğru-

dan doğruya cepheden çatıştır. Bu görüş, tarihsel nitelik taşıyan bütün geleneksel ve alışlagelmiş kavramları reddeder. Bütün o geleneksel siyasal muhakeme tarzı yoktur; burjuva ulusçuluğunun savunucuları, böyle onur kırıcı bir dünya anlayışının karşısında öfke ile dikilirler. Onun için yeni görüş tarzı, yalnızca burjuvazinin temsilcilerinin değil, *özgürlük, eşitlik, kardeşlik* sihirli formülü ile dünyayı ayaklandırmak isteyen Fransız sosyalistlerinin kitlesi üzerinde de şok tesiri yapıyor. Ama asıl küplere binen Almanya'nın kaba demokrat yaygaracıları oldu. Ama gene de bunlar, çalmı yoluyla, yeni fikirleri, az raslanır bir anlayış yeteneksizliği ile istismar etmeye kalkıştılar.

Tek bir tarihsel örnek üzerinde olsa bile, materyalist anlayışın geliştirilmesi, yıllar süren dingin bir bilimsel çalışmayı gerektirirdi, çünkü besbelli ki, burada, basit tümcelerle bir sonuç almak mümkün değildir ve böyle bir sorunu çözüme bağlayabilmek için, eleştirici bir tarzda ayıklanmış ve tam bir ustalıkla kavranmış büyük bir tarihsel malzeme kitlesi gereklidir. Şubat devrimi, partimizi, politika sahnesine çıkardı ve böylelikle onun salt bilimsel amaçlarla eylemi olanaksız hale geldi. Bununla birlikte, temel anlayışı partinin bütün yayınları içinde bir kılavuz olarak arayıp bulmak mümkündür. Bütün bu yayınların içinde, her özel durumda, eylemin, daima, doğrudan doğruya maddî dürtülerden nasıl doğduğu, eyleme eşlik eden sözlerden değil de, tersine, tıpkı siyasal eylem ve onun sonuçları gibi, siyasal ve hukukî sözlerin maddî dürtülerden nasıl çıkarıldığı gösterilmiştir.

1848-49 devriminin yenilgiye uğramasından sonra, Almanya'daki hareketi dışardan etkilemek gittikçe olanaksızlaşınca, partimiz, muhaçeretin o hileli davalarmı, mümkün olan biricik eylem alanına, vülger demokrasiye bıraktı. Muhaçeretin temsilcileri, bir gün saçsaça başbaşa gelerek, ertesi gün öpüşüp koklaşarak, daha ertesi gün de bütün kirli çamaşırlarını dünyanın gözü önünde yıkamaya kalkarak mutluluk

içinde didişirlerken, Amerika'da bir uçtan bir uca dilendikten sonra hemen ardından elde edilen birkaç talerin üleşilmesinde yeni skandallar yaratırlarken, partimiz, bilimsel çalışma için biraz zaman bulabildi. Ve partimizin işlenmesi büyük emekler gerektirecek olan bir teorik temele, yeni bir bilimsel anlayışa sahip olmak gibi bir üstünlüğü vardı; muhaceretin "büyük adamları" kadar aşağılara düşmemek için, bu kadarı yeterdi.

Sözkonusu bilimsel çalışmaların ilk ürünü, bu kitaptır.

II

Böyle bir yapıtta, iktisadın birbirinden tecrit edilmiş bölümlerinin eleştirisi, tartışma konusu olan şu ya da bu iktisadî sorunun ayrı olarak incelenmesi sözkonusu olamaz. Yapıt, tersine, iktisat biliminin bütün çapraşıklığıyla sistematik sentezine varmayı, burjuva üretimin ve değişimin yasalarının tutarlı bir incelemesini amaç edinmektedir. Burjuva iktisatçıları, bu yasaların yorumcusu ve savunucusundan başka bir şey olmadıklarına göre, bu inceleme, aynı zamanda, bütün iktisat yazınının da bir eleştirisidir.

Hegel'in ölümünden beri bir bilimi kendi iç bağlantıları içinde inceleyip geliştirmeye girişilmedi. Resmî hegelci okul, ustanın diyalektiğinin ancak en basit yöntemlerinin kullanılmasını benimsemişti ve bunu da çok defa gülünç bir beceriksizlikle uyguluyordu. Hegel'den bu okula kalan bütün miras, her konunun sunî olarak inşa edilmesine yarayan basit bir rutinden, olumlu fikir ve bilgilerin yokluğunu gidermekten, yani yer doldurmaktan, sözcük ve üslup oyunlarından ibaretti. Böylece öyle bir noktaya varıldı ki, Bonn'lu bir profesörün dediği gibi, bu hegelciler, hiç bir şeyi anlamadıkları halde, her şey üzerinde yazabiliyorlardı. Ve gerçekten de öyleydi. Bununla birlikte, bu baylar, kendi kendilerini beğenmişliklerine karşın, gene de zayıflıklarının öy-

lesine bilincindeydiler ki, büyük görevlerden mümkün olduğu kadar uzak duruyorlardı; eski bilgiçlik bilimi, olumlu bilgisinin üstünlüğü sayesinde, kendi alanında hükümrandı; ve ensonu Feuerbach, kurgul düşüncenin değersizliğini açıkladığı zaman, aşırı Hegel hayranlığı yavaş yavaş yok oldu, ve sanıldı ki, sabit kategorileriyle eski metafiziğin bilimde egemenliği yeniden başlayacaktır.

Bu durumun elbette bir nedeni vardı. Salt lafazanlıklar içinde kaybolan Hegel mirasçılarının düzenini, doğal olarak, bilimin olumlu yanının biçimsel yanına üstünlük sağladığı bir dönem izledi. Ama aynı zamanda, Almanya, olağanüstü bir enerjiyle, 1848'den bu yana meydana gelen güçlü burjuva gelişmesine uygun olarak doğa bilimlerine sarıldı; ve spekülatif eğilimin hiç bir zaman etkili olamadığı bu bilimler moda olunca, Wolff'un en aşırı yavanlıkları dahil, eski metafizik düşünce tarzı da yeniden yaygınlaştı. Hegel artık yoktu, doğa bilimlerinin yeni materyalizmi gelişti, ki teori bakımından bu, 18. yüzyıl doğa bilimleri materyalizminden hemen hemen hiç farklı değildir ve birincinin ikinciye üstünlüğü, yalnızca özellikle kimya ve fizyoloji alanlarında çoğunlukla daha zengin bilimsel malzemeye sahip olmasındandır. Burada Büchner ve Vogt'ta ve hatta bağınaz foyerbahçı geçinen ve en basit kategorilerde en eğlendirici bir biçimde kendi kendini mat eden Moleschott'ta bile, en aşırı yavanlığa kadar yinelenen Kant-öncesi dönemin dargörüşlü burjuva düşünüş tarzını bulmaktayız. Burjuva sağduyusunun sakat beygiri, varlığı olaydan, nedeni sonuçtan ayıran çukur önünde, elbette ki, ne yapacağını bilmeyerek durur kalır; ama insan, soyut düşüncenin engebelerle dolu alanında dörtnala at sürüp avlanmaya çıktığı zaman, kötü bir beygire binmemeye dikkat etmelidir.

Demek ki, burada kendiliğinde ekonomi politikle bir ilişkisi olmayan başka bir sorunun çözümüyle karşı karşıyayız. Bilimi nasıl ele alacağız? Bir yanda, Hegel'in bıraktığı yerde

duran tamamen soyut “kurgul” biçimde hegelci diyalektik vardı; öte yanda, burjuva iktisatçılarının, bağlantısı ve fikir silsilesi olmayan o koca kitaplarını yazarken dayanmış oldukları yeniden moda olmuş Wolff tarzı, özünde metafizik yöntem vardı. Bu ikincisi, Kant tarafından ve özellikle Hegel tarafından teorik bakımdan öylesine yıkılmıştı ki, pratikte, varlığını sürdürmesi, ancak tembellikten ve bir başka *yalm* yöntemin yokluğundan ötürü olabilirdi. Öte yandan, Hegel yöntemi, *mevcut* şekliyle, kesin olarak kullanılamazdı. Bu yöntem, özünde, idealistti ve burada sözkonusu olan, bütün daha önceki dünyaya anlayış tarzlarından daha materyalist olan bir anlayış tarzının geliştirilmesiydi. Hegel yöntemi, salt fikirden hareket ediyordu. Burada ise, en inatçı gerçeklerden hareket etmek zorunluluğu vardı. Kendi itirafıyla “hiçten gelen ve hiçle hiçe giden” bir yöntem, bu biçimiyle hiç bir işe yaramazdı. Bununla birlikte, bu yöntem, hiç değilse dayanılabilecek olan elde mevcut bütün mantikî malzemenin biricik parçasıydı. Onu eleştirmemişlerdi, böyle bir işin üstesinden gelememişlerdi. Büyük diyalektikçinin hasımlarından hiç biri, onun heybetli yapısında bir yarık meydana getirememişti; ve bu yöntem, hegelci okul ondan yararlanmasını bilemediği için yokolup gitmişti. Demek ki, yapılacak şey, her şeyden önce, Hegel’in yöntemini kesin bir eleştiriye tâbi tutmaktır.

✓, Hegel’in düşünce tarzını bütün öteki filozofların düşünce tarzından ayırdeden şey, bu düşünce tarzının temelini oluşturan o muazzam tarihsel anlamdı. Biçim ne kadar soyut ve ne kadar idealistçe olursa olsun, düşüncesinin geliştirilmesi, gene de her zaman dünya tarihinin gelişmesine paralel düşüyordu, ve bu dünya tarihi, sorunun özünü tam olarak ifade etmek gerekirse, onun düşüncesinin mihenk taşı olmalıdır. Böylelikle tam ve doğru ilişki, tersine, başaşağı döndürülüyorsa da, bu düşüncenin gerçek içeriği, gene de felsefenin bütün alanlarına nüfuz edebiliyordu, ve üstelik Hegel’i ken-

di tilmizlerinden ayırdeden bir şey de, onun, bütün çağların en bilgin kafalarından birini taşımasına karşılık, berikilerin bilgisizlikleriyle göze çarpmalarıydı. Tarihte bir iç gelişme, zincirleme bir iç bağlantı olduğunu tanıtlamayı deneyen ilk adam Hegel'dir, ve onun tarih felsefesindeki birçok şey, bugün bize ne kadar tuhaf gelirse gelsin, onu izleyenleri, hatta, ondan sonra tarih üzerine genel muhakemeler yürütmeye kalkışanları kendisiyle kıyasladığımızda, temel anlayışının yüce niteliği bugün de hayranlığa lâyıktır. *Phénoménologie*'sinde, *Estetik*'inde, *Felsefe Tarihi*'nde, her yere tarihin bu yüce anlayışı girer, ve her yerde konu, tarihsel tarzda, soyut olarak başaşağı edilmiş olsa da, tarih ile belirli ilişkisi içinde incelenir.

Büyük yankıları olan bu tarih anlayışı, yeni materyalist görüş tarzının doğrudan doğruya teorik önkoşulu oldu. Ve böylelikle mantık yöntemi içinde bir hareket noktası oluştu. Eğer bu kaybolmuş diyalektik "salt fikir" açısından böyle sonuçlara varabilmişse, ve eğer kendisinden önce gelen bütün mantığın ve bütün metafiziğin zahmetsizce hakkından gelebilmişse, bunun, herhalde sofizmden, kılıkırk yarmadan öte bir şey olması gerekirdi. Ama, önünde bütün resmî felsefenin gerilemiş olduğu ve şu anda da gerilediği bu yöntemin eleştirisi az iş değildi.

Hegel'in mantığından onun bu alandaki gerçek buluşlarını içinde saklayan çekirdeği çıkarma ve idealist örtülerinden arındırarak, diyalektik yöntemi, düşünce gelişmesinin biricik doğru şekli olabileceği saf biçiminde ortaya çıkarmak işini başarabilecek tek adam, Marx idi. Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisinde temel görevini yerine getiren yöntemi geliştirmesini, biz, önem bakımından, esas materyalist dünya anlayışından hiç de daha az önemli olmayan bir sonuç saymaktayız.

Ama yöntem elde edilince, ekonominin eleştirisine iki tarzda yaklaşmak mümkündür: tarihsel bakımdan ya da

mantık bakımından. Tarihte olduğu gibi, tarihin yazına yansımada da, gelişme, genellikle daha basit ilişkilerden daha karmaşık ilişkilere doğru ilerleme kaydeder; ekonomi politigin yazılı tarihteki seyri, eleştiriye yol gösterebilecek olan doğal bir yön gösterici olabilirdi ve bütünüyle iktisadî kategoriler, mantıkî gelişmedeki sırayla ortaya çıkabilirlerdi. Bu biçim, görünürde, daha açık olma üstünlüğüne sahiptir, çünkü izlenmekte olan şey, *gerçek* gelişme değil midir? Ama bu biçimin gerçekte biricik üstünlüğü, yapının herkes tarafından daha kolayca anlaşılır olabilmesiydi. Tarih çok kere sıçramalarla ve zikzaklarla ilerleme kaydeder ve onu her yerde izlemek gerekir ki, bu da, yalnızca pek önemli olmayan birçok malzemenin ele alınmasını zorunlu kılmakla **kalmaz**, aynı zamanda, düşünce zincirinin de sık sık kesintiye uğratılmasını gerektirir; üstelik burjuva toplumun tarihini yazmadan, ekonominin tarihini yazmak mümkün değildir ve bu durumda çalışmanın sonu gelmez, çünkü bu konuda daha önce yazılmış yapıtlar yoktur. Demek ki, ekonominin eleştirisini incelemede biricik elverişli tarz, mantıkî tarzdır. **Ama bu tarz, gerçekte, yalnızca tarihsel biçimden ve tersi raslantılardan arındırılmış tarihsel tarzdan başka bir şey değildir.** Fikirler zinciri, sözkonusu tarihin başladığı şeyle başlamalıdır, ve bunun sonraki gelişmesi, tarihsel seyrin soyut ve teorik bakımından tutarlı bir biçimde yansımından başka bir şey olmayacaktır; bu, düzeltilmiş bir yansıma olacaktır, ama her anın gelişmesinin tam olgunluğa vardığı noktadan, klasik saflığı içinde müşahade edilebilmesiyle, bizzat tarihin gerçek seyrinin sunduğu yasalar gereğince düzeltilmiş bir yansıma olacaktır.

Bu yöntemle hareket noktamız, ilk ilişkidir ve bizim için tarihsel bakımdan pratik olarak mevcut olan en basit ilişkidir, yani burada, önümüze çıkan ilk iktisadî ilişkiden hareket etmekteyiz. Bu ilişkiyi tahlil ediyoruz. Bunun bir *ilişki* olmasından çıkan sonuç şudur ki, bu ilişkinin *biri öte-*

kiyle bağıntısı olan iki yönü vardır. Bu her iki yön de, kendi içinde incelenir; bundan, ikisinin birbirine karşı davramış tarzı, karşılıklı etkileri çıkar. Bundan çözüm bekleyen ilişkiler doğacaktır. Ama, burada, yalnızca kafamızın içinden geçen soyut bir akli süreci incelemediğimiz için, tersine, sözkonusu olan herhangi bir anda geçen ya da hâlâ gerçekten yer almakta olan bir süreci incelediğimiz için, bu ilişkiler de, pratikte gelişmiş olacaklar ve besbelli ki, çözümlerini de pratikte bulacaklardır. Biz, bu cins çözüme bağlı kalacağız ve göreceğiz ki, bu çözümü sağlayan şey, iki karşıt yanın, bundan böyle, geliştirmemiz gerekecek olan yeni bir ilişkinin şekillenmesi olmuştur vb..

„Ekonomi politik, meta ile, [yani] ürünlerin ya bireyler tarafından ya da ilkel topluluklar tarafından birbiriyle değişildikleri anda başlar. Değişime giren ürün, meta olur. Ama ancak, *o şeye*, ürüne, iki şahıs ya da iki topluluk arasındaki *bir ilişki*, burada artık tek bir şahısta birleşmeyen üretici ile tüketici arasındaki ilişki eklendiği içindir ki, o şey, bir metadır. İşte burada, daha başlangıçta, özel nitelikte bir olay ile karşı karşıyayız ki, bu, ekonomide bir boydan bir boy a her yerde bulunmaktadır ve burjuva ekonomistlerinin kafalarında büyük karışıklıkların nedeni olmuştur: iktisat, nesneyi incelemez, insanlar arasındaki ilişkileri ve son tahlilde, sınıflar arasındaki ilişkileri inceler; oysa bu ilişkiler, her zaman, nesneye bağlıdır ve nesne gibi gözükürler. Bazı tek tek hallerde, bulanık bir şekilde olmakla birlikte, şu ya da bu iktisatçı tarafından görülebilen bu zincirleme bağlantıyı, ekonominin tümü için ilk keşfeden ve böylelikle, şimdi artık bizzat burjuva iktisatçıların bile anlayabileceği şekilde en çetin sorunları basitleştiren ve açıklığa kavuşturan Marx'tır.

Eğer biz, şimdi metaya iki ayrı yönünden bakarsak ve özellikle metaya, ilkel iki topluluğun doğal değişim ticareti içinde ilkten güçlkle geliştiği şekliyle değil de, tam geliş-

miş şekliyle bakarsak, meta, karşımıza, kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak iki görüş açısından çıkar, ve bu an iktisadî tartışmalar alanına girmiş oluruz. Alman diyalektik yönteminin şu andaki gelişme aşamasında, yavan ve yüzeysel eski metafizik yönteme üstünlüğünü, hiç değilse ortaçağın taşıt araçlarına kıyaslandığı zaman demiryolununki kadar üstünlüğünün bir örneğini görmek isteyen kimse, Adam Smith'i ya da otorite sayılan herhangi bir resmî iktisatçıyı okusun ve bu bayların değişim-değeri ile kullanım-değerini nasıl işkencelere tâbi tuttuğunu, bunların, bu ikisini birbirinden belirli özellikleriyle ayırdetmede nasıl büyük güçlüklerle karşılaştıklarını görsün; ve sonra da bunu, Marx'ın yalın ve açık tahliliyle karşılaştırsın.

Değişim-değeri ile kullanım-değeri geliştirildi mi, meta, değişim süreci içinde görüldüğü şekilde, bu ikisinin birliği olarak ifade edilmiş olur. Bundan ne gibi çelişkilerin doğduğunu anlamak için 20-21. sayfalar okunsun.* Biz ancak belirtelim ki, bu çelişkiler, yalnızca teorik, soyut bir önem taşımazlar, doğrudan doğruya değişim ilişkisinin, basit değişim ticaretinin niteliğinden gelme güçlükleri, değişimin bu kaba saba ilk biçiminin zorunlu olarak vardığı olanaksızlıkları yansıtırlar. Bu olanaksızlar, bütün öteki metaların değişim-değerlerini ifade etme vasfının özel bir metaya —*paraya*— devredilmesiyle çözümlenir. Bu durumda para ya da basit dolaşım, ikinci bölümde incelenmektedir, şu bakımlardan: 1. *değerlerin ölçüsü* olarak para, ki bu, para olarak ölçülen değer —*fiyatın*— daha tam ve doğru olarak belirlenmesini sağlar; 2. *dolaşım aracı* olarak para; ve 3. her iki belirlenmenin de birimi olarak, bütün burjuva maddî servetini temsil eden *gerçek para*. Birinci fasikülün inceleme konusu burada sona ermektedir ve paranın sermayeye dönüşümü, ikinci fasiküle bırakılmaktadır.

Görüldüğü gibi, bu yöntemle, mantıkî geliştirme, salt

soyutlama alanında kalmak zorunda değildir. Tam tersine, burada, tarihsel örneklerle, gerçeğe sürekli temas gereklidir. Bunun içindir ki, yapıtta kanıt olarak gösterilen örnekler bol ve çeşitlidir, bunlar toplumsal gelişmenin değişik aşamalarındaki gerçek tarihsel seyre atıflar şeklinde olsun, ya da iktisadî ilişkiler belirlenmelerinin, daha başından izlediğimiz açık ve seçik tahlilinin yer aldığı iktisat yazınına atıflar şeklinde olsun, az veya çok dargörüşlü ya da karışık değişik kavrayış tarzlarının eleştirisi, bundan sonra, esas olarak, daha mantıkî geliştirmenin içinde yapılmaktadır ve bu bakımdan bu konu kısa tutulabilir.

Bir üçüncü yazımızda, yapıtın iktisadî içeriğini inceleyeceğiz.*

FRIEDRICH ENGELS

* Engels'in sözünü ettiği üçüncü yazı yayınlanmamıştır ve elyazıları arasında bulunmamaktadır. —Ed.

BİRİNCİ KİTAP
SERMAYE ÜZERİNE

BİRİNCİ KISIM

GENEL OLARAK SERMAYE

BİRİNCİ BÖLÜM

M E T A

İLK bakışta, burjuva serveti, muazzam bir metalar birimi gibi ve meta da, tek başına ele alındığında, bu servetin basit bir biçimi gibi görünür. Ama her meta *kullanım-değeri* ve *değişim-değeri* olmak üzere, iki yönüyle görünür.¹

Meta, İngiliz iktisatçıların dediği gibi, her şeyden ön-

¹ Aristoteles, *De Republica*, Birinci Kitap, Bölüm IX (I. Bekkeri, Oxonii, 1837 yayını [Opera, c. X, s. 13 vd.]): "Çünkü her mal iki hizmeti yerine getirebilir. ... Birinci hizmet olduğu gibi eşyaya özgüdür, ama başka bir eşyaya özgü değildir; nitekim bir çift sandal ayakkabı görevi yerine getirebilir, ama aynı zamanda o bir değişim konusudur. Her iki durumda da, sözkonusu olan, sandalların kullanım-değeridir, çünkü sandalları kendinde olmayan şeyle, örneğin yiyeceklerle değişen kimse de sandaldan yararlanmaktadır. Ama sandalın doğal kullanımı bu değildir. Çünkü sandal değişmek için yapılmamıştır. Bütün öteki mallar için de durum aynıdır."

ce, “yaşam için gerekli, yararlı ya da hoş herhangi bir şeydir”, insan gereksinmelerinin konusu, sözcüğün en geniş anlamıyla, bir geçim aracıdır. Metaın kullanım-değeri olarak bu varlığı, onun elle tutulur fizik varlığı biçimiyle uyuşur. Örneğin buğdayın kullanım-değeri, pamuğun, camın, kâğıdın vb. kullanım-değerlerinden farklıdır. Kullanım-değeri, ancak kullanım bakımından değere sahiptir ve ancak tüketim süreci içinde gerçekleşir. Aynı kullamm-değeri, farklı biçimlerde kullanılabilir. Bununla birlikte, belirli özellikleri olan bir şey olarak onun varlık tarzı, kullanım olanaklarının toplamını kucaklar. Üstelik, kullanım-değeri, yalnızca nitel bakımdan değil, nicel bakımdan da belirlenmiştir. Doğal özelliklerine göre, farklı kullanım-değerleri, farklı olarak ölçülür: örneğin, bir kile buğday, bir top kâğıt, bir metre bez, vb..

Servetin toplumsal biçimi ne olursa olsun, kullanım-değeri, onun her zaman içeriğini teşkil eder, ve bu içerik, her şeyden önce, toplumsal biçime karşı ilgisizdir. Buğdayın tadı, onu Rus serfinin, Fransız küçük köylüsünün ya da İngiliz kapitalistinin yetiştirmiş olmasından anlaşılmaz. Toplumsal gereksinmelerin konusu, bu bakımdan da toplumsal bütüne bağlı olmakla birlikte, kullanım-değeri, üretimin toplumsal ilişkilerini ifade etmez. Örneğin kullanım-değerini ifade eden meta olarak bir elması ele alalım. Elmasa bakmakla onun bir meta olduğu anlaşılmaz. Yosmanın boynunda ya da camcının elinde estetik ya da teknik gereksinmeleri karşılamak üzere kullanım-değeri olarak kullanıldığında, o elmadır, meta değildir. Öyle görünüyor ki, metaın kullanım-değeri olması zorunlu bir koşuldur; ama kullamm-değerinin meta olması gerekli değildir. Kullamm-değeri herhangi bir kesin iktisadî belirleme ile ilgisiz bulunduğu zaman, yani kullanım-değeri ancak kullanım-değeri olarak ele alındığı zaman, ekonomi politik alanına girmez.² Kullanım-değeri,

² Alman eklektik yazarların “mal” diye adlandırdıkları kullamm-değeri ni *con amore* [sevgi ile] ele almaları bu yüzdendir. Örnek olarak bkz: L. Stein,

ancak kendisi kesin bir iktisadî belirleme teşkil ettiği zamandır ki, ekonomi politik alanına girer. O zaman kullanım-değeri, belirli bir iktisadî ilişkinin, *değişim-değerinin* doğrudan doğruya ortaya çıktığı bir maddî temel oluşturur.

Değişim-değeri, ilkönce bir *nicel ilişki* olarak görünür, ve kullanım-değerleri, bu ilişkiye göre birbiriyle değişilir. Böyle bir ilişkide, kullanım-değerleri aynı değişim hacimlerini temsil ederler. Böylece Properce'in bir kitabı ile 8 ons enfiye, enfiye ile mersiye'nin kullanım-değerleri arasındaki uygunsuzluğa karşın aym değişim-değerini temsil edebilirler. Değişim-değeri olarak bir kullanım-değerinin değeri, gereken nispetlere uyulduğu sürece, bir başka kullanım-değerininkine eşittir. Bir sarayın değişim-değeri, belirli bir sayıda boya kutusu ile ifade edilebilir. Ve bunun tersine, Londralı boya imalâtçıları, binlerce boya kutularının değişim-değerini, saray olarak ifade etmişlerdir. Demek ki, doğal varlık biçimlerine bakmaksızın ve kullanım-değeri oldukları özel gereksinmenin niteliği ile ilgisiz olarak, belirli miktarlar halinde ele alınan metalar, değişimde, kendi aralarında denge kurarlar, birbirlerinin yerlerini alırlar, birbirinin eşdeğeri sayılırlar ve böylelikle görünüşlerindeki uyumsuzluğa karşın, aynı birimi temsil ederler.

Kullanım-değerleri, doğrudan doğruya geçim araçlarıdır. Ama öte yandan, bu geçim araçlarının kendileri toplumsal yaşamın ürünleri, insanın yaşam gücünün sarfedilmesinin sonucu, *maddileşmiş emektirler*. Toplumsal emeğin maddileşmesi olarak bütün metalar, aynı birimin billurlaşmasıdır. Değişim-değerinde beliren bu birimin belirli karakterini, yani emeği, şimdi, incelemeliyiz.

Diyelim ki, bir ons altın, bir ton demir, bir *quarter* buğday ve 20 metre ipek, eşit büyüklükte değişim-değerini tem-

System der Staatswissenschaft ["Ekonomi Politik Sistemi"] (Stuttgart ve Tübingen, 1852), Bd. I, "mallar" bölümü [s. 134, vb.]. "Mallar" üzerine akla yakın görüşleri, *Metalar Bilimi Üzerine Tanımlar*'da aramak gerekir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

sil etsinler. Kullanım-değerlerinin nitel farklarının silinmiş bulunduğu eşdeğerler olarak bu ürünler, aynı emeğin eşit hacimlerini temsil ederler. Bu değişik ürünler içinde eşit miktarlar halinde maddileşen emeğin kendisinin de, tek biçimde birbirinden farksız, basit, altında ya da demirde, buğdayda ya da ipekte belirmesi, oksijenin demir pasında, atmosferde, üzüm suyunda ya da insan kanında bulunması kadar fark gözetmeyen bir belirme olmalıdır. Ama altını topraktan çıkarmak, demiri maden filizinden elde etmek, buğday ekip biçmek ve ipek kumaş dokumak, nitel bakımdan birbirinden ayrı olan çalışma türleridir. Nitekim kullanım-değerlerinin nesnel farkları, üretim sürecinde, kullanım-değerlerini doğuran eylem farkları biçiminde belirmektedir. Kullanım-değerlerinin özel maddesinden ilgisiz olarak, değişim-değeri yaratıcısı emek, emeğin kendisinin özel biçimi karşısında da ilgisizdir. Üstelik çeşitli kullanım-değerleri, değişik bireylerin eylemlerinin ürünleri, bu bakımdan da bireysel özellikleri ile birbirinden ayrılan çalışmaların sonucudurlar. Ama değişim-değeri olarak, bunlar, birbirinden farklı olmayan eşit emekleri, yani içinde emekçilerin bireyselliklerinin silindiği emeği temsil ederler. Demek ki, değişim-değeri yaratıcısı emek, *genel soyut* emektir.

Eğer 1 ons altın, 1 ton demir, 1 *quarter* buğday ve 20 metre ipekli, eşit büyüklükte değişim-değerleri ya da eşdeğerler iseler, 1 ons altın, $\frac{1}{2}$ ton demir, 3 *quarter* buğday ve 5 metre ipekli birbirinden tamamen değişik olan değişim-değerleridirler, ve bu metaların değişim-değeri olarak ifade edebilecekleri biricik fark, işte bu nitel farktır. Değişik büyüklükte değişim-değerleri olarak bu metalar, değişim-değerinin özünü teşkil eden o basit, tek biçimli, genel soyut emeğin az ya da çok miktarlarını temsil ederler. Sorun şudur: bu miktarlar nasıl ölçülecektir? Sorunu daha doğrusu şöyle koyabiliriz: değişim-değerleri olarak metaların hacimleri arasındaki fark, bu metalarda maddileşen emek hacmindeki

fark olduğuna göre, bu emeğin kendisinin nicel varlık tarzı nasıldır. Tıpkı hareketin nicel varlık tarzı, zaman olduğu gibi, aynı biçimde, emeğin de nicel varlık tarzı, *emek-zamanıdır*. Emeğin niteliğinin belirli olduğunu varsayarsak, bir emek ötekinden ancak süresiyle ayırdedilebilir. Emek-zamanının ölçüsü, saat, gün, hafta vb. gibi normal zaman ölçüleri olacaktır. Emek-zamanı, emeğin canlı varlığıdır, emeğin biçimi, içeriği, bireyselliği önemli değildir; onun nicel biçimde canlı varlık tarzıdır, ve aynı zamanda onun kendinden olan ölçüsüdür. „Metaların kullamm-değerlerinde maddileşen emek-zamanı, onları, değişim-değerleri ve dolayısıyla meta yapan öz olduğu gibi, onların değerlerini tam olarak ölçmeye yarayan ölçüdür de. „Aynı emek-zamanının maddileştiği değişik kullanım-değerlerinin birbiriyle karşılaşan miktarları, eşdeğerdirler, ya da bütün kullamm-değerleri, harekete geçirilen, maddileştirilen aynı emek-zamanını içerdikleri ölçüde eşdeğerdirler. „Değişim-değerleri olarak, bütün metalar *donmuş emek-zamanının* belirli ölçülerinden başka bir şey değildir. „

» *Değişim-değerinin* emek-zamanı tarafından nasıl belirlendiğini iyice anlayabilmek için, şu temel fikirleri gözden uzak tutmamak gerekir: emeğin basit emeğe, başka bir deyişle kaliteden arınmış emeğe indirgenmesi; değişim-değeri yaratan ve böylelikle metalar üreten emeğin *toplumsal emek* olmasında özel tarz; „ye ensonu, kullanım-değeri olarak gerçekleşen emek ile değişim-değerleri olarak gerçekleşen emek arasındaki ayrım. «

Metaların değişim-değerlerini, içerdikleri emek-zamanına göre ölçebilmek için, ayrı ayrı emeklerin kendilerinin, değişik olmayan, tek biçim, basit bir emeğe, kısaca nitelik bakımından aynı olan ve ancak nicelik bakımından farklı olan bir emeğe indirgenmeleri gerekir.

Bu indirgeme, bir soyutlama gibi görünür, ama bu, toplumsal üretim süreci içinde her gün gerçekleşen bir soyutla-

madir. Bütün metallerin emek-zamanına göre çözülmesi, bütün organik cisimlerin gaz halinde çözülmesinden daha büyük ya da daha az gerçek bir soyutlama değildir. Gerçekten, bu şekilde zamanla ölçülen emek, ayrı ayrı bireylerin emeği olarak görünmez, tersine, çalışan ayrı ayrı bireyler, emeğin basit organları olarak görünürler. Başka bir deyişle, değişim-değerlerinde belirttiği biçimiyle emek, *genel insan emeği* olarak nitelendirilebilir. Genel insan emeğinin bu soyutlaması, belirli bir toplumun her ortalama bireyinin yapabileceği ortalama emekte *mevcuttur*, bu, insan adalesinin, sinirinin, beyninin, vb. belirli bir üretici harcamasıdır. Bu, her ortalama bireyin yapmaya alışabileceği, ve şu ya da bu biçimde yapılması gereken *basit* emektir.³ Ortalama emeğin niteliği, ülkeye ve uygarlık dönemlerine göre değişir: ama bu, mevcut her toplumda veri olarak belirir. Herhangi bir istatistiğe başvurarak anlaşılabilceği gibi, bu basit emek, burjuva toplumun tüm emeğinin en önemli kısmını teşkil eder. A altı saat süreyle demir ve altı saat süreyle de kumaş üretsın, ve B de aynı biçimde altı saat süreyle demir, altı saat süreyle de kumaş üretsın, ya da A 12 saat süreyle demir, B de 12 saat süreyle kumaş üretsın, bu, besbelli ki, *aynı* emek-zamanının değişik biçimde kullanılmasından başka bir şey ifade etmez. Ama bileşik emek, daha büyük yoğunluğu olan, daha yüksek özgül ağırlığı bulunan emek olarak ortalama düzeyin üstüne çıkan bileşik emek ne olacaktır? Bu cins emek, bir basit emek toplamı olarak, daha yüksek kuvvette basit emek olarak çözümlenir, (örneğin) bir bileşik emek gününün, üç basit emek gününe eşit olması gibi. Bileşik emeğin basit emeğe indirgenmesini düzenleyen yasaları inceleme zamanı daha gelmemiştir. Ama bu indirgemenin yeraldığı besbellidir: çünkü, en bileşik emeğin ürünü, değişim-değeri olarak belli oranlar içinde ortalama basit emeğin ürününün eşdeğeridir; bu ba-

³ İngiliz iktisatçıları, "unskilled labour" [kalifiye olmayan emek] derler.

kımdan, bu basit emeğin belirli bir miktarı ile denklem haline konulabilir.

Değişim-değerinin emek süresine göre belirlenmesi, ayrıca, belirli bir metada, örneğin bir ton demirde, *eşit miktarda* emeğin maddileşmiş halde bulunduğunu varsayar ki, buradaki emeğin, A'nın ya da B'nin emeği olup olmaması, bir önem taşımaz, ya da ayrı ayrı bireylerin nitelik ve nicelik bakımından belirli aynı kullamm-değerini üretmek için eşit bir zaman kullandıklarını varsayar. Başka bir deyişle, bir meta içinde bulunan emek-zamanının o metanın üretimi için *gerekli* emek-zamanı olduğu, yani belirli üretimin genel koşulları içinde aynı metadan yeni bir adet daha üretmek için gerekli emek-zamanı olduğu varsayılmaktadır.

Değişim-değerinin tahlilinden elde edilen sonuca uygun olarak, değişim-değeri yaratan emeğin koşulları, *emeğin toplumsal belirlemeleri* ya da *toplumsal emeğin* belirlemeleridirler, ama basit anlamıyla toplumsal değil, özel bir tarzda toplumsal. Bu, toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimidir. İlk-önce birbirinden ayırdedilemeyen emeğin basitliği, ayrı ayrı bireylerin emekleri arasında bir *eşitlik* bulunduğu anlamını taşır, bu bireylerin emeklerinin, sanki birbirinin tıpatıp aynı olan emekler sözkonusuymuş gibi bütün bu emeklerin, aynı cinsten emeğe indirgenerek kıyaslanabileceği anlamını taşır. Her bireyin emeği, değişim-değerleri olarak belirttiği ölçüde, bu eşitlik, toplumsal nitelik taşır ve bütün öteki bireylerin emeği ile kıyaslandığında, eşit emek sayıldığına göre, ancak değişim-değerinde belirir.

Üstelik, değişim-değerinde, tecrit edilmiş bireyin emek-zamanı, doğrudan doğruya *genel emek-zamanı* olarak görünür, ve bireysel emeğin bu *genel niteliği*, bireysel emeğin toplumsal niteliği olarak görünür. Değişim-değerinde temsil olunan emek-zamanı, bireyin emek-zamanıdır, ama bu bireyle ötekiler arasında herhangi bir ayırım yapmadan, eşit bir emek kullandıkları sürece, bu bakımdan da, belirli bir

metayı üretmek için birinden istenen emek-zamanı, aynı metayı üretmek için bütün öteki bireylerin kullanacakları *gerekli* emek-zamanı olduğu ölçüde, bütün bireylerin emek-zamanıdır. Bu, bireyin çalışma süresidir. *Onun* emek-zamanıdır, ama ancak herkes için ortak olan emek-zamanı olarak: onun için, bunun *hangi* bireyin emek-zamanı olduğunu bilip bilmemek bir önem taşımaz. Genel bir üründe, genel emek-zamanı olarak bir *genel eşdeğer*, maddileşmiş belirli bir emek-zamanı miktarı gerçekleşir ki, bu, bir bireyin ürünü olarak doğrudan doğruya görüldüğü kullanım-değerinin belirli biçimine bakmaksızın, istendiği takdirde herhangi bir başka bireyin ürünü olarak belirttiği herhangi bir başka kullanm-değeri biçimine sokulabilir. Bu *genel* bir hacim olduğu ölçüde, *toplumsal* bir hacimdir. Bireyin emeğinin sonucunun bir değişim-değeri olabilmesi için, *bir genel eşdeğer* ile sonuçlanması gerekir: bireyin emek-zamanının, genel emek-zamanını temsil etmesi, ya da genel emek-zamanının bireyin emek-zamanını temsil etmesi gerekir. Her şey, sanki ayrı ayrı bireylerin emek-zamanlarını ortaklaşa ortaya koymuşlar gibi ve kolektif olarak tasarruflarında bulundurdıkları değişik miktarlardaki emek-zamanlarına değişik kullanım-değerleri biçimi vermişler gibi cereyan etmektedir. Böylece tecrit edilmiş olan bireyin emek-zamanı, gerçekte toplumun belirli bir kullanm-değeri üretmek için, yani belirli bir gereksinmeyi gidermek için gereksinme duyduğu emek-zamanıdır. Ama burada sözkonusu olan, ancak emeğin toplumsal bir nitelik edindiği özgül biçimdir. Örneğin bir iplikçinin belirli emek-zamanı 100 libre keten ipliği olarak maddileşmektedir. Dokumacının ürettiği 100 metre kumaşın, aynı emek-zamanı miktarını temsil ettiğini varsayalım. Bu iki ürün, eşit miktarda genel emek-zamanını temsil ettikleri ölçüde ve her ikisinin de eşit miktarda emek-zamanı içeren bütün kullanm-değerlerinin eşdeğerleri olmaları sonucunda, bunlar, birbirinin eşdeğeridirler. Ancak iplikçinin emek-zamanı, ve

dokumacının emek-zamanı, genel emek-zamanı olarak sunuldukları içindir ki ve, bunun sonucu olarak, ürünleri, genel eşdeğerler biçiminde belirledikleri içindir ki, burada, dokumacının iplikçi için harcadığı emek ve iplikçinin de dokumacı için harcadığı emek, ötekinin emeği için harcadığı emek durumuna gelmekte, yani hem birincisi, hem ikincisi için, emeklerinin toplumsal varlığı haline gelmektedir. Ataerkil köy sanayiinde, iplikçi ile dokumacı, aynı çatı altında oturdukları zaman ya da diyelim ki ailenin kendi gereksinimleri için, ailede kadınlar iplik büktüğü, erkekler de dokumacılık yaptığı zaman, iplik ve kumaş, *toplumsal* ürünlerdi, iplik bükme ve kumaş dokumak da aile çerçevesini aşmayan *toplumsal* işlerdi. Ama bunların toplumsal niteliği, genel eşdeğer olarak ipliğin, genel eşdeğer olarak kumaşla değişilmesinden, ya da her ikisinin aynı genel emek-zamanının herhangi bir eşdeğer ifadesi olarak birbiriyle değişilebilmesinden ileri gelmemekteydi. Olan şey, ilkel işbölümü ile aile çerçevesinin emek ürününe kendi özel toplumsal damgasını vurmasıydı. Ya da ortaçağın angaryalarını ve aynî yükümlülüklerini ele alalım. Bunlar, bireylerin, aynî olarak yükümlülüklerini karşıladıkları belirli emeklerdir; burada toplumsal bağı teşkil eden, emeğin genelliği değil, özelliğidir. Ve ensonu bütün uygar halkların tarihlerinin eşiğinde bulduğumuz gibi, kökendeki biçimiyle, kolektif emeği ele alalım.⁴ Burada, emeğin toplumsal niteliği, besbelli ki, bireyin emeğinin genelliğinin soyut biçimine bürünmesinden ötürü, ya da ürününün bir genel eşdeğer biçimine bürünmesinden

⁴ İlkel kolektif mülkiyetin özgül olarak bir İslav, hatta özellikle Rus mülkiyet biçimi olduğunu sanmak, son zamanlarda çok yaygın olan gülünç bir önyargıdır. Bu ilkel biçimi, Romenlerde, Cermenlerde, Keltlerde saptamak mümkündür, ama bunun kalıntı halinde olsa bile, Hindistan'da birçok çeşitlerine hâlâ raslanmaktadır. Asya'da ve özellikle Hindistan'da, kolektif mülkiyet biçimlerinin ayrıntılı bir incelemesi, bu çeşitli ilkel kolektif mülkiyet biçimlerinin dağılmakla değişik mülkiyet biçimlerini doğurduklarını gösterirdi. Böylece, örneğin Roma'da ve Cermenlerdeki değişik özgün tipteki özel mülkiyeti, Hindistan'da bulunan çeşitli kolektif mülkiyet şekillerinden tümdengelen yoluyla bulmak mümkündür.

ötürü değildir. Burada, üretimin üzerine kurulu bulunduğu komünal düzendir ki, bireyin harcadığı emeğin özel emek olmasına ve onun ürününün özel bir ürün olmasına engel olur ve bireysel emeği, tam tersine, toplumsal organizmanın bir üyesinin doğrudan doğruya işlevi haline getirir. Değişim-değerinde görünen emek, varsayım olarak, tecrit edilmiş bireyin emeğidir. Bu emek, doğrudan doğruya kendi karşıtının biçimini, soyut genelliği biçimini almakla, toplumsal emek olur.

Ve ensonu değişim-değerini yaratan emeği nitelendiren bir başka şey de, burada, kişiler arasındaki toplumsal ilişkilerin, söz uygun düşerse, tersine görünmesi, nesneler arasında bir toplumsal ilişki gibi görünmesidir. Ancak bir kullanım-değeri, bir başka kullanım-değeri ile değişim-değeri bakımından kıyaslandığı zamandır ki, ayrı ayrı kişilerin emeği, eşit ve genel emek bakımından kıyaslanmış olur. Demek ki, değişim-değeri, kişiler arasında bir ilişkidir demek doğrudur⁵ ama, bu ilişkinin, nesnelerin örtüsü içinde gizlenen bir ilişki olduğunu da eklememiz gerekir. Nasıl ki, fizikî ve kimyevî özelliklerindeki farklara karşın, bir libre zehir ile bir libre altın *aynı* kitleyi temsil ederlerse, aynı şekilde, aynı emek-zamanını içeren iki metanın kullanım-değerleri, *aynı değişim-değerini* temsil eder. Böylece değişim-değeri, toplumsal bakımdan belirlenmiş kullanım-değerlerinin doğal bir biçimi olarak, nesne sıfatıyla kendilerine intikal eden ve bu yüzden değişim sürecinde, tıpkı basit kimyevî cisimlerin bazı nicel ilişkiler içinde bileşmeleri ve eşdeğerler teşkil etmeleri gibi, belirli nicel ilişkiler içinde birbirlerinin yerlerini aldıkları belirli biçimler olarak çıkarlar. Çalışan kişiler arasındaki ilişkiye, nesneler arasında ve bu nesnelerle kişiler arasında kurulan bir ilişki görüntüsü vererek, bir üretim ilişkisinin bir nesne biçimine bürünmesini, bize, olağan ve ken-

⁵ “La ricchezza è una ragione tra due persone.” [Servet, iki kişi arasında bir ilişkidir.] Galiani, *Della Moneta*, vol. III, s. 221, Custodi yayınları, *Scrittori classici italiani di economia politica. Parte moderna*, Milano 1803.

diliğinden olma bir şey saymamızı sağlayan, ancak günlük yaşamın alışkanlıklarıdır. Bu aldanma, metalarda, daha da basit bir durum alır. Herkes, değişim-değerleri olarak metalar arasındaki ilişkinin, daha çok kişiler arasında ve onların karşılıklı üretici faaliyetleri arasında bir ilişki olduğunu azçok sezer. Bu basit görünüş, yüksek bir düzeydeki üretim ilişkilerinde göze görünmez olur. Para sisteminin bütün yanıltmaları, belirli özellikleri olan doğal bir nesne biçiminde paranın,* bir üretimin toplumsal ilişkisini temsil ettiğini gözden kaçırmamızdan ileri gelmektedir. Para sisteminin aldatmacalarına, dudaklarında alaylı bir gülümsemeyle bakan modern iktisatçılarda da, daha yüksek bir iktisadî kategoriyle, örneğin sermaye ile uğraştıkları anda, aynı yanılma yüze vurmaktadır. Bu yanılma, biraz önce ellerinde tuttuklarını sandıkları nesnenin, kendilerine birdenbire toplumsal ilişki olarak görüldüğünü ve toplumsal ilişki diye sınıflandırdıkları şeyin de, kendileriyle alay edercesine, nesne biçiminde karşılarını çıkıverdiğini itiraf etmeleriyle sabittir.

Değişim-değeri, gerçekte, bireylerin eşit ve genel emek sayılan emekleri arasındaki ilişkilerden, özgül olarak toplumsal olan bir emek biçiminin nesnel ifadesinden başka bir şey olmadığına göre, emeğin, değişim-değerinin, dolayısıyla, değişim-değerlerinden meydana geldiği sürece servetin *biricik* kaynağı olduğunu söylemek, bir totolojidir. Madde-nin, doğal durumda emek içermediği için ve değişim-değerinin kendisi de doğal durumda madde içermediği için mad-denin kendisinin değişim-değeri taşımadığını söylemek de bir totolojidir.⁶ Ama William Petty “emek, servetin babası,

6 “Doğal haliyle ... madde her zaman değersizdir.” MacCulloch, *Discours sur l'origine de l'économie politique, etc.*, [“Ekonomi Politigin Kökeni Üzerine Açıklamalar, vb.”], Prévost çevirisi, Genève 1825, s. 57. MacCulloch'un “madde”de ve değerle hiç bir ilişkisi olmayan daha yarın düzine başka şeyler, değer in öğelerini görebilen Alman “düşünür”lerinin fetisizminin üzerine ne denli çıktığı görülmektedir. Örnek olarak bkz: L. Stein, *System der Staatswissenschaft*, Bd. I, s. 170, [195].

* Birinci baskıda (1859): *altın*. Birinci surette elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

toprak anasıdır” dediği zaman; Piskopos Berkeley, “dört ögenin ve işe karışan insan emeğinin servetin gerçek kaynağı olup olmadığını” sorduğu zaman; ya da sorunu daha popüler tarzda koyan Amerikalı Th. Cooper: “Bir somun ekmekten, malolduğu emeği, fırıncının emeğini, değirmencinin, çiftçinin vb. emeğini çıkarınız, geriye ne kalır? Hiç bir işe yaramayan birkaç ot tanesi.”⁸ dediği zaman, bütün bu görüşlerde sözkonusu olan değişim-değerinin kaynağı soyut emek değildir. Maddî servetin bir kaynağı olarak somut emek, kullamm-değeri üreten emektir. Metanın kullanım-değeri ele alındığında, onun özel yararı, içermiş olduğu emeğin belirli ve sistemli niteliği düşünülmektedir; ama meta bakımından, bu emeği, yarar sağlayan emek olarak düşünmemiz gerekmez. Kullamm-değeri olarak ekmekte bizi ilgilendiren şey, onun besleyici özellikleridir, çiftçinin, değirmencinin, fırıncının vb. emeği değil. Herhangi bir buluş, bu emeğin yirmide-ondokuzunu ortadan kaldırsaydı, ekmek somunu eskisi gibi yararlı olurdu. Somun pişmiş olarak gökten düşseydi, kullamm-değerinden ufacık bir şey yitirmezdi. Değişim-değeri yaratan emek, genel eşdeğerler olarak metaların eşitliği ortamında gerçekleşirken, sistemli üretici faaliyet olarak emek, yarattığı kullanım-değerlerinin sonsuz çeşitliliği ortamı içinde gerçekleşir. Değişim-değeri yaratan emeğin, *genel soyut* ve *eşit* bir emek olmasına karşılık, kullanım-değeri yaratan emek, biçimin ve maddenin gerektirdiği bir sürü emek cinslerine bölünen somut ve özel bir emektir.

4 Kullamm-değerlerinin yaratıcısı olan emeğin, ürettiği servetin, yani maddî servetin *biricik* kaynağı olduğunu söylemek yanlıştır. 5 Emek, maddeyi şu ya da bu ereğe uyarlayan faaliyettir, bu bakımdan zorunlu olarak maddeyi varsayar. 6

⁷Berkeley, *The Querist*, London 1750, [s. 1]. “Whether the four elemets, and man’s labour there in, be not the true source of wealth?”

⁸Th. Cooper, *Lectures on the Elements of Political Economy*, London 1831 (Columbia 1820), s. 99.

Emek ile doğal madde arasındaki ilişki, değişik kullanım-değerlerine göre değişik biçimler alır, ama kullanım-değeri, her zaman bir maddî desteğe dayanır. Şu ya da bu biçimde doğadan ürünler edinmek açısından sistemli faaliyet olarak emek, insan varlığının doğal koşuludur, insanla doğa arasındaki —her türlü toplumsal biçimden bağımsız olarak— madde değişiminin koşuludur. Değişim-değeri yaratan emek, tam tersine, özgül olarak toplumsal nitelik taşıyan bir emek biçimidir. Özel üretici eylemin maddî belirlenmesi içinde, örneğin terzinin emeği, giysiyi üretir, ama giysinin değişim-değerini üretmez. O, bu değeri, terzi emeği niteliği ile değil, soyut genel emek niteliği ile yaratır; ve bu soyut genel emek de, kurulmasına terzinin iğnesinin hiç bir bakımdan katkıda bulunmadığı bir toplumsal bütünün parçasını teşkil eder. İşte böyledir ki, antikçağın ev sanayiinde kadınlar, giysinin değişim-değerini üretmeden, giysiyi üretiyorlardı. Maddî servetin kaynağı olarak emeği, yasa yapıcısı Musa, gümrük memuru Adam Smith'ten daha az tanıyor değildi.⁹

Şimdi de değişim-değerinin emek-zamamına indirgenmesinden doğan daha açık bazı belirlemeleri ele alalım.

Kullanım-değeri olarak meta, nedensel bir etki yapar. Örneğin buğday, besin görevini yerine getirir. Bir makine, belirli oranlarda, emeği tamamlar. Metanın bu etkisine, onu bir kullanım-değeri, bir tüketim maddesi yapan bu etkisine hizmet de, kullamm-değeri olarak yaptığı hizmet de diyebiliriz. Ama değişim-değeri olarak meta, hiç bir zaman sonuç sayılmaz. Artık burada sözkonusu olan, yerine getirdiği hizmet değildir, üretilirken o metanın kendisine yapılmış olan hizmettir.¹⁰ Nitekim, örneğin bir makinenin değişim-değerini

⁹ Yararlı bir şey, kullamm-değeri yaratmaya yarayan emek ile servetin belirli bir toplumsal biçimi olan değişim-değerini yaratmaya yarayan emek arasındaki farkı, hiç bir zaman anlayamamış olan F. List, —zaten sonuç olarak anlamak onun pratik ve faydacı zekâsına tamamen yabancı bir şeydi—, çağdaş İngiliz iktisatçılarını eski Mısır'ın Musa'sının fikirlerini çalan çalınıcılarından başka bir şey saymamıştır.

belirleyen, onun yerini aldığı emek-zamam miktarı değildir, tersine, onu imal etmek için harekete getirilen ve, bunun sonucu olarak da, aynı cinsten yeni bir makinenin imali için gerekli olan emek-zamam miktarıdır.

Demek ki, metaların üretimi için gerekli emek-zamanı sabit kalsaydı, o metaların değişim-değeri, değişmez olurdu. Ama üretimin kolaylığı ve zorluğu durmadan değişmektedir. Emegın üretken gücü artınca, aynı kullamm-değeri, daha kısa bir zaman içinde üretilir. Emegın üretken gücü azahrsa, aynı kullanım-değerinin üretimi, daha uzun bir zaman gerektirir. Demek ki, bir metanın içinde bulunan emek-zamanı hacmi, yani onun değişim-değeri, değişken bir değerdir: bu değer, emegın üretken gücünün artması ya da azalması ile ters orantılı olarak artar ya da azalır. İmalât sanayiinin önceden belirlenmiş oranlar içinde kullanıldığı emegın üretici gücünü, tarımda da, madencilikte de, önceden denetlenmesi mümkün olmayan doğal etkenler koşullandırır. Aynı emek, madenlerin yeryuvarlağının kabuğunda nispi azlığına ya da bolluğuna göre, bu çeşitli madenlerin daha çok ya da daha az istihraç edilmesini sağlayacaktır. Havalar uygun gittiği takdirde, aynı emek, iki kile buğday biçiminde maddileşebileceği gibi, havalar uygun gitmediği takdirde, tek bir kile buğday biçiminde maddileşecektir. Doğal koşullar biçimine bürünen kıtlık ya da bolluk, burada, sanki metaların değişim-değerini belirlemektedir, çünkü bu koşullar, kendilerine bağlı bulunan özel somut bir emegın üretici gücünü belirlemektedir.

Değişik kullanım-değerleri, eşit olmayan hacimler içinde, aynı emek-zamanını ya da aynı değişim-değerini taşımaktadırlar. Öteki kullanım-değerlerine oranla, bir metanın taşıdığı belirli bir emek-zamanı miktarı olarak bulundurduğu

¹⁰ Malthus'un da haklı olarak belirttiği gibi, kurnazca muhakemeleri her yerde iktisadi ilişkilerin belirli özgül biçimlerini hesaba katmayan J.-B. Say ve F. Bastiat gibi iktisatçılara, "hizmet" kategorisinin, nasıl büyük bir "hizmet"te bulunduğu takdir edilebilir.

kullanım-değerinin hacmi ne kadar küçükse, o metanın özümlü değişim-değeri, o ölçüde büyüktür. Birbirinden çok uzak ayrı ayrı uygarlık dönemlerinde, bazı kullamm-değerlerinin, kendi aralarında, tam olarak sayıca aynı oranda değilse bile, hiç değilse, örneğin altın, gümüş, bakır, demir ya da buğday, çavdar, arpa, yulaf arasında olduğu gibi değişmeyen bir genel değer silsilesi varsa, bu, yalnızca, toplumsal üretici güçlerin değişmesinde sağlanan ilerlemenin, bu ayrı ayrı metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı üzerindeki etkilerinin eşit ya da hissedilir ölçüde eşit olduğunu tanıtlar.

Bir metanın değişim-değeri, o metanın kendi öz kullanım-değerinde görünmez. Bununla birlikte, bir metanın kullanım-değeri, genel toplumsal emek-zamanının maddileşmesi olduğuna göre, bu metanın kullamm-değeri ile öteki metaların kullanım-değerleri arasında bazı ilişkiler vardır. Birinin değişim-değeri, ötekilerin kullanım-değerlerinde tezahür eder. Eş-değerlik, gerçekte, bir metanın değişim-değerinin bir başka metanın kullanım-değerinde ifadesidir. Örneğin, bir metre kumaş iki libre kahve eder dendiği zaman, kumaşın değişim-değeri kahvenin kullamm-değerinde, bu kullanım-değerinin belirli bir miktarında ifade edilmektedir. Oran bir kere saptanıldı mı, her miktarda kumaşın değerini, kahve olarak ifade etmek mümkündür. Besbelli ki, bir metanın, örneğin kumaşın değişim-değeri, bir başka özel metanın, örneğin kahvenin, onun eşdeğerini teşkil ettiği oranda tam kapsayıcı bir ifadesini bulamamaktadır. Bir metre kumaşın temsil ettiği genel emek-zamanı miktarı, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin hacimlerinin sonsuz çeşitliliğinde aynı zamanda gerçekleşir. Herhangi bir diğer metanın aynı hacimde bir emek-zamanı temsil ettiği oranda, o metanın, bir metre kumaşın eşdeğerini teşkil eder. Demek ki, *tek olarak ele alındığında bu metanın* değişim-değeri, tam kapsayıcı ifadesini, ancak bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin eşdeğer bulunduğu o denklemler sonsuzluğunda bulur. Ancak o denklem-

ler toplamındadır ki, ya da falan metanın bütün öteki metalarla hangi oranlarda değiştirilebileceğini gösteren değişik ilişkiler bütünündedir ki, o meta, *genel eşdeğer* olarak, tam, kapsayıcı ifadesini bulabilir. Örneğin, aşağıdaki denklemler sırasına,

1 metre kumaş = $\frac{1}{2}$ libre çay;

1 metre kumaş = 2 libre kahve;

1 metre kumaş = 8 libre ekmek;

1 metre kumaş = 6 metre pamuklu;

şu biçimi verebiliriz:

1 metre kumaş = $\frac{1}{8}$ libre çay + $\frac{1}{2}$ libre kahve
+ 2 libre ekmek + $1\frac{1}{2}$ metre pamuklu.

Demek ki, eğer bir metre kumaşın tam kapsayıcı ifadesini bulduğu denklemlerin toplamı önümüzde olsaydı, kumaşın değişim-değerini, bir seri biçiminde ifade edebilirdik. Gerçekte, bu serinin sonu yoktur. Çünkü metalar döngüsü hiç bir zaman kesin olarak kapanmaz, durmadan genişler. Eğer bir meta, değişim-değerinin ölçüsünü, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinde bu biçimde bulabiliyorsa, ters doğrultuda, bütün öteki metaların değişim-değerleri de, ölçüsü oldukları bu özel metanın kullanım-değerinde ölçülerini bulurlar.⁽¹¹⁾ Eğer bir metre kumaşın değişim-değeri, $\frac{1}{2}$ libre çay, 2 libre kahve, 6 metre pamuklu ya da 8 libre ekmek vb. ile ifade olunuyorsa, bunun sonucu olarak, kahvenin, çayın, pamuklunun, ekmeğin vb. bir üçüncü metaya, kumaşa eşit oldukları ölçüde kendi aralarında eşit olurlar ve böylelikle kumaşın değişim-değerlerinin ortak ölçüsü görevini yerine getirirler. Her meta, maddileşmiş genel emek-zamanı olarak, yani genel emek-zamanının belirli bir miktarı olarak, kendi değişim-değerinin ölçüsünün ifadesini, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinin belirli miktarlarında sırasıyla bulur

(11) "Ölçülerin bir özelliği de, ölçülerin ölçülen nesneyle ilişkilerinin, ölçülen şeyin, bir bakıma, ölçmeye yarayan şeyin ölçüsü olmasıdır." Montanari, *Della Moneta*, s. 48, Custodi yayınları, vol. III, *Parte Antica*.

ve bütün öteki metaların değişim-değerleri, buna karşılık, bu tek metanın kullanım-değerinde ölçülür. Ama değişim-değeri olarak, her meta, aynı zamanda, bütün öteki metaların değişim-değerlerinin ortak ölçüsü görevini de yerine getiren tek metadır. Ve aynı zamanda, bu meta, öteki metaların herbirinin doğrudan doğruya değişim-değerlerini ifade eden çeşitli metalar toplamı serisinin de bir tanesidir.

Bir metanın *değer büyüklüğünü*, kendi dışında başka cinsten metaların azlığı ya da çokluğu etkilemez. Ama o metanın değişim-değerinin ifadesini bulduğu denklemler serisinin yaygın olup olmaması, öteki metaların çeşidinin çokluğuna ya da azlığına bağlıdır. Örneğin kahvenin değerini temsil eden denklemler serisi, bu metanın değişim alanını, o metanın hangi sınırlar içinde değişim-değeri rolü oynadığını ifade eder. Genel toplumsal emek-zamanının maddileşmesi olarak, bir metanın değişim-değerine, bir kullanım-değerleri çeşitliliği sonsuzluğundaki eşdeğerliğinin ifadesi tekabül eder.

Bir metanın değişim-değerinin, onun doğrudan doğruya içinde taşıdığı emek-zaman miktarı ile değişildiğini gördük. Metanın gerçekleşen, yani öteki metaların kullanım-değerlerinde ifadesini bulan değişim-değeri, öteki metaların üretiminde kullanılan emek-zamanının oranlarına zorunlu olarak bağlıdır. Eğer örneğin bir kile buğdayın üretimi için gerekli emek-zamanı sabit kalıp da, bütün öteki metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı iki katına çıkarsa, eşdeğerlerinde ifade edilen buğday kilesinin değişim-değeri yarı-yarıya düşer. Eğer buğday kilesinin üretimi için gerekli emek-zamanı yarıya düşseydi ve bütün öteki metaların üretiminin gerektirdiği emek-zamanı değişmeseydi, sonuç aynı olurdu. Metaların değerini belirleyen şey, aynı emek-zamanı içinde hangi oranda üretilebildikleridir. Bu oranın kaç türlü değişik durumları olabileceğini anlamak için iki metaı, A ve B'yi, ele alalım. Birincisi: B'nin üretimi için gerekli emek-zamanının sabit kaldığını varsayalım. Bu durumda, A'nın B olarak ifade

edilen değişim-değeri, A'nın üretimi için gerekli emek-zamanının azalması ya da artmasıyla orantılı olarak artar ya da azalır. İkincişi: A'mn üretimi için gerekli emek-zamanının sabit kaldığını varsayalım. B olarak ifade edilen A'nın değişim-değeri, B'nin üretimi için gereken emek-zamanının azalması ya da artması ile ters orantılı olarak azalır ya da artar. Üçüncüsü: Varsayalım ki, A ve B'nin üretimi için gerekli emek-zamam, aynı oranda azalıyor ya da artıyor. Bu durumda, A ile B'nin eşdeğerliğinin ifadesi, hiç bir değişikliğe uğramaz. Eğer, bazı koşullar sonucu, her emeğin üretken gücü aym ölçüde azalsaydı, öyle ki, bütün metalar, üretimleri için daha fazla emek-zamanı gerektirseydi, ve bu artış aynı oranda olsaydı, *bütün* metaların değerleri artardı, bunların değişim-değerlerinin somut ifadesi aynı olarak kalırdı ve aynı kullanım-değerleri kitlesini yaratmak için daha fazla emek-zamam gerekeceğinden, toplumun gerçek serveti azalmış olurdu. Dördüncüsü: A ve B'nin üretimi için gereken emek-zamanı, biri ya da öteki için eşit olmayan tarzda artar ya da eksilebilir; ya da A için gerekli emek-zamanı artarken, B için gerekli emek-zamanı azalabilir, ya da bunun tersi olabilir. Bütün bu değişik durumlar basitleştirilerek şuna indirgenebilir: bir metanın üretimi için gerekli emek-zamanı aym kalırken, öteki metanın üretimi için gerekli emek-zamanı artar ya da azalır.

Her metanın değişim-değeri, bütün hacimler olarak olsun, bu kullanım-değerinin bir kesri olarak olsun, herhangi bir diğer metanın kullanım-değerinde ifadesini bulur. Metanın maddileşen emek-zamanı nasıl bölünebilirse, her meta da, değişim-değeri olarak bölünebilir. Metaların eşdeğerliği, onların kullanım-değerlerinin fizik anlamda bölünebilmesine bağlı değildir; aynı biçimde, metaların değişim-değerleri toplamı, bu metaların kullanm-değerlerinin *tek bir* yeni metaya dayanarak uğrayabilecekleri somut biçim değişmesiyle ilgilenmez.

Şimdiye kadar metaı, iki bakımdan, kullamm-değeri olarak ve değişim-değeri olarak ele aldık, ve her iki durumda da, incelemeyi, tek yanlı olarak yaptık. Bununla birlikte, meta, meta olarak doğrudan doğruya kullamm-değeriyle değişim-değerinin birliğidir; aynı zamanda, o, ancak öteki metalarla kıyaslanınca metadır. Metaların birbiriyle gerçek ilişkisi, onların değişim sürecidir. Bu, bireylerin birbirinden bağımsız olarak girdiği bir toplumsal süreçtir, ama bireyler, buna, ancak metalara tasarruf eden kimseler olarak girerler; bireylerin karşılıklı varlığı, metaların varlığıdır, ve onlar böylelikle, gerçekte, ancak değişim sürecinin bilinçli destekleri gibi görünürler.

Meta, kullanım-değeridir, kumaştır, elmastır, makinedir, vb., ama aynı zamanda, meta olarak kullanım-değeri *değildir*. Eğer meta, sahibi için kullanım-değeri olsaydı, yani kendi öz gereksinmelerini doğrudan doğruya tatmin edecek bir araç olsaydı, meta olmazdı. Meta, onun için, daha çok kullanım-değerinin yokluğudur, sadece değişim-değerinin maddî dayanağı ya da basit *değişim aracıdır*; değişim-değerinin aktif desteği olarak kullanım-değeri, değişim aracı olur. Sahibinin elinde meta, ancak değişim-değeri olarak kullanım-değeridir.⁽²⁾ Demek ki, metanın ilkönce kullamm-değeri olması, başkaları için kullanım-değeri olması gerekir. Kendi sahibi için kullanım-değeri olmadığına göre, başka bir metanın sahibi için kullanım-değeridir. Böyle olmasaydı sahibinin emeği, yararsız bir emek olurdu. Ve bu emeğin sonucu da, meta olmazdı. Öte yandan, bunun *kendisi için* kullanım-değeri olması gerekir, çünkü bu, kendi geçim araçları içinde bulunan metam dışında, başkalarının elindeki metaların kullanım-değeri içindedir. Meta, kullanım-değeri *olmak* için, kendisinin tatmin ettiği özel gereksinmeyle karşılaşmalıdır. Demek ki, metaların kullanım-değerleri, ev-

⁽²⁾ Aristoteles, değişim-değerini [bkz: bölümün başında aktarılan pasaj, s. 45, not I. —Ed.] böyle anıyor.

rensel olarak elden ele geçerek, değişim-değerleri oldukları ellerden, kullanım konusu oldukları ellere geçerek, kullanım-değerleri olurlar. Ancak bu evrensel elden ele geçişlerdir ki, metaların içerdikleri emek, yararlı emek haline gelir. Kullanım-değerleri olarak birbirleriyle karşılaştıkları bu süreç içinde metalar, yeni belirli iktisadî biçime bürünmezler. Tam tersine, burada, onları meta olarak nitelendiren belirli biçimin yok olması sözkonusudur. Örneğin ekmek, fırıncının elinden tüketicinin eline geçerken, ekmek olarak varlık tarzını değiştirmez. Tersine, belirli bir gıda olarak ekmeği kullanım-değeri gibi değerlendiren, sadece tüketicidir, oysa fırıncının elinde ekmek, bir iktisadî ilişkinin dayanağı, duyu-sal ve duyu-üstü bir nesne idi. Demek ki, kullanım-değerleri olurken metaların uğradıkları biricik biçim değiştirme, sahipleri için kullanım-değeri olmamak ve onlara malik olmayanlar için kullanım-değeri olmak gibi kesin varlık tarzlarının ortadan kalkmasıdır. // Metalar, kullanım-değeri olmak için, evrensel olarak el değiştirmeli, değişim süreci içine girmelidirler; ama onların değişim için varlıkları, kullanımda değeri olarak varlıklarıdır. // Demek ki, metalar, kullanım-değerleri olarak gerçekleşebilmek için, değişim-değeri olarak gerçekleşmek zorundadırlar.

Eğer tek olarak ele alınan meta, kullanım-değeri bakımından, başlangıçta bağımsız bir nesne gibi görünüyorduyorsa, değişim-değeri olarak, daha başlangıçta, bütün öteki metalar ile ilişkisi bakımından değerlendirilmekteydi. Ama bu ilişki, düşüncede mevcut olan teorik bir ilişkiydi. Bu ilişki, ancak değişim süreci içinde belirir. Öte yandan, onu üretmek için harekete getirilen belirli bir emek-zamanı miktarını içerdığı ölçüde ve böylelikle maddileşmiş emek-zamanı olduğundan meta, elbette ki, değişim-değeridir. Ama doğrudan doğruya ele aldığımızda, meta, başlangıçta ancak genel emek-zamanı değil, özel bir içeriği olan maddileşmiş bireysel emek-zamanıdır. Bu bakımdan, doğrudan doğruya de

şim-değeri değildir. Ve ilkönce değişim-değeri olmak zorundadır. İlkten belirli yararlı bir amaç için harcanan emek-zamanını, yani kullanım-değerinin içerdiği emek-zamanını temsil ettiği için, genel emek-zamanının maddileşmesi olamaz. Metaların içerdiği emek-zamanı, ancak bu maddî koşulla toplumsal genel emek sayılmaktaydı. Demek ki, meta, ancak değişim-değeri olarak gerçekleşerek kullanım-değeri olmasına karşılık, öte yandan, elden ele geçişinde kullanım-değeri olduğunu doğrulamak suretiyle değişim-değeri olarak gerçekleşebilir. Bir meta, ancak kullanım-değeri olduğu, yani özel gereksinme maddesi olduğu kimseye kullanım-değeri olarak devredilebilir. Öte yandan, meta, ancak bir başka metayla değişilerek, devredilebilir, ya da öteki metanın sahibinin yerine kendimizi koyarsak, o da sahibi bulunduğu metayı ancak o metanın karşıladığı özel gereksinmeyle karşı karşıya getirerek devredebilir, yani gerçekleştirebilir. Kullanım-değerleri olarak evrensel elden ele geçişlerinde, metalar, özel nitelikleriyle özel gereksinimleri tatmin eden özel nesneler olarak maddî farklarına göre birbirleriyle karşılaştırılırlar. Ama basit kullanım-değerleri olarak, bunlar, birbiriyle ilgisiz şeylerdir. Ya da daha doğrusu, birbiriyle ilişkisi olmayan şeylerdir. Kullanım-değerleri olarak, ancak, özel gereksinimleri karşıladıkları için değişilebilirler. Ama ancak eşdeğerler olarak bu değişim mümkündür ve ancak eşit miktarlarda maddileşmiş emek-zamanı olarak bunlar eşdeğerdirler ki, bu da, onların kullanım-değeri olarak doğal nitelikleri ile ve bunun sonucu olarak da metaların özel gereksinmelere olan bağlantısıyla ilgili her türlü düşüncüyü siler. Değişim-değeri olarak ise, tam tersine, bir meta, herhangi bir başka metanın, herhangi bir belirli miktarının eşdeğeri olarak yerini almakla, tezahür eder; öteki metanın sahibi için birinci metanın kullanım-değeri olup olmaması, durumu değiştirmez. Ama öteki metanın sahibi için, birinci meta, kendisi için kullanım-değeri olduğu ölçüde meta olur,

ve bu birinci metanın asıl sahibi için de, meta, ancak öteki için meta olduğu ölçüde değişim-değeri olur. Demek ki, metalar arasındaki ilişki, aynı zamanda, özünde birbirinin benzeri olan ve ancak miktar bakımından değişen hacimler olarak belirdikleri bir ilişkidir de; bu ilişki, genel emek-zamanının maddileşmesi olarak belirdikleri denklemler halinde ifade edilmesi gerektiği gibi, aynı zamanda, nitelik bakımından birbirinden farklı nesneler olarak, özel gereksinmelere karşılık veren özel kullanım-değerleri olarak metalar arasındaki ilişki, kısaca gerçek kullanım-değerleri olarak metaları birbirinden ayırdeden bir ilişki olarak ifadesini bulmalıdır. Oysa, bu denklem kurma ve bu ayırtetme, birbirini, karşılıklı olarak dışalayan şeylerdir. Böylelikle, sadece bir kısır döngü kurulmuyor, öteki sorunun çözüme bağlandığı varsayılarak bir sorunun çözülmesi durumuna düşülmekle kalınmıyor; üstelik çelişmeli bir istemler bütünü, koşullardan birinin gerçekleşmesinin, o koşulun karşıtının gerçekleşmesine doğrudan doğruya bağlanması durumu meydana geliyor.

Metaların değişim süreci, bu kadar basit biçimde belirmeyen bu çelişkilerin hem gelişmesi, hem de çözümünü olmalıdır. Biz, sadece, metaların kendilerinin kullanım-değerleri olarak birbiriyle karşılaştıklarını gördük, yani metaların değişim süreci içinde kullanım-değeri olarak belirdiklerini gördük. Buraya kadar incelediğimiz biçimde değişim-değeri ise, tersine, ancak, ona verdiğimiz soyut biçimde ya da metaı, kullanm-değeri olarak ambarında saklayan ve onu değişim-değeri olarak bilincinde bulunduran birey olarak meta sahibinin ona verdiği soyut biçimde mevcuttu. Değişim süreci içinde metaların kendileri, sadece kullanım-değerleri olarak değil, değişim-değerleri olarak da birbirleri için varolmak zorundadırlar ve onların bu varoluş tarzı, metaların kendi aralarında, kendilerine özgü bir ilişki gibi, onlara görünmelidir. Bizi ilkten durduran güçlük, metanın değişim-değeri

ri olarak, maddileşmiş emek olarak belirmesi için, daha önceden kullanım-değeri olarak devredilmesi, alıcı bulması ve, buna karşılık metanın kullanm-değeri olarak devredilmesinin de, değişim-değeri olarak varlığını gerektirmesiydi. Ama diyelim ki, bu güçlük çözüme bağlanmıştır. Varsayalım ki, meta, özel kullanım-değeri niteliğini yitirmiş olsun ve elden ele geçerek bireyin kendisi için kendi özel emeği olmak yerine toplumsal bakımdan yararlı emek olma koşulunu yerine getirmiş olsun. O zaman, metanın, değişim süreci içinde, değişim-değeri olarak, öteki metalar için genel eşdeğer, maddileşmiş genel emek olması gerekir, ve böylelikle, artık özel bir kullanım-değerinin sınırlı etkinliğini değil, eşdeğerleri sayılan bütün kullanım-değerlerinde doğrudan doğruya temsil edilme yeteneğini edinmesi gerekir. Her meta, özel kullanım-değerinin başkasına devredilmesiyle, genel emek-zamanının doğrudan doğruya maddileşmesi gibi görünmesi gereken bir metadır. Ama öte yandan, değişim sürecinde, yalnız özel metalar, yani özel kullanım-değerlerinin maddileştirdiği ayrı ayrı bireylerin emekleri karşılaşır. Genel emek-zamanının kendisi, bu sıfatıyla, metalar için mevcut olmayan bir soyutlamadır.

Bir metanın değişim-değerinin somut ifadesini bulduğu denklemler bütününe ele alalım, örneğin:

1 metre kumaş = 2 libre kahve;

1 metre kumaş = ½ libre çay;

1 metre kumaş = 8 libre ekmek, vb..

Hiç kuşku yok ki, bu denklemler, sadece, aynı büyüklükte toplumsal genel emek-zamanının bir metre kumaşa, 2 libre kahvede, ½ libre çayda vb. maddileştirdiğini gösterir. Ama gerçekte, bu özel kullanım-değerlerinde beliren bireysel emekler, ancak bu kullanım-değerlerinin içerdikleri emek-zamanı ile orantılı olarak* gerçekten birbirleriyle değişildiklerinde

* Birinci baskıda, (1859): *im Verhaeltnis ihrer Zeitdauer* ("süreleriyle orantılı olarak"); I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

genel emek ve bu biçim altında da toplumsal emek olurlar.* Toplumsal emek-zamanı, söz uygun düşerse, bu metallerde gizli olarak bulunmaktadır ve ancak değişim sürecinde ortaya çıkar. Hareket noktası, kolektif emek biçiminde bireylerin emeği değildir, tersine, özel kişilerin özel emekleri, ancak değişim süreci içinde ilkel niteliklerini yitirerek genel toplumsal emek olarak beliren emekleridir. Demek ki, genel toplumsal emek, bu biçimde, önceden hazır olan bir koşul değildir, varılan bir sonuçtur. Bundan da şu yeni güçlük ortaya çıkar, bir yandan, metalar, değişim sürecine maddileşmiş genel emek-zamanı olarak girmelidirler; öte yandan bireylerin emek-zamanlarının, genel emek-zamanı olarak maddileşmesinin kendisi de, ancak, değişim sürecinin bir sonucudur.

Her meta, kullanım-değerinin ve dolayısıyla ilkel varlık tarzının elden ele devredilmesi yoluyla, değişim-değerine tam uygun olan varlık tarzına kavuşmaktır. Demek ki, meta, değişim süreci içinde, çifte varlık tarzına sahip bulunmalıdır. Öte yandan, onun değişim-değeri olarak ikinci varlık tarzı, ancak bir başka meta olabilir, çünkü değişim sürecinde, yalnız metalar karşıkarsıya gelirler. Özel bir meta, *maddileşmiş genel emek-zamanı* olarak doğrudan doğruya nasıl temsil edilecektir, ya da (ki bu da ayrı sonuca varır) özel bir meta içinde maddileşmiş olan bireysel emek-zamanına doğrudan doğruya genellik niteliği nasıl verilecektir? Bir metanın değişim-değerinin somut ifadesi, yani her metanın genel eşdeğer olarak ifadesi, sonu gelmeyen bir denklemler toplamı biçiminde sunulabilir:

- 1 metre kumaş = 2 libre kahve;
- 1 metre kumaş = ½ libre çay;
- 1 metre kumaş = 8 libre ekmek;
- 1 metre kumaş = 6 metre pamuklu;
- 1 metre kumaş = vb..

* Birinci baskıda: *zu* yerine *in*, "toplumsal emek olurlar" yerine "toplumsal emeğe girerler"; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

Değişim-değerinin bu biçimde gösterilmesi, metada maddileşen genel emek-zamanının belirli bir miktarı olarak sadece bir *fikir* olduğu ölçüde, teorik idi. Genel eşdeğer olarak özel bir metanın varlık tarzı, salt soyutlama iken, değişim sürecinin kendisinin bir toplumsal *sonucu* olabilmesi için, yukardaki denklemler serisindeki sırayı tersine çevirmemiz yeter. Örneğin şöyle:

2 libre kahve	= 1 metre kumaş;
½ libre çay	= 1 metre kumaş;
8 libre ekmek	= 1 metre kumaş;
6 metre pamuklu	= 1 metre kumaş.

Kahve, çay, ekmek, pamuklu, kısaca bütün metaların kendilerinin içerdikleri emek-zamanını kumaş olarak ifade etmelerine karşılık, kumaşın değişim-değeri, eşdeğeri sayılan bütün öteki metalarda gözükmekte ve bu meta içinde maddileşen emek-zamanı, doğrudan doğruya bütün öteki metaların değişik hacimlerinde eşit miktarlar halinde beliren genel emek-zamanı olmaktadır. Burada, kumaş, bütün öteki metaların üzerindeki *evrensel etkisiyle genel eşdeğer* olmaktadır. Değişim-değeri olarak her meta, bütün öteki metaların değerlerinin ölçüsü olmaktaydı. Burada, tam tersine, bütün metalar, kendi değerlerini, özel bir tek meta içinde ölçtüklerinden, ötekilerden ayrı tutulan meta, değişim-değerinin uygun varlık tarzı, genel eşdeğer olarak onun varlık tarzı olmaktadır. Buna karşılık, her metanın değişim-değerinin ifade edildiği sınırsız denklemler serisi, ya da sınırsız sayıda denklemler, sadece iki terimli tek bir denkleme indirgenebilmektedir. 2 libre kahve = 1 metre kumaş, şimdi artık kahvenin değişim-değerinin kapsayıcı bir ifadesidir, çünkü şu anda kumaş, doğrudan doğruya bütün öteki metaların belirli bir miktarının eşdeğeri olarak görünmektedir. Demek ki, değişim sürecinin içinde metalar, şimdi birbirleri için bulunmaktadır, ya da bunlar, kumaş biçiminde, değişim-değerleri olarak, birbirlerine görünmektedirler. Değişim-değeri olarak bütün metaların,

maddileşmiş genel emek-zamanının değişik basit miktarları olarak birbirleriyle karşılaştıkları bilinmektedir; bu gerçek şimdi şöyle ifade edilmektedir: değişim-değerleri olarak bütün metalar, sadece *aynı* şeyin, kumaşın değişik miktarlarını temsil etmektedirler. Öte yandan, genel emek-zamanı, böylelikle özel bir şey olarak bütün öteki metaların yanında ve dışında bir meta olarak görünmektedir. Ama aynı zamanda metaın, değişim-değeri olarak meta ile karşılaştığı denklemde, örneğin 2 libre kahve = 1 metre kumaş, henüz gerçekleştirilmesi gereken bir eşdeğerliktir. Ancak kullanım-değeri olarak el değiştirmesiyledir ki, değişim süreci içinde gerçekleşmesi zorunlu olan el değiştirmeyledir ki, bir gereksinmenin konusu olan meta, kahve olarak varlık tarzından, kumaş olarak varlık tarzına gerçekten geçebilmekte ve böylelikle genel eşdeğer biçimine bürünerek, bütün öteki metalar için, gerçekten değişim-değeri olabilmektedir. Ve buna karşılık, bütün metaların kullanım-değeri olarak devredilmeleriyle kumaş halini almalarından, kumaşın bütün öteki metaların biçim değiştirmiş şekli olması sonucu çıkar ki, ancak bütün öteki metaların kendi biçimini alması sonucunda bu meta (kumaş) doğrudan doğruya genel emek-zamanının maddileşmesi olur, yani evrensel değişimin, bireysel emeklerin silinmesinin ürünü olur. Eğer metalar, birbirlerine, değişim-değeri olarak görünmek için, bu biçimde bir çift varlık tarzına bürünüyorlarsa, ayrı tutulan meta, genel eşdeğer olarak çift kullanım-değeri edinmiş olur. Özel meta olarak özel kullanım-değeri dışında bu meta, genel bir kullanım-değeri de edinir. Ona özgü olan kullanım-değerinin kendisi de, kesin bir belirlemedir, yani bu kullanım-değeri, bu metaın değişim süreci içinde, öteki metaların üzerinde icra ettikleri evrensel etki yüzünden oynadığı özgül rolün sonucudur. Özel bir gereksinmenin konusu olan her metaın kullanım-değeri, değişik ellerde, değişik değer taşır; örneğin onu devredenin elindeyken değeri başkadır, onu devralanın elinde değeri başka-

dır. Ayrı tutulan meta, genel eşdeğer olarak, şimdi değişim sürecinin kendisinin doğurduğu genel bir gereksinmenin konusudur ve herkes için aynı kullanım-değerini taşır: kullanım-değerinin desteğidir, genel değişim aracıdır. Böylece bu metada, metanın özünde taşıdığı çelişki çözüme bağlanmış bulunmaktadır: özel kullanım-değeri olarak meta, hem genel eşdeğer hem de genel kullanım-değeridir. Demek ki, bütün öteki metalar, şimdi değişim-değerlerinin ifadesini, ayrı tutulan metam kullanım-değeri ile önceden gerçekleştirilmesi gereken ideal bir denklem içinde daha başından bulabilirken, bu ayrı tutulan metada kullanım-değeri, gerçek olmakla birlikte, sürecin kendisinin içinde, yalnızca, ancak gerçek kullanım-değeri biçimine girdiğinde gerçekleşecek olan olumlu bir varlık tarzı olarak görünmektedir. Kökeninde, meta, genel olarak meta gibi, özel kullanım-değerinde maddileşen genel emek-zamanı gibi görünmekteydi. Değişim sürecinde, bütün metalar, ayrı tutulan meta ile, basit anlamda meta olarak, özel bir kullanım-değeri olan genel emek-zamanının varlık tarzı durumundaki o meta ile karşılıklıya gelirler. Bu bakımdan *özel* metalar olarak metalar, *genel* meta sayılan özel bir meta karşısında, çelişmeli tarzda bir davranış gösterirler.¹³ Böylece meta sahiplerinin, karşılıklı olarak emeklerini, genel toplumsal emekten saymaları, şöyle olur: onlar, metalarını, değişim-değeri olarak, metaların karşılıklı ilişkisi olarak düşünmektedirler: değişim-değeri olarak metaların kendi aralarındaki karşılıklı ilişkileri, değişim sürecinde, değişim-değerinin uygun ifadesi sayılan özel bir meta ile genel ilişki gibi görünür; ve bu ilişki de ters doğrultuda, bu özel metanın öteki metalarla özgül ilişkisi gibi ve bunun sonucu olarak da, bir eşyanın, eğer söz uygun düşerse, doğası gereği toplumsal olan belirli niteliği gibi görünür. Bütün metaların değişim-değerlerinin uygun varlık tarzını özel meta, ya da tek bir özel meta biçiminde bütün metaların değişim-değerini

¹³ Aynı ifade Genovesi'de bulunmaktadır. [I. nüshada elyazısıyla not.]

bu biçimde temsil eden özel meta, paradır. Para metaların değişim sürecinin içinde ürettikleri değişim-değerinin bir billurlaşmasıdır. Demek ki, değişim süreci içinde metalar, bütün itibarî belirlemelerden arınarak ve birbirleriyle doğrudan doğruya maddî biçimleriyle karşılaşarak *kullanım-değeri* halinde birbiriyle girift olurlarken, bu metaların birbirine *değişim-değerleri* olarak görünebilmeleri için yeni bir itibarî belirlemeyi edinmeleri ve parayı yaratmaları gerekir. Para, bir simge değildir, nasıl ki bir kullanım-değerinin meta olarak varlığı bir simge değilse, Bir üretimin toplumsal ilişkisinin, bireylerin dışında mevcut olan bir nesne biçiminde ortaya çıkmasının ve bu bireylerin toplumsal hayatlarının üretimi süreci içinde aralarında kurdukları belirli ilişkilerin, bir nesnenin özgül nitelikleri gibi görünmesi olgusudur ki, bu tersine durum, hayalî olmayıp, gerçeğin ta kendisi olan bu aldanmadır ki, değişim-değerini yaratan emeğin bütün toplumsal biçimlerini nitelendirir. Bu, parada, metadakinden yalnızca biraz daha göze çarpar şekilde ortaya çıkar.

Bütün metaların para olarak varlık tarzının billurlaşacağı bu özel metanın zorunlu fizik nitelikleri, değişim-değerinin niteliğinden doğrudan doğruya gelen, istek üzerine bölünebilme, kısımlarının homojen oluşu ve bu metaların her nüshasının aynı oluşudur. Genel emek-zamanının maddileşmesi olarak bu meta, homojen bir madde olmalı, ve ayrı ayrı miktarları arasında ancak nicel bir fark bulunmalıdır. Bu metanın zorunlu olarak taşıması gereken öteki özellik şudur: *kullanım-değeri* dayanıklı olmalıdır, çünkü değişim süreci esnasında varlığını olduğu gibi sürdürebilmelidir. Değerli madenler, önemli ölçüde bu nitelikleri taşımaktadırlar. Para, bir düşüncenin ya da sözleşmenin ürünü olmadığına göre ve değişim süreci içinde doğal bir güdü ile meydana geldiğine göre, bu işe az veya çok elverişli çeşitli metalar, sırayla, para görevini yerine getirmişlerdir. Değişim sürecinin belirli bir aşamasında, örneğin birinin değişim aracı rolü oynaması,

ötekinin de kullanım-değeri olarak elden ele geçmesi gibi, metalar arasında değişim-değeri ile kullanım-değerinin kutupsal tarzda dağıtılması zorunluluğu, metanın ya da birçok metaların kullanım-değerleri, genel bir nitelik taşıdığı ölçüde, ilkten bir raslantı olarak para rolünü yerine getirmeleri sonucunu vermektedir. Eğer bu metalar, âcil bir gereksinme konusu değillerse, servetin maddî bakımından en önemli öğeleri olmaları, onlara, öteki kullanım-değerlerinden daha genel bir nitelik sağlamaktadır.

Doğrudan doğruya değiş-tokuş, değişim sürecinin ilkel biçimi olarak, metaların para biçimine girmelerinden çok, kullanım-değerlerinin meta biçimine girmelerini temsil eder. Değişim-değeri, bağımsız bir biçime bürünmez, o, henüz, doğrudan doğruya kullanımda değerine bağlı bulunmaktadır. İki şey bunu gösterir. Üretimin kendisi, bütün yapısı içinde, değişim-değerine doğru değil, kullanım-değerine doğru yönelmiştir, ve kullanım-değerinin, kullanım-değeri olmaktan çıkarak, değişim-değeri, meta olması onun tüketim için talep edildiği ölçüyü aşmış olmasındandır. Öte yandan, kutupsal tarzda dağıtılmış olmakla birlikte, sahipleri tarafından değiş-tokuş edilecek olan metalar, her ikisi için, ama ona sahip olmayan için kullanım-değeri olması gerektiğine göre, bu kullanım-değerleri, ancak doğrudan doğruya kullanım-değerleri sınırları içinde metalaşırlar. Kökeninde, gerçekten metaların değişim süreci, ilkel toplumların bağrında değil,¹⁴ bu toplumların sona erdikleri yerde, sınırlarında, öteki toplumlarla temasa geçtikleri tek tük noktalarda belirir. Değiş-tokuşun başladığı yer orasıdır. Değiş-tokuşun topluluğun içine atlayarak, o toplumun üzerinde dağıtıcı etkide bulunduğu yer orasıdır. Ayı ayrı topluluklar arasındaki değiş-tokuş da,

¹⁴ Aristoteles ilkel topluluk sayılan özel aile için de aym şeyi söylüyor. Ama ailenin ilkel biçimi bizzat kabile ailesidir. Ve özel aile, ancak kabilenin tarihsel tahlilinden çıkarılır. "Çünkü, ilkel topluluklarda [ama bu, ailenin kendisidir] besbelli ki, bunun [değişimin] hiç bir gereği yoktur." (*De Republica*, [ibid., Opera, Bekkeri Oxonii yayını, 1837, vol. X, s. 14].)

köle gibi, hayvan gibi, madenler gibi, metalar haline gelen özel kullanım-değerleri, işte böylece, çok defa, toplulukların kendilerinin içinde, ilk para görevini yerine getirmişlerdir. Bir metam değişim-değerinin, eşdeğerleri serisinin uzun olduğu ölçüde, ya da bu metam değişim alanının *daha geniş* olması ölçüsünde, daha yüksek bir derecede değişim-değeri olarak belirdiğini gördük. Demek ki, *değiş-tokuşun* gittikçe yayılması, değişimlerin artması ve değişilen metaların çoğalması, metam değişim-değeri niteliğini geliştirir, paranın yaratılmasını teşvik eder ve böylelikle, doğrudan doğruya *değiş-tokuş* üzerinde dağıtıcı bir etkide bulunur. Genellikle, iktisatçılar, parayı, yayılan *değiş-tokuşun* karşılaştığı dış güçlüklerden türetmeye kalkışırlar, ama bunlar, bu güçlüklerin, *değişim-değerinin* gelişmesinden ve bunun sonucu olarak da, genel emek olarak toplumsal emeğin gelişmesinden ileri geldiğini unutmaktadırlar. Örneğin *değişim-değeri* olarak istenilen biçimde bölünebilmesi gereken metalar, kullanım-değeri olarak istendiği gibi bölünemezler. Ya da A'nın metalı, B için kullanım-değeri olabilir de, B'nin metalı, A için kullanım-değeri olmayabilir. *Ya da* meta sahipleri, aralarında *değişecekleri*, bölünmesi mümkün olmayan, eşit olmayan *değer oranlarında* metalara gereksinme duyabilirler. Başka bir deyişle, basit *değiş-tokuşu* ele aldıklarını bahane etmekle birlikte, iktisatçılar, doğrudan doğruya kullanım-değerinin bir birini olarak metam varlık tarzı ile *değişim-değeri*nin meydana getirdikleri çelişkinin bazı yönlerini açıkça görebilmektedirler. Öte yandan, metaların *değişim sürecinin* uygun bir biçimi saydıkları, ve ancak, akıllıca bir davranışla paranın bir çare olarak düşünülüp çözüme bağlandığı bazı teknik güçlükler gösteren *değiş-tokuşta* ısrarla ve mantıkla direnmektedirler. İşte böylece, bu en yavan görüş, açısından hareket eden buluş sahibi bir İngiliz iktisatçısı, hem de haklı olarak, paranın, tıpkı bir gemi ya da buhar makinesi gibi tamamen maddî bir araç olduğunu, ve üreti-

min bir toplumsal ilişkisini temsil etmediğini ve bu yüzden de iktisadi bir kategori olarak sayılmaması gerektiğini iddia edebilmiştir. Demek ki, bu görüşe göre, parayı, teknolojiyle ortak hiç bir yanı olmayan ekonomi politikte incelemek, yanlış bir tutumdur.¹⁵

Metalar dünyası, gelişmiş bir işbölümünü varsayar, ya da daha doğrusu metalar dünyası, özel metalar olarak birbirleriyle karşılaşan ve eşit miktarda çeşitli işler içeren kullanım-değerlerinin çeşitliliğinde doğrudan doğruya belirir. İşbölümü, her cinsten özel üretici uğraşın toplamı olarak, kullanım-değeri yaratan emek olarak ele alınan maddî açıdan değerlendirilen toplumsal emeğin bütünüdür. Ama bu niteliğiyle işbölümü, ancak sonucunda, metaların kendilerine verdiği özel karakterinde, değişim süreci içinde, metalar bakımından mevcuttur.

Metaların değişimi, toplumsal nesnelerin değişiminin, yani özel bireylerin özel ürünlerinin değişiminin, aynı zamanda bu değişim sırasında bireylerin aralarında kurdukları belirli üretimin toplumsal ilişkilerinin yaratılmasıdır da. Metaların, kendi aralarında meta niteliğine bürünmeleri yolunda ilişkiler, genel eşdeğerin malik bulunduğu ayrı belirlemeler biçiminde billurlaşırlar, ve değişim süreci, böylelikle, aynı zamanda, paranın meydana geliş süreci de olur. Değişik süreçlerin yer alması gibi beliren bu sürecin bütünü, dolaşımdır.

A. METAIN TAHLİLİ ÜZERİNE TARİHSEL DÜŞÜNCELER

Metain kullanım-değerinin, somut emeğe ya da belirli bir amaç için üretici eyleme indirgenmesi ve değişim-değ-

¹⁵“Para, gerçekte alını ve satımlara olanak sağlayan bir araçtan başka bir şey değildir” (ama siz alını ve satımdan neyi anlıyorsunuz lütfen?) “ve gemiler gibi, buhar makineleri gibi, servet üretimini ve dağıtımını kolaylaştırmak için yararlanılan herhangi bir aracın incelenmesi ekonomi politik biliminin ne ölçüde bir parçasını teşkil ederse, paranın incelenmesi de, o ölçüde bu birinin bir parçasıdır.” (Th. Hodgskin, *Popular Political Economy, etc.*, London 1827. s. 178, 179.)

rinin, emek-zamanına ya da eşit toplumsal emeğe indirgenmesi biçimlerinde, tahlil amaçlarıyla, emeğe indirgenmesi, İngiltere'de William Petty ile, Fransa'da da Boisguillebert¹⁶ ile başlayan ve İngiltere'de Ricardo ile ve Fransa'da da Sismondi ile sona eren klasik ekonomi politik tarafından bir-buçuk yüzyıl aşan bir süreden beri yapılmakta olan araştırmaların eleştirel sonucudur.

Petty, doğanın emeğin yaratıcı gücünü koşullandırdığı gerçeği üzerinde hayale kapılmadan, kullanım-değerini, emek olarak çözümler. O, gerçek emeği, doğrudan doğruya genel toplumsal yönüyle, *işbölümü* olarak kavrar.¹⁷ Maddî servetin kaynağının böyle anlaşılması, örneğin yurttaşı Hobbes'-

¹⁶ Petty'nin ve Boisguillebert'in yapıtlarının ve karakterlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi, İngiltere ile Fransa arasında, 17. yüzyıl sonunda ve 18. yüzyıl başlangıcında mevcut olan toplumsal karşıtlığı aydınlatması bir yana, İngiliz ekonomi politikasıyla Fransız ekonomi politikası arasında mevcut olan ulusal çelişkinin nasıl doğduğunun da açıklanmasını sağlar. Aynı çelişki, sonunda, Ricardo ile Sismondi arasında yinelenmektedir.

¹⁷ Petty, üretici güç olarak sayılan işbölümü fikrini de geliştirmiştir, ve bunu, Adam Smith'ten çok daha geniş bir planda başarmıştır. *An Essay concerning the Multiplication of Mankind, etc.*, 3. baskı, 1686, s. 35-36. Bu yapıtında o, işbölümünün üretim için sağladığı avantajları gösteriyor, ve bunu, Adam Smith'in yaptığı gibi bir iğnenin yapımı ile değil, bir cep saatinin yapımı örneğiyle açıklıyor; ve üstelik aynı zamanda büyük fabrikalar bakımından bir kenti ve koca bir ülkeyi inceliyor. 26 Kasım 1711 tarihli *Spectator* gazetesinin sözünü ettiği "*illustration of the admirable Sir William Petty*" [hayranlıklara layık Bay William Petty'nin açıklaması] budur. Bu bakımdan MacCulloch, *Spectator*'un, Petty'yi kendisinden kırk yaş daha küçük olan bir yazarla karıştırdığını sanmakla hata etmektedir. Bkz: MacCulloch, *The Literature of Political Economy, a classified catalogue*, London 1845, s. 105. Petty, yeni bir bilimin kurucusu olduğu bilincindedir. Kendi yönteminin "geleneksel yöntem olmadığını" söylüyor. Spekülasyon niteliğinde bir sürü kıyaslamaları, abartmaları ve iddiaları sıralayacağına, *in terms of numbers, weight, and measure* [rakamlara, ağırlıklara ve ölçülere dayanarak] konuşmayı uygun bulduğunu, ancak duyulara dayanan deneylerden çıkarılan argümanlardan yararlandığını ve sadece *as have visible foundations in nature* [doğada gözle görülür temelleri bulunan] sonuçları gözönünde tuttuğunu söylüyor. O, *mutable minds, opinions, appetites and passions of particular men* [bireylerin sık sık değişen anlayışları, görüşleri, zevkleri ve tutkularına] bağlı olan nedenleri inceleme işini başkalarına bırakıyor. (*Political Arithmetic, etc.*, London 1699, Önsöz.) Onun dâhice cesareti, örneğin, İrlanda'nın ve Yukarı İskoçya'nın bütün nüfusunu ve menkul mallarını, Büyük Britanya'nın geri kalan kısmına nakletme önerisinde belli olmaktadır. Böylelikle emek-zamanı tasarrufunda bulunulacaktır, emeğin üretken gücü artmış olacaktı ve "kral ve

ta olduğu gibi, azçok kısır kalmamaktadır; onu, bu anlayış, *siyasal aritmetiğe*, ekonomi politiğin (siyasal iktisadın) bağımsız bir bilim olarak bireyleştiği o ilk biçime götürür. Bununla birlikte, Petty, değişim-değerini, metaların değişim sürecinde *görüldüğü* gibi, para olarak ve paranın kendisini de altın ve gümüş gibi mevcut olan meta olarak ele alır. Para sistemi anlayışlarının tutsağı durumuna düşen Petty, altının ve gümüşün elde edilmesi için harcanan somut emeğin özel cinsinin, değişim-değeri yaratan bir emek olduğunu söyler. O, gerçekten, burjuva emeğinin doğrudan doğruya kullanım-değeri üretmesi gerekmediğini, meta üretmesi, değişim sürecinde elden ele devredilmesiyle, altın ve gümüş bi-

tebaası daha zengin ve daha güçlü olacaklardı" (*Political Arithmetic*, Bölüm 4. [s. 225]. Onun bu cesareti şundan da bellidir ki, o *Siyasal Aritmetik* bölümünde, Hollanda'nın bir tüccar ulus olarak egemen rol oynamaya devam ettiği ve Fransa'nın da en güçlü tüccar devlet olacağı benzediği bir dönemde, İngiltere'nin dünya pazarını reddetmesinin kaçınılmaz olduğunu, "*That the King of England subjects have stock competent and convenient to drive the trade of the whole commercial world*" [İngiltere kralının tebalarının bütün dünya ticaretini yürütmeye yeter miktarda sermayeye sahip bulunduklarını] (*I.c.*, bölüm X, [s. 272]). "*That the impediments of Englands greatness are but contingent and removeable.*" [İngiltere'nin yüceliği önündeki engellerin eğreti olduğunu ve kolayca bertaraf edilebileceklerini] (s. 247 vd.) tanıtıyor. Onun bütün yazılarında özgün bir mizah vardır. Örneğin tıpkı bugün İngiltere'nin Kıta iktisatçıları için örnek ülke olması gibi, İngiliz iktisatçıları için Hollanda'ya örnek ülke gözüyle baktıkları bir sırada, o, Hollanda'nın dünya pazarını fethetmesinde en küçük bir büyüclüğün bile rol oynamadığına, "*without such angelical wits and judgements, as some attribute to the Hollanders*" [birçoklarının Hollandalıları attettiği o harikulâde zekâ rolü olmaksızın] (*I.c.*, s. 175, 176) bu dünya pazarının fethedildiğine işaret eder. O, ticaretin koşulu olarak vicdan özgürlüğünü savunuyor "çünkü yoksullar çalışkandırılar ve kendileri daha az dünya malına sahip bulundukları takdirde yoksulların öz malı saydıkları tanrısal şeyleri daha iyi kavrayabileceklerini düşünmelerine izin verildiği sürece, onlar, emeği ve çalışkanlığı tanrı görevi sayarlar". Bu bakımdan ticaret "şu ya da bu dinin tekelinde olmamalıdır, tersine, toplumun içindeki değişik dinlerden gelme unsurların elinde bulunmalıdır". (*I.c.*, s. 183-186.) Hırsızların yararına bir vergilendirmeyi savunuyor, çünkü halkın hırsızların yararına kendi kendini vergilendirmesi, hırsızların onu vergilendirmesinden daha iyidir. (*I.c.*, s. 199.) Buna karşılık, serveti, çalışkan insanların elinden alarak "yiyip içmek, türkü söylemek, kumar oynamak, raksetmek, ve metafizik üzerine tartışmalarla vakit geçirmekten başka bir işleri olmayan" kimselere verilmesini sağlayan vergilere karşı çıkmaktadır. Petty'nin yapıtlarına kitaplıklarda pek seyrek raslanmaktadır ve bunları ancak yer yer eski ve kötü baskılar halinde bulmak mümkündür, bu, şaşılacak

çiminde, yani para biçiminde, yani değişim-değeri biçiminde, yani maddileşmiş genel emek biçiminde belirebilen bir kullanım-değeri üretmesi gerektiğini düşünür. Bununla birlikte, Petty'nin örneği, emeği maddî servetin kaynağı olarak tanımanın, emeğin değişim-değerinin kaynağını teşkil ettiği belirli toplumsal biçimi tammamaya hiç de engel olmadığını bize açıkça gösterir. Öte yandan Boisguillebert, bilinçli olmasa bile, hiç değilse eylemde, "doğru değeri", bireylerin emek-zamanının sanayiî özel kolları arasında bölündüğü tam oranla belirlediği zaman, ve serbest rekabeti bu tam oranı kuran toplumsal süreç olarak gösterdiği zaman, metain değişim-değerini, emek-zamam olarak çözümler. Ama o, Petty'nin tam tersine, paraya bağınazlıkla saldırır; ona göre, paranın işe karışması, doğal dengeyi ya da metaların değişimindeki uyumu bozacaktır ve hayalî Molok,* bütün doğal servetin kendisine kurban edilmesini isteyecektir. Paraya karşı bu polemik, bir yandan belirli tarihsel nedenlere bağlı bulunurken, Boisguillebert,⁽¹⁹⁾ Louis XIV'ün sarayında, onun müstelzimleri ve soyluları arasında hüküm süren kör

bir şeydir; çünkü, William Petty, İngiliz ekonomi politığının babası olmakla kalmaz, ama aynı zamanda, Lansdowne markisi lakabını taşıyan İngiliz liberallerinin (*Whigs*) akılhocası olan Henry Petty'nin de atalarındandır. Beshelli ki, Lansdowne ailesinin, başına, kendi aile biyografisini koymadan, Petty'nin bütün yapıtlarını tam olarak yayınlaması pek mümkün değildir ve tıpkı büyük *Whig* ailelerinin çoğunluğu için olduğu gibi bu ailenin kökeni için de söylenecek şey, "*the less said of them the better*" [ne kadar az sözü edilirse o kadar iyidir. Bu ordu cerrahı, İrlanda'da Cromwell'in kumandası altında talana katılmaya ne kadar eğilim gösterdiyse, bu talanın ürünleri ve II. Charles'in önündeki dalkavuklukları sayesinde vazgeçilmez baronluk unvanını alma yolunda da eğilim gösteren bu atılgan fikirli, ama özünde havalı adamı portresi, kamuoyu önünde teşhir edilmek için pek elverişli olmayan bir ata portresidir. Üstelik sağken yayınladığı yazıların çoğunda Petty, İngiltere'nin gelişmesinin en yüksek noktasına Charles II zamanında vardığını tanıtlamaya çalışmaktadır, ki bu da, "şanlı devrim"ın geleneksel istismarcılarının görüşüne aykırı düşen bir tutumdur.

⁽¹⁹⁾ Çığının "malî düzenbazlıkları"na karşı Boisguillebert şöyle diyor: "Malîye bilimi, tarımın ve ticaretin köklü çıkarlarının bilgisinden başka bir şey değildir." (*Le Détail de la France* [1697]. Eugène, Daire yayını, *Économistes financiers du XVIII. siècle*, Paris 1843, vol. I, s. 241.)

* Molok: Ammonitlerin boğa yüzlü, insan biçiminde tanrısı. Çocuklar ateşte yakılarak kendisine kurban edilirdi. —ç.

ve yıkıcı altın tutkusuna karşı savaşıırken, Petty, altın tutkusunu, bir halkı sınaî gelişmeye ve dünya pazarının fetihine doğru iten güçlü bir yay olarak görmekte ve onu övmektedir, bu polemikte, aynı zamanda, tipik olarak İngiliz ekonomi politiği ile tipik olarak Fransız ekonomi politiği arasında,¹⁹ sık sık sürekli bir çelişki olarak belirecek olan daha derin ilke çatışmasını da görebiliriz. Gerçekten Boisguillebert, ancak, servetin maddî içeriğini, kullanım-değerini, ondan yararlanmayı,²⁰ gözönünde bulundurmaktadır,* ve o, emeğin burjuva biçimini, metalar olarak kullanım-değerlerinin üretimini ve metaların değişim sürecini bireysel emeğin amacına ulaştığı doğal toplumsal biçim olarak değerlendirmektedir. Bu yüzden de, parada olduğu gibi, burjuva servetin özgül niteliğiyle karşılaştığında, zararlı yabancı etkenlerin işe karıştırdığını sanır ve bir yandan başka biçimde burjuva emeğini göklere çıkarırken, öte yandan bu emeğin belirli bir biçimine karşı öfke duyar.²¹ Boisguillebert, bir yandan metaların değişim-değerinde maddileşmiş olan ve zamanla ölçülen emek ile bireylerin doğrudan doğruya doğal eylemini birbirine karıştırırken, öte yandan emek-zamanını, metaların değerinin ölçüsü olarak kabul etmenin mümkün olduğu tanıtını bize sunar.

¹⁹ Fransız ekonomi politiği, Latin kültürünü temsil etmez, çünkü İtalyanların Napoli ve Milano okulları, İngiliz ile Fransız ekonomi politiği arasındaki çelişkiyi aralarında sürdürmüşlerdir, daha önceki dönemde İspanyollar ise basit merkantilistlerden başka bir şey değildirler ya da Uztariz gibi, değişikliğe uğratılmış bir merkantilizmin yandaşlarıdır, ya da, Jovellanos gibi, (bkz: *Obras*, Barselona 1839-1840) Adam Smith ile birlikte "âdil ortalama"dan yanadırlar.

²⁰ "Gerçek zenginlik ... sadece yaşamak için gereksinimlerden değil, gerekli olmayanlardan da ve duyulara zevk veren her şeyden tam yararlanmadır." [Boisguillebert: *Dissertation sur la nature de la richesse, etc., l.c., s. 403.*] Ama, Petty'nin bavaî talancı ve karaktersiz bir serîvenci olmasına karşın, Boisguillebert, her ne kadar XIV. Louis'nin maiyetinde idiyse de, ezilen sınıfları zekâ ile olduğu kadar cesaretle de savunuyordu.

²¹ Prudoncu biçimiyle Fransız sosyalizmi, aynı geleneksel ulusal hastalığa tutulmuştur.

* Birinci baskıda: *sieht* (gözönünde bulundurmak) yerine, *sucht* ("araştırmak"); II. nüshada elle düzeltilmiştir. —Ed.

Değişim-değerini, bilinçli olarak ve hemen hemen bayağılığa kadar varan bir açıklıkla emek-zamanına indirgeyen ilk tahlil, burjuva üretim ilişkilerinin etkenleriyle birlikte it-hal edilip, hızla geliştikleri, tarihsel gelenek yoksunluğunu bir humus toprağı bolluğunun telâfi ettiği bir toprak üzerinde, yeni dünyanın bir adamında bulmaktayız. Bu adam, 1719'da yazılmış ve 1721'de baskıya gönderilmiş olan gençlik yapıtında modern ekonomi politiğin temel yasasını formüle etmiş olan *Benjamin Franklin*'dir.²² O, değerli madenlerden gayrı bir başka değer ölçüsü araştırılması gereğine işaret etti. Ona göre bu ölçü, emektir.

“Emekle, herhangi bir başka şeyin olduğu gibi, paranın değeri de ölçülebilir. Diyelim ki, örneğin, bir adam topraktan gümüş çıkarıp rafine ederken, bir başkası buğday üretmekle uğraşmaktadır. Yıl, ya da herhangi bir başka belirli zaman süresi sonunda buğday olarak toplam ürünle gümüş olarak toplam ürün, birbirinin doğal fiyatını teşkil etmektedir ve birincisi 20 kile ise, ikincisi 20 onstur; bu durumda, bir kile buğdayın üretimi için kullanılan emek, bir ons gümüş değerindedir. Ama eğer daha yakında bulunan, daha kolayca ulaşılan, daha yüksek randımanlı madenlerin keşfi sonucunda, insan bundan böyle 40 ons gümüşü, daha önce 20 ons gümüşü ürettiği kadar emekle topraktan çıkarıp rafine edebiliyorsa, ve eğer 20 kile buğdayı üretmek için gerekli emek aynı olarak kalıyorsa, o zaman 20 ons gümüş, bir kile buğdayı üretirken kullanılan aynı miktarda emeğin değerinin üstünde bir değer taşımayacak ve daha önceden bir ons gümüş değerinde olan buğday kilesi, *caeteris paribus** bu ülkenin sakinlerinin satın alabilecekleri *emek miktarıyla* ölçülmelidir.”²³

²² B. Franklin, *The Works of etc.*, I. Sparks yayım, vol. II, Boston 1836; “A Modest Inquiry, into the Nature and Necessity of a Paper Currency.”

²³ *I.c.*, s. 265. “Thus the riches of a country are to be valued by the quantity of labour its inhabitants are able to purchase.”

* Öteki koşullar aynı kalmak üzere. —ç.

Ekonomi politik bakımından, emek-zamanı, Franklin'de, ilkönce değer ölçüsü olarak sınır yönüyle görünmektedir. Gerçek ürünlerin değişim-değerleri biçimine bürünmesi, kendiliğinden olan bir şeydir ve, sözkonusu olan, ancak bunların değer büyüklükleri için bir ölçü bulmaktan başka bir şey değildir.

“Ticaret, *diyor o*, genel olarak, emeğin emekle değişiminden başka bir şey olmadığına göre, herhangi bir şeyin değeri tam ve doğru olarak emekle ölçülecektir.”²⁴

Burada emek sözcüğünün yerine, gerçek emeği koyarsak, bir biçimde emek ile öteki biçimde emeğin birbirine karıştırıldığını hemen görürüz. Örneğin ticaret, ayakkabıcının emeğinin, madencinin emeğinin, iplik imalcisinin emeğinin, ressamın emeğinin, vb., bir değişiminden meydana geldiğine göre, çizmelerin değeri, en doğru ve tam olarak, ressamın emeğiyle mi değerlendirilecektir? Franklin, tersine, çizmelerin, maden ürünlerinin, ipliklerin, tabloların vb. değerinin soyut emekle, özel niteliği bulunmayan emekle ve bu yüzden de ancak miktar olarak ölçülebilen emekle belirlendiğini düşünmekteydi.²⁵ Ama o, değişim-değerinin içerdiği emeği, soyut genel emek, bireysel emeklerin evrensel elden ele geçişinden doğan toplumsal emek haline getirecek kadar fikrini geliştirmede için, bu elden ele geçen emeğin doğrudan doğruya varlık biçiminin para olduğunu görememektedir. Bu yüzden de, onun bakımından, parayla değişim-değeri yaratılan emek arasında bir iç bağ yoktur, ve para, tersine, teknik kolaylık için değişime dışardan ithal edilmiş bir araçtır.²⁶ Franklin'in değişim-değeri tahlili, bilimin genel seyrinde, doğrudan doğruya bir etkide bulunmadı, çünkü o, belirli

²⁴ “Trade in general being nothing else but the exchange of labour for labour, the value of all things is, as I have said before, most justly measured by labour.” (I.c., s. 267.)

²⁵ I.c., “Remarks and Facts relative to the American Paper Money”, 1764.

²⁶ Bkz: “Papers on American Politics”: “Remarks and Facts relative to the American Paper Money”, 1764. (I.c.)

pratik sorunlar dolayısıyla ekonomi politiğin özel noktalarını incelemekle yetinmektedir.

Gerçek yararlı emekle değişim-değeri yaratıcısı emek arasındaki çelişki, 18. yüzyıl boyunca, Avrupa'da şu soruna bürünerek dikkati çekti: burjuva servetinin kaynağını hangi özel cinsten gerçek emek teşkil etmektedir? Sorunun bu biçimde konulması, özünde kullanım-değerlerinde gerçekleşen ya da ürünler sağlayan herhangi bir emeğin doğrudan doğruya servet yaratamadığı anlamını taşımaktaydı. Bununla birlikte, fizyokratlar için olduğu gibi onlara karşı çıkanlar için de önemli sorun, hangi emeğin *değeri* yarattığı değil, hangi emeğin *artı-değeri* yarattığı idi. Tarihsel seyri ancak bin dolambaçlı yol katedildikten ve bin engel aşıldıktan sonra gerçek başlangıç noktasına varan bütün bilimlerde olduğu gibi, onlar, böylelikle, sorunu ilkel biçimde çözmeden, çapraşık biçiminde ele almaktadırlar. Öteki mimarlardan farklı olarak, bilim adamları, yalnızca havada şatolar kurmakla yetinmezler, yapının birinci temel taşını koymadan içinde oturulabilen birkaç kat çıkabiliirler. Fizyokratlar üzerinde daha fazla durmadan, ve metanın doğru tahliline az çok doğru sezileriyle değip geçmiş olan birtakım İtalyan iktisatçılarının da sözünü etmeden,²⁷ burjuva ekonomisi sistemini bir bütün olarak ilk incelemiş olan İngilize, Sir James Steuart'a²⁸ hemen gelelim. Ekonomi politiğin soyut kategorileri, onda henüz maddî içeriklerinden ayrılma yolunda olduğundan bu kategoriler, kaygan ve istikrarsız bir görünüştedir; değişim-değeri de böyledir. Bir yerde, o, *gerçek değeri*, emek-zama-

²⁷ Örneğin bakınız, Galiani, *Della Moneta*, vol. III. *Scrittori calssici I italiani di Economia Politica*'da (Custodi yayım), *Parte Moderna*, Milano 1803. "Emek" (*fatica*), diyor o, "nesneye değer kazandıran biricik şeydir", s. 74. Güneylilerin emeği, *fatica* sözcüğü ile ifade etmeleri onlara özgü bir karakteristiktir.

²⁸ Steuart'ın yapıtı: *An Inquiry into the Principles of Political Economy, being an essay on the science of domestic policy in free nations*, ilkönce 1767'de. Adam Smith'in *Wealth of Nations*'ından iki yıl önce iki cilt halinde Londra'da yayınlandı. Ben, burada, 1770 Dublin yayınından aktarmaktayım.

nı ile belirler (*what a workman can perform in a day**), ama bunun yanında, ücret olsun, hammadde olsun, tam bir karışıklık içindedir.²⁹ Başka bir yerde, daha göze çarpar biçimde, onu, metanın maddî içeriği konusunda çıkmazda görmekteyiz. Bir metadaki doğal malzemeye, örneğin gümüş içeren bir kumaşa, gümüşe metanın *aslî değeri* (*intrinsic worth*) demek, öte yandan bu metanın içerdiği emek-zamanını, onun *kullamm-değeri* [*useful value*] olarak adlandırmaktadır.

“Birincisi, *diyor o*, kendi özünde somut bir şeydir, ... kullanım-değeri, tersine, onu üretmek için malolduğu emeğe göre değerlendirilmelidir. Maddenin biçim değiştirmesinde kullanılan emek, bir insanın zamanının bir parçasını temsil eder, vb...”³⁰

Steuart’ı kendisinden önce ve sonra gelenlerden ayırarak, şey, *değişim-değerinde* beliren özgül olarak toplumsal emekle, amacı kullanım-değerleri üretimi olan somut emek arasında yaptığı kesin ayırmadır. “Elden ele devredilmesiyle [*alienation*] bir genel eşdeğer [*universal equivalent*] yaratan emeği, ben, *sanayi* diye adlandırıyorum” diyor o. Steuart, sanayi olarak emeği, yalnızca somut emekten değil, emeğin öteki toplumsal biçimlerinden de ayırdetmektedir. Onun için bu, emeğin ilk ve orta çağlardaki biçimlerinin karşıtı olan burjuva emek biçimidir. Onu özellikle ilgilendiren şey, burjuva emekle, İskoçya’da olduğu gibi, Avrupa kıtasına yaptığı uzun yolculuklar sırasında çöküş döneminde incelediği feodal emek arasındaki çelişkidir. Steuart, burjuva-öncesi dönemlerde de ürünün meta biçimine ve metanın da para biçimine büründüğünü pek iyi bilmekteydi, ama o, ayrıntılara da girerek, servetin ilkel temel biçimi olarak metanın, ve mülk edinmenin egemen biçimi olarak değişimin, ancak bur-

²⁹ Steuart, *l.c.*, t. I, s. 181-183.

³⁰ Steuart, *l.c.*, t. I, s. 361-362: “represents a portion of a man's time”.

* Bir emekçinin bir günde yapabileceği. —ç.

juva üretim dönemine ait şeyler olduğunu ve, bunun sonucu olarak da, değişim-değeri yaratıcısı emeğin niteliğinin özellikle burjuva olduğunu tanıtılır³¹⁾

Somut emeğin özel biçimlerinin, tarımın, imalâtın, denizciliğin, ticaretin, vb., servetin gerçek kaynakları olduklarının defalarca ilân edilmesinden sonra, *Adam Smith*, genel olarak emeğin, *işbölümü* bakımından genel toplumsal yönüyle emeğin, maddî servetin ya da kullamm-değerlerinin biricik kaynağı olduğunu ileri sürdü. Doğal ögeyi burada tamamen gözden kaçırmasına karşın, bu öge, onun salt toplumsal servet alanında, değişim-değeri alanında peşini bırakmamaktadır. Her ne kadar Adam [Smith], metanın değerini içerdiği emek-zamanı ile belirliyorsay da, o, ardından, değerin bu belirlenmesinin taşıdığı gerçeği, Adam-öncesi zamanlara havale etmektedir. Başka bir deyişle, basit meta bakımından kendisine doğru gibi gelen şey, metanın yerini sermaye gibi, ücretli emek gibi, toprak rantı gibi vb. daha yüksek ve daha karmaşık biçimler alınca, ona anlaşılmaz gelmektedir. Metaların değerinin, içerdikleri emek-zamanı ile ölçüldüğünü söylerken o, insanların, kapitalistler, ücretliler, toprak sahipleri, çiftçiler, tefeciler vb. olarak değil, yalnızca basit meta üreticileri ve basit meta değişimcileri olarak karşılaştıkları burjuvazinin o *paradise lost*'una* ait bir şey olduğunu ifade ediyordu. O, durmadan, metaların değerinin taşıdıkları emek-zamanı ile belirlenmesini, metaların değerinin emeğin değeri olarak belirlenmesiyle karıştırmaktadır; ayrıntılara girerek toplumsal sürecin eşit olmayan emekler

³¹⁾ O, bundan başka, toprağın sahibinin yararına olarak, doğrudan doğruya kullanım-değerlerinin yaratılmasına yöneltilmiş olan ataerkil tarım biçimini bir "kötüye kullanma" saymaktadır; kuşkusuz, İsparta'da ya da Roma'da değil, hatta Atina'da da değil, ama hiç değilse 18. yüzyılın sanayileşmiş ülkelerinde böyle saymaktadır. Böyle kötüye kullanılan tarım, bir sanayi sayılamaz, bu, "yalnızca bir geçim aracıdır". Nasıl ki, burjuva tarımı, köyleri, beslenecek fazla nüfustan kurtaracaksa, burjuva imalâtı da, fabrikaları, gereksiz kol emeğinden kurtaracaktır.

* Kaybolmuş cennet. —ç.

arasında zorla kurduğu nesnel denklemi, bireysel emeklerin³² öznel haklar eşitliği olduğunu sanarak* her yerde tereddüte düşmektedir. Gerçek emekten değişim-değeri yaratıcı emeğe, yani temel burjuva biçimiyle burjuva emeğe geçiş gelince, onu, *işbölümü* ile gerçekleştirmeye uğraşmaktadır. Oysa özel değişimin işbölümünü gerektirdiği ne kadar doğruysa, işbölümünün özel değişimi gerektirdiği o ölçüde doğru değildir. Örneğin Perulularda, özel değişim, metalar biçiminde ürünlerin değişimi olmadığı halde, aşırı bir işbölümü vardı.

Adam Smith'in tersine *David Ricardo*, metanın değerinin emek-zamanı ile belirlenmesi ilkesine açıklık getirmiştir ve Ricardo, bu yasanın onunla en çok çelişki halinde görülen burjuva üretim ilişkilerine de hükmettiğine işaret eder. Ricardo'nun araştırmaları, ancak, *değerin* hacmi sınırları içinde kalmaktadır, değer kendisine gelince, o, hiç değilse bu yasanın gerçekleşebilmesi için, belirli tarihsel koşulların gerektiğini sezmektedir. Nitekim o, değer hacminin emek-zamanı ile belirlenmesi ilkesinin, ancak, "sanayi tarafından istek üzerine çoğaltılması mümkün olan ve üretimi sınırsız bir rekabete tâbi bulunan"³³ metalar için yürürlükte olduğunu söyler. Bu yalnızca, gerçekte değer yasasının tam gelişmesi için, büyük sınaî üretimi ve serbest rekabet toplumu,

³² Örneğin Adam Smith şöyle diyor: "Eşit emek miktarları, çalışan kimse için, her zaman ve her yerde, zorunlu olarak, eşit bir değer taşımalıdır. Normal bir sağlık, kuvvet ve eylem durumunda, ve sahip bulunabileceği ortalama ustalık derecesiyle, emekçiye her zaman dinlenmesinden, özgürlüğünden ve mutluluğundan aynı miktarı vermek gerekir. Emeginin karşılığı olarak aldığı meta miktarı ne olursa olsun, onun ödediği fiyat her zaman aynıdır. Hiç kuşku yok ki bu fiyat, bu metarlardan bazan daha çok, bazan da daha az miktarlar alabilmesine olanak sağlar, ama bu, metaların değerinin değişmesinden ötürüdür, bunların satın alınmasına olanak sağlayan emegin değerinin değişmesinden ötürü değil. Demek ki, metaların gerçek fiyatını emek teşkil eder, vb.." (*Wealth of Nations*, I. kitap, bölüm V. Wakefield yayını, London 1835-1839, vol. I. s. 104.)

³³ David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, 3. baskı, Londra 1721, s. 3.

* Birinci baskıda: *mit der subjektiven* (öznel haklar eşitliğiyle birbirine karıştırıyor), I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

yani modern burjuva toplumu gerektirdiği anlamına gelebilir. Zaten Ricardo, emeğin burjuva biçimini, toplumsal emeğin sonsuzluğa kadar varan doğal biçimi saymaktadır. Meta sahibi saydığı ilkel balıkçı ile avcıya, o, değişim-değerlerinde maddileşmiş emek-zamanıyla orantılı olarak, balıkla av hayvanını değiş-tokuş ettirir. O, bu vesileyle 1817 yılında, Londra Borsasının yıllıklar tablosuyla ilkel balıkçı ve avcının iş araçlarının değerlendirilmesi arasında doğrudan doğruya bağlantı kurmak gibi bir zaman tutarsızlığı içine düşmektedir. Öyle anlaşıyor ki, "Bay Owen'ın paralelkenarları", burjuva toplumu biçimi dışında, Ricardo'nun tanıdığı olduğu biricik toplum biçimidir. Bu dar burjuva ufuklar içine hapsedilmiş olmakla birlikte, Ricardo, derinliklerinde yüzeyde görünenden tamamen değişik yönleri olan burjuva toplumu inceden inceye öyle bir teorik titizlikle tahlil etmiştir ki, Lord Brougham onun hakkında şöyle diyebilmiştir: *Mr. Ricardo seemed as if had dropped from an other planet.** Ricardo'yla doğrudan doğruya giriştiği bir polemikte Sismondi, bir yandan değişim-değeri yaratıcısı emeğin özgür olarak toplumsal niteliği üzerinde direnirken,³⁴ öte yandan değer hacmini gerekli emek-zamanına indirgemeyi, "bütün toplumun gereksinmesiyle bu gereksinmeyi doyurmak için yeterli emek miktarı arasındaki ilişkiye"³⁵ indirgemeyi "iktisadi ilerlememize özgü bir şey" olarak işaret etmekteydi. Sismondi, Boisguillebert'in değişim-değeri yaratıcısı emeğin para tarafından amacından saptırıldığı yolundaki görüşünden kendisini kurtarmıştır, ama Boisguillebert'in parayı suçlaması gibi, o da, büyük sanayi sermayesini suçlamaktadır. Eğer Ricardo'yla ekonomi politik, cüretle sonuçlar çıkarıyor ve böylelikle sonuca varıyorsa, bu sonuç ekonomi politığın

³⁴ Sismondi, *Etudes sur l'économie politique*, tom. II, Bruxelles 1837. "Ticaret her şeyi kullanım-değeri ile değişebilir değer arasındaki çelişkiye indirgemıştır." s. 161.

³⁵ Sismondi, *l.c.*, s. 163-166 vd..

* Bay Ricardo sanki başka bir gezegenden dünyamıza düşmüş gibiydi. —ç.

kendisinden kuşkuyla düştüğünü gördüğümüz Sismondi ile tamamlanmış bulunmaktadır.

Klasik ekonomi politige son biçimini verirken, değerin emek-zamanı tarafından belirlenmesi yasasını en açık biçimde koyan ve geliştiren Ricardo olduğuna göre, iktisatçıların giriştikleri polemğin onun üzerinde yoğunlaşması doğal bir şeydir. Bu polemği, çoğunlukla büründüğü akılsızca biçimden ayırırsak,³⁶ aşağıdaki noktalar içinde özetleyebiliriz:

Birincisi. — Emegın kendisinin bir değişim-değeri vardır, ve değişik emeklerin değişim-değerleri değişiktir. Bir değişim-değerini, değişim-değerinin ölçüsü yapmak, bir kısır döngüye girmek olur, çünkü ölçmeye yarayan değişim-değerinin kendisi de bir ölçüye muhtaçtır. Bu itiraz şu sorunda çözümlenir: değişim-değerinin kendiliğinden mevcut ölçüsü olarak emek-zamanı veri olduğuna göre, emekçinin ücretini bu temel üzerinde geliştirmek. Bunun karşılığını, ücretli emek teorisi verir.

İkincisi. — Eğer bir ürünün değişim-değeri, içerdiği emek-zamanına eşitse, bir iş(emek)gününün değişim-değeri, bir işgününün ürününe eşittir, ya da, ücretin emegın ürününe eşit olması gerekir.³⁷ Oysa gerçekte olan, bunun tersidir. Demek ki, bu itiraz da şu sorun içinde çözümlemesini bulmak-

³⁶ Hiç şüphe yok ki, bu polemik, J.-B. Say'ın, Constancio tarafından yapılan Ricardo çevirisine koyduğu notlarda en zavallı duruma ve yeni yayınlanmış olan Bay Macleod'un *Theory of Exchange*'inde de en iddialı ukalâliğe ulaşmaktadır.

³⁷ Ricardo'ya karşı burjuva iktisatçılarının ileri sürmüş oldukları bu itiraz, sonraları sosyalistler tarafından benimsendi. Formülün teorik bakımdan doğruluğu kabul edilince, teori ile çalıştığı için pratik kınandı ve burjuva toplumundan, kendi teorik ilkesinden çıktığı varsayılan sonuçlara pratikte boyun eğmesi istendi. Hiç değilse, İngiliz sosyalistleri, Ricardo'nun değişim-değeri formülünü, ekonomi politige karşı bu biçimde yöneltmişlerdir. Yalnızca eski toplumun temel ilkesi içinde yeni bir toplumun ilkesini kutlamak değil, ama aynı zamanda, İngiliz klasik ekonomi politigının sonucunu Ricardo'nun bağlamış olduğu formülün ihtiracısı olarak kendisini ilân etmek Bay Proudhon'a düşüyordu. Bay Proudhon, Ricardo formülünün ütöhist yorumunu Manş Denizi'nin ötesinde "keşfettiği" zaman, bunun, İngiltere'de artık unutulmuş olduğu kamtlanmıştı. (Bkz: *Misère de la philosophie*, vb. adlı yapıtım, Paris 1847, "Oluşturulmuş Değer ya da Sentetik Değer" üzerine bölüm [s. 18 ve devamı].)

tadır: nasıl oluyor da, yalnızca emek-zamanı ile belirlenen değişim-değeri temeli üzerinde üretim, emeğin değişim-değerinin, emeğin ürününün değişim-değerinden daha az olması sonucunu vermektedir? Bu sorunu, sermayeyi incelerken çözüme bağlayacağız.

Üçüncüsü. — Metaların pazar fiyatı, arzda ve talepte değişikliklere göre bu metaların değişim-değerlerinin altına düşerler ya da üstüne çıkarlar. *Bunun sonucu olarak*, metaların değişim-değerlerini belirleyen, içerdikleri emek-zamanı değil, arz ve taleple olan ilişkidir. Pratikte bu tuhaf sonuç, yalnızca şu sorunu ileri sürmekle kalır: değişim-değeri temeli üzerinde bu değerden farklı olan bir pazar fiyatı nasıl teşekkül edebilmektedir, ya da daha doğrusu nasıl oluyor da değişim-değeri yasası ancak kendi karşısında gerçekleşebiliyor? Bu sorun, çözümünü, rekabet teorisinde bulmaktadır.

Dördüncüsü. — Son çelişki ve, çoğunlukla olduğu gibi garip örnekler biçimiyle sunulmadığı zaman, görünürde kesin olan son çelişki şudur: eğer değişim-değeri, bir metanın içerdiği emek-zamandan başka bir şey değilse, emek içermeyen metalar nasıl olur da bir değişim-değeri olabilir, ya da bir başka deyişle, doğanın basit güçlerinin değişim-değeri, nereden gelmektedir? Bu sorun, çözümünü, toprak rantı teorisinde bulmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

PARA YA DA BASİT DOLAŞIM

1844 ve 1845'te, Sir Robert Peel'in "Bank-Acts"* ile ilgili parlamento tartışmaları sırasında, Gladstone, aşkın kendisinin bile, paranın özü üzerinde fikrî gevişgetirmeler kadar insanların kafalarını karmakarışık hale getirmediğini belirtiyordu. Gladstone, İngilizce konuşuyordu. Petty'nin kuşkularına karşın, para spekülasyonlarında "olağanüstü" bir "zekâ" göstermiş olan Hollandalılar, buna karşılık, zekâlarının para üzerine spekülatif tartışmalarla körlenmesine asla izin vermemişlerdir.

Paranın tahlilindeki başlıca güçlük, paranın kökeninin metanın kendisinde olduğu anlaşılır anlaşılmaz çözümlenmiş

* Banka Yasaları. —Ç.

olur. Bu kabul edilince, artık sözkonusu olan, paraya özgü belirli biçimlerin açıkça kavranmasıdır. Bütün burjuva ilişkilerin altın ya da gümüş biçiminde görünmeleri, para ilişkileri gibi görünmeleri ve bu yüzden para şeklinin kendi özüne yabancı olan sonsuz derecede çeşitli bir içerik taşır görünmesi yüzünden, sorun azçok çapraşık bir durum almaktadır.

Aşağıdaki incelemede, yalnızca, doğrudan doğruya meta değişiminden doğan para biçimlerinin sözkonusu edildiği ve üretim sürecinin daha yüksek bir aşamasına ait olan örneğin kredi parasının sözkonusu olmadığını, akılda tutmak gerekir. Basitleştirmek amacıyla, altının her yerde para-meta olduğu varsayımından hareket edilecektir.

I. DEĞERLERİN ÖLÇÜSÜ

Dolaşımın ilk süreci, deyim yerindeyse, gerçek dolaşımı hazırlayan teorik bir süreçtir. Kullanım-değeri olarak mevcut olan metalar, ilkönce değişim-değerleri olarak maddileşmiş *genel* emeğin belirli miktarları olarak birbirlerine ideal tarzda *göründükleri* biçimde yaratılırlar. Görüldüğü gibi, bu sürecin birinci zorunlu hareketi, metaların, özgül bir metaı, diyelim ki altını, genel emek-zamanının doğrudan doğruya maddileşmesi olarak ya da genel eşdeğer olarak saf-dışı tutmalarıdır. Bir an için, metaların, hangi biçimde altını para haline getirdiklerine dönelim:

1 ton demir	=	2	ons altın;
1 <i>quarter</i> buğday	=	1	ons altın;
1 kental kahve	=	$\frac{1}{4}$	ons altın;
1 kental potas	=	$\frac{1}{2}$	ons altın;
1 ton Brezilya tahtası	=	$1\frac{1}{2}$	ons altın;
<u>y meta</u>	=	x	ons altın.

Bu denklemler serisinde, altın, buğday, kahve, potas, vb., birbirlerine, bunların ayrı ayrı kullanım-değerlerinde temsil olunan gerçek emeklerin her türlü özelliklerinin tamamen si-

lindiği, tek biçim emeğin, altın olarak maddileşen emeğin maddileşmesi olarak görünmektedirler. Değer olarak bu metalar, birbirinin aynıdır; bunlar, *aynı* emeğin maddileşmesidirler, ya da hiç olmazsa emeğin *aynı* maddileşmesidirler, altındırlar. Aynı emeğin tek şekilde maddileşmesi olarak, aralarında *yalnız bir* fark, nicel bir fark vardır, ya da hiç olmazsa bunlar, ayrı ayrı değer hacimleri olarak görünmektedirler, çünkü bunların kullanım-değerleri *eşit olmayan* bir emek-zamanı içermektedir. Tecrit edilmiş metalar olarak bunlar, aynı zamanda, birbirleriyle genel emek-zamanının maddileşmesi olarak ilişki içindedirler, çünkü kendisinin genel emek-zamanıyla olan ilişkileri, istisnâî durumda tutulan bir metaya, altına olan ilişkileri gibidir. Bu metaların, değişim-değerleri olarak, birbirlerini temsil ettikleri bu aynı şekillenme halindeki ilişki, belirli bir miktarı, değişik miktarlarda demirde, buğdayda, kahvede, vb., kısacası, bütün metaların değişim-değerlerinde ifadesini bulan ya da meta şeklindeki eşdeğerlerin sınırsız sayısı içinde doğrudan doğruya açılıp yayılan genel emek-zamanı olarak altının içerdiği emek-zamanını temsil eder. Metalar kendi değişim-değerlerini evrensel olarak altın şeklinde ifade ettiklerine göre, altın, kendi değişim-değerini, bütün metalarda ifade eder. Birbirlerine değişim-değeri şeklini kazandırmakla metalar, altına genel eşdeğer ya da para biçimini vermiş olmaktadır.

Bütün metaların altın olarak değişim-değerleri, belirli bir altın miktarının ve belirli bir meta miktarının içerdiği emek-zamanı oranıyla ölçüldüğü içindir ki, altın, değerlerin ölçüsü olabilmektedir; ve her şeyden önce, sadece bu değerler ölçüsü işlevinden ötürüdür ki —ki altının kendi değeri de doğrudan doğruya meta şeklindeki şeylerin tam çemberi içinde ölçülmektedir—, altın, genel eşdeğer ya da para olabilmektedir. Öte yandan, bütün metaların değişim-değeri, bu andan başlayarak, altın olarak ifade edilir. Değerin bu biçimde ifadesinde bir nitel an ve bir de nicel an

ayırdetmek gerekir. Metain değişim-değeri, aynı tek biçimli emek-zamanının maddileşmesi şeklinde belirmektedir; o zaman, metain değer hacmi tam ifadesini bulmuş olabilir, çünkü, altına eşit metaları ele aldığımız oranda, bu metaları, birbirine eşit olarak ele almış oluruz. Bir yandan, bu metaların içerdikleri emek-zamanının genel niteliği görünür hale gelirken, öte yandan, altın olarak eşdeğerlerinde maddileşmiş olan bu ayın emek-zamanının miktarı görünür hale gelmektedir. Genel eşdeğerlik olarak ve aym zamanda özgül bir metaya kıyasla, bu eşdeğerliğin derecesi olarak bu biçimde ifade edilen ya da daha doğrusu metaları özgül bir metaya bağlayan bir tek denklem içinde ifade edilen metaların değişim-değeri, *fiyattır*. Fiyat, metaların değişim-değerinin dolaşım süreci içinde *belirdiği*, başkalaşıma uğramış şeklidir.

Demek ki, metaların değerlerini altın-fiyat olarak ifade etmeleri süreci ile, metaların, altın değerlerinin ölçüsü ve dolayısıyla para haline getirmeleri süreci, aym süreçtir. Eğer metalar, evrensel olarak, değerlerini, gümüşle, buğdayla ya da bakırla ölçmüş olsalardı ve böylelikle bu değerleri gümüş-fiyat, buğday-fiyat ya da bakır-fiyat şeklinde ifade etmiş olsalardı, gümüş, buğday, bakır değerlerinin ölçüsü olurdu ve dolayısıyla genel eşdeğer olurdu. Metaların fiyat şeklinde dolaşım içinde görünebilmeleri için, dolaşım, metaların değişim-değerleri olduklarını varsayar. Altın, ancak, bütün metalar, kendi değişim-değerlerini onunla değerlendirdikleri içindir ki, değerlerin ölçüsü olabilmektedir. Ama kurulmakta olan, altına ölçü karakterini kazandıran bu ilişkinin evrenselliği, ayrı ayrı ele alman her metain, hem kendisinin hem altının içerdigi emek-zamanına orantılı tarzda, altın olarak ölçülmesini varsayar, yani meta ile altın arasındaki gerçek ölçünün emeiğin kendisi olduğunu, başka bir deyişle, meta ile altının doğrudan doğruya trampa yoluyla değişim-değerleri olarak eşitler halinde karşılaşmalarını var-

sayar. Bu denklemlenin pratikte meydana geliş tarzını, basit dolaşım alanında inceleme olanağı yoktur. Bununla birlikte, besbelli ki, altın ve gümüş üreten ülkelerde, belirli bir miktar altın ve gümüşte belirli bir emek-zamam, belirli bir miktarda altın ve gümüşün derhal içine girmekte olmasına karşılık, ne altın ve ne de gümüş üretmeyen ülkelerde, dolambaçlı yoldan, ulusal metaların doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak değişimiyle aynı sonuca varılmaktadır, yani ortalama ulusal emeğin belirli bir parçasının, altın ve gümüş madenlerine sahip ülkelerin, altın ve gümüşten maddileşmiş olan belirli bir miktar emek-zamanıyla değişimiyle aynı sonuca varılmaktadır. Değerler ölçüsü olabilmesi için, altının da, bilmkuvve *değişebilen* bir değer olması gerekir; gerçekten altın, ancak emek-zamamının maddileşmesi olarak öteki metaların eşdeğeri olabilir, ama bu emek-zamanı, somut emeğin üretici güçlerinin değişikliklerine uymalı, aynı kullanım-değerlerinin eşit olmayan hacimleri şeklinde gerçekleşmelidir. Her metanın değişim-değeri, nasıl bir başka metanın kullanım-değerinde ifadesini buluyorsa, aynı şekilde, bütün metalar altınla değerlendirildikleri zaman, altının, yalnızca belli bir anda belli bir miktar işgününü temsil ettiği varsayılmaktadır. Altının değerinin değişmesine gelince, burada, daha önce geliştirilmiş olan değişim-değerleri yasası geçerlidir. Eğer metaların değişim-değerleri olduğu gibi kalırsa, bunların altın-fiyatlarında bir genel yükseliş, ancak altının değişim-değerinin düşmesiyle mümkündür. Eğer altının değişim-değeri değişmezse, altın-fiyatlarının genel yükselişi ancak bütün metaların değişim-değerlerinde bir yükselişle mümkün olabilir. Meta fiyatlarının genel düşüşü halinde, bunun tersi doğrudur. Eğer bir ons altının değeri, bunu üretmek için gerekli emek-zamanında meydana gelen bir değişme yüzünden alçalır ya da yükselirse, bütün öteki metaların da değerleri *aynı biçimde* alçalır ya da yükselir, ve değer, daha önce olduğu gibi, sonra da bütün metalar için

belli hacimde emek-zamanını temsil eder. Bu takdirde, aynı değişim-değerleri, daha öncesine oranla, daha büyük ya da daha küçük altın miktarlarıyla ölçülür, ama bunlar, kendi değer hacimleriyle orantılı olarak değerlendirilirler ve bu bakımdan aralarındaki aynı değer ilişkilerini muhafaza ederler. 2 : 4 : 8 ilişkisi, 1 : 2 : 4 ya da 4 : 8 : 16 ilişkisiyle aynı olarak kalır. Değeri, altından onbeş defa daha küçük olan gümüş, nasıl bu yüzden, gerektiğinde, altının yerini almasında bir engelle karşılaşmıyorsa, altın değerinde meydana gelen değişikliklere uygun olarak değişim-değerlerini ölçmeye yarayan altın miktarında meydana gelen değişiklikler de, altının değerler ölçüsü olarak görevini yerine getirmesine engel olmaz. Altın ile meta arasındaki ölçü, emek-zamanı olduğuna göre ve altın da, ancak bütün metalar kendisinde ölçüldükleri derecede değerler ölçüsü olabildiğine göre, metaları birlikte ölçülebilir hale getiren şeyin, para olduğu sanısını uyandıran, dolaşım sürecinin bir aldatmacasıdır.³⁸

Tam tersine, altını para yapan, maddileşmiş emek-zamanı olarak metaların birlikte ölçülebilmeleridir.

Metaların değişim-sürecine girdikleri somut şekil, bunların kullanım-değerleri şeklidir. Bunlar, ancak elden ele geç-

³⁸ Aristoteles'in, metaların fiyatlarının, metaların değişim-değerlerini varsaydığı görüşü doğrudur: "Para ortaya çıkmadan önce, değişimin yeraldığı besbellidir; çünkü bir ev için 5 yatak vermekle, evin karşılığı olarak 5 yatağın fiyatı olan parayı vermek aynı şeydir". Öte yandan metalar, ancak fiyatta birbirleriyle değişim-değeri şekline bürünebildiklerinden, o, metaları parayla ölçülebilir saymaktadır. "Her şeyin bir fiyatı olmalıdır; çünkü böylelikle daima değişim olacaktır ve dolayısıyla toplum da olacaktır. Tıpkı bir ölçü gibi, para, nesneleri fiilen aynı ölçü ile ölçülebilir (συμμετρα) hale getirmektedir ve sonra da bunları birbirine eşit olarak koymaktadır. Çünkü değişim olmadan toplum olmaz, ama eşitlik olmadan da değişim olmaz, eşitlik de ölçülebilirlik olmadan olmaz." *Aristoteles*, bu parayla, ölçülen değişik nesnelerin kesin olarak ölçülmesi olanaksız olan hacimler teşkil ettiğinin farkındadır. Onun aradığı şey, metaların değişim-değeri biçiminde birliğidir, ve antikçağın bir Yunanlısı olduğu için, bunu bulamazdı. O, çıkmazdan kurtulmak için, bizatihi ölçülmesi olanaksız olan şeyi, pratik gereksinmeler için zorunlu olduğu ölçüde parayla ölçülebilir hale getirmektedir. "Gerçekte, bu kadar dağınık olan nesnelerin ölçülebilmesi, elbette ki olanaksızdır, ama bu, pratik gereksinmeler için olur." (Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, Kitap V, bölüm VIII. Bekkeri yayını, Oxonii 1837, [Opera, vol. IX, s. 99 vd.]

rek, gerçek genel eşdeğer olabilirler. Metaların fiyatlarının belirlenmesi, bunların düşüncede genel eşdeğer şekline girmeleri, altında bir denklem kurmaları demektir, bu altın, henüz sağlanmamış olsa bile. Ama, fiyatları, metaları, ancak düşüncede altın şekline soktuklarına göre, ya da bunları ancak mecaz olarak altın şekline soktuklarına göre ve bu metaların para şeklinde varlık tarzları henüz gerçekten bunların gerçek varlık tarzlarından ayrılmadığına göre, altın, henüz düşünce olarak para şekline girmiş bulunmaktadır: henüz ancak değerler ölçüsüdür ve fiilî olarak, belirli altın miktarları belirli emek-zamanlarına henüz bir ad kazandırmadan öte bir şey yapmamaktadırlar. Altının para olarak billurlaştığı belirli biçim, bütün durumlarda, metaların birbirleri için kendi değişim-değerlerini temsil ettikleri belirli tarza tâbidir.

Karşılaşan metaların şimdi çifte varlık tarzı vardır, kullanım-değerleri olarak gerçek varlık tarzı ve değişim-değerleri olarak düşüncede varlık tarzı. Bu metaların, şimdi birbirleri için içerdikleri çifte emek şeklini temsil ederler; kullanım-değerlerinde gerçekten mevcut olan özel somut emek ve fiyatlarında mecazî bir varlığa bürünen genel soyut emek-zamanı, ki burada, tekbiçim maddileşmeyi meydana getirirler ve aynı değeri nesnesinden ancak miktar bakımından bir fark gösterirler.

Bir yandan, değişim-değeriyle fiyat arasındaki fark, sadece bir ad farkı olarak görünmektedir: emek der, Adam Smith, gerçek fiyattır ve para, metaların ad olarak fiyatıdır. 1 *quarter* buğday otuz iş(emek)günü olarak değerlendirileceğine, eğer 1 ons altın otuz işgününün ürünüyse, 1 ons altın olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, aradaki bu fark, o kadar az bir adlandırma farkıdır ki, gerçek dolaşım süreci içinde metanın hayatını tehlikeye koyan bütün fırtınalar, bu farkta merkezlerini bulmaktadır. Buğdayın *quarter*'ında 30 işgünü bulunmaktadır, bu bakımdan buğdayı ilkönce emek-zamanı

olarak ifade etmenin gereği yoktur. Ama altın, buğdaydan ayrı bir metadır ve buğday *quarter*'ının fiyatının önceden işaret ettiği gibi gerçekten bir altın onsu ettiğini saptamak ancak dolaşımda mümkündür. Bunun hepsi şuna bağlıdır: Buğday, kullanım-değeri olarak, kendi kendini doğrulayacak mıdır, yoksa doğrulamayacak mıdır, içerdiği emek-zamanı miktarının toplumun 1 *quarter* buğday üretmek için gerekli bulduğu emek-zamanı miktarına tekabül edecek midir, etmeyecek midir? Meta ancak böylelikle, değişim-değeridir ve onun bir fiyatı vardır. Değişim-değeri ile fiyat arasındaki bu farkta, metanın içerdiği özel bireysel emeğin, metanın elden ele geçmesi süreci ile onun karşıtı soyut genel emek olarak, ancak bu biçimde kişisel olmayan ve toplumsal olabilen emek olarak, yani para olarak temsil edilmelidir. Metanın bu biçimde temsil edilebilip edilmemesi raslantılara bağlıdır. Demek ki, her ne kadar fiyatta metanın değişim-değeri, ancak düşüncede metanın değişik bir varlığına kavuşuyor, ve içerdiği emeğin iki ayrı varlık tarzı* artık değişik bir ifade şeklinde varolabiliyorsa da, ve her ne kadar, bunun sonucu olarak, bir başka yandan, genel emek-zamanının maddileşmesi olan altın, ancak mecazî değer ölçüsü olarak gerçek meta ile karşılaşlıyorsa da, değişim-değerinin fiyat ya da değer ölçüsü olarak altın biçiminde varlık tarzı, metanın çın çın ses çıkaran altın karşılığında devrini ve devredilmemesi olanağını, kısacası, ürünün meta olmasından doğan, ya da özel bireyin özel emeğinin, bir toplumsal etkisi olabilmesi için zorunlu olarak doğrudan doğruya karşıtı olan biçimi, soyut genel emek biçimini alması gereğinden doğan zorunluluğu, gizli olarak özünde taşımaktadır. Demek ki, metayı isteyen, ama parayı istemeyen, özel değişime dayanan özel üretimi isteyen, ama bu üretimin zorunlu kıldığı koşulları reddeden ütopyacılar, parayı, yalnızca elle tutulur şekliyle değil, değerler ölçüsü olarak esîrimsi ve ha-

* Birinci baskıda: *Doppelarbeit* (çifte emek). II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

yalı şekliyle ortaya çıktığı zaman da "ortadan kaldırmakla" tutarlı davranmaktadırlar. Göze görünmeyen değerler ölçüsünün arkasında, o amansız para, pusu kurmuş beklemektedir.

Altının değerler ölçüsü durumuna geldiği ve fiyatın da değişim-değeri olduğu süreç varsayıldı mı, bütün metalar, fiyatları içinde, değişik hacimlerdeki mecazî altın miktarlarından başka bir şey olmazlar. Aynı şeyin, altının, bu değişik miktarları biçiminde, metalar, birbirleriyle eşit duruma gelirler, kıyaslanırlar ve ölçülürler, ve böylece bu metaları, ölçü birimi sayılan belirli bir miktar altına indirgemek teknik zorunluluğu gelişir, o ölçü birimi ki, standart ölçü haline gelir ve ikincil bölünmelere uğrayan kesirlere bölünür.³⁹ Ölçü birimi olarak altın miktarları, ağırlıklarıyla ölçülürler. Demek ki, bu ölçüt daha şimdiden madenlerin genel ağırlığında mevcuttur ve daha başlangıçta her madenî dolaşımda fiilen bir fiyatlar ölçütü görevini yerine getirir. Artık metalar, emek-zamanı ile ölçülmesi gereken değişim-değerleri olarak, birbirleriyle kıyaslanmazlar, aynı adı taşıyan ve altınla ölçülen hacimler olarak kıyaslanırlar, ve altın, değerler ölçüsü (dem Maß der Werke) iken, artık fiyatlar ölçütü (Maßstab der Preise) olmuştur. Meta fiyatlarının, değişik altın miktarları olarak birbiriyle kıyaslanması, böylelikle bir miktar mecazî altın üzerine basılmış olan ve kesirlerin ölçütü olarak gösterilen simgelerde somutlaşır. Değerler ölçüsü olarak ya da fiyatlar ölçütü olarak ortaya çıkmasına göre altın, birbirinden tamamen ayrı olan şekli belirlenmelere sahip bulunmaktadır, ve bu belirlenmelerin birbirine karıştırılması, en saçma teorilerin ortaya çıkmasının nedeni olmuştur. Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değer-

³⁹ İngiltere'de madenî paranın birimi olarak altın onsunun kesirlere bölünmemesi gibi tuhaf bir durumun açıklaması şöyledir: "Başlangıçta bizim para sistemimiz, yalnızca gümüşe göre düzenlenmişti, onun için bir ons gümüşü istenen miktarda para sikkelerine bölmek mümkündür; ama altın daha sonraki bir dönemde ancak gümüşe uygun olan bir para sistemi içine alındığı için, bir ons altını kesirlere uygun sayıda para sikkelerine bölmek mümkün değildir." (Maclaren, *History of the Currency*, s. 16, London 1858.)

ler ölçüsüdür; belirli bir miktar maden olarak da fiyatlar ölçütüdür. Değişim-değeri olarak altın, değişim-değerleri olarak öteki metalarla kıyaslandığında, değerler ölçüsü olur; fiyatlar ölçütünde ise, belirli bir miktar altın, değişik miktarlardaki altının birimi görevini yerine getirir.* Altın, değeri değişebildiği için değerlerin ölçüsüdür, ama değişmez ağırlık birimi olarak saptamıldığı için fiyatlar ölçütüdür. Burada ay- m adı taşıyan bütün hacim ölçülerinin saptanmasında oldu- ğu gibi, ölçü ilişkilerinin sabitliği ve tam ve doğru oluşu kesin bir rol oynar. Ölçü birimi olarak bir miktar altını ve bu birimin ikincil bölünmelerini temsil eden kısımlarını sap- tama zorunluluğu, metaların değişim-değerleriyle, tabiatı- la değişebilen bir değer taşıyan belirli bir miktar altın ara- sında bir değer ilişkisi kurulduğu yolunda yanlış bir fikrin doğmasının nedeni olmuştur; ancak unutulmaktaydı ki, al- tın, fiyatlar ölçütü şeklini almadan önce, metaların değişim- değerleri, fiyat şekline, altın miktarları şekline girerler. Al- tının değerindeki değişiklikler ne olursa olsun, değişik altın miktarları kendi aralarında daima aynı değer ilişkisini tem- sil ederler. Eğer altının değeri yüzde-bin bile düşse, 12 ons altın daha önceden olduğu gibi 1 ons altından 12 defa daha büyük bir değer taşırdı, ve fiyatlarda sözkonusu olan, de- ğişik altın miktarları arasındaki ilişkidir. Öte yandan değeri- nin alçalması ya da yükselmesi, 1 ons altının ağırlığında hiç bir değişiklik meydana getirmeyeceğine göre, bu ons altının ikincil bölünmelerinde de bir değişiklik olmaz ve al- tın, fiyatların sabit ölçütü olarak, değerindeki değişiklikler ne olursa olsun, eskiden olduğu gibi hizmet görür.⁽⁴⁰⁾

Açıklamasını daha aşağıda madenî dolaşımın niteliğinde bulacağımız bir tarihsel süreç, durmadan değişen ve eksilen

* Birinci baskıda *Gold* ("altın") sözcüğü eksiktir; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

⁽⁴⁰⁾ Para, durmadan değerini değiştirebilir, ama gene de sanki değeri hiç bir değişikliğe uğramıyormuş gibi değer ölçüsü olabilir. Örneğin, varsayalım ki, paranın değeri düşmüş olsun. Bu düşüşten önce, bir *guine* ile 3 kile buğday,

bir ağırlığa karşın, değerli madenlerin fiyatlar ölçütü görevini yerine getirdiklerinde aynı ağırlık adını muhafaza etmelerini sağlamıştır. Böylece İngiliz lirası, ilk ağırlığının üçtebirinden az değerde maden içermektedir, bu nispet, Birlik'ten önceki İsyocha lirası için yalnızca 1/36, Fransız lirası için 1/74, İspanyol maravedi'si için 1/1.000'den az ve Portekiz rei'si için daha da küçük bir nispettir. Görüldüğü gibi, maden ağırlıklarının para olarak adları, bunların genel ağırlık adlarından tarihsel olarak farklıdır.⁴¹ Ölçü biriminin, bu birimin kesirlerinin ve bunların isimlerinin belirlenmesi, bir yandan düpedüz itibarı olduğuna göre, ve öte yandan da dolaşım içinde cyrensellik ve gereklilik niteliğini muhafaza etmesi gerektiğine göre, bunun yasal bir belirleme olması zorunluydu. Bu işlemin resmî yanını yerine getirmek, hükümetlere düştü.⁴² Paranın maddesi olacak olan belirli maden, toplumsal olarak sağlanıyordu. Fiyatların yasal ölçütü, elbette ki ülkeden ülkeye değişir. Örneğin İngiltere'de, maden ağırlığı

ya da altı günlük emek satın alabilmiş olsun; düşüştense sonra da, bir *guine* ile yalnızca 2 kile buğday, ya da dört günlük emek satın alınabilmiş olsun. Her iki halde de buğday ile emeğin parayla olan ilişkileri belli olduğuna göre, bunların karşılıklı ilişkilerini tündengelim yoluyla saptamak mümkündür; başka bir deyişle, bir kile buğdayın iki günlük emeğe bedel olduğunu saptayabiliriz. Değerin ölçülmesinin taşıdığı anlam, bundan başka bir şey değildir, ve bu, paranın değerinin düşüşünden önce olduğu gibi, düşüştense sonra da sağlanabilmektedir. Bir şeyin değer ölçüsü olarak ayrılmış olması, onun kendi değerinin değişebilip değişememesinden tamamen bağımsız bir şeydir." (Bailey, *Money and its Vicissitudes*, London 1837, s. 9, 10.)

⁴¹ "Bugün adı ancak ideal bir nitelik taşıyan para var, bütün halklarda en eski zamanlardan beri vardı ve hepsi, belli bir süre için gerçek para idiler." (Bu son iddia bu kadar kapsamlı konduğu için yanlıştır.) "Ve özellikle gerçek para oldukları içindir ki, saymak için ondan yararlandılar." (Galiani, *Della Moneta*, l.c., s. 153.)

⁴² Romantik A. Müller şöyle diyor: "Bizim anlayışımıza göre, her bağımsız hükümdarın madeni paranın adını saptama, bu paraya toplumsal itibarı bir değer, sıra, durum ve unvan tayin etme hakkı vardır." (s. 228, vol. II, A. H. Mueller, *Die Elemente der Staatskunst*, Berlin 1809.) Unvan konusunda bay saray müşavirinin hakkı var; ama o, yalnızca madeni paranın tenörünü unutmaktadır. Onun "anlayış"ının ne kadar karmakarışık olduğunu örneğin şu pasaj göstermektedir: "Para fiyatını doğru olarak saptamanın önemini, özellikle, hükümetin dedava ve büyük bir serbestlikle para bastığı" (Galiba Bay Müller İngiliz hükümeti üyelerinin Para basma masraflarını kendi kese-

olarak ons, *pennyweight*'lere, *grain*'lere ve *carats troy*'lara bölünür. Ama paranın ölçü birimi olarak 1 ons altın 3% *sovereign*'e ve İngiliz altını da 20 şiline, şilin ise 12 peniye bölünür, öyle ki, 22 kratlık 100 altın lira (1.200 ons) = 4.672 İngiliz lirası ve 10 şilin. Bununla birlikte, ülkelerin sınırlarının ortadan kalktığı dünya pazarında, para ölçülerinin bu ulusal nitelikleri gözden kaybolur ve bunların yerini, madenlerin genel ağırlık ölçüleri alır.

Demek ki, şimdi, bir metanın fiyatı, ya da bu metanın düşüncede şeklini alacağı altın miktarı, altın ölçütünün para adlarıyla ifade edilmektedir. Böylece, İngiltere'de, buğdayın *quarter*'ı, 1 ons altına eşittir deneyeğine, 3 sterlin 17 şilin 10½ peniye eşittir denir. Böylelikle, aynı para adları, bütün fiyatların ifade edilmesi için elverişlidir. Metaların kendi değişim-değerlerine verdikleri özel biçim, başkalaşıma uğramış ve *para olarak adlar* halini almıştır. Ve metalar, bu adlarla, kendi değerlerinin ne olduğunu birbirlerine söylerler. Para ise, *itibarî para* olmaktadır.⁴³⁾

lerinden karşıladıklarını sanıyor) "hükümetin senyör hakkı vergisi v.h. almadığı ve bunun sonucu olarak da, altın fiyatını pazar fiyatından çok daha yukarı olarak saptadığı şimdi olduğu gibi bir ons altına karşılık 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ödeyeceğine, altın onsunun fiyatını 3 sterlin 19 şilin olarak saptadığı takdirde, bütün paranın devlet hazinesine akabileceğini, ve orada toplanan paranın, altının daha ucuza bulunduğu pazarda değişileceğini, ve yeniden devlet hazinesine döneceğini ve böylelikle para sisteminin karışıklığa uğrayacağını İngiltere gibi bir ülkede herkes anlar." (s. 280, 281, l.c.) İngiliz para sistemini karışıklıktan kurtarmak için Bay Müller'in kendisi, "karışıklığın" içine düşüyor. Şilinler ve peniler yalnızca adlar iken, gümüş ve bakır jötonların temsil ettiği bir ons altının belirli bölümlerinin adları iken, o altın onsunun değerinin altın, gümüş ve bakırla ölçüldüğünü sanıyor ve böylelikle İngilizlere bir üçlü *standard of value* (parasal ölçüt) kazandırmış oluyor. Gümüşün, altının yanında para ölçüsü olarak kullanılmasının, ancak 1816'da George III'ün krallığının 56. yılında 68. yasayla resmen kaldırıldığı doğrudur. Yasal olarak gümüşün para ölçüsü şeklinde kullanılışı, 1734'te George II'nin krallığının 14. yılında 42. yasayla daha önceden kaldırılmıştı. Ve pratikte, bundan çok daha önce fiilen kaldırılmıştı. A. Müller'in sözde üstün ekonomi politik anlayışını iki şey özellikle nitelendirmekteydi. Bir yandan iktisadî olayların tam cahilli oluşu ve, öte yandan, onun felsefe ile ilişkilerini karakterize eden amatörler özgül aşırı merakı.

⁴³⁾ Anacharsis, Yunanlıların ne maksatla paradan yararlandıkları sorul-

Herhangi bir zenginliğin değişim-değeri olarak saptanmasında, metanın zihinde, kâğıt üzerinde ya da konuşmada itibarî para şekline girmesi yer alır.⁴⁴ Bu dönüşüm için altının maddesi gereklidir, ama yalnızca mecazî olarak. 1.000 balya pamuğun değerini, belirli sayıda altın onslarıyla ölçmek için ve bu onslar sayısını da onsun itibarî adlarıyla, sterlini lira olarak, şilini peni olarak ifade edebilmek için, gerçek altının, tek bir atomuna bile gerek yoktur. Böylece Sir Robert Peel'in, 1845'te kabul edilen Bank-Acts'ından önce 3 sterlin 17 şilin 10½ peni olarak, İngiliz hesap ölçütüyle ifade edilen altının onsu, fiyatların yasal ölçüsü görevini yerine getirdiği halde, İskoçya'da dolaşımında tek bir ons altın yoktu. Sibirya'da ve Çin'de, ticaret, gerçekte basit bir trampa olmasına karşın orada da para, metaların değişiminde bu şekilde bir fiyatlar ölçütü görevini yerine getirir. İtibarî para olarak para için, kendi ölçü biriminin ya da kesirlerinin para olarak gerçekten basılmış olup olmaması, önemli değildir. Fatih William zamanında İngiltere'de, o zaman saf gümüş lira olan 1 sterlin ve sterlinin 1/20'si olan şilin, yalnızca itibarî para olarak mevcuttu, gümüş sterlinin 1/240'ı olan peni ise mevcut en büyük madenî paraydı. Bugünün İngiltere'sinde ise, tersine, 1 ons altının belirli parçalarının yasal itibarî adları olmalarına karşın, şilin de yoktur, peni de yoktur. Genel olarak madenî para, itibarî para olarak ancak düşüncede mevcut olabilir, ve gerçekten mevcut olan para ise, tamamen değişik olan bir ölçüte göre, para olarak basılır. Kuzey Amerika'daki birçok İngiliz sömürgelerinde, 18. yüzyılın ortalarına kadar, itibarî para, her yerde, İngiltere'dekinin aynı olmasına karşın, dolaşımdaki madenî para,

duğunda, o şu yanıta verdi: 'saymak için.'" (Athenaeus, *Deipposophistai*, IV. kitap, 49, vol. II, [s. 120], Schweighäuser yayını, 1802.)

⁴⁴ Adam Smith'i Fransızcaya ilk çevirenlerden biri olan G. Garnier, itibarî parayla gerçek paranın hangi oranda kullanıldıklarını saptamak gibi acayip bir fikre kapıldı. Bulduğu oran, 10'da 1'dir. (G. Garnier, *Histoire de la monnaie depuis les temps la plus antiquité, etc.*, vol. I, s. 78.)

İspanyol ve Portekiz sikkeleriydi.⁽⁴⁵⁾

Fiyatlar ölçütü olarak altın, tıpkı metaların fiyatları gibi, aynı itibarî adlarla ifade edildiğinden, ve böylece, örneğin, tıpkı 1 ton demir gibi, 1 ons altın da 3 sterlin 17 şilin 10½ peni olarak ifade edildiğinden, altının bu itibarî adlarına, altının *para fiyatı* denmiştir. Altının kendi maddesiyle değerinin ölçüldüğü ve, bu bakımdan öteki metarlardan farklı olarak, altının fiyatının devlet tarafından *saptandığı* yolundaki garip düşünce, buradan doğmuştur. Buradaki yanlış, belirli altın ağırlıklarının itibarî adlarının saptanmasıyla bu ağırlıkların değerinin saptanmasının birbirine karıştırılmasıdır.⁴⁶ Altının, fiyatların belirlenmesinde unsur rolünü ve bundan dolayı da itibarî para görevini yerine getirdiği zaman, yalnızca *sabit* fiyatı olmamakla kalmaz, hiç fiyatı yoktur. Fiyatı olabilmesi için, yani genel eşdeğer olarak *özgül* bir meta ile ifade edilebilmesi için, bu öteki metanın dolaşım süreci içinde altının oynadığı kendine özgü rolü oynaması gerekir. Oysa genel eşdeğer olarak bütün öteki metaları dışlayan iki meta, birbirlerini de karşılıklı olarak dıştalarlar. Altın ve gümüşün, birbirinin yanında yasal madenî para olarak, yani değer ölçüsü olarak bulundukları yerde, bu ikisini, *tek ve aynı madde* sayma yolunda boşuna çaba harcanmış olması bu yüzdendir. Aynı gümüş ve altın oranlarında değişmez şekilde aynı emek-zamanının maddileştiğini

⁽⁴⁵⁾ Tütünün yasal para haline getiren ve değerini bir libre bütün bir peni olmak üzere İngiliz altın parasına göre saptayan 1723 Mariland yasası, tam tersine, belirli para meblağlarının öküzlere, ineklere vb. eşit olduğunu saptayan *leges barbarorum*'u [5. yüzyıl ile 6. yüzyıl arasında çeşitli Cermen ırklarının gelenek ve göreneklerine ilişkin kayıtlar. —ç.] anımsatmaktadır. Bu durumda itibarî paranın gerçek maddesi, ne altın, ne de gümüş olmayıp, öküz ve ineği.

⁴⁶ Örneğin Bay David Urquhart'ın *Familiar Words*'ünde şunları okumak mümkündür: "Altının değeri bizzat altın tarafından ölçülmelidir; herhangi bir şey, nasıl olur da, başka nesnelerle kendi değerinin ölçüsü olabilir? Altının değeri, kendi ağırlığı ile, bu ağırlığa göre saptanmalı ve bu ağırlık gerçeğe aykırı olarak adlandırılmalıdır. ... ve bir ons şu kadar libre ve libre kesir etmelidir. Burada sözkonusu olan bir ölçütün saptanması değil, ölçütün yanlış olarak saptanmasıdır." (London 1856, s. 104 vd..)

varsaymak, gerçekte gümüş ile altının aynı madde olduğunu ve daha az değer taşıyan maden olan gümüşün de altının değişmez bir kesri olduğunu varsaymaktır. Edward III zamanından George II zamanına kadar İngiliz parasının tarihi, yasal olarak saptanan altın ve gümüşün değer ilişkisiyle, bu iki madenin gerçek değerinde meydana gelen dalgalanmaların çatışmasından doğan devamlı karışıklıklar tarihidir. Bazan altının değeri gereğinden fazla olarak saptanmıştır, bazan da gümüşün. Değeri gereğinden düşük olarak saptanan maden, dolaşımdan çekilir, eritilip ihraç edilir. Bu durumda, iki madenin değer ilişkisi, yasayla yeniden değiştiriliyordu, ama kısa bir süre sonra yeni itibarî değer, gerçek değer ilişkisiyle, tıpkı eskiden olduğu gibi çelişiyordu. Bugün bile, Hindistan'da ve Çin'de gümüş talebinin artmasından ileri gelen altın değerinin gümüşe kıyasla hafif ve geçici olarak düşmesi durumu, Fransa'da, aynı olaya, gümüşün ihracına ve bu madenin, dolaşımda, yerini, altının büyük ölçülerde almasına neden oldu. Fransa'da, 1855, 1856, 1857 yıllarında, altın ithali, bu madenin ihracatını 41.580.000 sterlin aşıyordu; gümüş ihracı ise, bu madenin ithalini 14.704.000 sterlin aşmaktaydı. Gerçekte, Fransa gibi, bu iki madenin yasal olarak değer ölçüleri sayıldığı ve her ikisinin de zorunlu geçerliği bulunduğu, ama ödemelerin isteğe bağlı olarak altın ya da gümüş ile yapılabileceği ülkelerde, değeri yükselen maden, herhangi bir diğer meta gibi iktisadî akışı dumura uğratan bir etken haline gelir ve bu meta, kendi fiyatını, itibarî değeri, gerçek değerinden yüksek takdir edilen öteki maden ile ölçer ve bu durumda, sadece ve böylelikle, değeri yükselmeyen maden, biricik değer ölçüsü olarak kalır. Tarihin bu alanda sağlamış olduğu bütün deneyimler şu sonuca varır ki, iki metam yasal olarak değer ölçüsü görevini yerine getirdikleri yerde, pratikte bu görevi fiilen yerine getiren, yalnızca bu metalden bir tanesidir.⁴⁷

(4) "Ticaretin ölçüsü olarak, para, herhangi bir diğer ölçü gibi, mümkün

Metaların, fiyat şeklinde, ancak düşüncel olarak altına dönüşümleri, ve sonuç olarak altının ancak düşüncel olarak paraya dönüşmesi olgusu, *paranın ideal ölçü birimi* teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fiyatların belirlenmesine, altın ve gümüş, ancak mecazî olarak katıldıkları için ve altın ve gümüş yalnız itibarî para olarak iş gördüğünden, lira, şilin, peni, taler, frank vb. gibi terimlerin, altının ya da gümüşün ya da her ne şekilde olursa olsun maddileşmiş emeğin ağırlığı kesirleri yerine, ideal değer atomların, gösterdikleri iddia edilmiştir. Demek ki, örneğin, bir ons gümüşün değeri yükselseydi, bu atomlardan daha fazla içerecekti ve bu yüzden de daha fazla miktarda şilinle takdir edilecek ve para haline gelecekti. İngiltere'deki son ticarî bunalım sırasında yeniden itibar kazanan ve hatta 1858'de toplanan Banka Komitesinin raporuna ek olan iki özel raporda, Parlamenta bile savunulan bu öğreti, 17. yüzyılın sonlarının tarihini taşır. William III'ün tahta çıkışı sırasında, bir ons gümüşün para fiyatı, 5 şilin 2 peniye yükseliyordu ya da bir ons gümüşün 1/62'si peni adını ve bu penilerin 12'si şilin adını taşıyordu. Bu ölçüte uygun olarak, örneğin, 6 ons gümüşlük bir para ağırlığı, şilin adında 31 sikke halinde para olarak basılmıştı. Gümüş onsunun *tacirler arası alım-satım fiyatı*, 5 şilin 2 peni olan *para fiyatından*, 6 şilin 3 peniye geçti; başka bir deyişle, brüt bir ons gümüş satın almak için, 6 şilin 3 peni ödemek gerekiyordu. Eğer para fiyatı, bir ons gümüşün ancak kesirleri için itibarî bir addan başka bir şey değilse, bir ons gümüşün tacirler arası alım-satım fiyatı, onun para fiyatını nasıl aşabilirdi? Bilmecenin çözülmesi kolaydı. O zaman dolaşımda bulunan 5.600.000 sterlin gümüş

olduğu kadar istikrarlı bir durumda tutulmalıdır. Eğer paranız, değer ilişkileri durmadan değişen iki madenden teşekkül ediyorsa, bu olanaksızdır." (John Locke, *Some Considerations on the Lowering of Interest, etc.*, 1691, s. 65. *Works*'ünden, 7. baskı, London 1768, vol. II.)

paranın, 4 milyonu aşmış ve yenmişti. Bir deney ile, 220.000 ons ağırlığında olması gereken 57.200 sterlin paranın, ancak 141.000 ons geldiği saptandı. Para, aynı ölçüte göre basılmakta devam ediyordu, ama dolaşımda, gerçekte hafif olan şilinler, onsun adı belirtilmeyen pek küçük kesirlerini temsil ediyorlardı. Buna göre, pazarda, brüt bir ons gümüş karşılığında, bu küçülmüş olan şilinlerden daha fazla bir miktar ödemek gerekiyordu. Bu şekilde meydana gelmiş olan karışıklık sonucunda, yeniden, genel döküme karar verildiği zaman, Secretary to the Treasury* Lowndes, bir ons gümüşün değerinin yükseldiğini ve bundan böyle, bir ons gümüşün eskiden olduğu gibi 5 şilin 2 peni olarak değil, 6 şilin 3 peni olarak para haline getirilmesi gerektiğini ileri sürdü. Demek ki, gerçekte, onsun değeri yükselmiş olduğu için, onsun kesirlerinin değerinin azalmış olduğunu iddia ediyordu. Ama Lowndes'in yanlış teorisi, yalnızca, haklı bir pratik amacı maskeleyemeye hizmet ediyordu. Devlet hafif şilin üzerinden borçlanmıştı; bunları ağır şiline göre mi ödeyecekti? Lowndes, gerçekte ancak 4 ons gümüşü temsil eden itibarî değer olarak almış olduğumuz 5 onsu iade ederken, 4 ons gümüş ödecektir diyeceğine, tersini söylüyor, itibarî değer olarak 5 ons ödeyin ama onun madenî özünü 4 onsa düşürün ve bugüne dek $\frac{1}{2}$ şilin dediğimiz şeyi, tam şilin olarak kabul edin diyordu. Pratikte, paranın madenî özünü yetinen Lowndes, teorik olarak, paranın itibarî değerine bağlı kalmaktaydı. Tersine, yalnızca paranın itibarî adına bağlı olan muarızları ise, %25-30 oranından daha hafif bir şilinin normal ağırlıktaki bir şilinle özdeş olduğunu iddia ederek, yalnızca paranın madenî özüne bağlı kalınmasından başka bir şey istemediklerini ileri sürüyorlardı. İşçi sınıfına ve *pauper*'lere** karşı sanayicileri, eski tarz tefecilere karşı tüccarları, devletin borçlularına karşı malî aristokrasiyi, bütün biçimleriyle ye-

* Maliye Bakanı. —ç.

** Yoksullara. —ç.

nl burjuvaziyi savunan ve özel bir yapıtında burjuva aklının düpedüz sağduyu olduğunu tanıtlayan *John Locke*, *Lowndes*'in meydan okumasına mukabele etti. *John Locke* bu çatışmada galip geldi ve 10-14 şiline istikraz edilmiş olan *guine*, 20 şilinlik *guine* olarak ödendi.⁴⁸ Sir James Steuart, bütün bu işlemi, şu sözlerle özetliyor.

“Hükümet vergilerden, alacaklılar sermaye ve faizlerden büyük kazançlar elde ettiler ve bu dolandırıcılığın tek kurbanı olan ulus sevinçliydi, çünkü onun *stardardı* [kendi değerinin ölçütü] alçaltılmamıştı.”⁴⁹

Steuart, gelecekteki bir ticarî gelişmenin, ulusu daha akıllandıracağını düşünüyordu. Ama yanlışlıyordu. Aşağı yukarı 120 yıl sonra aym *qui pro quo** yinelendi.

⁴⁸Locke, özellikle şöyle diyor: “Daha önce yarım kuron diye adlandırılan şeye, siz, bir kuron adını takınız. Değeri, gene içerdiği maden tarafından belirlenir. Eğer bir paranın gümüş ağırlığının 1/20'sini, onun değerini düşürmeksizin, çıkarabilirsiniz, 19/20'sini de pekâlâ çıkarıp alabilirsiniz. Bu teoriye göre, bir *farthing*'e kuron adını takarsak, onunla altmış defa daha fazla gümüş içeren bir kuronun karşılığı olan baharat, kösele ya da başka metalleri alabilmemiz gerekecektir. Yapacağımız biricik şey, daha az miktardaki gümüşe, daha büyük miktardaki gümüşün damgasını vurmak, adını takınaktan ibarettir. Ama borçları ödeyen ve metayı satın alan ad değil, gümüştür. Eğer sizin için paranın değeri, yalnızca bir gümüş sikkenin kesirlerini, keyfinizin istediği gibi adlandırmaksa, örneğin bir peniye bir ons gümüşün sekizde-biri demekse, pazara rayicini fiilen istediğiniz kadar yüksek olarak saptayabilirsiniz.” *Locke*, aynı zamanda, *Lowndes*'i yanıtlıyor ve tacirler arası fiyatın para fiyatının üstüne çıkmasının “gümüşün değerinin artmasından değil, gümüş paranın ağırlığının azalmasından ileri geldiğini” söylüyordu. Aşınmış 77 şilin, diyordu o, normal ağırlıkta 62 şilinden bir çekirdek bile daha ağır gelmiyordu. Ve ensonu *Locke*, İngiltere'de, dolaşımdaki paranın gümüş ağırlığından yitirmesi hesaba katılmasa bile, meta olarak brüt gümüşün fiyatının, brüt gümüş ihracatına izin verildiği halde, gümüş para ihracatı yasaklandığı için, gümüş para fiyatının biraz da olsa üstüne çıkabileceğini belirtiyordu. (Bkz: *Some Considerations, etc.*, s. 54-116 *passim*.) *Locke* devlet borçları gibi nazik bir soruna değinmemeye dikkat ediyordu, aym biçimde dikkatli bir kimse olarak nazik iktisadi sorunları ele almaktan kaçınıyordu. Bu iktisadi sorunlar şöyle konabilirdi: tıpkı brüt gümüşün gümüş paraya olan ilişkisi gibi kambiyo kuru, dolaşımdaki paranın gerçek gümüş kaybına orantılı olarak değerden düştüğünü göstermiyor. Biz, bu sorunu genel biçiminde dolaşım araçları bölümünde yeniden ele alacağız. [Bkz: s. 116] *Nicholas Barbon, A Discourse Concerning Coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke's Consideratons, etc.*, London 1696, yapıtında *Locke*'u boşuna bu çetin alana çekmeye çalışmıştır.

⁴⁹Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, Dublin 1770, t. II, s. 154.

* Yanlış anlamak. —ç.

İngiliz felsefesinde mistik bir idealizmin temsilcisi olan Piskopos *Berkeley*'in, paranın ideal ölçü birimi öğretisine teorik bir görünüş vermesi, yani pratik "*Secretary to the Treasury*"nin ihmal ettiği şeyi yapması normaldir: Berkeley, oran adları olarak kabul edilmeleri [kendinde soyut değer "liranın, sterlinin, kurunun vb., diye sorar, adlarının basit oranı olarak kabul edilmesi] gerekmez mi?" "Altın, gümüş, kâğıt, bu oranı [bu değer oranını] hesaplamak, kaydetmek, denetlemek amacını güden basit kâğıt paralardan, jötonlardan başka bir şey midir?" "Başkasının sanayiini [toplumsal emeği] yönetmek, düzenlemek kudreti, zenginlik değil midir? Ve gerçekte para, bu kudretin devrediliş ya da kayda geçirilişinin bir alâmet ya da işaretinden başka bir şey midir ve bu işaretlerin maddesini meydana getiren şeye büyük bir önem atfetmek gerekir mi?"⁵⁰ Burada, bir yandan değerler ölçüsü ile fiyatlar ölçütü, öte yandan ölçü olarak altın ya da gümüş ile dolaşım aracı olarak altın ya da gümüş birbirine karıştırılmıştır. Dolaşım aktinde, kâğıt paralar, değerli madenlerin yerini alabildikleri için, Berkeley, bundan, bu kâğıt paraların, kendi hesaplarına, hiç bir şeyi temsil etmedikleri, yani yalnızca soyut değer kavramını temsil ettikleri sonucunu çıkarıyor.

Paranın ideal ölçü birimi öğretisi, James Steuart'ta öyle tam bir gelişme düzeyine varmıştır ki, onun halefleri —onu tanımadıkları için bilinçsiz olan halefleri— ne yeni bir formül, hatta ne de yeni bir örnek bulmuşlardır.

"İtibarî para, diyor o, ticarî esyanın nispi değerini ölçmek için icat edilmiş, eşit kısımların keyfî ölçütünden başka bir şey değildir. İtibarî para, kendisi fiyat⁵¹ olan, akçe paradan (*money coin*) tamamıyla farklıdır ve bu itibarî para,

⁵⁰ *The Querist, l.c., Queries on Money* ["Parayla İlgili Sorunlar"] bir hayli buluşlar içermektedir. Bunlardan birinde, Berkeley, haklı olarak, özellikle Kuzey Amerika kolonilerinin gelişmesinin "altın ve gümüşün bir ulusun zenginliği için, bütün toplumsal kategorilerdeki sıradan kimselerin sandıkları kadar gerekli olmadığını açıkça göstermektedir".

⁵¹ *Fiyat*, burada, 17. yüzyıl İngiliz iktisatçılarında olduğu gibi, somut eşyaların değer anlamına gelmektedir.

dünyada bütün metalar için orantılı bir eşdeğer olacak bir madde bulunmasaydı bile gene varolabilecekti. Açılar için dereceler, dakikalar, saniyeler, ya da coğrafya haritaları için ölçekleri ne iş görürlerse, itibarî para da, şeylerin değeri için, aynı görevi yerine getirir. Bütün bu icatlarda, aynı adlandırma, her zaman birim olarak alınmıştır. Bütün bu usullerin tek yararı, *orantıyı* göstermesidir ve para birimi için de durum aynıdır. Şu halde para birimi, değer her hangi bir parçasına göre değişmez bir şekilde düzenlenmiş bir oranı temsil etmez, yani belirli bir altın, gümüş ya da herhangi bir başka meta miktarıyla saptanamaz. Birim bir kere saptandıktan sonra, çoğaltılarak, en büyük değere kadar çıkılabilir. Metaların değeri, bu metalar üzerinde etki meydana getiren koşulların genel bir yardımına ve ayrıca insanların kaprisine tâbi olduğuna göre, onların değerinin ancak karşılıklı ilişkiler içinde değişirliğini kabul etmek gerekecektir. Belirli ve değişmez bir genel ölçüt yardımıyla orantı değişikliğinin saptanmasına karışıklık ve anlaşılmazlık getiren her şey, derdemez ticarete zarar verir. Para* *eşit* kısımların salt *ideal* bir ölçütüdür. Bana, bir kısmın değerinin ölçü biriminin ne olması gerektiği mi soruluyor, ben, başka bir soruyla yanıt veririm: Bir derecenin, bir dakikanın bir saniyenin normal büyüklüğü nedir? Bunların normal bir büyüklükleri yoktur, ama bir kısım belirlendi mi, bütün geri kalanı, her türlü ölçüte uygun olarak, orantılı bir şekilde birbiri ardından belirlenir. Amsterdam Bankasının parası, Afrika'nın Angola Kıyısı parası, bu ideal paraya örnek teşkil ederler.”⁵²

Steuart, yalnızca, paranın dolaşımdaki fiyatlar ölçütü olarak ve itibarî para olarak görünümeleri üzerinde durmaktadır. Çeşitli metalar, birbirlerine göre 15 şilin, 20 şilin, 36 şilin gibi carî fiyatla değerlendirilmişlerse, onların değer büyüklüklerinin karşılaştırılmasında, beni gerçekten ilgilendiren şey,

⁵² Steuart, *loc. cit.* II. s. 154. 299.

* Bu met baskıda: “altın”; II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

ne gümüş olarak miktarı, ne de şilinin adıdır. Şimdi, 15, 20, 36'nın sayıca oranları, her şeyi anlatmaktadır ve 1 sayısı, biricik ölçü birimi olmuştur. Salt soyut bir ifade olan orantı deyimi, zaten sayıların soyut orantısının kendisinden başka bir şey değildir. Demek ki, tutarlı olmak için, Steuart, yalnız altınla ve gümüşle ilgilenmemekle yetinmemek, onların yasal vaftiz adlarıyla da ilgilenmemek zorundaydı. O, değerler ölçüsünün, fiyatlar ölçütü haline dönüşmesini anlamadığı için, elbette ki, ölçü birimi olarak iş gören belirli bir altın miktarının, ölçü olarak, başka altın miktarlarına değil, ama değer olarak değerlere raci olduğunu sanıyor. Metaların değişim-değerlerinin fiyata dönüşmesi, metaları, aynı adları taşıyan büyüklükler olarak gösterdiği için, Steuart, metaları, aynı adlandırmaya indirgeyen ölçünün niteliğini yadsıyor ve çeşitli altın miktarlarının bu karşılaştırılmasında, ölçü birimi olarak hizmet eden miktarın büyüklüğü, itibarî olarak kabul edilmiş olduğundan, bunu saptamanın bile gereksiz olduğunu ileri sürüyor. O, bir dairenin 360'ta bir parçasına derece diyeceğine, pekâlâ 180'de bir parçasına derece diyebilir, o zaman dikaçı 90 derece ile değil, 45 derece ile ölçülecektir ve geniş ve dar açılar da buna uygun bir şekilde ölçüleceklerdir. Açı ölçüsü, bu yüzden daha önce olduğu gibi, bundan böyle de, ilkönce nitelik bakımından belirli bir biçim, daire ve ikinci olarak da nicelik bakımından belirli bir daire parçası olacaktır. Steuart'ın iktisadî örneklerine gelince, o, bu örneklerden birinde, kendisini dövdürmek için değnekler sunuyor, öteki örnekte ise, hiç bir şeyi tanıtlamıyor. Amsterdam Bankasının parası, gerçekte, dış dünya ile sert sürtüşmeler, hareket halindeki carî parayı zayıflatırken, bankanın mahzenlerinde tembeler yatarak tombulluklarından ve ağırlıklarından hiç bir şey yitirmeyen İspanyol altınları için, yalnızca bir itibarî addır. Afrikalı idealistlere gelince, tetkik gezileri sonucunda, onlar hakkında daha kesin bilgiler edininceye kadar, onları kendi kaderlerine

birakmamız gerekir.⁶³ Fransız devriminin kâğıt parası (*assignat*), Stewart'ın anladığı biçimde, aşağı yukarı ideal para olarak gösterilebilir: “*Ulusal mülkiyet. 100 franklık assignat*”. Burada, *assignat*'nın temsil etmesi gereken kullanım-değerinin özel bir şekilde belirtilmiş olduğu gerçektir; bu, mütadere edilmiş mülklerdi; ama ölçü biriminin nicel olarak belirlenmesi unutulmuştu ve bu yüzden de “frank” terimi anlamdan yoksun bir sözcükten başka bir şey değildi. Bir frank-*assignat*'nın temsil ettiği az ya da çok büyük toprak parçası, gerçekten, açık artırmaların sonucuna bağlıydı. Bununla birlikte, pratikte, frank-*assignat*, gümüş paramın değer alâmeti gibi dolaşıyordu, onun için de onun değer düşüklüğü, gümüşün ölçütü ile ölçülüyordu.

İngiltere Bankası tarafından nakdî ödemelerin durdurulması dönemi, para teorilerine kıyasla savaş tebliğleri bakımından ancak biraz daha verimli oldu. Banknotların değerden düşüşü ve altının, tacirler arası alım-satım fiyatının para olarak fiyatının üstüne yükselmesi, Bankanın bazı savunucularının kafasında, ideal para ölçüsü öğretisinin uyanmasına neden oldu. Lord *Castlereagh*, paranın ölçü birimini, “*a sense of value in reference to currency as compared with commodities*”^{*} olarak tanımladığı zaman, bu bulanık görüş için, bulanık bir klasik ifade bulmuş oldu. Paris barışından birkaç yıl sonra, koşullar, nakit ödemelerin yeniden yapılmasına olanak verdiğinde, Lowndes'in William III zamanında ortaya atmış olduğu aynı sorun, hemen hemen aynı şekilde kondu. Yirmi yıldan uzun bir süredir üstüste binmiş olan muazzam kamu borçları, bir yığın özel borçlar, kesin taahhütler vb., düşük değerli banknotlarla yapılmıştı. Şimdi 4.672 sterlin

⁶³ Son ticarî bunalım dolayısıyla, bazı İngiliz çevrelerinde, ısrarla Afrika ideal parası övülmüştür, bu defa bu paranın merkezi, sahilden, Berber ülkesinin tu ortalarına kadar nakledilmiş olarak, Berberlerde ticarî ve sınaî bunalımların olmaması, onların *çubuklarının* ideal ölçü birimi olmasıyla açıklanıyordu. Ticarî ve sınaî bunalımların vazgeçilmez koşulunun ticaretin ve sanayiin mevcut olmasının olduğunu söylemek daha kolay değil miydi?

* “Metalarla kıyaslanan dolaşım araçlarına ilişkin bir değer duygusu.” —ç.

10 şilin borcu, yalnız itibarî olarak değil, gerçekten de 22 ayar 100 altın lirayı temsil eden banknotlarla mı ödemek gerekecekti? Birmingham bankacısı *Thomas Attwood*, yeni bir Lowndes sıfatıyla sahneye çıktı. İtibarî olarak, alacaklılara, kendilerinden ne kadar şilin alındıysa, o kadarı ödenmeliydi, ama eskiden 1/78 ons altının şilin adını taşımasına karşılık, şimdi diyelim, 1/90 ons altını şilin olarak adlandırmak zorunluydu. Attwood taraftarları, *little Shillingmen*,* Birmingham okulu adıyla tanınmışlardır. 1819'da başlayıp, 1845'te hâlâ devam edecek olan Sir Robert Peel ile Attwood arasındaki ideal para ölçüsü konusundaki kavga, hiç değilse paranın ölçü olarak görevi bölümü konusunda aşağıdaki aktarmayla tam olarak özetlenebilir:

“Birmingham Ticaret Odasıyla yaptığı polemikte, Sir Robert Peel soruyor: sizin bir liralık kâğıt paranız neyi temsil edecek? Bir lira nedir? ... Ya da tersine, bugünkü değer ölçüsü biriminden ne anlamak gerekir? ... 3 sterlin 17 şilin 10½ peni bir *ons altın* ya da onun *değeri* mi demektir? Eğer bu, onsun kendisiyle, şeyleri, neden kendi adıyla söylememeli, ve sterlin, şilin, peni yerine, neden ons, *penny-weight* ve çekirdek dememeli? Şu halde yeniden doğrudan doğruya trampa sistemine dönüyoruz. ... Yoksa ons, değeri mi ifade eder? Eğer 1 ons = 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ise, neden başka başka zamanlarda kimi 5 sterlin 4 şilin, kimi de 3 sterlin 17 şilin 9 peni eder? Lira (£) deyimi, değere bağlıdır, ama değişmez bir altın ağırlığı kesriyle saptanmış sabit bir değere değil. Lira *ideal bir birimdir*. ... Emek, üretim masraflarının kendisine dönüştüğü tözdür, ve kendi göreceli değerini demire olduğu gibi altına da geçirir. Şu halde, *bir insanın günlük ya da haftalık emeğini belirtmek için kullanılan özel itibarî ad ne olursa olsun*, bu ad, üretilen metanın değerini ifade eder.”⁵⁴

⁵⁴ *The Currency Question, the Gemini Letters*, London 1844, s. 266-272 *passim*.

* Küçük şilinciler. —ç.

Bu son sözlerde, ideal para ölçüsü anlayışındaki sisler dağılmakta ve onun gerçek içeriğini oluşturan fikir, bu sisler arasından görünmektedir. Altının itibarî adları, sterlin, şilin vb., emek-zamanının belirli miktarlarının adları olacaktır. Emek-zamanı, değerlerin özü ve değerlerin içkin, kendiliğinden varolan ölçüsü olduğundan, bu adlar, gerçekten değer orantısının kendisini temsil etmelidirler. Başka bir deyişle, emek-zamanı, paranın gerçek ölçü birimi olarak kabul edilir. Böyle yapmakla, burada, Birmingham okulunu terk ediyoruz, ama bu arada şunu da belirtelim ki, ideal para ölçüsü öğretisi, banknotların tahvil edilebilir ya da tahvil edilemez olması çekişmesinde yeni bir önem kazanmaktadır. Eğer kâğıt, adını, altından ya da gümüşten alıyorsa, banknotların tahvil edilebilirliği, yani banknotların altın ya da gümüş karşılığında değişilebilirliği, yasal hükümler ne olursa olsun, ekonomik bir yasa olarak kalır. Böylece, her ne kadar yasal olarak tahvil edilemezse de, Prusya kâğıt parası bir taler, günlük alış-verişte gümüş bir talerden daha az değerli olsaydı ve bu yüzden pratikte tahvil edilemez olsaydı, derhal değeri düşerdi. Bunun içindir ki, İngiltere’de, kâğıt paranın tahvil edilebilirliğine tutarlı şekilde karşı çıkanlar, ideal para ölçüsü öğretisine sığındılar. Eğer paranın itibarî adları, sterlin, şilin vb. belirli bir meblâğı ifade eden adlar ise, bir metanın başka meta ile değişimi esnasında bazan daha çok, bazan da daha az bir miktarını emdiği değer atomlarıysa, 5 liralık bir İngiliz banknotu altınla olan ilişkisine ne kadar bağımlı ise, demirle ya da pamukla olan ilişkisine o ölçüde bağımlıdır. Bu banknotun unvanı, kendisini, teorik olarak, belirli bir miktar altına ya da herhangi bir başka metaya artık eşit tutmadığından, onun tahvil edilebilir olmasını, yani belirli bir nesnenin belirli bir miktarıyla pratik bir denklem kurmasını isteme olanağı ile kavram olarak söz konusu değildir.

Paranın doğrudan doğruya ölçü birimi olarak emek-zamanı teorisi, sistematik bir tarzda, ilk defa *John Gray*⁵⁹ tarafın-

dan geliştirilmiştir. O, şubeleriyle çalışan bir ulusal merkez bankası eliyle, çeşitli metaların üretimi için gerekli emek-zamanını saptatıyor. Metanın karşılığı olarak üretici, o metanın değerini belirten resmî bir belge, yani metanın içerdiği şu kadar emek-zamanına karşılık bir makbuz alıyor⁵⁶ ve bu 1 haftalık işe, 1 günlük işe, 1 saatlik işe vb. tekabül eden banknotlar, bankanın ambarlarında depo edilmiş olan her türlü metaların eşdeğeri olarak bono görevini yerine getiriyor.⁵⁷ Temel ilke budur ve bunun bütün uygulamaları, mevcut İngiliz kurumlarına dayanılarak, daima ayrıntılı şekilde incelenmiştir. "Bu sistem ile", diyor Gray, "bugün parayla satın almak ne kadar kolaysa, para karşılığında satmak da her zaman o kadar kolay olacaktır; üretim tek biçimli kaynak olurdu ve talebe tâbi olmazdı."⁵⁸

Değerli madenler, öteki metaların karşısındaki "ayrıcalık"larını yitirirlerdi ve "pazarda tereyağının ve yumurtanın, kumaşın ve parnuklunun yanındakilerine düşen yeri alırlardı, ve bunların değeri, bizi, elmasın değerinden fazla ilgilendirmezdi."⁵⁹

⁵⁶ John Gray, *The Social System. A Treatise on the Principle of Exchange*, Edinburg 1821. Aynı yazardan bakınız, Şubat devriminden sonra, Gray, Fransız Geçici Hükûmetine bir muhtıra gönderdi. Burada, Fransa'nın bir emek örgütlenmesine (*organisation of labour*) değil, değişimin örgütlenmesine (*organisation of exchange*) muhtaç olduğu ve bunun planının da kendisinin dünyaya getirdiği para sisteminde tam olarak hazırlanmış bulunduğunu belirtiyordu. Şafdil John, kendi "Social System"inin yayınlanmasından 16 yıl sonra, Proudhon'un, buluşlara yatkın zekâh bu adamın, aynı ihtira için berat aldığından farkında değildi.

⁵⁶ Gray, *The Social System, etc.*, s. 63. "Para, sonuç olarak, ancak bir makbuz, hamilinin mevcut ulusal servete (*to the national stock of wealth*) belli bir miktar değer kattığının, ya da bir katkıda bulunmuş olan bir kimseden söz konusu değere sahip olma hakkını devraldığının tanıtından başka bir şey olmamalıdır."

⁵⁷ "Değeri daha önce saptanmış olan bir ürün, bir bankaya yatırılabilir ve buna gerek olduğu zaman bankadan çekilebilir. Ancak bir genel sözleşme gereğince, önerilen ulusal bankaya herhangi bir mal yatıran kimse, yatırılan aynı metayı çekmeye mecbur tutulacağına, bankada mevcut olan eşit değerde herhangi bir diğer metayı çekebilmesi koşuluyla." (Gray, *Social System, etc.*, s. [67] 68.)

⁵⁸ Gray, *Social System, etc.*, s. 16.

⁵⁹ Gray, *Lectures on Money, etc.*, s. 182 [183].

“Biz, değerlerin hayalî ölçüsünü, altını muhafaza ederek, böylelikle ülkenin üretici güçlerini engelleyecek miyiz, yoksa, değerlerin doğal ölçüsünü, emeği kabul ederek ülkenin üretici güçlerini serbest bırakacak mıyız?”⁶⁰

Emek-zamam, değerlerin kendiliğinden mevcut olan ölçüsü olduğuna göre, onun yanına niçin dıştan bir başka ölçü kabul edilsin? Değişim-değeri niçin fiyata dönüşür? Niçin bütün metalar tek bir meta ile değerlerini ölçerler, ve böylece, bu tek meta, para olarak değişim-değerinin varlık tarzı biçimini alır? İşte Gray’ın çözmeye kalktığı sorun buydu. Bunu çözeceğine, o, metaların, toplumsal emeğin ürünleri olarak birbirleriyle doğrudan doğruya ilişki kurabileceklerini sanıyor. Ama metalar, ancak ne iseler o nitelikleriyle birbirleriyle ilişki kurarlar. Metalar, doğrudan doğruya, tecrit edilmiş bağımsız özel çalışmanın ürünleridir ve bunlar, özel değişim süreci içinde elden ele geçerek, genel toplumsal emek olarak kendi kendilerini doğrulamalıdır, başka bir deyişle, meta üretimi temeli üzerinde emek, ancak bireysel emeklerin evrensel olarak elden ele geçişiyle toplumsal emek olur. Ama metaların içerdiği emek-zamanını *doğrudan doğruya toplumsal* saymakla, Gray, bunu, kolektif emek-zamanı olarak ya da birbirleriyle doğrudan doğruya ortaklık durumunda olan bireylerin emek-zamanı olarak kabul etmektedir. O zaman, gerçekten altın ya da gümüş gibi özgül bir meta, genel emeğin ifadesi olarak öteki metalarla kıyaslanamazdı, değişim-değeri fiyat olmazdı, ama kullanım-değeri de değişim-değerine dönüşmezdi, ürün meta olmazdı ve böylelikle burjuva üretimin bizzat temeli ortadan kaldırılmış olurdu. Ama Gray’ın düşüncesi hiç de bu değildir. Ona göre, *ürünler, metalar olarak imal edilmelidir*, ama meta olarak *değişilmemelidir*. Gray, bu iyi niyetli arzusunun gerçekleştirilmesi işini, bir ulusal bankaya havale ediyor. Bir yandan, banka biçiminde, toplum, bireyleri, özel değişim koşullarından bağımsız hale getiriyor

⁶⁰ *l.c.*, s. 169.

ve öte yandan, aynı toplum, aynı bireylerin, özel değişim temeli üzerinde üretimde bulunmalarına izin veriyor. Bununla birlikte, her ne kadar, yalnızca meta değişiminden doğan parayı bir "reform"a tâbi tutmak istiyorsa da, sorunun iç mantığı, Gray'i, burjuva üretimin koşullarını birer birer reddetmeye götürüyor. O, böylece, sermayeyi ulusal sermayeye⁶¹ dönüştürüyor, ve toprak mülkiyetini de ulusal mülkiyet haline getiriyor,⁶² ve yakından bakıldığında görülüyor ki, onun bankası, yalnızca bir elle metaları alırken, öteki eliyle emek teslim makbuzları vermekle kalmıyor, ama aynı zamanda, bizzat üretimi de düzenliyor. Bireyin emek-parasını salt burjuva bir reform olarak gösterme çabasında bulunduğu *Lectures on Money* adlı yapıtında, o, hüsbütün göze batan saçmahlara düşüyor.

Her meta, doğrudan doğruya paradır. Gray'in eksik olan ya da daha doğrusu yanlış olan meta tahlilinden çıkardığı teori işte böyledir. "Emek-para" ve "ulusal banka" ve "meta antrepoları" olarak kurulan "organik" yapı, dogmanın dünyayı yöneten bir yasa olduğu sanısını telkin eden bir hayalden başka bir şey değildir. Metanın doğrudan doğruya para olduğunu, ya da metanın içerdiği bireyin özel emeğinin doğrudan doğruya toplumsal emek olduğunu iddia eden dogmanın doğru olabilmesi için, elbette ki, bir bankanın buna inanması ve işlemlerini buna uydurması yetmez. Tam tersine, bu gibi durumlarda, dogmayı pratik olarak eleştiren, iflâstır. Gray'in yapıtında gizli kalan ve bizzat kendisinin göremediği şey, emek-paranın kulağa iktisat terimi gibi gelen içi kof bir sözcük olduğu ve bunun da, paradan kurtulmak ve şöyle bir iyi niyetli arzuyu ifade ettiğidir: paradan kurtulmak, ve parayla birlikte değişim-değerinden kurtulmak, ve değişim-değeriyle birlikte metadan, ve metayla birlikte burjuva üretim

⁶¹ "Bütün ülkelerin işleri bir ulusal sermaye temeli üzerinde yürütülmelidir." (John Gray, *The Social System, etc.*, s. 171.)

⁶² "Toprak, ulusal mülk şekline sokulmalıdır" (l.c., s. 298).

bilgininden kurtulmak, Gray'den önce yazmış olsunlar, Gray'den sonra yazmış olsunlar,⁶³ bazı İngiliz sosyalistleri, bunu, lafı dolandırmadan ilân etmişlerdir. Ama, *parayı* kötülemenin ve *metaı* da göklere çıkarmanın sosyalizmin özünü teşkil ettiğini, büyük bir ciddiyetle iddia etmek ve böylelikle, sosyalizmi, meta ile para arasındaki zorunlu ilişki gibi ilkel bir bilgiden yoksun kalmaya mahkûm etmek, Bay Proudhon'a ve onun okuluna düşecekti.⁶⁴

II. DOLAŞIM ARACI

Meta, fiyatın belirlenmesi sürecinde dolaşıma elverişli bir biçime bürününce, ve altın da para niteliğini alınca, dolaşım, metaların değişimi sürecinin içerdiği çelişkileri hem ortaya çıkaracak, hem de çözüme bağlayacaktır. Metaların gerçek değişimi, yani maddenin toplumsal değişimi, metanın kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak çifte niteliğinin ortaya çıktığı bir başkalaşım, ama aynı zamanda paranın belirli biçimlerinde metanın kendi öz başkalaşımının da yer aldığı bir başkalaşım gerçeğeleşir. Bu başkalaşımı açıklamak demek, dolaşımı açıklamak demektir. Gördüğümüz gibi, gelişmiş bir değişim-değeri olabilmek için, meta, zorunlu olarak bir metalar âleminin ve gerçekten gelişmiş olan bir işbölümünün mevcudiyetini varsayar; aynı şekilde, dolaşım da evrensel değişim hareketlerini ve bu hareketlerin yenilenmelerinin kesintisiz seyrini varsayar. İkinci olarak, dolaşım, metaların *belirli fiyatta* metalar olarak değişim sürecine girmelerini varsayar, ya da bu süreç içinde, metaların çifte varlık biçimleriyle, kullanım-değeri olarak gerçek biçimleriyle, değişim-değeri olarak da —fiyatta— ideal biçimleriyle birbirlerinin karşısına çıkmalarını varsayar.

⁶³ Örneğin bkz: W. Thompson, *An Inquiry into the Distribution of Wealth, etc.*, London 1872; Bray, *Labours Wrongs and Labours Remedy*, Leeds 1839.

⁶⁴ Alferd Darimon'un *De la réforme des bagnes*, Paris 1856 adlı yapıtı, bu melodramatik para teorisinin bir özetlemesi sayılabilir.

Londra'nın en hareketli sokaklarında mağazalar birbirine sıkışmış durumda sıralanır, onların görmeyen cam gözlerinin gerisinde evrenin bütün zenginlikleri, Hint şalları, Amerikan tabancaları, Çin porselenleri, Paris korseleri, Rusya kürkleri ve tropiklerin baharatı serilip gider, ama bunca ülke görmüş olan bu malların hepsi, kısa ve özlü *£.*, *sh.*, *d.** harflerinin izlediği rakamların kazılı olduğu beyazımsı etiketleri, alınyazısı gibi üzerlerinde taşırlar. Dolaşımda kendini gösteren metanın sunduğu görünüm budur.

a) Metaların Başkalaşımı

Daha yakından ele alındığında, dolaşım süreci, ayrı ayrı biçimlerde iki devir gösterir. Eğer metal M ile ve parayı** da P ile gösterecek olursak, bu iki biçimi, şu biçimde ifade edebiliriz:

$$\begin{array}{c} M-P-M \\ P-M-P \end{array}$$

Bu bölümde, yalnızca birinci biçim üzerinde, yani metalar dolaşımının dolaysız biçimi üzerinde duracağız.

M—P—M çevrimi, şu şekilde ayrışır: M—P hareketi, metanın para karşılığında değişimi ya da *satış*; bunun tersi P—M hareketi, paranın meta karşılığında değişimi ya da *satınalma* ve iki hareketin birliği M—P—M, paranın meta karşılığı değişimi amacıyla metanın para ile değişimi ya da *satınalma* amacıyla *satış*. Ama sürecin içinde son bulduğu kesin sonuç olarak, M—M sonucuna, yani gerçek madde değişimi olan metanın meta karşılığı değişimine varılır.

Birinci metanın ilk ucundan hareket edilirse, M—P—M, metanın altın haline dönüşümünü, ve altın halinden tekrar meta haline geri dönüşünü ya da önce metanın özel kullanım-değeri olarak mevcut olduğu, sonra bu varlık tarzından

* Sterlin, şilin, peni: —ç.

** Birinci baskıda: "altın". —Ed.

oyundugu, değişim değeri olarak ya da genel eşdeğer olarak **kondl** ilk varlık tarzı ile olan bütün bağlarından kurtulmuő bir varlık biçimi kazandığı ve gene ensonu bireysel gereksinimlerin hizmetinde gerçek kullanım-değeri olarak varlığını sürdürmek üzere bu yeni varlık tarzından da sıyrıldığı bir hareketi temsil eder. Bu son biçimde, meta, dolaşımdan tüketime geçer. M—P—M dolaşımlarının bütününü, demek ki, en başta, birey olarak her metanın kendini elinde bulunduranın dolaysız kullanım-değeri haline gelmek üzere baştan sona geçirdiği eksiksiz tam bir başkalaşımlar dizisidir. Birinci başkalaşım, M—P dolaşımlarının birinci yarısında, ikincisi ise, ikinci P—M yarısında gerçekleşir, ve dolaşımların bütününü, metanın *curriculum vitæ*'sini* teşkil eder. Ama, M—P—M dolaşımı, aynı zamanda, öteki metaların tek yanlı belirli başkalaşımlarının toplamı olarak, tek bir metanın tümü başkalaşımından başka bir şey değildir; çünkü ilk metanın her başkalaşımı, o metanın başka bir meta haline dönüşmesidir, şu halde öteki metanın birincisi haline dönüşmesidir, öyleyse dolaşımların aynı evresinde gerçekleşen iki yanlı bir dönüşmedir. İlkönce M—P—M dolaşımını meydana getiren, M—P—M dolaşımının ayrıştığı iki değişim sürecinin herbirini ayrı ayrı dikkate almak zorundayız.

M—P ya da satış M metayı, dolaşım sürecine yalnızca özel kullanım-değeri olarak, örneğin bir ton demir olarak değil, ama aynı zamanda belirli bir fiyatı olan, diyelim ki, 3 sterlin 17 şilin 10½ peni ya da bir ons altın fiyatında bir kullanım-değeri olarak girer. Bu fiyat, bir yandan, demirin içerdigi emek-zamanı miktarının, yani demirin değerinin büyüklüğünün sergileyicisi olurken, aynı zamanda, demirin altın olma arzusunu, yani bizzat kendisinin içerdigi emek-zamanına, genel toplumsal emek-zamanı biçimi verme arzusunu ifade eder. Bu töz değişmesi başarısızlığa uğrarsa, demirin tonu, yalnız meta değil, ürün olmaktan da çıkar. Çünkü

* Yaşamın öyküsü, özgeçmiş. —ç.

o, ancak sahibi için kullanım-değeri olmadığından dolayı, metadır ya da sahibinin emeği, ancak başkaları için yararlı emek olduğu takdirde gerçek emektir ve bizzat sahibi için de ancak genel soyut emek olarak yararlıdır. Demirin ya da onu elinde bulundurmanın görevleri, demek ki, metalar dünyasında, demirin altını kendine çektiği noktayı bulmak, meydana çıkarmaktır. Ama bu güçlük, yani metanın *salto mortale*'si* burada, basit dolaşımın tahlilinde tasarlandığı gibi satış, gerçekten meydana geldiği takdirde aşılabılır. Bir ton demirin elden ele geçişiyle, yani kullanım-değeri olmadığı ellere kullanım-değeri olduğu ellere geçişiyle, kullanım-değeri olarak gerçekleştiği için, aynı zamanda, kendi fiyatını da gerçekleştirir, ve yalnızca tasarlanmış bir altın iken, gerçek altın haline gelir. "Altın onsu" ya da 3 sterlin 17 şilin 10½ peni teriminin yerini, şimdi gerçek bir ons altın almıştır, ama bir ton demir, alanı terketmiştir. M—P satışı ile, kendi fiyatı içinde düşüncede altına dönüşmüş bulunan meta, yalnız gerçekten altın haline gelmez, ama aynı süreçle, değerler ölçüsü olarak ideal altın olmaktan başka bir şey olmayan ve gerçekte ancak metaların kendilerinin paraca adları sıfatıyla var olan altın da, gerçek para haline dönüşür⁶⁵. Nasıl ki, bütün metalar, onda kendi değerlerini ölçtükleri için ideal genel eşdeğer olmuşsa, şimdi de aynı şekilde kendisiyle değişilen metaların elden ele geçmesinin ürünü olarak (M—P satışı bu genel elden ele geçiş sürecini temsil eder) mutlak şekilde elden ele devredilmiş meta haline gelir, gerçek para olur. Ama altın, metaların değişim-değerleri zaten daha önce fiyatlar şeklinde ideal olarak altın oldukları içindir ki, ancak satışta gerçekten para haline gelir.

⁶⁵ "Para iki biçimde, ideal ve gerçek olabilir; ve iki tarzda kullanılır: nesneleri değerlendirmek için ve onları satın almak için. Değerlendirmek için, ideal para, gerçek para kadar iş görür, hatta buna daha da elverişlidir. Paranın öteki kullanımı, değerlendirdiği şeyleri satın almasıdır. ... Fiyatlar ve sözleşmeler, ideal parayla bir değerlendirme ile oluşurlar ve gerçek parayla gerçekleşirler." (Galiani, *Della Moneta*, s. 112 vd..)

* Ölüm perendesi. —ç.

M—P satışında, keza P—M satın alımında iki meta, her ikisi de çifte değişim ve kullanım-değerleri olarak karşılaşırlar, ama meta içinde, kendi değişim-değeri, ancak fiyat biçiminde düşüncel olarak mevcuttur, oysa, her ne kadar kendisi de gerçek bir kullamm-değeri ise de, altın içindeki kendi kullamm-değeri, yalnız değişim-değerinin dayanağı olarak ve bu yüzden de gerçek hiç bir bireysel gereksinmeyi karşılamayan yalnız biçimsel kullanım değeri olarak vardır. Kullamm-değeri ile değişim-değeri arasındaki karşıtlık, demek ki, M—P'nin iki uzak kutbu arasında bölünür; şöyle ki, altın, meta karşısında değişim-değeri, kendi biçimsel kullanım-değerini meta içinde maddileştiren değişim-değeri iken, meta, altın karşısında -kullanım-değeridir, düşüncel olarak kendi değişim-değerini, fiyatı, ancak altında gerçekleştirmek zorunda olan bir kullamm-değeridir. Ancak metaın, bu, meta ve altın olarak çifte niteliğiyle ele alınarak, ve her son ucun, ideal olarak, hem kendi karşıtı gerçekte ne ise o olma ve hem de bunun *tam tersi* olma biçiminde içinde bulundukları gene çifte ve çelişik olan ilişki ile, yani ancak metaların iki yönden birbirine karşı duran kutupsal karşıtlar olarak temsil edilmeleriyledir ki, metaların değişim süreçleri içindeki çelişkiler, çözüme bağlanabilir.

Şimdiye kadar M—P'yi satış olarak, metanın paraya dönüşümü olarak ele aldık. Ama öteki uçtan bakacak olursak, aynı süreç, tersine, P—M olarak, satınalma olarak, paranın metaya dönüşmesi olarak görünür. Satış, aynı zamanda, zorunlu olarak, kendi karşıtıdır, satınalmadır; sürecin şu ya da bu yandan ele alınışına göre, biri ya da öteki olur. Ya da, gerçekten, M—P'de başlangıç, meta ucundan ya da satıcıdan yola çıktığı için ve P—M'de ise, para, son ucundan ya da alıcıdan hareket ettiği için, süreçte bir ayrım meydana gelmektedir. Demek ki, metam birinci başkalaşımını, para haline dönüşmesini, dolaşımın birinci M—P aşamasını katetmiş olmasının sonucu olarak betimlerken aynı zaman-

da bir başka metanın daha önceden paraya dönüşmüş olduğunu ve şu halde dolaşımın ikinci P—M evresinde bulunduğunu varsayıyoruz. Varsayımlarımız, bizi, böylece bir kısır döngüye götürüyor. Bu kısır döngü, bizzat dolaşımın kendisidir. Eğer, M—P’de, daha önceden P’yi bir başka metanın başkalaşımı olarak ele almazsak dolaşım sürecinin değişim aktini tecrit etmiş oluruz. Ama bunun dışında, M—P biçimini ortadan kalkar, artık yalnız birbirinin karşısında iki değişik M, diyelim ki, demir ve altın kalır, ki bunların değişimi, dolaşımın özel bir akti değil, ama doğrudan doğruya bir trampa aktidir. Üretim kaynağında altın da, bütün öteki metalar gibi metadır. Altının görelî değeri ve demirin ya da herhangi başka bir metanın görelî değeri, burada, bu metaların karşılıklı olarak değişime uğradıkları miktarlarla kendini gösterir. Oysa dolaşım sürecinde bu işlem yerine getirilmiş varsayılır, altının kendine özgü değeri, daha önce metaların fiyatında verilmiştir. Demek ki, *dolaşım süreci içerisinde*, altın ile metanın doğrudan doğruya trampa ilişkisine girdiklerini ve bu yüzden onların görelî değerlerinin basit metalar olarak değişimleriyle kurulduğunu sanmaktan daha yanlış bir şey yoktur. Dolaşım sürecinde altın, basit meta olarak, metalar karşılığında değişilmiş gibi görünüyorsa, bu görünüm düpedüz, fiyat içinde, metanın belirli bir miktarının zaten daha önceden belirli bir miktar altına eşit kılınmış olmasından, yani daha önce para olarak, genel eşdeğer olarak kabul edilen altına kıyaslanmış olmasından ve *sonuç olarak* doğrudan doğruya onunla değişilebilir olmasından ileri gelmektedir. Bir metanın fiyatı, altında gerçekleştiği ölçüde, meta, altınla meta olarak, emek-zamanının özel maddileşmesi olarak değişilir, ama altında gerçekleşen şeyin, altının kendi fiyatı olduğu ölçüde meta, altınla meta olarak değil, para olarak değişilir, yani meta, emek-zamanının genel maddileşmesi olarak altınla değişir. Ama bu iki durumda da, dolaşım süreci içerisinde, metanın kendisiyle değişildiği altın miktarı, değişimle

belirlenmemiştir: tam tersine, metanın fiyatı ile, yani metanın altın olarak ölçülmüş değeri ile belirlenen değişimdir.⁶⁶

Dolaşım süreci içerisinde, altın, bütün eller arasında, M—P satışının sonucu olarak görünür. Ama, M—P, satış, aynı zamanda, P—M, satınalma olduğu için, M, meta, sürecin başlangıç noktası, ilk başkalaşımını yaparken, öteki uçta ona karşı duran öteki meta ile P'nin kendisi de, ikinci başkalaşımını yerine getirir ve böylece, birinci meta, seyrinin henüz birinci yarısında bulunurken, öteki, dolaşımın ikinci yarısını kateder.

Dolaşımın ikinci sürecinin başlangıç noktası, para, birinci sürecin, satışın sonucu olmak durumunda bulunur. Birinci biçimiyle metanın yerine, onun altın olarak eşdeğeri geçer. Bu sonuç, her şeyden önce bir durak noktası meydana getirebilir, çünkü, metanın bu ikinci biçimiyle kendine özgü dayanıklı bir varlığı vardır. Sahibinin elinde daha önce bir kullanım-değeri olmayan meta, şimdi devamlı şekilde değişilebildiği için devamlı olarak kullanılabilir bir biçimde sahibinin emrine hazırdır, ve onun hangi anda ve metalar âlemi üzerindeki hangi noktadan dolaşıma gireceği, duruma ve koşullara bağlıdır. Onun altın krizaliti hali, yaşamının, az ya da çok uzun bir zaman eğleşebileceği özerk bir dönemini meydana getirir. Trampada özel bir kullanım-değerinin değişimi, başka bir özel kullanım-değerine doğrudan doğruya bağlı olduğu halde, değişim-değeri yaratıcısı emeğin genel niteliği, alım ve satım akitlerinin birbirinden ayrılmış ve birbirlerine kayıtsız oluşları olgusunda kendini gösterir.

P—M, satınalma, M—P'nin tersi olan harekettir ve, aynı zamanda, metanın ikinci ya da son başkalaşımıdır. Altın olarak ya da genel eşdeğer biçimiyle meta, bütün öteki metaların kullanım-değerlerinde dolaysız olarak temsil edilebilir, ki bu metaların hepsi, kendi fiyatlarında, kendi öbür dünyalarına

⁶⁶ Tabii ki, bu, metaların tüccarlar arası fiyatının değerlerinin üstünde ya da altında olmasına engel teşkil etmez. Ama bu sorun, basit dolaşımla ilgili bir sorun değildir ve başka bir alana girer, ki bunu, biz, ileride, değer ile tüccarlar arası fiyat ilişkilerini incelerken ele alacağız.

hasret çeker gibi altına hasret çekerler, ama aynı zamanda vücutları olan kullanımı değerlerinin para tarafına geçmesi için ve ruhları olan değişim-değerlerinin de bizzat altının tarafına geçmesi için şangırdayan sikkelerin hangi notayı çıkarmaları gerektiğini gösterirler. Metaların elden ele geçişlerinin genel ürünü, mutlak bir elden ele geçiş yetkisine sahip bulunan bir metadır. Altının metaya dönüşmesi için nitel sınırlama yoktur, ancak bir nicel sınırlama vardır, o da, altının kendi miktarından ya da değer hacminden doğan sınırlamadır. “Peşin para ile her şeye sahip olunabilir.” M—P hareketinde, meta kullanımda değeri olarak elden ele geçişiyle kendi fiyatını ve başkasının parasının kullanımı-değerini gerçekleştirirken, P—M hareketinde, değişim-değeri olarak elden ele geçişiyle, kendi öz kullanımı-değerini ve öteki metanın fiyatını gerçekleştirir. Meta, kendi fiyatını gerçekleştirirken, aynı zamanda, altını gerçek para haline dönüştürüyorsa, tekrar geri dönüşüyle de altına, salt geçici olan para olarak kendine özgü varlık tarzını kazandırır. Metaların dolaşımını, gelişmiş bir işbölümünü, yani tek başına bir üreticinin kendi ürününün tek yönlü niteliği ile ters orantılı olan gereksinimlerinin çeşitliliğini varsaydığı için, P—M, satınalma, bazan eşdeğer bir meta ile denkleştirilerek temsil edilecek, bazan da şimdi alıcının gereksinimler çemberinin ve elinde bulundurduğu para toplamının büyüklüğüyle sınırlanan bir eşdeğer metalar serisi içinde saçılıp dağılacaktır. — Satış, aynı zamanda satınalma olduğu için, satınalma da, aynı zamanda, satıştır ve P—M, aynı zamanda, M—P’dir, ama bu defa inisiyatif, altına ya da satın alıcıya aittir.

Artık tam M—P—M dolaşımına dönecek olursak, bir metanın, bu dolaşımında, bütün başkalaşımını geçirdiğini görürüz. Ama meta, dolaşımın birinci yarısına başladığı ve birinci başkalaşımını yaptığı sırada, bir ikinci meta, dolaşımın ikinci yarısına girer, kendi ikinci başkalaşımını yerine getirir ve bu ikinci meta, dolaşımdan çıkarken, bir üçüncü

meta dolaşıma girer, kendi seyrinin birinci yarısını geçer ve kendi birinci başkalaşımını yapar. $M-P-M$ dolaşımının tümü, bir metanın tüm başkalaşımı olarak, demek ki, her zaman aynı zamanda ikinci bir metanın tüm başkalaşımının sonu, üçüncü bir metanın başkalaşımının başlangıcı, şu halde, başı ve sonu olmayan bir seridir. Daha iyi açıklamak ve metaları birbirinden ayırmak için M 'yi her iki uçta farklı şekilde gösterelim, yani $M'-P-M''$ olsun. Gerçekte, birinci $M'-P$ kısmı, P 'nin başka bir $M-P$ 'nin sonucu olduğunu varsayar ve şu halde kendisi de ancak $M-P-M'$ 'nin son kısmıdır, oysa ikinci $P-M''$ kısmı, kendi sonucunda, $M''-P$ 'dir ve kendini, $M''-P-M'''$ 'nin ilk kısmı olarak ortaya koyar, vb.. Ayrıca görülüyor ki, her ne kadar P ancak *bir* satışın sonucu ise de, son $P-M$ kısmı, $P-M' + P-M'' + P-M'''$ vb. ile temsil edilebilir, ve bir satınalmalar yığını halinde bu demektir ki, bir satışlar yığını halinde, yani metaların yeni tüm başkalaşımının ilk halkalarından meydana gelmiş bir yığın halinde parçalara ayrılabilir. Şu halde, tek başına ayrı bir metanın tüm başkalaşımı, yalnızca başı sonu olmayan bir başkalaşım zincirinin tek bir halkası olarak değil de, pek çok sayıda zincirlerin bir halkası olarak görün-
düğüne göre, tek başına her meta $M-P-M$ devresini izlediğinden, metalar âleminin dolaşım süreci, çeşitli noktaların her zaman biten ve her zaman yeniden başlayan hareketinin sonsuza kadar birbirine dolaşmış zincirlerinin bir yumaklaşması olarak görünür. Ama her tek satış ya da satınalma, ilgisiz, ayrı bir akit olarak var olabilir, onun tümleyici akdi, zaman ve mekân içinde ondan ayrılmış bulunabilir, demek ki, onun sonucu olmak üzere doğrudan doğruya ona bağlanmaya gereksinme duymaz. Her özel $M-P$ ya da $P-M$ dolaşım süreci, bir metanın kullanın-değeri haline ve öteki metanın para haline dönüşmesi, dolaşımın birinci ve ikinci aşaması, her iki doğrultu için de, bağımsız bir durak noktası teşkil ettiğine göre, ama, öte yandan bütün metalar kendi

ikinci başkalaşımına başladıklarına ve dolaşımın ikinci yarısının başlangıç noktasında kendileri için ortak olan genel eşdeğer biçiminde, yani altın biçiminde yer aldıklarına göre, gerçek dolaşımda herhangi bir $P-M$, herhangi bir $M-P$ 'ye, bir metanın ömür süresinin ikinci bölümü, başka bir metanın ömür süresinin birinci bölümüne ayak uydurur. Örneğin A, 2 sterline demir satıyor, şu halde $M-P$ 'yi ya da meta-demirin birinci başkalaşımını gerçekleştiriyor, ama satınalma işini daha sonraya bırakıyor. Aynı zamanda, onbeş gün önce, 6 sterline 2 *quarter* buğday satmış olan B, bu 6 sterlin ile Moiz ve Oğulları mağazasından bir takım elbise satın alıyor, böylece $P-M$ 'yi ya da meta-buğdayın ikinci başkalaşımını gerçekleştiriyor. Bu iki $P-M$ ve $M-P$ işlemleri, burada, bir zincirin halkaları olarak görünürler; çünkü, P biçiminde, altın biçiminde bir meta ötekine benzer ve çünkü altının, başkalaşıma uğramış demir mi, yoksa başkalaşıma uğramış buğday mı olduğu teşhis edilemez. Demek ki, gerçek dolaşım sürecinde, $M-P-M$, gelişigüzel dağılmış çeşitli tüm başkalaşımın kısımlarının yanyana konuluşu ve sonsuz ve beklenmedik bir şekilde birbirini izlemesi olarak kendini gösterir. Şu halde, gerçek dolaşım süreci, metanın tüm başkalaşımı olarak, metanın karşıt evrelerden geçişi olarak görünmez, ama beklenmedik bir tarzda birbirine paralel olarak ya da birbiri ardından gerçekleşen pek çok alım ve satımların saf bir karması gibi *görünür*. Böylece sürecin biçimsel belirliliği ortadan silinmiş olur ve dolaşımın her özel akdi, örneğin satış, aynı zamanda kendi karşıtı, satınalma olduğundan ve buna karşılık satınalma da, aynı zamanda, satış olduğundan, bu siliniş daha da tam bir şekilde olur. Öte yandan, dolaşım süreci, metaların âleminin başkalaşımının hareketidir ve şu halde, bunu hareketinin tümü içinde de yansıtması gerekir. Bundan sonraki bölümde, bunu nasıl yansıttığını inceleyeceğiz. Burada, $M-P-M$ içinde, M uçlarının P ile aynı biçimsel ilişki içinde bulunması

dıklarına işaret etmekle yetinelim. Birinci M, özel bir metadır ve parayla ilişkisi evrensel metaya olan ilişki gibidir; oysa para, evrensel metadır ve ikinci M'ye olan ilişkisi, bireysel bir metaya olan ilişkidir. Öyleyse M—P—M, soyut mantık planı üzerinde Ö—E—B mantık tasımı* biçimine varabilir; ki burada, özellik birinci ucu, evrensellik orta sınırı, bireysellik ise son ucu meydana getirir.„

Metaların sahipleri, dolaşım sürecine, metaların basit zilyetleri olarak girmişlerdir. Bu sürecin içersinde, biri kel-le şekerini, öteki ise altını kişileştirerek, birbirinin antitezi biçiminde, alıcı ve satıcı olarak karşı karşıya gelirler. Kel-le şekerini altın olduğu zaman satıcı da alıcı olur. Bu belir-li toplumsal nitelikler, demek ki, hiç bir şekilde genel olarak insanın bireyliğinden kökenlerini almazlar, kökenleri belirli meta biçiminde ürünlerini üreten insanlar arasındaki de-ğişim ilişkilerindedir. Satıcının alıcı ile olan ilişkisi içinde ifa-desini bulan saf bireysel ilişkiler o kadar azdır ki, her ikisi de, alıcı da, satıcı da, ancak, *özel bir bireyin emeği olmamak* üzere, para haline gelen kendi bireysel emeklerinin yadsın-ması yoluyla, bu ilişkinin içine girerler. Öyleyse bu satıcı-lık ve alıcılık, burjuva ekonomik niteliklerini insanın bireyli-ğinin sonsuz toplumsal biçimleri olarak anlamak ne kadar akılsızca bir şeyse, onlarda bireyliğin yokoloşunu görerek, onlardan yakınmak da o kadar yanlıştır.⁸⁷ Bunlar, toplumsal

* Ö—E—B: Özellik—Evrensellik—Bireysellik. —ç.

⁸⁷ Bay Isaac Pereire'in *Leçons sur l'industrie et les finances* (Paris 1832) yapıpından alınan aşağıdaki pasaj, satınahınla satında beliren çelişkinin son derece yüzeysel şeklinin bile, masum kalpleri ne kadar yaraladığını gös-termektedir. *Crédit mobilier*"in** bulucusu ve diktatörü sıfatının aynı Isaac'a Paris Borsası kurdu gibi pek onurlu olmayan bir ün sağlamış olması olgusu da, ekonominin duygusal eleştirisi hakkında ne düşünülmesi gerektiğini göste-rir. O zamanlar Saint-Simon'un tilmizi olan Bay Pereire şöyle diyor: "Birey-lerin çalışmalarında olsun, tüketimleri için olsun, birbirlerinden tecrit edilmiş ve ayrı oldukları içindir ki, aralarında karşılıklı çalışmalarının ürünlerinin de-ğişimi vardır. Nesnelerin görece değerlerini belirleme zorunluluğu, değişimin zorunluluğundan gelmez. Demek ki, değer ve değişim fikirleri, sıkı sıkıya birbirine bağlıdır, her ikisi de, bugünkü şekilleriyle, bireyciliği ve çelişkiyi ifade eder ... Ancak satma ve satınalma olduğu içindir ki, başka bir deyişle

üretim sürecinin belirli bir aşamasında, bireyliğin zorunlu tezahürüdürler. Zaten satıcı ile alıcının karşı karşıya gelişinde, burjuva üretimin uzlaşmaz karşıt niteliği, henüz öyle yüzeysel ve öyle biçimsel bir şekilde ifadesini bulmaktadır ki, bu karşılaşma, burjuva-öncesi toplum biçimlerinde de, tek gerekliliği bireylerin birbirleriyle metaların zilyetleri olarak ilişki kurmaları olmak üzere, vardır.

Eğer şimdi M—P—M'nin sonucunu dikkate alırsak, bu sonuç, M—M şeklinde, nesne değişimine indirgenir. Meta, meta ile, kullanım-değeri, kullamm-değeri ile değişilmiştir ve metanın para haline dönüşümü ya da para biçiminde meta, bu madde değişimine ancak aracı olarak hizmet eder. Para, böylece metaların basit bir değişim aracı olarak ortaya çıkar, ama genellikle değişim aracı olarak değil: dolaşım sürecinin karakterize ettiği bir değişim aracı olarak, yani bir dolaşım aracı olarak ortaya çıkar.⁽⁶⁸⁾

Metaların dolaşım sürecinin M—M içinde son bulmasından ve buna göre para aracılığı ile gerçekleştirilen bir tram-paya benzemesinden ya da genel bir tarzda, M—P—M'nin

toplumun ayrı ayrı üyeleri arasında uzlaşmazlık olduğu içindir ki, ürünlerin değerini saptamanın gereği vardır. ... Ancak satınanın ve satılmanın olduğu yerde, yani her bireyin gereksinmesi olan nesneleri edinmek için *savaşım vermek* zorunda olduğu yerde, fiyatla, değerle ilgilenmenin gereği vardır." (l.c., s. 2, 3. passim.

(68) "Yaşam için yararlı maddelerin son ve amaç olmasına karşılık, para, sadece araç, hedefe doğru yol alıştır." (Boisguillebert, *Le Détail de la France*, 1697, *Économistes financiers du XVIII. siècle*'de, d'Eugene Daire, vol. I, Paris 1843, s. 210.)

** *Crédit mobilier* (*Société générale de crédit mobilier*) — Pereire kardeşlerin kurduğu ve 18 Kasım 1852 günlü buyrultu ile yasal olarak tanınmış esham bankası. Bankanın en büyük gelir kaynağı kendi kurduğu anonim şirketlerin değerli evraklarıyla borsada spekülasyon yapmaktı. Banka, Napoléon III hükümetince desteklendi ve korundu. 1867'de iflâs etti ve 1871'de tasfiye edildi. 19. yüzyılın ellilerinde *Crédit mobilier*'in yeni tip mali girişim olarak ortaya çıkmasının nedenleri, dizginsiz borsa oyunları ve spekülasyonları ile kendini gösteren Gericilik (*Réaction*) Döneminin özel koşullarında yatmaktaydı. *Crédit mobilier* örneğinden sonra benzer kuruluşlar birkaç orta Avrupa ülkesinde de görüldü. Marx, *New-York Daily Tribune*'de yayımlanan bir dizi makaleyle *Crédit mobilier*'in gerçek niteliğini açıkça ortaya koydu. (Bkz: Karl Marx-Friedrich Engels, *Werke*, Band 12, s. 20-36, 202-209 ve 289-292.) — Ed

yalnız iki ayrı sürece bölünmeyip aynı zamanda onların hareket halinde birliğini temsil etmesinden dolayı satma ve satınalma arasında yalnız birlik olduğu, ayrılık olmadığı gibi bir sonuç çıkarmak istemek, öyle bir muhakeme yürütmektir ki, bu, ekonomi politiğin değil, mantığın kapsamına girer. Değişim sürecinde satınalma ile satmanın birbirinden ayrılması, atalara bağlılığın o kadar hoş bir safdillikle kuşattığı toplumsal değişimin eski yerel engellerini nasıl yıkarsa, bu ayırım, aynı zamanda, sürecin kesintisiz seyrinin anlarının birbirinden koptuğu ve birbiriyle çatıştığı genel bir biçimdir de; bir sözcikle bu ayrılık, ticarî bunalımların genel olduğunu da teşkil eder, ama yalnızca meta ile paranın karşıtlığı, burjuva toplumda, emeğin içerdiği bütün karşıtlıkların soyut ve genel biçimi olduğu için. Şu halde, bunalım olmadan para dolaşımı olabilir, ama bunalımların olması için para dolaşımı şarttır. Bu, gene de yalnız şu demektir: özel değişime dayanan emeğin henüz paranın yaratılması evresine varmamış olduğu yerde, bu emek için burjuva üretim sürecinin tam gelişmesini varsayan olayları doğurmak, elbette ki daha da az mümkündür. O halde, değerli madenlerin “ayrıcalık”ının kaldırılmasıyla, ve sözde “akla-uygun bir para sistemi” ile burjuva üretiminin “anomaliler”ini ortadan kaldırmayı iddia eden bir eleştirinin ne kadar derin olduğunu takdir etmek mümkündür. Öte yandan, ekonomi politikten, savunma niteliğinde bir örnek vermek için, olağanüstü kavrayışı büyük yankılar uyandıran bir yorumu anımsatmak yeterli olacaktır. Ünlü İngiliz iktisatçısı John Steuart Mill’in babası James Mill diyor ki:

“Bütün metalar için alıcı bulunmaması, hiç bir zaman mümkün değildir. Bir metalı satışa çıkaran bir kimse, karşılığında bir meta almak ister ve yalnızca satıcı olması dolaşısıyla satın alıcıdır. Hep birlikte alındıklarında, bütün metaların alıcıları ve satıcıları, demek ki, metafizik bir zorunlulukla, denge halinde olmalıdırlar. Şu halde, bir meta için

satın alıcıdan çok satıcı bulunuyorsa, başka bir meta için satıcıdan çok satın alıcı bulunması gerekir.”⁶⁹

Mill, dolaşım sürecinden alınmış olan alıcı ve satıcı simgelerini doğrudan trampa içine el altından yeniden soktuğu halde, dengeyi, dolaşım sürecini doğrudan trampa biçimine dönüştürerek kuruyor. Mill’in açık olmayan ifadesi ile söyleyecek olursak, örneğin, Londra’da, Hamburg’da 1857-1858’deki ticarî bunalımın bazı anlarında olduğu gibi bütün metaların satılamaz oldukları anlarda *tek bir meta için*, para için gerçekten de alıcıdan çok satıcı ve *bütün öteki para biçimleri için*, metalar için ise, alıcıdan çok satıcı vardır. Alımların ve satımların metafizik dengesi, her satınalmanın bir satış ve her satışın da bir satınalma olması olgusuna indirgenir ki, bu da, satmayı başaramayan, bu yüzden de satınalmayı başaramayan meta sahipleri için, hiç de avutucu bir şey değildir.⁷⁰

⁶⁹ Kasım 1807’de, İngiltere’de, William Spence’in *Britain Independent of Commerce* adlı bir yapıtı çıktı. William Cobbett, *Political Register*’de, bu kitapta savunulan ilkeyi daha da radikal bir tarzda geliştirdi; *Perish Commerce*. Buna yamıt olarak James Mill, 1808’de, *Defence of Commerce*’i yayınladı. Bunda, daha şimdiden, *Elements of Political Economy*’sinden aktarılan kanıtlar bulunmaktadır. Sismondi ve Malthus ile ticarî bunalımlar konusundaki polemiginde J.-B. Say, bu güzel buluşu benimsedi ve, bu gülünç büyük bilginin hangi yeni fikirle ekonomi politiği zenginleştirdiğini göstermek olanaksız olduğuna göre —onun değeri, daha çok çağdaşları Malthus, Sismondi ve Ricardo’yu eşit olarak ters anlamada gösterdiği tarafsızlıktadır— Kıta Avrupası’ndaki hayranları, onun şahsında, satılmamalarla satmaların metafizik dengesinin o ünlü definesini topraktan çıkaran adamı kutladılar.

⁷⁰ Aşağıdaki örnekler, iktisatçıların, metanın çeşitli biçimsel belirlenmelerini nasıl ifade ettiklerini göstermektedir.

“Paramız oldu mu, arzuladığımız nesneyi edinmek için yalnızca bir değişim yapmamız yeter, oysa başka fazla ürünlerle iki değişim yapmamız gerekir; birincisi (para edinmek için yapılacak olan değişim), ikincisinden çok daha zordur.” (G. Opdyke, *A Treatise on Political Economy*, New York 1851, s. 287-288.)

“Eğer para daha kolay satılabiliyorsa, bu, özellikle metaların daha zor satılabilmelerinin etkisi ya da doğal sonucudur.” (Th. Corbet, *An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals, etc.*, London 1841, s. 117.)

“Para, ölçtüğü şeyle her zaman değişilebilir olma niteliğine sahiptir.” (Bosanquet, *Metalic, Paper and Credit Currency, etc.*, London 1842, s. 100.)

“Para her zaman başka metaları satın alabilir, oysa o başka metalar her zaman parayı satın alamaz.” (Th. Tooke, *An Inquiry into the Currency Principle*, 2. baskı, London 1844, s. 10.)

Satınalma ile satmanın ayrılması, gerçek anlamıyla ticaretin yanında, üreticilerle tüketiciler arasında, sonal değişimden önce bir sürü gerçek olmayan hayalî anlaşmaları mümkün kılar. Böylelikle de, bir miktar asalağın dolaşım sürecine girmelerine ve bu ayrılmayı istismar etmelerine olanak sağlar. Ama bu da, ayrıca şu anlama gelir ki, burjuva toplumda, emeğin genel biçimi olan para ile, bu emek içindeki çelişkilere, gelişme *olanağı* sağlanmıştır.

b) Paranın Dolaşımı

Gerçek dolaşım, başlangıçta, gelişigüzel ve birbirine paralel olarak yer alan bir alımlar ve satımlar yığını olarak belirir. Satın almada olduğu gibi satışta da, meta ve para, karşı karşıya gelirler ve satıcı meta tarafında, alıcı da para tarafında olmak üzere, her zaman aynı ilişkiyi muhafaza ederler. Dolaşım aracı olarak para, demek ki, her zaman, bir satınalma aracı olarak belirir, ve bu yüzden de, metaların başkalaşımının birbirine karşıt aşamalarında paranın ayırdedici nitelikleri teşhis edilebilir olmaktan çıkmışlardır.

Metayı alıcının eline geçiren aynı hareket içinde, para, satıcının eline geçmektedir. Demek ki, meta ve para, dolaşımda karşıt doğrultuda seyrederler ve metayı bir tarafa ve parayı da öteki tarafa geçiren bu yer değiştirme, burjuva toplumun bütün yüzeyinde aynı zamanda ve sayıları belirle-nemeyen noktalar halinde yer alır. Ama metanın dolaşıma girmek için attığı ilk adım, aynı zamanda da, onun son adımıdır.⁷¹ Meta, ister bizzat altın tarafından cezbedildiği için (M—P) yer değiştirmiş olsun, isterse bizzat altın onu cezbetmiş olduğu için (P—M) yer değiştirmiş olsun, yalnızca bu yer değiştirme, metayı, bir hamlede, dolaşımdan çıkarıp tü-

⁷¹ Aynı meta, birçok defalar satın alınabilir ve yeniden satılabilir. O zaman basit meta olarak dolaşımda bulunmuş olmaz, basit dolaşım, meta ile paranın basit çelişkisi açısından mevcut olmayan bir görevi yerine getirir.

ketime sokar. Dolaşım, metaların, ama her zaman başka metaların, devamlı bir hareketidir ve her meta, bir tek hareketi yerine getirir, gerçekleştirir. Her meta, dolaşımının ikinci yarısına aynı meta biçiminde değil, başka bir meta biçiminde, altın biçiminde girer. Şu halde, başkalaşıma uğramış metam hareketi, altının hareketidir. Aynı para sikkesi, ya da M—P aktinde meta ile bir kere yer değiştirmiş olan özdeş altın bireyi, bu defa, tersine, kendisi de P—M'nin başlangıç noktası olarak ortaya çıkar ve böylece bir ikinci defa başka bir meta ile yer değiştirir. Önce alıcı B'nin elinden satıcı A'nın eline geçmiş olduğu gibi, şimdi de satın alıcı durumuna gelmiş olan A'nın elinden C'nin eline geçer. Bir metanın biçimsel hareketi, onun para biçimine girmesi ve para iken tekrar metaya dönüşmesi ya da metanın tüm başkalaşım hareketi, demek ki, iki ayrı meta ile iki defa yer değiştiren aynı para sikkesinin dış hareketi olarak görünmektedir. Gerçek dolaşımda paralel alım ve satımlar ne kadar parçalanmış ve ne kadar gelişigüzel olursa olsun, bir satıcı her zaman bir alıcıyla karşılaşır, ve satılan metam yerini alan para, satın alıcının eline geçmeden önce, başka bir meta ile bir defa yer değiştirmiş olmak zorundadır. Öte yandan, para, alıcı durumuna gelmiş olan satıcının elinden ergeç bir yeni satıcının eline geçmektedir ve bu yer değiştirmelerin sık sık yinelenmesiyle para, metaların başkalaşım zincirini ifade eder. Demek ki, aynı para sikkeleri, her zaman, hareket halindeki metaların doğrultusuna karşıt olan bir doğrultuyu izleyerek, herbiri, az ya da çok bir sıklıkla dolaşımın bir noktasından bir başka noktasına geçerler ve böylelikle küçük ya da büyük bir kavis çizerler. Aynı para sikkesinin bu değişik hareketleri, ancak zaman içinde birbirini izleyebilir ve tersine olarak da, alımların ve satımların çokluğu ve parçalanmış durumu, metaların ve paranın mekân içinde paralel olarak yer alan biricik ve zamandaş yer değiştirmesinde görülür. }

Basit şekliyle metaların $M-P-M$ dolaşımı, paranın, satın alıcının elinden satanın eline ve alıcı durumuna gelmiş olan satıcının elinden de bir yeni satıcının eline geçmesiyle gerçekleşir. Metanın başkalaşımı burada tamamlanmıştır, aynı şekilde, bunun sonucu olarak, bu başkalaşımın ifadesi olduğu ölçüde, paranın hareketi de burada sona erer. Ama, yeni kullanım-değerleri, meta biçiminde durmadan üretildiğine ve bunlar durmadan yeniden dolaşıma sürülmek zorunda olduklarına göre, $M-P-M$, aynı meta sahiplerinin itişiyile yinelenir ve yenilenir. Satın alıcıların, satın alıcılar olarak ödemiş oldukları para, yeniden meta satıcısı olarak ortaya çıktıkları anda, kendi ellerine döner. Meta dolaşımının durmadan yenilenmesi, böylelikle, burjuva toplumun bütün genişliğince durmadan elden ele yuvarlanmakla kalmayan, ama aynı zamanda sayısız noktalardan hareket ederek ve aynı hareketi yinelenmek üzere aynı noktalara dönerek değişik bir sürü küçük çevrimler izleyen paramın hareketinde yansır.

Metaların biçim değiştirmesi, paranın basit bir yer değiştirmesi gibi göründüğüne göre, ve para, metanın A dediği yerde B deyip daima metam arkasından giderken, paramın ters doğrultusunda metanın ancak bir adım atmasıyla dolaşım hareketinin devamlılığı yalnızca parada tezahür ettiğine göre, her ne kadar satışta parayı yuvasından dışarı çeken ve satınalmada paranın onu dolaşıma soktuğu kadar metanın da parayı dolaşıma sürmesine karşın, bütün hareketin başlangıç noktası paraymış gibi *gözükmektedir*. Üstelik, para, her zaman, aynı *dolaşım* aracı olarak meta ile karşılaştığına, ama bu niteliğiyle, ancak metaların fiyatlarını gerçekleştirerek onları harekete geçirdiğine göre, dolaşım hareketi, bütünüyle şu şekilde kendini gösterir: para, aynı para sikkesi sırasıyla başka başka meta fiyatlarını gerçekleştirmek üzere, dolaşımın, kimi aynı zamanda, kimi paralel olarak, kimi de ardarda yapılan özel akitlerinde fiyatlarını gerçekleştirerek, metalarla yer değiştirir. Eğer, örneğin, gerçek do-

laşım süreci içinde tanınmaz hale gelen nitel görünümüler hesaba katılmaksızın $M-P-M'-P-M''-P-M'''$ ele alınırsa, artık aynı biteviye işlemiden başka bir şey ayırdedilmez. M 'nin fiyatını gerçekleştirdikten sonra, P , sırasıyla, M' , M'' , vb. fiyatını gerçekleştirir ve $M'-M''-M'''$ vb. metaları, para tarafından terkedilen yeri alırlar. Bu fiyatların gerçekleştirilmesi görevinde para, kendisi bazan yalnızca yer değiştirerek, bazan bir dolaşım yayı katederek, bazan da kalkış ve varış noktaları üstüste gelen küçük bir çevrim izleyerek, durmadan dolaşır. Dolaşım aracının, kendine özgü dolaşımı vardır. Bir sürecin içinde yer alan metaların biçimsel hareketi, demek ki, kendi kendilerine hareketsiz olan metaların değişimine olanak sağlayan paranın kendisine özgü bir hareket gibi görünür. Metaların dolaşım sürecinin hareketi, şu halde, dolaşım aracı olarak paranın* hareketinde — *para dolaşımında* kendini gösterir.

Meta sahipleri, bir şeyi, yani altını, genel emek-zamanının dolaysız varoluş tarzı haline, yani para haline getirerek, kendi özel emeklerinin ürünlerini, toplumsal emeğin ürünleri gibi gösterdiklerine göre, emeklerinin maddî değişimini mümkün kılan ürünlerinin evrensel hareketi, onlara, bir tek şeyin kendi hareketi gibi, yani altının dolaşımı gibi görünmektedir. Meta sahiplerine göre, toplumsal hareketin kendisi, bir yandan bir dış zorunluluktur, bir başka yandan, her bireye, dolaşıma koyduğu kullanım-değeri karşılığında aynı değer büyüklüğünde başka kullanımlar-değerleri çekmesine olanak sağlayan tamamen biçimsel, aracı bir süreçtir. Metanın kullanım-değeri, onun dolaşımdan çıkışıyla başlar, oysa, dolaşım aracı olarak paranın* kullanım-değeri, bizzat kendi dolaşımıdır. Metanın dolaşımdaki hareketi, ancak geçici, kalımsız bir görünümdür, oysa aralıksız yer değiştirmeler, dolaşımda, paranın* görevi haline gelir. Dolaşım süreci içindeki

* Birinci baskıda: "altının". —Ed.

paranın bu özel görevi, dolaşım aracı olarak ona, şimdi daha ayrıntılı olarak geliştirmemiz gereken yeni bir biçimsel belirlenme verir.

En başta, dolaşım sürecinin alımlar ve satımlar halinde sonsuz derecede bölünmesi ve metaların başkalaşımının tamamlayıcı evrelerinin birbirinden ilgisiz bir şekilde gelişigüzel ayrılmaları para dolaşımında yansıdığı için, bu dolaşımın sonsuz derecede bölünmüş bir hareket oluşu hemen göze çarpar. Hareket noktasıyla varış noktasının çakıştıkları küçük para çevirimlerinde, kuşkusuz bir geri dönüş hareketi, sahici bir dolaşım hareketi görünür, ama, ilkönce burada, metalar kadar hareket noktası vardır ve bunların belirli olmayan çokluğu yüzünden bu para çevrimleri hiç bir dene-time, hiç bir ölçüye, hiç bir hesaba gelmezler. Hareket noktasında, başlangıcı geri dönüşten ayıran zamanın kendisi de o kadar az belirlidir. Onun için de belli bir olguda şu ya da bu çevrimin çizilmiş olup olmadığını bilmek önemli değildir. Bir elle para verip öteki elle para almamak gibi iktisadi olaylara pek sık raslanır. Para, sonsuz sayıda çeşitli noktalardan harekete geçer ve sonsuz sayıda çeşitli noktalara döner, ama başlangıç noktası ile varış noktasının çakışması, gelişigüzel, beklenmeyen bir şekilde olur, çünkü, $M-P-M$ hareketi, satıcının yeniden alıcı olmasını zorunlu olarak içermez. Ama para dolaşımı, bir merkezden, çevredeki bütün noktalara doğru yayılan ve çevredeki bütün noktalardan aynı merkeze doğru geri dönen bir hareketi de temsil etmez, Kafada belli belirsiz tasarlandığı şekilde, para çevrimi denilen şey, bütün noktalarda paranın ortaya çıkışına, kayboluşuna, ardı arkası kesilmez yer değiştirmelerine tanık olunması olgusundan ibaret kalır. Para dolaşımının üstün bir aracı biçiminde, örneğin banknotların dolaşımında, paranın dolaşıma sürülmesinin (emisyonunun) koşullarının, paranın geri dönüşünün koşullarını da içerdiğini göreceğiz. Tersine, paranın basit dolaşımında, aynı satın alıcının satıcı olması, is-

tisnai bir durumdur. Ve basit para dolaşımında gerçek çevrimler, devamlı olarak görüldüklerinde, üretim süreçlerinin daha derin yansımından başka bir şey değildir. Örneğin, fabrikacı, cuma günü bankacısından para alır, cumartesi günü bunu işçilere verir, bunlar da bu paramın büyük bir kısmını hemen bakkalda vb. harcarlar ve bakkal da pazartesi günü parayı bankacıya geri götürür.

Gördük ki, mekân içinde karmakarışık bir şekilde ve paralel olarak gerçekleşen alımlarda ve satımlarda, para, belli bir miktar fiyatı aynı zamanda gerçekleştirir ve meta ile ancak bir defa karşılıklı yer değiştirir. Ama öte yandan paranın hareketi içinde, metaların tüm başkalaşımının hareketi ve bu başkalaşımın birbiri peşisıra zincirlenmesi ortaya çıktığı ölçüde, aynı para sikkesi, çeşitli metaların fiyatını gerçekleştirir ve böylelikle az ya da çok büyük sayılarda turlar yapmış olur. Şu halde, eğer bir ülkede, dolaşım sürecini belirli bir zaman süresi, örneğin bir gün içinde alacak olursak, fiyatların gerçekleşmesi ve bunun sonucu olarak da metaların dolaşımı için gereken altın kitlesi, iki etkenle belirlenecektir: bir yandan bu fiyatların tüm toplamı, öte yandan aynı altın sikkesi tarafından yapılan turların ortalama sayısı. Bu turların sayısı —ya da paranın yerine geri dönme hızı— da belirlidir ya da ancak, metaların başkalaşımının çeşitli evrelerini geçişlerindeki, bu evrelerin birbirleri ardından sıraya girişlerindeki, başkalaşımını izlemiş olan metaların dolaşım süreci içinde yerlerini yeni metalara bırakışlarındaki ortalama hızı ifade eder. Demek ki, fiyatların saptanmasında, bütün metaların kullanım-değeri, düşüncel olarak aynı değer büyüklüğünde bir altın miktarı biçimine dönüşmüş iken, ve dolaşımın birbirinden ayrı iki $P-M$ ve $M-P$ aktinde aynı değer tutarı, bir yandan meta, öte yandan altın olarak çifte görünümde bulunurken, dolaşım aracı olarak altının varoluş tarzı, kendisinin durgunluk halindeki özel metalarla olan ayrı ayrı ilişkisi ile değil, hareket halindeki metalar dün-

yasındaki hareket halindeki varlık tarzıyla belirlenir; kendi yer değiştirmesi ile metaların biçim değiştirmesini temsil ederken ve buna göre kendi yer değiştirmesindeki çabuklukla metaların biçim değiştirmelerindeki çabukluğu temsil ederken meydana getirdiği görevle belirlenmiştir. Dolaşım sürecindeki gerçek varlığı, yani dolaşım halindeki gerçek altın kitlesi, bu duruma göre bizzat sürecin bütünü içindeki, görevine ilişkin varoluş tarzıyla belirlenmiştir.

Paranın dolaşımı, metaların dolaşımını varsayar: para, fiyatları olan, yani daha önce belirli miktarda altınla aralarında düşüncel olarak bir denklem kurulmuş bulunan metaları dolaşıma sokar. Bizzat metaların fiyatlarının belirlenmesinde de ölçü birimi görevi gören altın miktarının değer hacmi ya da altının değeri verilmiş varsayılır. Bu şekilde konunca, dolaşım için gerekli altın miktarı, ilkönce metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tüm toplamı ile belirlenir. Ancak bu tüm toplamın kendisi de, 1° fiyatların düzeyi ile, altın olarak takdir edilen metaların değişim-değerlerinin görelisi olarak yüksek ya da düşük olan düzeyi ile ve 2° belirli fiyatlarla dolaşımda bulunan metalar yığını ile, bu bakımdan da verilmiş, belirli fiyatlarla yapılan alım ve satımların toplamı ile belirlenir.⁷² Eğer bir *quarter* buğday 60 şilin ediyorsa, bu miktar buğdayı dolaşıma sokmak ya da fiyatını gerçekleştirmek için, 30 şilinslik buğdaydan iki kere daha çok altın gereklidir. 60 şilinden 500 *quarter* buğdayın dolaşımı için aynı fiyata 250 *quarter*'ın dolaşımı için gerekenden iki kere daha fazla altın gereklidir. Ensonu, 100 şilinden 10 *quarter*'ın dolaşımı için, 50 şiline 40 *quarter*'ın dolaşımı için gereken

Para kitlesinin büyük ya da küçük oluşu önemli değildir, "yeter ki, tüketim maddeleri için sözleşme ile saptanmış fiyatları karşılayacak miktarda bulunsun". (Boisguillebert, *Le Dėtail de la France*, s. 209.) "Eğer 400 milyon sterlinslik metaların dolaşımı, 40 milyonsluk bir altın kitlesi gerektiriyorsa, ve eğer bu rakamla 1/10 oran uygun bir düzeyse, o zaman, dolaşımdaki metalar, doğal nedenlerle, 450 milyona yükseldiği takdirde, düzeyinde kalabilmesi için altın kitlesi 45 milyona yükselmelidir." (W. Blake, *Observations of the Effects produced by the Expenditure of Government, etc.*, London 1823, s. 80, 81.)

altının yarısı kadar altın yeterlidir. Bundan şu sonuç çıkar ki, eğer dolaşıma giren metalar kitlesi, fiyatların tün toplamının artışından daha büyük bir cranda azalırsa, fiyatların yükselişine karşın metaların dolaşımı için gereken altın miktarı azalabilir ve, tersine, eğer dolaşıma sürülen metalar kitlesi küçülürse ve ama onların fiyatlarının toplamı daha büyük bir oranda yükselirse, dolaşım aracı kitlesi artabilir. Böylece, örneğin nice İngiliz monografileri göstermiştir ki, İngiltere’de, tahıl pahalandığı zaman, ilk dönemlerde, dolaşımdaki para kitlesi artıyor, çünkü daha az bir tahıl kitlesinin fiyat toplamı, daha büyük bir tahıl kitlesinin daha önceki fiyat toplamından daha büyüktür, ve ama bununla birlikte, belirli bir süre içinde öteki metalar yığınının dolaşımı, herhangi bir değişikliğe uğramaksızın, eski fiyatlarla devam etmektedir. Buna karşılık, tahıllardaki pahalımanın daha sonraki bir döneminde, dolaşımdaki para kitlesi, ister tahılların yanında eski fiyatları ile başka metalar daha az satıldığı için olsun, isterse başka metalar gene bir o kadar ama daha düşük fiyatlarla satıldığı için olsun azalmaktadır.

Ama, gördüğümüz gibi, dolaşan para miktarı, yalnız metaların gerçekleştirilecek fiyatlarının tutarı ile belirlenmiş değildir; aynı zamanda, paranın dolaşım hızı ile ya da belirli bir zaman süresi içinde bu fiyatları gerçekleştirme görevini yerine getiriş hızı ile de belirlenir. Eğer, her meta, 1 İngiliz altını fiyatına satın alınmış olmak üzere, aynı İngiliz altını, aynı gün içinde, 10 satınalına yaparsa, tam tamına herbiri bir günde ancak bir kere dolaşımda bulunan 10 İngiliz altının gördüğü işi görüyor demektir.⁷³ Altının dönüp yerine gelme hızı, demek ki, altının miktarının yerini tutabilir, onun eksikliğini kapatabilir ya da altının dolaşım sürecindeki varlık tarzı, yalnızca onun metalar yanında eşdeğer olarak varlık

⁷³ "Paranın çok olup olmadığı görünüşünü sağlayan, paranın devir hızıdır. maden miktarı değildir." (Galiani, *Della Moneta*, s. 99.)

tarzı ile değil, ama aynı zamanda, metaların başkalaşım hareketi içersindeki varlık tarzı ile de belirlenmiştir. Bununla birlikte, mademki sonsuz şekilde bölünmüş alımlar ve satımlar, her belli anda mekân içinde birbirlerine paralel olarak gerçekleşirler; paranın dönüp yerine gelme hızı, ancak bir dereceye kadar onun miktarının eksikliğini kapatabilir.

✓ Eğer dolaşımdaki metaların fiyatlarının tüm toplamı artarsa, ama paramın dönüp yerine gelme hızının artışından daha az bir oranda artarsa, dolaşım araçlarının kitlesi küçülecektir. Eğer, tersine, paranın geriye, yani başladığı yere dönme hızı, dolaşımdaki metalar kitlesinin fiyatlarının tüm toplamının azalmasından daha büyük bir oranda azalırsa, dolaşım araçları kitlesi artacaktır. Genel bir fiyat düşüşü ile birlikte olan dolaşım araçları artışı, genel bir fiyat yükselişi ile birlikte giden dolaşım araçları azalması, işte bu, meta fiyatları tarihinde en iyi yer etmiş, yerleşmiş olaylardan biridir. Ama fiyatlar düzeyinde bir yükselme ve bununla birarada, paranın başladığı yere geri dönüş hızında daha da büyük oranlarda bir hızlanma meydana getiren, aynı şekilde bunun tersi bir harekete neden olan etkenler, basit dolaşımın incelenmesi alanına girmez. Örnek olarak şuna da işaret edilebilir ki, ayrıca, kredinin ağır bastığı dönemlerde, bir kredi azalması, meta fiyatlarında, dolaşım hızındakinden daha yavaş bir azalmanın nedeni olurken, paramın başladığı yere geri dönüş hızı, meta fiyatlarından daha çabuk olarak artar. Basit para dolaşımının yüzeysel ve şekle bağlı niteliği, kesin olarak, dolaşım araçlarının sayısını belirleyen bütün etkenlerin: dolaşımdaki metalar kitlesinin, fiyatların, fiyatlardaki düşüş ve yükselişin, aynı zaman içinde birlikte yer alan alım ve satımlar sayısının, paranın başlangıç noktasına dönüş hızının, metalar âleminin başkalaşım sürecine bağlı olduğu olgusunda kendini gösterir; bu metalar âleminin başkalaşım sürecinin kendisi ise, bütünüyle üretim tarzının niteliğine, nüfus sayısına, kent ile kır arasındaki ilişkiye, ulaştır-

ma, taşıma araçlarının gelişmesine, işbölümü derecesine, krediye, vb., kısacası paranın basit dolaşımının *dışında* olan ve ancak dolaşımda yansımı bulan durum ve koşullara tâbidir.

Dolaşım hızı belli olduğuna göre, dolaşım araçları kitlesi, demek ki, yalnızca metaların fiyatları tarafından belirlenir. Şu halde, fiyatlar, az ya da çok ek para dolaşımda bulunduğu için yüksek ya da düşük değildirler, ancak fiyatlar düşük ya da yüksek oldukları için, az ya da çok ek para dolaşımda bulunmaktadır. Bu da en önemli ekonomik yasalardan biridir ve belki de Ricardo-sonrası İngiliz ekonomi politiğinin tek olumlu yam, bu yasayı, meta fiyatları tarihi ile ayrıntılarına kadar tanıtlamış olmasıdır. Şu halde, eğer, deney, belirli bir ülkede madenî dolaşımın düzeyinin ya da dolaşımdaki altın ya da gümüşün kitlesinin geçici dalgalanmalara ve bazan da şiddetli yükselip alçalmalara maruz bulunduğunu,⁷⁴ ama oldukça uzun bir süre için toplam olarak aynı kaldığını gösteriyorsa, ve ortalama düzeyden ayrılmalar ancak zayıf salantıların nedeni oluyorsa, bu olay, yalnızca dolaşımdaki para kitlesini belirleyen durum ve koşulların çelişik içeriği ile açıklanır. Bu durum ve koşullarda, aynı zamanda, birarada meydana gelen değişiklikler, birbirlerinin etkisini ortadan kaldırır ve şeyleri oldukları durumda bırakır.

Paramın başlangıç noktasına dönüş hızı, meta fiyatları toplamı bir kere belli olduktan sonra, dolaşım araçları miktarının saptanabileceği yolundaki yasa şu biçimde de ifade

⁽⁷⁴⁾ *London Economist*'ten aşağıya aktarılan pasajda görüldüğü gibi, 1858'de, İngiltere, madenî dolaşımın ortalama düzeyinin altına olağanüstü düşüşünün bir örneğini vermiştir: "Olgunun tabiatı gereği (basit dolaşımın parçalı niteliği sözkonusudur), pazarda dolaşımda bulunan sikkelerin miktarıyla bankalarla bir ilişkisi olmayan sımfların elindeki sikkelerin miktarı hakkında kesin bir fikir edinmenin olanağı yoktur. Ama belki de büyük tüccar ulusların paralarının hareketi ya da hareketsizliği, bu sikkeler miktarındaki değişikliklerin en güvenilir kıstaslarından biridir. Çok madenî para kullandığı zaman, çok imal edilir, az kullanıldığı zaman ise az imal edilir. İngiliz darphanesinde 1855'te darp edilen para 9.245.000 sterline yükseldi: 1856'da 6.476.000 sterlin idi. 1857'de 5.293.858 sterlin. 1858'de hemen hemen hiç basılmadı." (*Economist*, 10 Temmuz 1858, s. 754 vd.) Ama aynı dönemde, bankanın mahzenlerinde, yaklaşık olarak, 18 milyon altın sterlin vardı.

edilebilir: metaların değişim-değerleri ve onların ortalama başkalaşım hızları belli olduğu zaman, dolaşımdaki altın miktarı, altının kendi öz değerine bağlıdır. Ve eğer altının değeri, yani altının üretimi için gerekli emek-zamanı artsaydı ya da eksilseydi, metaların fiyatı, ters orantılı olarak yükselecek ya da alçalacaktı ve, fiyatların bu genel yükseliş ya da alçalışına, dolaşım hızı aynı kalmak üzere, aynı metalar kitlesinin dolaşımı için gerekli altın kitlesinin bir çoğalması ya da azalması tekabül edecekti. Aynı değişiklik, eski değer ölçüsünün yerini daha çok ya da daha az değerli bir maden aldığı takdirde de meydana gelecekti. Böylece, devletin alacakları lehinde ince bir özen göstermesi ve Kaliforniya ve Avustralya'nın keşiflerinin sonuçlarından korkması yüzünden, altın paranın yerine gümüş parayı koyduğu zaman, Hollanda'nın daha önce aynı metalar kitlesinin dolaşımını sağlamak için gereksinmesi olan altından 14-15 defa daha çok gümüşe gereksinmesi oldu.

Dolaşımdaki altın miktarı, meta fiyatları toplamına ve dolaşım hızındaki değişmelere tâbi olduğu için, bunun sonucu olarak madenî dolaşım araçları kitlesi küçülüp büyümeğe elverişli olmalıdır, kısacası, dolaşım sürecinin gereksinmelerine göre altın, dolaşım aracı olarak, kimi zaman sürece girmeli, kimi zaman da süreçten çıkmalıdır. Dolaşım sürecinin kendisinin bu koşulları nasıl gerçekleştirdiğini daha ileride göreceğiz. (Kısacası, dolaşım sürecinin gereksinmelerine göre altın, dolaşım aracı olarak, kimi zaman sürece girmeli, kimi zaman da süreçten çıkmalıdır. Dolaşım sürecinin kendisinin bu koşulları nasıl gerçekleştirdiğini daha ileride göreceğiz.)

c) Sikke. Değer Alâmeti

Dolaşım aracı görevini yerine getirirken, altın, kendine özgü bir biçime bürünür, sikke haline gelir. Akışı teknik güçlükler yüzünden durdurulması diye altın, itibarî paranın ölçütüne uygun olarak basılır. Paranın itibarî adları olan sterlin, şilin vb. tarafından temsil edilen altının ağırlık kesirlerini taşıyan ve üzerlerindeki baskı ve biçimiyle belirtilen altın parçalar, sikkedir. Sikkenin fiyatının saptanmasın-

da olduğu gibi, para basmak işi de devlete düşen bir görevdir. Tıpkı itibarî parada olduğu gibi para, sikkeler olarak, *yerel ve siyasal bir nitelik* kazanır, çeşitli diller konuşur ve çeşitli ulusal üniformalar taşır. Paranın sikke olarak dolaşımında bulunduğu alan, bir topluluğun sınırlarıyla sınırlanmış, metaların bir iç dolaşım alanı olduğu için, metalar âleminin *genel* dolaşımından ayırdedilir.

Bununla birlikte, çubuk halindeki altınla, sikkeler biçimindeki altın arasında, onun resmî para olarak adı ile ağırlık olarak adı arasındaki farkından daha büyük bir fark yoktur. Bu son durumda*, ad farkı olan şey, şimdi basit bir biçimi farkı olarak görünür. Madenî para sikkesi potaya atılabilir ve böylece tekrar *sans phrase*** altın haline dönebilir. Gene aynı biçimde bunun tersine, altına sikke biçimi vermek için, onu darphaneye göndermekten başka yapılacak bir şey yoktur. Biçimlerden birinden ötekine dönmek ve tekrar geriye dönmek, salt teknik işlemler olarak görünür.

İngiliz Darphanesi, 100 lira ya da 22 kratlık 1.200 ons troy altın karşılığında size 4.672½ sterlin ya da İngiliz altını verir ve eğer terazinin bir kefesine bu İngiliz altınları, ötekine de çubuk haline gelmiş olan 100 altın lira konursa, bunların ağırlıkları aynı olur: böylece İngiliz altınının İngiliz para fiyatında kendine özgü simgesi ve baskısı ile, bu adın belirlediği altın ağırlığı kesrinden başka bir şey olmadığı tanıtlanmış olur. 4.672½ İngiliz altını çeşitli noktalardan dolaşıma atılmış ve dolaşımın burgacına sürüklenmişlerdir ve herbiri, kendine göre daha az ya da daha çok olmak üzere, belirli sayıda dönüş, yani başladığı yere dönüp gelme hareketini yerine getirirler. Her 1 onsun günlük ortalama devir sayısı 10 olsaydı, 1.200 ons altın 12.000 onsa ya da 46.725 İngiliz altınına yükselen meta fiyatları tüm toplamını gerçekleştirirlerdi. 1 ons altın, istendiği biçimde şu yana

* Birinci baskıda: "birinci", II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

** Sessizce. —ç.

ya da bu yana döndürülsün, hiç bir zaman 10 ons altın ağırlığında değildir. Ama burada, dolaşım sürecinde, 1 ons, fiiliyatta, 10 ons etmektedir. Dolaşım süreci çerçevesi içinde sikkeler, içerdği altının yerine getirdiği devirlerin sayısı ile çoğaltılmış miktarına eşittir. Belirli ağırlıkta bir altın sikkesi biçiminde gerçek varlığı dışında madenî para, demek ki, kendi görevinden doğan ideal bir varlık edinir. Bununla birlikte, İngiliz altın, isterse bir ya da on devir yapsın, her bir özel ayrı alım ve satımda bir tek İngiliz altını olarak hareket eder. Onun durumu, savaş gününde, uygun anlarda, ayrı ayrı on yerde görünerek, on generalin yerini tutan, ama bu yüzden her yerde aynı ve tek general olan bir generalin durumu gibidir. Para dolaşımında hızın miktarı telâfi etmesinden ileri gelen dolaşım araçlarının idealleştirilmesi, dolaşım sürecinin içersinde resmî paranın işlevsel varlığını ilgilendirir, bireysel olarak alınan para sikkesinin varlığını etkilemez.

Bununla birlikte, para dolaşımı, bir dış harekettir ve İngiliz altını, her ne kadar kendi kokusu yoksa da, bir hayli şaibeli bir sosyeteye sık sık girip çıkar. Her türlü ellerde, çantalarda, ceplerde, keselerde, torbalarda, sandıklarda, kasalarda, sandıkçılarda sürtüne sürtüne madenî para aşınır; şurada bir altın atomu, beride başka bir altın atomu bırakır ve dünyayı dolaşırken aşına aşına kendi gerçek öz maddesini gitgide daha çok yitirir. Para yıpratılarak kullanılır. Altın lirasını, niteliğinin doğal saflığının henüz pek zayıf olarak zarara uğramış gibi görüldüğü bir anda durduralım.

“Bugün bankadan yepyeni baskıdan çıkmış bir İngiliz altını alan ve yarın onu kasasından çıkararak değirmenciye ödemede bulunan fırıncı, aynı sahici İngiliz altın ile ödeme yapmaz; onun altını, bankadan aldığı andakinden daha hafiftir.”⁷⁵

⁷⁵ Dodd, *Curiosities of Industry, etc.*, London 1854, [Gold: in the mine, the mint and the workshop, s. 16.]

“Şurası açıktır ki, sikkeler eşyanın tabiatı gereği, yalnızca bu mutad ve kaçınılmaz eskime etkisi altında birer birer sürekli olarak değerinden kaybetmek zorundadır. Herhangi bir anda, bir tek gün için bile olsa, daha hafif para sikkelerini tamamıyla dolaşımın dışına çıkarmaya madeten olanak yoktur.”⁷⁶

Jakob, aşınmadan dolayı ağırlık eksilmesi sonucu, 1809’da Avrupa’da mevcut olan 380 milyon sterlinden, 1829’da, yirmi yılda, 19 milyon sterlinin tamamen kaybolmuş olduğunu kabul ediyor.⁷⁷ Şu halde, meta, daha dolaşıma girmek üzere attığı ilk adımında dolaşımdan çıkıyorsa, sikkeler, dolaşımda birkaç adım attıktan sonra, artık temsil ettiği madenî tenörü, içermemektedir. Dolaşım hızı değişmeden kalmak üzere, sikkeler, ne kadar uzun zaman dolaşımda bulunursa, ya da aynı zaman süresi içinde dolaşımı ne kadar daha aktif olursa, onun görevinden gelme sikke olma varlığı onun altın ya da gümüş madenî varlığından ayrılır. Ve ondan geriye kalan, *magni nominis umbra*’sıdır.* Paranın cismi, artık bir gölgeden başka bir şey değildir. Süreç, onu, başlangıçta daha ağır tutarken, şimdi onu daha hafif kılmaktadır, ama o ayrı ayrı her alım ve satımda ilk başlangıçtaki altın miktarı değerinde olmaya devam etmektedir. Bir *hayalet* İngiliz lirası, bir *hayalet* altın haline gelen İngiliz altını, yasal altın sikkesi görevini yerine getirmeye devam eder. Dış dünya ile sürtüşmeler başka şeylerin idealizminin yitirilmesine neden olurken, para, pratikle idealleşir, onun altın ya da gümüş cismi, salt görünüş haline gelir. Dolaşım sürecinin kendisinin meydana getirdiği madenî pa-

⁷⁶ *The Currency Question reviewed etc. by a Banker etc.*, Edinburg 1845, s. 69, vb.. “Eğer biraz aşınmış olan bir gümüş sikkenin değerinin yeni bir gümüş sikkeden daha az olduğu kabul edilseydi, dolaşım durmadan kesintiye uğrardı ve tartışmalara neden olmayan tek bir ödeme bile olmazdı.” (G. Garnier, *Histoire de la monnaie*, etc., vol. I, s. 24.)

⁷⁷ W. Jacob, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the precious Metals*, London 1831, vol. II, bölüm XXVI. [s. 322].

* Büyük bir adın gölgesi. —ç.

ranın bu ikinci idealleşmesi ya da onun saymaca içeriği ile gerçek içeriği arasındaki bölünme, kısmen hükümetler tarafından, kısmen de pek çeşitli para kalpazanlıklarına girişen özel serüvenciler tarafından istismar edilir. Ortaçağın başlarından 18. yüzyılın başlangıcına kadar bütün para tarihi, çifte ve uzlaşmaz karşıt bir nitelikteki bu kalpazanlıklar tarihinden ibarettir ve büyük bir bölümüyle Custodi külliyatından İtalyan iktisatçıların sayısız ciltleri hep bu sorun çevresinde dolanır.

Bununla birlikte, kendi görev çerçevesinde, altının hayali varlığı, gerçek varlığı ile çatışma haline gelir. Dolaşında bulunurken her altın para, kendi madenî tözünden az ya da çok kaybetmiştir; ve buna göre, şimdi İngiliz altınlarından biri, diğerinden gerçek değer olarak daha fazla değerdedir. Ama, gördükleri iş bakımından gerçekten $\frac{1}{4}$ ons ağırlığında olan İngiliz altını, ancak görünüşte $\frac{1}{4}$ onsluk olan İngiliz altınından daha büyük değer taşımadığından, bunlar para olarak aynı değere sahip bulunduklarına göre, hiç bir şeyin farkında olmayan para sahiplerinin ellerinde tam ağırlıktaki İngiliz altınları, kısmen bazı cerrahî operasyonlara tâbi tutulurlar ve, bu altın paralar, daha düşük ağırlıktaki kardeşlerinin doğal olarak uğramış oldukları işleme bizzat dolaşım tarafından sunî olarak tâbi tutulmuş olurlar. Onları kırparlar ve onların altın yağı artıkları, potaya geçer. Eğer bir terazinin kefesi üzerine konmuş 4.672 $\frac{1}{2}$ İngiliz altın lirası, 1.200 ons yerine artık ancak ortalama 800 ons çekiyorsa, pazara götürüldüklerinde 800* onstan fazla altın satın alamazlar, ya da demek ki, altının tacirler arasındaki fiyatı, onun para olarak fiyatının üstünde bir fiyata yükselecektir. Her para sikkesi, tam ağırlığına sahip olsa bile, para biçimindeki halinde, çubuk biçiminde olduğundan daha az değer taşıyacaktır. Tam ağırlığa sahip İn-

* Birinci baskıda: "80". —Ed.

giliz altınlarına yeniden altın çubuğu biçimi verilebilir, bu biçimde daha çok altının daha az altından daha fazla değeri vardır. Sözkonusu olan madenî tenördeki azalma, altının tacirler arası fiyatında para olarak fiyatının üzerinde sürekli bir yükseliş meydana getirmesine yetecek sayıda İngiliz altınını ilgilendirdiği zaman, paraların itibarî adları aynı kalacak, ama bundan böyle, bu itibarî adlar, daha az bir altın miktarını göstereceklerdir. Başka sözlerle ifade edecek olursak, para ölçütü değişecektir ve altın, artık, bu yeni ölçüt üzerinden basılacaktır. Dolaşım aracı olarak idealleştirilmesiyle, altın, karşılığında, onu fiyatlar ölçütü durumuna getirmiş olan yasal olarak kurulmuş ilişkileri değiştirecektir. Belirli bir zaman sonunda aynı değişme yineleneyecektir, ve altın, böylece, fiyatlar ölçütü olma görevinde olduğu kadar, dolaşım aracı olarak da, sürekli bir değişikliğe tâbi bulunacaktır; öyle ki, biçimlerin birindeki değişiklik, önceki biçimde de bir değişikliğe neden olacaktır ve bunun tersi yönde de, aynı biçimde değişiklik meydana gelecektir. Bu, daha önce de sözünü ettiğimiz olayı, yani bütün modern halkların tarihinde daima azalmakta devam eden bir madenî içeriğe, aynı bir para adı verilmesini açıklar. Sikke olarak altın ve fiyatlar ölçütü olan altın arasındaki çelişki, resmî para olan altın ile altının yalnız ulusal sınırlar içinde değil, aynı zamanda dünya pazarında da dolaşımda bulunduğu biçimi arasında, yani genel eşdeğer altın arasında da çelişkiye neden olur. Değerlerin ölçüsü olarak altın, her zaman tam ağırlığına sahip olmuştur, çünkü bu durumda ancak ideal altın olarak hizmet görmüştür. Eşdeğer olarak altın, tek başına, M—P aktinde tekrar yer değiştirmez, durağan varlığına dönmek üzere hareketli varlığından derhal çıkar, ama sikke olarak altının doğal tözü, kendi görevi ile sürekli, bitmez bir çatışma haline girer. Sarı İngiliz altınının, hayalet altın haline dönüşmesi tam olarak önlenemez, ama mevzuat, madenî tenör bakımından yetersizliği belirli bir dereceye vardığı

zaman, onu, geçerlikten kaldırarak, resmî para olarak varlığını sürdürmesini engellemeye çalışır. Örneğin, İngiliz yasasına göre ağırlığından 0,747 çekirdek (*Gran*) kaybetmiş olan bir İngiliz altını, artık yasal bir İngiliz altını değildir. Yalnız 1844-1848 döneminde, 48 milyon İngiliz altınını tartmış olan İngiltere Bankası, M. Cotton'un altın tartan terazisinde öyle bir makineye sahiptir ki, bu makine, yalnız iki İngiliz altını arasındaki $\frac{1}{100}$ çekirdeklik bir farkı ortaya koymakla kalmaz, eksik ağırlıktaki İngiliz altınını bir levha üzerine fırlatır, altın buradan başka bir makineye gelir ve bu makine, Doğuya özgü bir katı yüreklilikle onu parçalar.

Bu koşullarda, eğer altın paranın seyri, daha yavaş aşındığı belirli dolaşım çevrimleri içinde kalsaydı, altın para, dolaşıma hiç giremezdi. Bir altın para, $\frac{1}{5}$ onstan fazla bir ağırlığa sahip olmadığı halde, dolaşımda $\frac{1}{4}$ ons değerinde tanındığı ölçüde, fiilî olarak $\frac{1}{20}$ ons altının basit bir alâmeti ya da basit bir simgesi haline gelmiştir, ve böylece bütün altın sik-keler bizzat dolaşım süreci tarafından, kendi tözünün, az ya da çok, basit bir alâmeti ya da simgesi haline dönüştürülmüştür. Ama hiç bir şey, kendi öz simgesi olamaz. Üzüm resmi, gerçek üzümün simgesi değil, bir benzeridir. Bunun gibi, nasıl zayıf bir at besili atın simgesi olamazsa, hafif bir İngiliz altını da, normal ağırlıktaki bir İngiliz altınının simgesi olamaz. Şu halde altın, kendi kendinin simgesi haline geldiğine, ama kendi kendinin simgesi olarak hizmet göremediğine göre, daha büyük hızla aşındığı dolaşım çemberleri içinde, yani alım ve satımların daha küçük oranlarda durmadan yenilendiği çemberler içinde, altın olarak varlık tarzından farklı, simgesel bir varlık tarzı, gümüş ya da bakır biçimi alır. Aynı altın parçaları olmasaydı bile, altın paranın tümünün belirli bir oranı, bu çemberler içinde, sikke olarak, sürekli bir şekilde dolaşımda bulunacaktı. Bu oran içinde altın, yerini, gümüş ve bakır jötonlara vermiştir. Demek ki, tek bir özgül meta, bir ülkenin içinde, değerlerin ölçüsü olarak, yani para

olarak görev görebilirken, çeşitli metalar, paranın yanında sikkenin hizmetini görürler. Bu yardımcı nitelikteki dolaşım araçları örneğin gümüş ya da bakır jötonları, dolaşımın içinde sikkeler olan altının belirli görevlerini temsil ederler. Onların gümüş olarak ya da bakır olarak kendi öz tenörleri, bu duruma göre gümüşün ve bakırın altına göre değer oran-tısı ile belirlenmiş değildir, yasayla istenildiği biçimde sap-tanmıştır. Ancak bu gümüş ya da bakır jötonları temsil et-tikleri altın paranın küçültülmüş kesirlerinin, gerek üstün değerdeki altın parçaların değişilmesi için olsun, gerekse kendi öz değerlerine tekabül eden küçük miktarlardaki me-taların fiyatlarını gerçekleştirmek için olsun, devamlı bir şe-kilde dolaşımda bulunacakları miktarlar içinde piyasaya çı-karılırlar. Perakende satılan metaların dolaşımı içersinde, gümüş ve bakır jötonlarının kendileri de özel çemberlere ait olacaklardır. Eşyanın tabiatı gereği, onların başladıkları ye-re geri dönme hızları, ayrı ayrı ele alınan alımların ve sa-tımların herbirinde gerçekleştirdikleri fiyatla ya da altın sik-ke kesrinin büyüklüğü ile ters orantılıdır. İngiltere gibi bir ülkede, günlük küçük ticaretin muazzam hacmi gözönünde bu-lundurulursa, dolaşımdaki yardımcı nitelikteki paraların tüm miktarının kesrinin görelî olarak az bir yer tutması, onların seyirlerinin ne kadar çabuk ve sürekli olduğunu gösterir. Ya-kın zamanlarda yayınlanan bir parlamento raporunda, 1857'-de, İngiliz Darphanesinin, 4.859.000 sterlin tutarında altın, 733.000 sterlin itibarî değeri olan 363.000 sterlin madenî de-ğerde gümüş bastığı görülmektedir. 31 Aralık 1857'de son bulan 10 yıl içinde basılan altının tüm tutarı 55.239.000 ster-lin, gümüşünkü ise yalnızca 2.434.000 sterlin idi. Bakır para, 1857'de, ancak para değeri olarak 6.720 sterline varıyordu, bakır madeni değeri olarak ise 3.492 sterline varıyordu, bun-ların 3.136 sterlini peni halinde, 2.464 sterlini yarım peni ha-linde, ve 1.120 sterlini ise *farthing* halinde bulunuyordu. Son on yıl içinde basılan bakır paraların tüm değeri, resmî para

değeri olarak 141.477 sterlin, maden değeri olarak da 73.503 sterlin idi. Eğer altın paranın değerini düşüren maden kaybı, yasal olarak belirlenmek suretiyle, onun para olarak görevini sürdürmesine engel olunursa, gümüş ve bakır jötonlarının yasal olarak gerçekleştirdikleri fiyatın azamî düzeyi belirlenerek, bu jötonların da kendi dolaşım alanlarından, altın paranın dolaşım alanına geçmeleri ve bu alanda para olarak yer almaları engellenmiş olunur. Onun için örneğin İngiltere’de, bakır, ancak 6 penilik bir tutar karşılığı, gümüş ise ancak 40 şilin tutar bir ödeme karşılığı olarak kabul edilmiştir. Eğer, gümüş ve bakır jötonları, kendi dolaşım alanlarının gerektirdiği miktarların üstünde dolaşıma sokulmuş olsaydılar, metaların fiyatları, o ölçüde artmış olmayacaktı, ancak, bu jötonlar, en sonunda kendilerini maden olarak satmak zorunda kalacak olan perakendecilerin elinde toplanacaklardı. 1798’de, özel kişiler tarafından dolaşıma sürülen 20.350 sterlin tutarındaki İngiliz bakır paraları, dükkâncıların ellerinde birikmişti, dükkâncılar, bunları, yeniden dolaşıma sokmaya boşuna uğraştılar ve sonunda bunları, meta olarak bakır piyasasına sürmek zorunda kaldılar.⁷⁸

İç dolaşımın belirli alanlarında altın parayı temsil eden gümüş ve bakır jötonları, yasayla saptanılan bir gümüş ve bakır madenî tenöre sahiptirler, ancak bir kere dolaşıma sürüklendikten sonra altın para gibi aşımrlar ve, seyirlerinin çabukluğundan ve sürekliliğinden dolayı, artık, gölge-lerden başka bir şey olmayacak hale gelinceye kadar daha da çabuk bir biçimde idealleşirler. O halde, maden kaybına, gümüş ve bakır jötonlarının para olma niteliklerini kaybedecekleri sınırın ötesinde bir sınır saptansaydı, bu jötonlar, kendi yerlerini, kendi öz dolaşım alanlarının belirli çemberleri içinde başka simgesel bir paraya, örneğin demir ya da kurşun bir paraya vermek zorunda kalacaklardı ve bu

⁷⁸ David Buchanan, *Observations on the Subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations etc.*, Edinburg 1814, s. 3.

simgesel paranın başka bir simgesel para tarafından temsil edilmesi olayı, sonu gelmeyen bir sürece neden olacaktı. Bunun içindir ki, dolaşımı gelişmiş olan ülkelerin hepsinde, bizzat para dolaşımının gerekliliği, gümüş ve bakır jötonlarının sikkeler olma niteliğini, bunların maden kayıplarının öneminden bağımsız kılmaya zorlar. Böylece, eşyanın tabiatında mevcut olan şey, bu jötonların, gümüşle ya da bakırla imâl edilmiş olmalarından dolayı değil, bir değere sahip bulunmalarından dolayı değil, ancak bu değeri taşımadıkları ölçüde altın paranın simgesi olmaları durumu meydana çıkar.

Kâğıt gibi nispeten değersiz olan şeyler, demek ki, altın paranın simgeleri görevini yerine getirebilirler. Yardımcı nitelikte paranın, gümüş, bakır, vb. maden jötonlarından ibaret olması, daha ziyade, ülkelerin pek çoğunda, daha az değerli madenlerin, örneğin, İngiltere’de gümüşün, Eski Roma Cumhuriyetinde, İsveç’te, İskoçya’da vb., bakırın dolaşım sürecinin kendilerinin değerini düşürüp onları ufak para haline getirmesinden ve onların yerine daha değerli bir maden* koymasından önce de dolaşımda bulunmuş olmalarından ileri gelir. Ayrıca doğrudan doğruya madenî dolaşımdan çıkmış olan para simgesinin kendisinin de ilkönce maden oluşu, eşyanın tabiatı gereğidir. Nasıl ki altının, ufak para olarak sürekli şekilde dolaşımda bulunması gereken kesiminin yerini maden jötonlar alırsa, aynı şekilde, altının iç dolaşım alanı tarafından sikkeler olarak sürekli şekilde soğurulan ve bu yüzden de devamlı olarak dolaşımda bulunan kesiminin yeri de, değersiz jötonlar tarafından doldurulabilir. Dolaşımda bulunan para kitlesinin asgarî düzeyi, yani hiç bir zaman altına düşmediği düzey, her ülkede ampirik olarak saptanmıştır. Maden paranın adma göre içeriği ile maden olarak tenörü arasındaki başlangıçta önemsiz olan fark, demek ki, mutlak bir bölünmeye kadar gittikçe belirginleşe-

* Birinci baskıda: "altın". I. ve II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

bilir. Paranın para olarak adı, kendi tözünün dışında değer-
siz kâğıt paralar üzerinde varlığını sürdürmek üzere bu töz-
den ayrılır. Nasıl ki metaların değişim-değeri, onların değİ-
şim süreçleri dolayısıyla altın para halinde billurlaşırsa, al-
tın para da, kendi öz simgesi haline gelinceye kadarki dola-
şımında, ilkönce kullanma ile değerlerinden kaybetmiş al-
tın sikke biçiminde, sonra yardımcı nitelikteki madenî pa-
ralar biçiminde, ensonu değersiz jötonlar, kâğıt ve basit
değer alâmeti biçiminde maddî niteliğinden ayrılır.

Ama altın para, önce madenî, sonra da kâğıt olan tem-
silcilerine, ancak kendi maden kaybına karşın, para görevi
görmeye devam etmiş olmasından dolayı vücut vermiştir.
Altın para aşındığı için dolaşımda bulunmuyordu, ancak do-
laşımına devam ettiği için salt simge haline gelinceye kadar
aşınıyordu. Ancak altın paranın süreç içersinde kendi öz de-
ğerinin basit simgesi haline geldiği ölçüdedir ki, basit değer
alâmetleri, altın paranın yerini alabilmektedirler.

Meta, M—P—M hareketinin, doğrudan doğruya birbirine
dönüşen, iki M—P ve P—M anının hareket halindeki birliğini
teşkil ettiği ölçüde, ya da kendi tüm başkalaşım sürecini ka-
tettiği içindir ki, kendi değişim değerini fiyatta ve parada
geliştirir, ve yeniden meta ya da daha çok kullanm-değeri
haline gelmek üzere, bu biçimi de hemen ortadan kaldırır.
Demek ki, meta, eşyayı, ancak kendi değişim-değerinin *gö-
rünüştaki özerkliğine* kadar götürebilir. Öte yandan gördük
ki, altın, gerçekte, yalnızca sikke görevini gördüğü ya da sü-
rekli olarak dolaşımda bulunduğu içindir ki, ancak metala-
rın başkalaşımın zincirini ve *metaların bir anlık geçici bi-
çimleri olan para biçimini* temsil eder ve gene gördük ki,
altın, bir metanın fiyatını, ancak bir başka metanın fiyatını
gerçekleştirmek üzere gerçekleştirir; ama hiç bir yerde, de-
ğişim-değerinin hareketsiz haldeki biçimi olarak ya da bizzat
kendisi hareketsiz halde bir meta olarak karşımıza çıkmaz.
Bu süreç içinde, altının seyri boyunca temsil ettiği meta-

ların değışim-değeri, elektrik kıvılcımınıninkinden öte bir gerçekliğe bürünmez. O, gerçek altın olmakla birlikte, sanki altından hayaletmiş gibi görev yapar, ve bu bakımdan, bu görevinde onun yerine alâmetler ikame etmek mümkündür.

Para olarak diyelim ki, kâğıt para olarak, iş gören değer alâmeti, sikke adı ile ifade edilmiş olan altın miktarının alâmeti, dolayısıyla *altın alâmetidir*. Bizzat bir altın miktarı, nasıl bir değer ilişkisini ifade etmiyorsa, onun yerini alan altın alâmetinin kendisi de ifade etmez. Altın alâmeti, belirli bir altın miktarının, maddileşmiş emek-zamanı olarak sahip olduğu belirli bir değer hacmi ölçüsünde bir değeri temsil eder. Ama alâmetin temsil ettiği değer hacmi, her durumda temsil ettiği altın miktarının değerine tâbidir. Metalar karşısında, ise, değer alâmeti, *onların fiyatlarının gerçekliğini* temsil eder; ancak metaların değerleri, onların fiyatlarında ifadesini bulmuş olduğu içindir ki, değer alâmeti, metaların *signum preti*'si* ve onların değerlerinin alâmetidir. M—P—M sürecinde, fiyat ancak teşekkül yolunda ya da iki başkalaşımın birbirine doğrudan doğruya geçişi yolunda, bir birim olarak görüldüğü ölçüde —fiyat, değer alâmetinin iş gördüğü dolaşım alanında, kendini bu şekilde göstermektedir— metaların değışim-değeri, fiyatta ancak ideal bir varlığa kavuşur ve parada ise ancak mecazî, simgesel bir varlık kazanır. Değışim-değeri, demek ki, *yalnızca* hayalî ya da somut olarak tasarlanmış bir değer olarak kendini gösterir, ama *gerçeklik* taşımaz, meğerki, bu gerçeklik, bizzat metalarda maddileşmiş emek-zamanının belirli bir miktarı ölçüsünde olmasın. Şu halde, değer alâmeti, altın alâmeti olarak değil de, yalnızca fiyatta ifadesini bulan ve ancak tek metada mevcut olan değışim-değeri alâmeti olarak kendini göstermekle, metaların değerini *doğrudan doğruya* temsil eder gibi görünür. Ama bu görünüş, aldatıcıdır. Değer alâmeti, dolaysız bir biçimde, ancak *fiyat alâmetidir*,

* Fiyat alâmeti. —ç.

bu bakımdan da *altın alâmetidir* ve ancak dolaylı olarak metanın değerinin alâmetidir. Altın, Peter Schlemihl gibi, gölgesini satmamıştır, ama gölgesiyle satın alır. Demek ki, değer alâmeti, süreç içersinde, bir metam fiyatını, öteki metaya karşı temsil ettiği ölçüde ya da herbir meta sahibi karşısında altını *temsil ettiği* ölçüde etki gösterir. Nispeten değersiz olan, bir parça deri, bir yaprak kâğıt, vb. gibi belli bir nesne, ilkönce, kural ve alışkanlık gereği, paranın maddesinin alâmeti haline gelir, ama onun simgesel varlığı, meta sahiplerinin genel rızasını sağladığı, yani yasal olarak itibarî bir varlık, yani zorunlu bir geçerlik kazandığı içindir ki, alâmet olma niteliğini sürdürür. Zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt parası, *değer alâmetinin* eksiksiz, tam biçimidir ve madenî dolaşımında ya da bizzat metaların kendi basit dolaşımlarında, doğrudan doğruya vücut bulan tek kâğıt para biçimidir. *Kredi parası*, toplumsal üretimin daha yüksek bir alanına aittir ve tamamen başka yasalarla düzenlenir. Gerçekte, simgesel kâğıt para, yardımcı nitelikteki madenî paradan hiç bir bakımdan farklı değildir, ancak daha geniş bir dolaşım alanında iş görür. Eğer daha önceden fiyatlar ölçütünün ya da sikkelerin fiyatının salt teknik gelişmesi, ve sonra da külçe altının altın para haline getirilmesi, devletin müdahalesine neden oluyorsa ve, eğer bu yüzden, iç dolaşım, metaların evrensel dolaşımından gözle görülür biçimde ayrılıyorsa, bu ayrılma, paranın değer alâmeti haline gelmesiyle, tamamlanmış olur. Basit bir dolaşım aracı olarak genel anlamında para, ancak iç dolaşım alanında özerkliğe kavuşabilir.

Açıklamamız gösterdi ki, değer alâmeti olarak altın sikkenin, altının kendi tözünden ayrı olan varlığı, kökenini, devletin bir taahhüt ya da müdahalesinden değil, dolaşım sürecinin kendinden alır. Rusya, değer alâmetinin doğal biçimlenmesinin çarpıcı bir örneğini vermektedir. Derilerin ve kürklerin para olarak kullanıldıkları çağda, kalıcı ve kullanışlı olmayan bu maddeler ile onların dolaşım aracı görev-

leri arasındaki çelişki yüzünden, bunların yerine damgalanmış küçük deri parçaları koymak âdeti doğdu, ki bu küçük deri parçaları, böylece, derilerle ve kürklerle ödenebilir emre yazılı senetler haline geliyorlardı. Daha sonra bunlar, koppek adı altında gümüş rublenin kesirleri için kullamlan basit alâmetler haline geldiler ve, 1700 yılına kadar, Büyük Petro, onları devletin çıkarttığı⁷⁹ bakırdan ufak para ile değiştirinceye kadar kullanıldılar. Yalnızca madenî dolaşım olaylarını gözleyebilmiş olan antikçağ yazarları, daha o zaman, altın parayı değer simgesi ya da değer alâmeti olarak anlıyorlardı. Platon⁸⁰ ve Aristoteles⁸¹ bu yazarlardandır. Kre-

⁷⁹ Henry Storch, *Cours d'économie politique, etc.*, J.-B. Say'ın notuyla. Paris 1823, vol. IV., s. 79. Storch, yapıtım Petersburg'da Fransızca olarak yayınlamıştır. J.-B. Say hemen bir Paris baskısını hazırladı; bu yeni baskı, bilinen şeylerin yinelenmesinden başka bir şey olmayan sözde "notlarla" tamamlanmıştı. Storch (bkz: *Considérations sur la nature du revenu national*, Paris 1824), "bilim prensinin" yapıtına bu katkısını, hiç de nazikâne olmayan bir tarzda karşılıdı.

⁸⁰ Platon, *De Republica*, II. kitap, "para bir değiş simgesidir". (*Opera Omnia, etc.*, G. Stallbumius yayını, London 1850, s. 304.) Platon, parayı ancak iki belirlenmesi açısından, değer ölçüsü olarak ve değer alâmeti olarak inceliyor, ama o, ülke içi dolaşıma hizmet eden değer alâmeti dışında paraya bir başka görev, Yunanistan ile dış ülkeler arasındaki ticaret için bir görev yüklüyor. (*Kanunlar*'ının V. kitabına da bakımsz.)

⁸¹ Aristoteles, *Ethica Nicomachea*, V. kitap, XVIII. bölüm, l.c., [s. 98]. "Para, anlaşmayla karşılıklı gereksinimleri tatmin etmek amacıyla yapılan değişimin biricik aracı oldu. Onun için *nomisma* adını taşımaktadır, çünkü değerini doğadan almamaktadır, yasadán [nomó] almaktadır ve onu değiştirerek bütün yararlı değerden yoksun hale getirmek bizim elimizdedir." Aristoteles'in para anlayışı, Platon'ununkinden kıyaslanamayacak ölçüde daha geniş ve daha derindir. Aşağıdaki pasajda o, ayrı ayrı topluluklar arasındaki trampa yoluyla nası olup da özgür bir metaya ve bu bakımdan da özde mevcut bir değere para özelliği verildiğini çok güzel açıklıyor. "Çünkü, kendilerinde olmayan şeyi ithal ederek ve fazla olan şeyleri de ihraç ederek, karşılıklı olarak birbirlerine yapmakta oldukları hizmetler, daha uzak mesafelere yayılınca, *gereksinme*, paranın kullanımını doğurdu. ... Karşılıklı değişimlerde yalnızca demir ve gümüş gibi ya da bunlara benzer bir şeyi, *özünde değeri olan*, kolayca kullanılabilir üstünlüğü olan bir şeyi verme konusunda anlaşmaya varıldı." (Aristoteles, *De Republica*, I. kitap, Bölüm IX, l.c., [s. 14].) Aristoteles'i okumamış olan, ya da onu anlamamış olan Michel Chevalier, bu pasajı aktararak, Aristoteles'e göre dolaşım aracını zorunlu olarak özünde değer taşıyan bir nesnenin teşkil ettiğini tanıtlamaya kalkışıyor. Aristoteles ise, tam tersine, açık seçik olarak, paranın dolaşımın basit aracı sıfatıyla, tamamen anlaşmaya bağlı ya da *nomisma* olan adının işaret ettiği gibi yasal bir varlığa sahip görüldüğünü

dinin tam gelişmemiş olduğu Çin gibi ülkelerde, daha çok önceden zorunlu geçerliği olan⁸² kâğıt paraya raslamr. Kâğıt parayı ilk savunmuş olanlar, madenî paranın değer alâmetleri şeklinde değişmesinin kökeninin doğrudan doğruya dolaşım sürecinde olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Benjamin Franklin⁸³ gibi, Piskopos Berkeley gibi.⁸⁴

Para şeklinde kesilmiş kaç top kâğıt, para olarak dolaşımında bulunabilir? Sorunu bu şekilde koymak saçma olurdu. Kendi başlarına değerden yoksun olan jötonlar, ancak dolaşım süreci içersinde altını temsil ettikleri ölçüde değer alâmetidirler, ve altın, ancak, metaların değişim-değerleri ve başkalaşım hızları belli olmak üzere, altının kendi öz değeriyle belirlenmiş bir miktarla, sikkeler halinde dolaşım sürecine gireceği ölçüde temsil ederler. 5 sterlin adını taşıyan kâğıt paralar, 1 sterlin adını taşıyanlardan 5 kere daha

ve para olarak kullanım-değerini, özünde taşıdığı kullanımı-değerinin yerine getirdiği göreve borçlu olduğunu açıkça söylüyor. "Para, ancak yasaya dayanan değeri bulunan boş şeymiş gibi, doğası bakımından hiç bir şey değilmiş gibi görünmektedir, çünkü dolaşım dışında her türlü değerini yitirir ve hiç bir gereksinmeyi karşılamaz." (l.c., [s. 15].)

⁸² Sir John Mandeville, *Voyages and Travels*, London 1705 baskısı, s. 105: "Bu (Katay ya da Çin) imparator hesap etmeden istediğı kadar para harcayabilir, çünkü o bağımsızdır ve parayı, meşin ya da kâğıt üzerine basmaktadır. Ve bu para, iyee yıpranacak kadar elden ele dolaştı mı, onu imparatorun hazinesine götürürler ve eski paranın yerine yenisi verilir. Ve bu para, bütün ülkede ve bütün eyaletlerde geçerlidir. ... Burada, altından da gümüşten de para yapılmamaktadır", ve Mandeville şöyle düşünüyor: "Onun için imparator yeni masraflara, en aşırı masraflara girişebilir".

⁸³ Benjamin Franklin: *Remarks and Facts relative to the American Paper Money*, 1764, s. 348, l.c.: "Şu anda İngiltere'de bile, bizzat gümüş para, yasal ödeme aracı olarak değerinin bir kısmını zorunlu geçerliliğine borçludur; bu kısım, gerçek ağırlığı ile itibari değeri arasındaki farktır. Şu anda dolaşımında bulunan şilinlerin ve 6 penilerin büyük bir kısmı aşınma yüzünden ağırlıklarının yüzde 5, 10, 20 ve bazı 6 penilik sikkeler de %50 yitirmişlerdir. Gerçek değer ile itibari değer arasındaki bu farkı telâfi etmek için elinizde özünde değer taşıyan hiç bir şey yoktur, kâğıt dahil, hiç bir şey yoktur. 3 peni değerindeki bir gümüş sikkeyi 6 peni değerinde bir sikke olarak geçmesini sağlayan zorunlu geçerlilikle, onu, tam değerinde bir sikkeyle kolayca değişmenin mümkün olduğu bilincidir."

⁸⁴ Berkeley, *The Querist* [London 1750, s. 3]. "Eğer madenî tözü tamamen yokolduktan sonra, paranın yalnızca adı muhafaza edilseydi, ticarî dolaşım, her şeye karşın, devam etmez miydi?"

az sayıda dolaşım yapabileceklerdir ve, eğer bütün demeler, 1 şilinlik kâğıtlarla yapılsaydı, 1 şilinlik kâğıtlar, 1 sterlinlik kâğıtlardan 20 kere daha çok dolaşım yapmak zorunda olacaktı. Altın para, başka başka adlar taşıyan kâğıt paralarıyla, örneğin, 5 sterlinlik, 1 sterlinlik, 10 şilinlik kâğıtlarla temsil edilmiş olsaydı, bu çeşitli değer alâmetleri kategorilerinin miktarı, yalnız tüm dolaşım için gerekli altın miktarı ile değil, ama aynı zamanda, her özel kategorinin dolaşım alanı için gerekli olacak altın miktarı ile de belirlenecekti. Eğer 14 milyon sterlin (banka invezuatının, resin geçerliği olan inaden sikkeler için değil de, kredi parası için kabul ettiği rakam budur), bir ülkenin dolaşımının hiç bir zaman altına düşmeyeceği asgarî düzeyi temsil ediyorsa, herbiri 1 sterlinlik değerin alâneti olan 14 milyon kâğıt para dolaşımında bulunabilecektir. Eğer, aynı metalar kitlesinin değişim-değeri sabit kalmak üzere, altının değeri, üretimin gerektirdiği emek-zamanının artması ya da azalmasına uygun olarak artıyor ya da eksiliyorsa, dolaşımdaki 1 sterlinlik kâğıt paraların sayısı da altının değerindeki değişiklikle ters orantılı olarak artacak ya da eksilecektir. Eğer değerlerin ölçüsü olarak altının yerini gümüş alsaydı, eğer gümüşün altına değer oranı 1 : 15 olsaydı, ve her kâğıt para, artık, daha önce temsil ettiği altın miktarında, aynı gümüş miktarını temsil etseydi, 1 sterlinlik 14 milyon kâğıt para yerine, gelecekte 210 milyon adet 1 sterlinlik kâğıt paranın dolaşımında bulunması gerekirdi. Demek ki, kâğıt paraların miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarı ile belirlenir ve kâğıt paralar, ancak altın parayı temsil ettikleri ölçüde değer alâmetleri oldukları için, onların değeri, yalnızca onların *miktarı* ile belirlenir. Bu duruma göre, dolaşımdaki altın miktarı, metaların fiyatına bağlı iken dolaşımdaki kâğıt paraların değeri, tersine, özellikle bu kâğıt paraların kendi miktarına tâbidir.

Zorunlu geçerliği olan kâğıt paraları çıkartan devletin

müdahalesi —biz, yalnız bu çeşit kâğıt paralarla ilgileniyoruz şimdi— ekonomi yasasını yürürlükten kaldırıyor gibi görünüyor. Para fiyatlarını saptayarak belirli bir altın ağırlığma bir vaftiz adı takmaktan ve altını paralaştırarak ona kendi damgasını basmaktan başka bir şey yapmamış olan devlet, şimdi de bu damga sihirbazlığıyla, kâğıdı altın halinde başkalaştırır gibi görünmektedir. Zorunlu geçerliği olan kâğıt paralarını istediği sayıda dolaşıma sokmaktan ve onlara canının istediği, 1 sterlin, 5 sterlin, 20 sterlin gibi para adlarını basmaktan hiç kimse devleti alıkoymaz. Kâğıt paraların seyrini sınır taşları durdurduğuna göre ve bunlar, bu taşların ötesinde, her türlü değeri, değişim-değerini olduğu gibi kullanım-değerini de yitirdiklerinden, bir kere dolaşıma girdikten sonra, bu kâğıt paraları, onun *dışına* çıkarmak mümkün değildir. Bir kere görev bakımından kendi varlıklarından ayrılınca, değersiz kâğıt paçavraları haline gelirler. Bununla birlikte, devletin bu gücü, sırf bir görünüşten ibarettir. Devlet, pekâlâ istediği kadar kâğıdı, istediği her türlü para adı altında dolaşıma sokabilir, ama onun denetimi bu mekanik eylemle kalır. Dolaşıma sokulmuş olan değer alâmeti ya da kâğıt para, dolaşımın kendi içkin yasalarının doğrudan doğruya etkisi altına girer.

Eğer 14 milyon sterlin, metaların dolaşımı için gerekli tüm altını temsil etseydi ve eğer devlet, herbiri 1 sterlin adını taşıyan 210 milyon kâğıt parayı dolaşıma soksaydı, bu 210 milyon kâğıt, 14 milyon sterlinlik bir meblâğın karşılığı altının temsilcisi haline gelmiş olurdu. Bu, devletin sanki bir sterlinlik kâğıt paraları, 15 kere daha az değerli bir madenin ya da eskisinden 15 kere daha az ağırlığı olan bir altın kesrinin temsilcileri yapmış olması gibi bir şeydir. Burada değişecek olan tek şey, ya sikkelerin üzerindeki yazıyı değiştirmekle olsun, ya da dolaylı olarak kâğıt paraların sayısının daha aşağı bir ölçütünün zorunlu kıldığı bir oran dahilinde artmasıyla olsun, fiyatlar ölçütünün belirlenmesidir; ki bu, elbette, bir anlaş-

mayla saptanır. Sterlinin adlandırılması, artık 15 kere daha az bir altın miktarını göstereceğine göre, bütün metaların fiyatları, 15 kere daha yüksek olacaktır ve aslında 1 sterlinlik 210 milyon kâğıt para, daha önce 14 milyon ne kadar gerekli ise o kadar gerekli olacaktı. Her özel değer alâmetinin temsil ettiği altın miktarı, değer alâmetlerinin tüm toplamının artmış olduğu oranda azalacaktı. Fiyat yüksekliği, değer alâmetleri ile bu alâmetlerin dolaşımında yerini tuttukları varsayılan altın miktarı arasında zorunlu bir eşitlik kuran dolaşım sürecinin tepkisinden başka bir şey olmayacaktı.

İngiliz ve Fransız hükümetlerinin para üzerinde meydana getirdikleri katıştırmaların (tağşışlerin) tarihinde, birçok kere, fiyatların, gümüş paranın bozulması oranında, yükselmediği görülmüştür. Bunun nedeni, sadece şudur: sikkelerin artma oranı, bozulma oranına tekabül etmiyordu, yani metaların değişim değerleri, artık, değerlerin ölçüsü olarak alınan bu katışım (*alliage*) ile değerlendirilmek ve bu düşük ölçü birimine tekabül eden bir sikke ile gerçekleştirilmek zorunda idiyse de, bu düşük katışımдан yeterli bir sikke kitlesi piyasaya çıkarılmamıştı. Bu, Locke ile Lowndes arasındaki düellonun çözememiş olduğu güçlüğü çözmektedir. İster kâğıt ya da tağşış edilmiş altın ve gümüş olsun, değer alâmetinin, para fiyatına göre hesaplanmış altın ve gümüş ağırlığını temsil ettiği oran, kendi öz maddesine değil, ama dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarına bağlıdır. Bu ilişkiyi anlamakta çekilen güçlük, paranın, değerler ölçüsü olmak ve dolaşım aracı olmak gibi her iki görevinde de, yalnızca birbirine karşıt olmayan, ama aynı zamanda bu iki görevin uzlaşmaz karşıtlığı ile de açıkça çelişki halinde bulunan yasalara tâbi olmasından ileri gelmektedir. Paranın yalnızca itibarî para, altının ise yalnızca ideal altın olarak hizmet ettiği değerler ölçüsü görevi için,* her şey doğal maddeye tâbidir. Gümüş olarak ya da gümüş fiyat biçimin-

* Birinci baskıda: "Görevi için"; I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. *Ed.*

de takdir edilen değişim-değerleri, altın olarak ya da altın fiyat halinde takdir edilen değişim-değerlerinden elbette ki başka biçimde ifade edilmiş olurlar. Buna karşılık, dolaşım aracı görevinde, paranın yalnız zihinde tasarlanmış olmadığı öteki metaların yanında, gerçek bir şey gibi bulunmak zorunda olduğu bu görevde, onun maddesi, önemini yitirir, her şey miktarına tâbi olur. Ölçü birimi için, kesin belirleyici olan şey, bu ölçünün bir altın lirası mı, gümüş lirası mı, yoksa bakır lirası mı olduğunu bilmektir; oysa yalnızca basit sayı (adet), madenî paralara, maddeleri ne olursa olsun, bu ölçü birimlerinin herbirini, tam eksiksiz olarak gerçekleştirmek olanağını verir. Ancak, yalnızca zihinde tasarlanmış olan para için her şeyin onun maddî tözüne bağlı olması, ve somut olarak mevcut olan sikke için ise her şeyin ideal bir sayı ilişkisine, sayıca orana tâbi olması sağduyuya aykırıdır.

Kâğıt para kitlesinde artma ya da eksilme ile birlikte giden meta fiyatlarındaki yükselme ya da düşme, —ki bu, kâğıt paraların tek başlarına dolaşım aracını teşkil ettikleri zaman böyle olmaktadır— demek ki, dolaşımdaki altın miktarının, metaların fiyatı tarafından belirlenmesini ve dolaşımdaki değer alâmetleri miktarının ise dolaşımda temsil ettikleri altın para sikkelerinin miktarıyla belirlenmesini gerektiren yasanın, dışardan mekanik olarak ihlâl edilen bu yasanın, dolaşım sürecinin zorla kabul ettirdiğı uygulamasyndan başka bir şey değildir. Öte yandan herhangi bir kâğıt paralar kitlesi, demek ki, dolaşım süreci tarafından emilmekte, deyim uygun olursa sindirilmektedir, çünkü, değer alâmeti dolaşıma birlikte girdiğı, altın olarak unvanı ne olursa olsun dolaşım içinde altının yerine dolaşımda bulunabilecek altın kuantumu alâmetine indirgenir.

Değer alâmetleri dolaşımında, gerçek para dolaşımının bütünü yasaları tersine dönmüş ve altüst olmuş görünür. Altın, değeri olduğu için dolaşımda yer alırken, kâğıdın do-

laşımında yer aldığı için değeri vardır. Metaların değişim-değeri sabit kabul edilmek üzere, dolaşımdaki altın miktarı kendi öz değerine tâbi olduğu halde, kâğıdın değeri, dolaşımda yer alan kâğıt para miktarına bağlıdır. Dolaşımdaki altın miktarı, meta fiyatlarındaki artma ya da azalma ile birlikte artar ya da azalırken, meta fiyatları, dolaşımdaki kâğıt miktarı değişiklikleri ile artar ya da eksilir gibi görünmektedir. Metalar dolaşımı ancak belirli bir altın para miktarını soğurduğu ve sonuç olarak dolaşımdaki paranın kasılıp çekilmesi ve yayılıp genişlemesinin birbirini izlemesi, zorunlu bir yasa olarak kendini ortaya koyduğu halde, kâğıt paranın dolaşıma girdiği oran, keyfî bir biçimde artabilir gibi görünmektedir. Devlet, altın ve gümüş paraların değerini tağşiş ettiği ve böylece adıyla gösterilen içeriğinden sadece 1/100 çekirdek eksik bir para çıkarmakla bile paraların dolaşım aracı görevinde bir karışıklık, düzensizlik yarattığı halde, para olarak adlarından başka maden namına bir şey içermeyen değerden yoksun kâğıtlar çıkarmakla, tamamıyla dürüst bir işleme girmiş olur. Altın para, metaların değerini, ancak bu değerın kendisi altın olarak takdir edildiği ya da fiyat olarak ifade edildiği ölçüde temsil ettiği halde, değer alâmeti, metanın değerini doğrudan doğruya temsil eder görünür. Onun için, özellikle zorunlu geçerliği olan kâğıt para dolaşımı ile yetinerek para dolaşımının sorunlarını inceleyen gözlemcilerin, para dolaşımının tüm kendine ait yasalarını iyice tamyamamalarının neden kaçınılmaz olduğu kolayca anlaşılır. Kâğıt para, istenilen miktarda dolaşıma sürüldüğü takdirde değer alâmeti olarak kendisine özgü olmayan hareketleri yerine getirdiğine göre, bu söz konusu yasalar gerçekten sadece altüst olmuş gibi değil, ama değer alâmetleri dolaşımında ortadan kalkmış gibi görünür; oysa kâğıt paranın kendi hareketinin kaynağı, doğrudan doğruya metaların başkalaşımında olmayıp, altına kıyasla istenen nispete uyulmaması olgusundadır.

III. PARA

Sikkelerden ayrı olarak ele alınan, $M-P-M$ şeklindeki dolaşım sürecinin sonucu olan para, $P-M-P$ formülü altındaki dolaşım sürecinin, yani metayı para ile değişmek üzere parayı meta ile değişmenin başlangıç noktasını oluşturur. $M-P-M$ formülünde meta, $P-M-P$ formülünde ise para, hareketin başlangıç ve sonuç noktasını oluşturur. Birinci formülde para, metaların değişim aracıdır; ikinci formülde ise, paranın, para olmasına olanak veren metadır. Birinci formülde basit bir araç olarak görünen para, ikincide dolaşımın sonal amacı gibi görünür, oysa birinci formülde sonal amaç olarak görünen meta, ikinci formülde basit bir araç olarak meydana çıkar. Paranın kendisi daha önce $M-P-M$ dolaşımının sonucu olduğu gibi, $P-M-P$ formülünde, dolaşımın sonucu, aynı zamanda hareket noktası olarak görünür. Oysa, $M-P-M$ dolaşımında olan madde (*Stoffwechsel*) değişimidir, kendisi de bu birinci süreçten çıkma ikinci $P-M-P$ sürecinin gerçek içeriğini meydana getiren metanın biçimsel varlığıdır.

$M-P-M$ formülünde her iki uç, değer büyüklükleri aynı olan, ama aynı zamanda kullanım-değerleri nitel olarak farklı iki metadırlar. Onların $M-M$ değişimi, gerçekten bir madde değişimidir. Karşılık olarak $P-M-P$ formülünde, her iki sonal uç, altındır ve, aynı zamanda, aynı değer büyüklüğünde altındırlar. Altını, metayı da altınla değiştirmek üzere meta ile değiştirmek, eğer $P-P$ sonucunu dikkate alırsak, altını altın karşılığında değişmek saçma gibi görünür. Ama, $P-M-P$ *satmak için satınalmak* formülüyle ifade edilirse, ki bunun, altının, aracı bir hareket yardımıyla, altınla değişilmesinden başka bir anlamı yoktur, burjuva üretimin ağır basan biçimi derhal teşhis edilir. Bununla birlikte, pratikte, *satmak için satın alınmaz*, ama daha pahalı *satmak için ucuza satın alınır*. Para, gene bu aym meta, daha büyük

miktarda bir para ile, P—P uçları nitel olarak değilse de, hiç değilse nicel olarak farklı olacak şekilde değişilmek üzere, meta ile değişilir. Böylece nicel bakımdan bir farklılık, eş-değer-olmayanların değişimini varsayar, oysa, meta ve para, meta ve para olarak, bizzat metanın karşıt biçimlerinden, şu halde aynı değer büyüklüğünün birbirinden farklı varoluş biçimlerinden başka bir şey değildirler. Şu halde, P—M—P çevrimi, para ve meta biçimi altında daha gelişmiş üretim ilişkilerini içinde saklar ve basit dolaşım çerçevesi içinde daha yüksek bir hareketten başka bir şey değildir. O halde dolaşım aracından ayırdedeceğimiz paranın, metalar dolaşımının dolaysız M—P—M biçiminden nasıl doğduğunu incelememiz gerekir.

Altın, yani değerlerin ölçüsü ve dolaşım aracı olarak hizmet eden özgül meta, toplumun başka bir müdahalesi olmadan *para* haline gelir. Maden-gümüş, ne değerler ölçüsü, ne de egemen dolaşım aracı olmadığı İngiltere’de, para haline gelmez; aynı biçimde, Hollanda’da, altın, değer ölçüsü olarak tahtından indirilir indirilmez, para olmaktan da çıkmaktadır. Şu halde, bir meta, her şeyden önce değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi olması dolayısıyla para haline gelir ya da değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi parayı meydana getirir. Ama, böyle bir birim olmakla birlikte altın, aynı zamanda, bu iki görevinde sahip olduğu varlık tarzından ayrı ve özerk bir varlığa sahiptir. Değerler ölçüsü olarak ancak düşüncede paradır, düşüncede altındır; basit dolaşım aracı olarak ise simgesel paradır, simgesel altındır; ama altın, basit madenî cisim biçimiyle paradır, ya da para gerçek altındır.

Şimdi, bir an, hareketsiz halde bulunan meta-altını, ki bu paradır, öteki metalarla olan ilişkisi içinde ele alalım. Bütün metalar, kendi fiyatları içinde, belirli bir altın miktarını temsil ederler, şu halde metalar mecazî anlamda altından, mecazî anlamda paradan, *altının temsilcilerinden* başka bir

şey değildirler, tıpkı, bunun tersine, değer alâmetinde de paramın metaların fiyatlarının basit bir temsilcisi olarak ortaya çıkması gibi.⁸⁵ Bütün metalar böylece ancak mecazî anlamda para olduklarına göre para, tek gerçek metadır. Değişim-değerinin, genel toplumsal emeğin, soyut zenginliğin özerk varoluş tarzını temsil etmekten başka bir şey yapmayan metaların aksine, altın, kendisi, *soyut zenginliğin* maddî biçimidir. Kullam-değeri bakımından, her meta, özel bir gereksinmeyi karşılamakla, ancak maddî zenginliğin bir anını, zenginliğin tecrit edilmiş ayrı bir yanını ifade eder. Para ise derhal herhangi bir gereksinme maddesine çevrilebilir nitelikte olduğu için, bütün gereksinmeleri karşılar. Paranın kullanım-değeri, kendi eşdeğerini teşkil eden sonu gelmez kullanım-değerleri dizisi içinde gerçekleşmiş olur. Para kendi son madenî maddesi içinde, metalar âleminde kendini ortaya koyan bütün maddî zenginliği tohum halinde içinde taşır. Metalar, kendi fiyatlarında, genel eşdeğeri ya da soyut zenginliği temsil ediyorlarsa, altın, kendi kullanım-değerinde bütün metaların kullanım-değerini temsil eder. Şu halde altın, *maddî zenginliğin somut temsilcisidir*. Altın "bütün şeylerin kısa anlatımı"dır (Boisguillebert), toplumsal zenginliğin özetidir. Para, aym zamanda, biçimi ile genel emeğin dolaysız olarak cisimleşmesi ve içeriği ile de bütün somut emeklerin toplamıdır. Bireysel görünümü altında evrensel zenginliktir.⁸⁶ Dolaşım aracılığı biçiminde ise her türlü satışmaya, hakarete uğramıştır: onu budamışlardır, hatta artık sadece basit bir simgesel kâğıt paçavrası haline gelinceye kadar onu yassıltmışlardır. Onun göz kamaştırıcı altın parlaklığı, para olarak, ona iade edilir. O, uşak

⁸⁵ "Yalnızca değerli madenler eşya alâmetleri değildirler ... eşya da karşılık olarak ... altının ve gümüşün alâmetleridirler." (A. Genovesi, *Lezioni di Economia Civile*, 1765, s. 281, Custodi yayını, *Parte Moderna*, t. VIII.)

⁸⁶ Petty, altın ve gümüş "universal wealth" [evrensel zenginlik]dir. *Political Arithmetic*, l.c., s. 242.

iken, efendi olur.⁸⁷ Ve basit bir manevrayla, metaların tanrı-
sı haline gelir.⁸⁸

a) Para Yığma (İddihar)

Altın, ilkönce, metanın kendi başkalaşım sürecini kesintiye uğratması ve altının krizaliti durumunda kalması olayıyla, para olarak, dolaşımdan ayrılmıştır. Satış, satın almaya* dönüşmediğinde, her zaman böyle olur. Altının para olarak özerk bir varlığa geçişi, şu halde, her şeyden önce, dolaşım sürecinin ayrışmasının ya da metanın birbiri yanında birbirinden bağımsız olarak gerçekleşen iki ayrı akit halinde başkalaşmasının elle tutulur şekilde ifadesidir. Bizzat sikkeler de, seyirleri kesintiye uğrar uğramaz, para haline gelirler. Metanın bedeli olarak onu kabul eden satıcının elinde sikke, paradır, sikke değildir; ama satıcının elinden çıktığı anda yeniden sikke haline gelir. Herkes, yalnız, kendi ürettiği metanın satıcısıdır, ama toplumsal varlığı için gereksinme duyduğu bütün öteki metaların alıcısıdır. Onun satıcı ola-

⁸⁷ E. Misselden, *Free Trade or the Means to make Trade flourish, etc.*, London 1622. "Ticaretin doğal maddesi *merchandise* [ticarî mal]dır, ki buna, tacirler, ticarî nedenlerle, *commodities* [kullanım malı] derler. Ticaretin sunî maddesi, *sinews of warre and of state* [savaşın ve devletin siniri] diye nitelendirilmiş olan paradır. Her ne kadar doğal sırayla ve zaman sırasıyla para, *merchandise*'den sonra gelmişse de, şimdi artık kullanımda esas o teşkil etmektedir" (s. 7). Misselden meta ile parayı "sağ elini küçük oğlunun, sol elini de büyük oğlunun üzerine koyan ihtiyar Yakup'un iki oğluyla" kıyaslıyor. (I.c.) Boisguillebert, *Dissertation sur la nature des richesses, etc., I.c., "Bakın, görün ki, ticaretin kölesi, onun zalim efendisi olmuştur. ... Halkların yoksulluğu, yalnızca bir köle olan şeyin, efendi, ya da daha doğrusu bir zalim haline getirilmiş olmasındandır." (s. 399, 395.)*

⁸⁸ Boisguillebert *Dissertation sur la nature des richesses, etc., I.c.*: "Bu madenler [altın ve gümüş] ticaretin içine sokulurken güdülen asıl amaç, bunlardan değişimde ve malların karşılıklı olarak devrinde bir teminat olarak yararlanma amacı bir yana bırakılarak, bir mabut haline getirildi. ... Altın ve gümüş, bu hizmetten hemen hemen azat edildi ve uğrunda gözül kör antikçağın o sahte tanrılarına bile kurban etmediği nice-zenginliklerin ve değer taşıyan gereksinmelerin, ve hatta insanların kurban edildiği tanrılar haline getirildi, vb." (I.c., s. 395.)

* Birinci baskıda: "satışta alım"; I. ve II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

rak sahneye girişi, metanın üretimi için gereken işgücüne tâbi iken, alıcı olarak sahneye girişi, hayatın gereksinmelerinin durmadan yenilenmesiyle koşullandırılır. Satmaksızın satın almak için, satın almadan satmış olması gerekir, M—P—M dolaşımı, ancak filli olarak alım ve satımın hareket halindeki birliği olduğu kadar, aynı zamanda, bunların ayrılışlarının sonu gelmeyen sürecidir. Paranın, sikkeler halinde durmadan akması için, sikkelerin, para biçiminde durmadan donması gerekir. Sikkelerin, sürekli bir şekilde dolaşıp durması, dolaşım alanı içerisinde, her yanda meydana gelen sikkelerin yedek fonları içinde az ya da çok büyük miktarlar halinde durgunlaşmasıyla koşullandırılırken, aynı zamanda, bileşimleri, dağılmaları, tasfiyeleri ve yeniden teşekkülleri durmadan değişen, varoluşları sürekli yokoluş, yokoluşları ise sürekli varoluş olan bu yedek fonlar da bu durgunlaşmayı koşullandırırılar. Adam Smith, her meta sahibinin, her zaman, sattığı özel metanın yanında yedek olarak, kendisiyle satın aldığı belli bir miktar genel metaya sahip olması gerektiğini söylemekle, bu sikkelerin paraya ve paramın da sikkelere dönüşümünü gösterdi. Gördük ki, M—P—M dolaşımında, ikinci P—M ucu, bir defada gerçekleşmeyen, ama P'nin bir kısmı sikkeler halinde dolaşırken, diğer kısmı da para olarak uykuya dalacak şekilde, zaman içinde birbirini izleyen bir alımlar serisi halinde dağılır. Para, gerçeekten burada *gizlenmiş sikkelerden* başka bir şey değildir; ve dolaşımdaki paraya ait kitleyi meydana getiren çeşitli kısımlar, durmadan bazan bir biçimde, bazan öteki biçimde münavebe ile ortaya çıkarlar. Dolaşım aracının bu para haline birinci dönüşümü, demek ki, para dolaşımının salt teknik olan bir dönemini temsil eder.⁸⁹

⁸⁹ Boisguillebert, *perpetuum mobile*'nin ilk hareketsizliğe uğramasında, yani paranın dolaşım aracı olarak işlevsel varlığının yadsınmasında, onun metadan özerk bir duruma geçtiğini heinen seziyor. Para, der o, "sürekli hareket içinde bulunmalıdır, bu da ancak taşınır ise mümkündür, ama o taşınmaz duruma geçer geçmez, her şey kaybolmuştur". (*Le Détail de la France*,

Zenginliğin birinci doğal biçimi, fazlalık ya da artış biçimidir; ürünlerin derhal kullanım-değeri olarak gerekli olmayan bölümüdür ya da kullanım-değerleri basit gereksinme çerçevesini aşan ürünlere sahip olunmasıdır. Metadan para ya geçişi tetkik ettiğimiz zaman, ürünlerin bu fazla ya da artan kısmının, üretiminin az gelişmiş bir evresinde, tam anlamıyla değişim alanını teşkil ettiğini gördük. Fazla ürünler, değişilebilir ürünler haline ya da meta haline gelirler. Bu fazlalığın tam varlık biçimi, altın ya da gümüştür, zenginliğin, soyut toplumsal zenginlik olarak sabit olduğu ilk biçimdir. Altın ya da gümüş biçiminde, yani paranın maddesi içinde muhafaza edilebilen şeyler, sadece metalar değildir, altın ve gümüş de muhafaza edilen zenginliktir. Bir kullanımda değeri, tüketilerek, yani onları yok ederektir ki, kullanım-değeri olarak kullanılır. Ama altının, para olarak kullanımda değeri, değişim-değerinin taşıyıcısı olmak demektir, şekilsiz madde olarak altının kullanımda değeri, genel emek-zamanının maddileşmesi demektir. Şekilsiz maden içinde değişim-değeri, yokolmaz bir şekle sahiptir. Bu şekilde para olarak hareketsiz hale getirilen altın ya da gümüş, *hazineyi* (*Schatz*) meydana getirirler. Eskilerde olduğu gibi, dolaşımın, özellikle madenî dolaşım olduğu halklarda, para yığmanın, özelden kendi hazinesini koruyan devlete kadar yayılan evrensel bir süreç karakteri vardır. Çok eski zamanlarda, Asya'da, ve Mısır'da, bu hazineler, daha çok kralların, rahiplerin muhafazası altında görünüyorlar ve onların gücüne tanıklık ediyorlar. Yunan'da ve Roma'da üretim fazlalığının her zaman güvenlik altında ve her zaman yararlanılabilir bir biçimi gibi kabul edilen genel hazineler teşkilî si-

s. 213.) Onun görmediği şey, bu hareketsizliğe geçmenin paranın hareketinin koşulu olduğudur. Onun gerçekte istediği şey, metaların değişim-değerinin* nesne sıfatıyla değişimlerinden tamamen ayrı bir biçimde belirmesi, amaç hiç bir zaman bizzatlı bir amaç haline gehnemesi.

* Ki bu da şu anlama gelir: metaların değer biçimi. [I. nüshada cilya zısıyla not edilmiştir. —Ed.]

yasadı gelişir. Bu hazinelerin galipler tarafından hemen bir ülkeden bir başka ülkeye aktarılışı, galiplerin bu hazineleri birdenbire dolaşıma sokuşu, antikçağ ekonomisinin bir özelliğini teşkil eder.

Maddileşmiş emek-zamanı olarak, altının kendi öz değeri hacminin güvencesi olması gibi ve altının *genel emek-zamanının maddileşmesi* olması gibi dolaşım süreci de altının her zaman değişim-değeri olarak iş görmeye devam edeceğinin güvencesidir. Sadece metalar sahibinin metanın değişim-değeri biçiminde saptayabilmesi ya da bizzat değişim-değerini meta biçiminde sabit kılabilmesi yüzünden, metalar değişimi, metaların başkalaşımına uğramış altın biçiminde biraraya toplanması ereğiyle, dolaşımın öz devindiricisi haline gelir. Metanın M—P başkalaşımının amacı, bizzat kendi başkalaşımıdır; o, özel doğal zenginlikten genel toplumsal zenginlik haline dönüşür. Tözlerin değişimi yerine biçim değişikliği, kendiliğinden amaç haline gelmektedir. Değişim-değeri, önceleri salt biçimken hareketin içeriği olur. Meta, ancak dolaşım alanı içerisinde tutunabildiği kadar zenginlik olarak, meta olarak varlığını sürdürebilir ve bu akıcı durumda ancak gümüş halinde ve altın halinde donup kalabildiği ölçüde tutunabilir. Meta, kendi akıcı hareketini, dolaşım sürecinin kristali gibi sürdürür. Bununla birlikte, altın ve gümüş, ancak dolaşım aracı olmadıkları sürece, kendilerini para biçiminde sabitleştirirler. *Bunlar, dolaşım aracı olmadıkları zaman para haline gelirler.** Şu halde, metayı sürekli olarak dolaşımın içinde tutmanın tek çaresi, altın biçimindeki metayı dolaşımdan çekmektir.

Metaların sahibi, dolaşıma meta biçiminde verdiği şeyi, ancak para biçiminde dolaşımdan geri çekebilir. Demek ki, aralıksız satış, metaların durmadan dolaşıma sürülmesi, metaların dolaşımı açısından para yığmanın birinci koşuludur. Öte yandan para, aralıksız olarak kullanım-değeri halinde

* İ. mışhada altı Marx tarafından çizilmiştir.

gerçekleşerek ve günlük geçici yararlanmalar halinde eriyip dağılarak, bizzat dolaşım sürecinin içinde, dolaşım aracı olarak, durmadan kaybolup gider. Şu halde, parayı, dolaşımın parçalayıp yutucu akmtısından kurtarmak gerekir ya da paranın satınalma aracı görevini yerine getirmesini önleyerek, metayı, birinci başkalaşımında durdurmak gerekir. Şimdi artık para yığıcısı haline gelmiş olan meta sahibi, daha önce de ihtiyar Caton'un öğrettiği gibi mümkün olduğu kadar çok satmalı, mümkün olduğu kadar az satın almalıdır: *patrem familias vendacem, non emacem esse**. Eğer çalışkanlık, para yığmanın olumlu koşulu ise, tutumluluk onun olumsuz koşuludur. Metanın eşdeğeri, metalar ya da özel kullanım-değerleri olarak dolaşımdan ne kadar az çekilirse, para biçiminde ya da değişim-değeri biçiminde dolaşımdan o kadar çok çekilmiş olur.⁹⁰ Demek ki, genel biçimiyle zenginliğe sahip olma, maddi gerçekliği halinde zenginlikten vazgeçilmesi anlamını taşır. Demek ki, para yığmanın aktif etkeni kullanım-değeri olarak metaya gereksinime duymayan, ama meta olarak değişim-değerine gereksinime duyan cimriliktir. Genel biçimiyle fazlalığı kendine maletmek için özel gereksinmelere karşı lüks ve fazlalık imişler gibi davranmak gerekir. İşte bunun gibi, Cortès Meclisinin,** 1593'te, Philippe II'ye yaptığı bir uyarmada özetle şunlar okunuyordu:

"1586 yılının Vallodolid Meclisleri, Majestelerinden, İspanyollar sanki Hintli imiş gibi yurtdışından gelen mum, cam, mücevherat, bıçak ve benzeri başka şeyler gibi, insan yaşamı için o kadar gereksiz maddelerin, altın karşılığında değişilmek üzere, krallığa sokulmasına izin vermemeleri-

⁹⁰ "Meta yedekleri ne kadar artarsa, yığılı para şeklindeki (*in treasure*) yedekler azalır." E. Misselden, *Free Trade of the Means to make Trade flourish, etc.*, s. 23.

* Aile babasının satınalma aşkı değil, satınma tutkusu olmalıdır. - Ç.

** İberik yarımadası devletlerinde yasaları tartışmak ve vergileri onaylamakla yükümlü meclisler. —Ç.

ni rica etmektedir.”

Para yığıcısı, ne güvelerin, ne de pasın kemirebildiği, aynı zamanda, hem öylesine uhrevî, hem öylesine dünyalık olan sonsuz tükenmez hazine uğruna, bu dünyanın geçici nimetlerini horgörür.

“Bizdeki altın kıtlığının *uzaktaki* genel nedeni, *diyor Misselden adı geçen yapıtında*, bu krallığın, bizim için *commodities** olacağına, birtakım *discommodities*** oldukları sabit olan yabancı ülkeler metalarının tüketiminde gösterdiği büyük aşırılıkta yatar; çünkü bu metalar, bizi, bu çocuk oyuncaklarının (*toys*) yerine pekâlâ ithal edilebilecek olan öyle bir hazineden yoksun bırakıyor. Biz, normalden çok fazla İspanya, Fransa, Ren, Levant adası şarabı tüketiyoruz; İspanya’nın kuru üzümeleri, Korent’in, Levant adasının üzümeleri, Hainaut’nun *lawns*’ları,*** *cambrics*’leri,**** İtalya’nın ipekleri, Batı Hindistan’ın şeker ve tütününü, Doğu Hindistan’ın baharatı, bütün bunlar, bizim için *mutlak gereksinme* maddeleri değildir ve buna karşın, bütün bu şeylerin hepsini sarı sarı salıci altınla satın alıyoruz.”⁹¹

Değişim-değerinin, tahribi mümkün olmayan bir madende içerilmesi kadar ve, özellikle böylece, altın ve gümüşün, dolaşım araçları olarak, metanın elden kaçan para biçimini almasına engel olduğu için de, altın ve gümüş biçiminde zenginlik, yok edilemeyen zenginliktir. Yok edilebilen içerik böylelikle yok edilemeyen biçime feda edilmiştir.

“Eğer vergiler, parayı, onu yemek ve içmek için harcayan bir adamdan alıp da toprağı, balıkçılığı, madenleri, manüfaktürü ya da hatta giysileri geliştirmekte kullanan bir adama verirse, bundan topluluk için daima bir avantaj sağlanmış olur, çünkü giysiler bile yiyecek ve içecekten da-

⁹¹ *l.c.*, s. 11-13. *passim*.

* Kullanım malı. —ç.

** Yararsız şeyler. —ç.

*** Bir çeşit ince kumaş. —ç.

**** Patiska. —ç.

ha az yok edilebilir niteliktedir. Eğer para, ev eşyasına harcanırsa daha büyük bir avantaj sağlanır; ve para, ev vb. yapmak için kullanıldığı zaman avantaj daha da büyür ... ama en büyük avantaj, altın ve gümüş ülkeye sokulduğu zaman sağlamr, çünkü yalnız altın ve gümüş yok edilemez şeylerdir, bunlar, her zaman için ve her yerde zenginlik olarak kabul edilir; geriye kalan her şey ancak *pro hic et nunc** zenginliktir.”⁹²

Parayı, dolaşım dalgasından çekip alma ve toplumsal madde değişimi dışında tutma hareketi, yok edilemeyen yeraltındaki define biçiminde toplumsal zenginlik ile metalar sahibi arasında özel ve daha gizli ilişkiler kuran *gömme* gibi bir dış görünüm de alır. Delhi’de, Oranzab’ın** sarayında bir süre yaşamış olan Dr. Bernier, tacirlerin paralarını, derin, gizli yerlere gömdüklerini, ama özellikle bütün ticareti ve parayı ellerinde tutan müslüman-olmayan payenlerin “hayatları boyunca sakladıkları altın ve gümüşün ölümden sonra öteki dünyada kendilerine hizmet edeceğine inandıklarını”⁹³ anlatır. Para yığıcı, zaten, dünya zevklerine sırt çevirdiği ölçüde, kendini çalışmaya verdiği ölçüde, esas olarak protestanlığı ve daha çok püriten dinini benimser.

“Satılmanın ve satmanın özellikle gereksinmelere ve onura hizmet eden nesneler için vazgeçilemeyen ve gerçek hristiyanlığa uygun tarzda yerine getirilebilecek şeyler oldukları yadsınamaz, çünkü bizzat ilk peygamberler de, sürü hayvanları, yün, buğday, yağ, süt ve başka malları almış ve satmışlardır. Bunlar, Tanrının topraktan çıkardığı ve insanlar arasında paylaştığı Tanrı bağışlarıdır. Ama, eğer bizim bir hükümetimiz ve prenslerimiz olsaydı, Kerala’dan, Hindistan’dan ve başka yerlerden, ipekliler, fildişleri

⁹² Petty, *Political Arithmetic*, l.c., s. 196.

⁹³ François Bernier, *Voyages contenant la description des États du Grand Mogol*, Paris 1830, vol. I, bkz: s. 312-314.

* Yerinde ve anında. —ç.

** Hindistan’ın Moğol imparatoru. —ç.

ve baharat gibi şatafattan, israftan başka bir işe yarayan gereksiz, pahalı metaları getiren ve ülkenin ve insanların parasını emen dış ticaret, hoşgörü ile karşılanmamalıdır. Ama şu anda söylemek istediğim bu değil, çünkü, en sonunda, tıpkı süs gibi, fazla yiyip içmek gibi, bunun da, artık paramız kalmadığı zaman kendiliğinden duracağı kanısındayım: bu bakımdan, gereksinme ve yoksulluk bizi zorlamadığı sürece, yazmak ve öğüt vermek hiç bir işe yaramayacaktır.”⁹⁴

Toplumsal madde değişimindeki büyük karışıklık dönemlerinde, define şeklinde para gömme, burjuva toplumunun gelişmiş evrelerinde bile meydana gelir. Katı biçimiyle toplumsal bağ —metalar sahibi için bu bağ, metalar tarafından

⁹⁴ Doktor Martin Luther, *Bücher von Kaufhandel und Wucher*, 1524. Luther aynı yerde şöyle diyor: “Tanrı biz Almanları o biçimde yaratmıştır ki, altınımızı ve gümüşümüzü yabancı ülkelere saçmamız, elâleni zengin etmemiz ve kendimiz ilenci durumunda kalmamız gerekmektedir. Almanya, İngiltere’nin kumaşını kendisine bıraksaydı, hiç kuşku yok ki, İngiltere’nin daha az altın olurdu, ve baharatını kendine bıraksaydı, Portekiz krahını da daha az altın olurdu. Bir Frankfurt panayırının Alman ülkelerinden, hiç bir gerek ve neden yokken, ne kadar para çıkıp gitmesine vesile olduğunu kendin hesaplarsan, Alman ülkesinde hâlâ bir meteliğin nasıl olup da kaldığına şaşarsın. Almanya’da yerden fıskıran ve biten ne varsa, para olarak basılan ne varsa, Frankfurt, bunların Almanya dışına aktığı gümüşten ve altından deliktir; eğer delik tıkanırsa, bugün her yerde işitilen borçların mevcut olup paranın olmaması üzerine yakıymalar, köylerin ve kentlerin tefecilikle kemirilmesi durumu artık sona erer. Ama bırak böyle gitsin, böylesi iyidir: biz Almanlar, Alman olarak kalmalıyız; tutumumuzdan vazgeçmeyiz, böyle gerek.”

Misselden, yukarda anılan yapıtında, altın ve gümüşü, hiç değilse hristiyan çevre içinde muhafaza etmek istiyor: “Hristiyan ülkeler dışındaki Türkiye ile, İran ve Doğu Hindistan ile yapılan ticaret yüzünden para azalmaktadır.

Bu ülkelerde ticaret daha peşin para ile yapılmaktadır, ama hristiyan ülkeler içinde yapılan ticaret, bu bakımdan değişiktir. Çünkü hristiyan ülkeler içindeki ticaret de her ne kadar peşin parayla yapılıyorsa da, gene de para, bu ülkelerin sınırları içinde kalmaktadır. Gerçekten burada, hristiyan ülkeler içindeki ticarete paranın akıntısı ve karşı-akıntısı, met ve cezri yer almaktadır, çünkü bir ülkede kıtlık bir başkasında bolluk olmasına karşın, para, bazan bir yerde daha bolken, başka bir yerde daha kıt olmaktadır; böylece para hristiyanlık çevresi sınırları içinde gider gelir ve dolaşır, ama bu daima çitlerin içinde kapalı kalır. Hristiyan ülkeler dışında yukarda adı anılan ülkelerle yapılacak olan ticaret için kullanılan para, gider ve bir daha geri dönmez.” [s. 19, 20.]

oluşturulur ve metanın eksiksiz, kusursuz biçimi de paradır toplumsal hareketin dışına çıkar. Toplumsal *nervus rerum*,* siniri bulunduğu vücudun yanına gömülür.

Gözü o zaman artık yararsız bir madenden başka bir şey olmayacak, para olan canı onu terk edecektir, ve dolaşım, onu kendisine çekemediği sürece, gözü, bulunduğu yerde artık yalnızca dolaşımın soğumuş külleri gibi, onun *caput mortum*'u** olarak kalacaktır. Para ya da özerkliğe ulaşmış olan değişim-değeri, kendi niteliği gereği, soyut zenginliğin varoluş biçimidir, ama öte yandan her bir belli para meblağı, nicel olarak belirli bir değer hacmidir. Değişim-değerinin nicel sınırı, onun nitel olarak genelliği ile çelişir ve para yığıcısı, bu sınırı, fiiliyatta aynı zamanda nitel bir engel haline de dönen ya da bu serveti ancak maddî zenginliğin sınırlı bir temsilcisi haline getiren bir engel gibi hisseder. Para, kendisini, görmüş olduğumuz gibi, genel eşdeğer olarak, sonu gelmez metalar dizisinin bir kısmını meydana getirmek üzere kendisinin de öteki kısmını⁹⁵ teşkil ettiği bir denklemde doğrudan doğruya ortaya koyar. Para, bu sonu gelmez metalar dizisi içinde bir ölçüye göre yaklaşık olarak gerçekleşir, yani bir ölçü içinde kendi değişim-değeri kavramına yanıt verir ki, bu ölçü, değişim-değerinin büyüklüğüne bağlıdır. Değişim-değerinin hareketi, değişim-değeri otomatik bir niteliğe sahip olduğuna göre, genel olarak ancak kendi nicel sınırını, aşma, onun ötesine geçme hareketi olabilir. Ama gömünün miktar olarak belli bir sınırı aşıldığı anda, başka bir engel doğar ki, bunun da ortadan kaldırılması gerekir. Engel olarak ortaya çıkan, bu yığılı paranın şu ya da bu belirli sınırı değildir, herhangi bir sınırdır. Demek ki, para yığınının içkin bir sınırı yoktur, bi-

⁹⁵ Birinci baskıda: *Glied* (uç, son); II. nüshada elyazısıyla düzeltilerek *Seite* (kısım) yapılmıştır. —Ed.

* Eşyanın siniri. —ç.

** Kimyasal kalıntı. —ç.

zatihî ölçüsü de yoktur, o, sonuçlarının herbirinde bir yenisinden başlama nedeni bulan sonu gelmez bir süreçtir. Gömü ancak muhafaza edilmekte çoğaltıldığına göre, aynı şekilde, o, ancak çoğaltılarak muhafaza edilir.

Para, zenginleşme tutkusunun yalnızca bir amacı değildir, amacın bizzat kendisidir. Bu tutku, özünde *auri sacra fames*'tir.* Zenginleşme tutkusu, özel doğal zenginlikler tutkusunun ya da giysiler, mücevherat, hayvan sürüleri gibi kullanım-değerleri tutkusunun aksine, ancak, genel zenginliğin, genel zenginlik olarak tecrit edilmiş bir meta biçiminde bireyselleştiği andan itibaren mümkündür. Demek ki, para, zenginleşme tutkusunun amacı olduğu kadar, onun kaynağı olarak da görünmektedir.⁹⁶ Aslında, kendiliğinde bir amaç haline gelen değişim-değeridir ve onun büyümesidir. Cimrilik, paranın dolaşım aracı haline gelmesine olanak vermemekle, serveti esir olarak tutar, ama altın susuzluğu, servetin para biçimindeki ruhunu, dolaşımın onun üzerinde icra ettiği daimî çekimi muhafaza eder.

Gömüyü sağlayan eylem, bir yandan, satışın aralıksız olarak yinelenişiyle dolaşımdan para çekmekten, öte yandan da düpedüz ambarlamak ve *üstüste yığmaktan* ibarettir. Ancak basit dolaşım alanında ve para yığına biçimindedir ki, zenginlik olarak zenginliğin birikimi gerçekten yer alır, oysa daha sonra da göreceğimiz gibi, öteki sözde biriktirme biçimleri daima basit para biriktirilmesi düşünüldüğü için ve pek yerinde olmayan bir tabirle, biriktirme olarak tanınmışlardır. Ya da bütün öteki metalar kullamm-değeri olarak biriktirilirler ve şu halde onların biriktiriliş biçimleri, kullanım-değerlerinin niteliği ile belirlenir. Tahılların bir yere toplanması, örneğin özel tesisler gerektirir. Koyunları biraraya toplayan kimse çoban olur; kölelerin ve toprağın toplama-

⁹⁶ "Hasisliğin kökeni paradadır. ... Yavaş yavaş bir çeşit kudurganlık gelişir ki, o, artık hasislik değildir, altına susuzluktur." (Plinius, *Historia naturalis*, XXXIII. kitap, bölüm III, paragraf 14.)

* 1. Anetlenmiş altına susuzluk. —ç.

nıp yığılması, egemenlik ve kölelik ilişkilerini içerir, vb.. Özel zenginlik yedeklerinin teşkili, basit biriktirme hareketinin kendisinden ayrı özel süreçler gerektirir ve bireyselliğin özel yanlarını geliştirir. Ya da bir ikinci halde, metalar biçiminde zenginlik, değişim değerleri olarak biriktirilir ve o zaman biriktirme hareketi, ticarî ya da özgül olarak, iktisadi bir işlem olarak kendini gösterir. Bu işlemi yerine getiren kimse, hububat taciri olur, celep olur, vb.. Altın ve gümüş, kendilerini biriktiren bireyin herhangi bir eyleminden dolayı değil, ama bireyin katkısı olmadan da devam eden dolaşım sürecinin billurlaşmaları oldukları için paradırırlar. Bireyin onları bir yana koymaktan ve üstüste yığmaktan, bütün öteki metalara uygulandığı takdirde, onları değersizleştirecek olan her türlü içerikten yoksun eylemden başka yapacak bir şeyi yoktur.⁹⁷

Para yığıcımız değişim-değerinin kurbanı gibi, onun maddenden sütunu üzerine tünemiş bir aziz, dünya nimetlerine sırt çevirmiş bir kişi gibi görünür. Yığıcı yalnız toplumsal biçimdeki zenginliğe ilgi duyar, ve bunun için de onu, toprağa, toplumun erişemeyeceği bir yere koyar. O, metalı, aralıksız olarak dolaşıma elverişli biçimiyle ister ve, bunun için de, onu dolaşımdan çeker. Değişim-değeri hayaliyle yaşar,

⁹⁷ Demek ki, Horace, aşağıdaki satırları yazarken para yığma felsefesini hiç anlamadığını belli etmektedir (*Satires*, kitap II, satire III. [mısra 104-110]):

“Eğer bir kimse, ne lavta ne de başka bir müzik aleti çalmayı bilmediği halde, lavtaları alıp depoya kapatırsa, eğer kunduracı olmadığı halde bizler ve kahplar satın alırsa ve deniz ticaretinden hiç hoşlanmazken gemi yelkenleri edinirse, böylesine herkes deli der, akılsız der, ve bu haksız da olmaz. Gümüş ve altın toprağa gömen ve yığıldığı hazineden yararlanmayı bilmeyerek ona el sürmeyi günah sayan kimse, böylelerinden ne bakımdan farklıdır?”

Bay Senior, sorunu daha iyi anlamaktadır: “Para, herkesin arzuladığı biricik şey olarak görünmektedir, ve para soyut bir zenginlik olduğu için ve insanlar ona sahip olmak a hangi cinsten olursa olsun bütün isteklerini ve gereksinimlerini karşı ayabildikleri için, bu böyledir.” (*Principes fondamentaux de l'économie politique, çeviren: Kont Jean Arrivabene. Paris 1836, s. 221.*) Storch da sorunu daha iyi anladığını şu sözleriyle belli etmektedir: “Nakit para, bütün öteki zenginlikleri temsil ettiğine göre ..., dünyada mevcut olan her cinsten zenginlikleri edinmek için para yığmak yeter.” (*Cours d'économie politique, etc., l.c., t. II, s. 135.*)

onun için de değişim yapmaz. Zenginliğin akışkan biçimi ile donmuş, taşlaşmış biçimi, yaşam iksiri ile simya taşı,* delice bir simyanın hayalciliği içinde birbirine karışır. Hayale dayanan sınırsız bir zevk susuzluğu içinde, bütün zevklerden vazgeçer. Bütün toplumsal gereksinimleri karşılamak isteğine gelince, birinci derecede zorunlu olan gereksinmelerini karşılayabilirse ne âlâ. Zenginliği, madenin cismanî gerçeği içinde tutarak, saf bir hayal halinde uçucu bir şekle sokar, onu buharlaştırır. Ama, gerçekte, paranın para için yığılması, üretim için üretimin barbar biçimidir, yani toplumsal emeğin üretici güçlerinin, geleneksel gereksinmeler sınırlarının ötesinde gelişmesidir. Meta üretimi ne kadar az gelişmişse, para biçiminde değişim-değerinin ilk defa özerkliğe geçişinin, yani sonuç olarak, eski halklarda, Asya'da, zamanımıza kadar büyük bir rol oynayan ve gene değişim-değerinin henüz bütün üretim ilişkilerine el koymamış olduğu modern köylü halklarda büyük bir rol oynamakta olan para yığınının önemi, o kadar büyük olur. Şimdi hemen, madenî dolaşımın kendi çerçevesi içinde para yığınının özgül ekonomik işlevini incelemeye geçeceğiz, ama daha önce bir başka para yığma şeklinden sözedeceğiz.

Kendilerini oluşturan madde, paranın maddesi olduğundan, estetik niteliklerinden soyutlanmış olan altın ve gümüş metalleri, tıpkı altın sikkelerin ve altın çubuklarının da bu metallere dönüşebilmeleri gibi, para halinde değişikliğe uğrayabilirler. Altın ve gümüş, soyut zenginliğin maddesi olduklarından, kişi, onları somut kullanım-değeri biçiminde kullanmak suretiyledir ki, zenginliğini, en gösterişli bir şekilde teşhir eder ve eğer meta sahibi, üretimin bazı evrelerinde, servetini tam güvenlik içinde saklayabileceği her yerde saklıyorsa, bu, öteki meta sahiplerinin gözüne bir *rico hombre*** görünme gereğinin dürtüsüyledir. O, kendini ve

* Simyacılara göre, madenleri altına çeviren taş. —ç.

** Zengin adam. —ç.

evini altınla donatır.⁹⁸ Para yağmanın, burjuva ekonominin de de olduğu gibi, bütünüyle üretim mekanizmasının ikincil bir işlevi gibi görünmediği, ama bu biçimiyle zenginliğin bir sonal amaç teşkil ettiği Asya'da ve özellikle Hindistan'da altın ve gümüş metalleri, en uygun deyişle, gömülerin estetik biçimlerinden başka bir şey değildirler. Ortaçağ İngiltere'sinde, altın ve gümüş metallerinde cisimleştirilen ilkel emek, onların değerini ancak pek az artırdığı için, bu metaller, yasal olarak basit gömülü para biçimi sayılmaktaydılar. Onların yeniden dolaşıma sokulmaları kaçınılmazdı ve, sonuç olarak, onların unvanları, tıpkı para sikkelerinin tâbi bulundukları hükümlere tâbiydiler. Altın ve gümüşün, lüks eşya şeklinde kullanılışındaki gelişme ile zenginliğin gelişmesi arasındaki paralellik öyle basit bir şeydir ki, eskiler bunu çok iyi anlıyorlardı.⁹⁹ Oysa modern iktisatçılar, gümüş ve altın metallerinin kullanımının, zenginliğin artması ile aynı oranda çoğalmadığını, ama değerli madenlerin değerden düşmesiyle aynı oranlar içinde arttığını ileri süren yanlış bir teori ortaya koydular. Onların Kaliforniya'da ve Avustralya'da altının kullanılışı hakkındaki tezlerine destek olarak ileri sürdükleri, başka yönden doğru olan kanıtların, bir yanı daima eksik kalmaktadır, çünkü onlar kendi düşüncelerinde, altının hammadde olarak tüketimindeki artışı haklı gösterecek nedeni bu artmaya tekabül eden değer düşüklüğüne bağlayamamaktadırlar. 1810'dan 1830'a kadar, Amerika'da, İspanya'ya karşı ihtilâller yüzünden madenlerde işin durdurulması sonucu, değerli maden üretimi, yıllık ortalama üretime göre, yarıdan fazla azalmıştı. 1809 yılı ile 1829 yılı karşılaştırıldığında Avrupa'da, dolaşında bulunan para

⁹⁸ Bir örnek, meta sahibi bireyde, uygarlaşma ve kapitalist olmuş olsa da, *inner man* [içteki insan]ın ne kadar değişmeden kaldığını gösteriyor; bu, en uygun aile arması sayarak, 100.000 sterlinlik banknotu camlı çerçeve içinde duvara asan bir kozmopolit bankanın Londra temsilcisinin verdiği örnektir. Sorunun asıl canalcı yanı, nükteli yanı, banknotun o yüksek mevkiinden dolaşım üzerinde gezdirdiği küçümseyici ve alaycı bakışlardır.

⁹⁹ Daha ilerde aktarılan Ksenefon'a ait pasaja bakınız.

sikkelerindeki azalma, altıda-bir nispetine düşmüştü. Şu halde, her ne kadar üretim miktar olarak azalmışsa da ve, dolayısıyla, üretim masrafları yükselmişse de, herhangi bir değışiklik bu yüzden İngiltere’de daha savaş sırasında ve Avrupa kıtasında Paris barışından beri, değerli madenlerin lüks eşya şeklinde tüketimindeki artma göze çarpacak şekilde bir azalma göstermedi. Tüketim, genel zenginliğin artmasıyla birlikte çoğaldı.¹⁰⁰ Genel kural olarak altın ve gümüş paranın, lüks eşyalara dönüşmesinin barış zamanında daha yaygın olduğu, büyük karışıklık dönemlerinde daha çok yeniden maden çubuğu ya da ayrıca madeni para haline geldiği ileri sürülebilir.¹⁰¹ Eğer Jacob’a göre, 1839’da, bütün Avrupa’da ve Amerika’da lüks eşyalar halinde, para şeklinde olduğundan dörtte-bir daha fazla değerli maden mevcut iken, İngiltere’de, bu oranın 2’ye 1 olduğu düşünülürse, lüks meta biçiminde mevcut altın ve gümüş hazinesinin, para olarak iş gören değerli madenlere oranla ne kadar önemli olduğu anlaşılabilecektir.

Para dolaşımının ancak metaların başkalaşımının tezahürü olduğunu ya da toplumsal madde değişiminin gerçekleştirilmesi olan biçim değışikliğinin tezahürü olduğunu gördük. Şu halde, bir yandan dolaşımdaki metaların tüm fiyatındaki dalgalanmalarla birlikte ya da metaların aynı zamanda meydana gelen başkalaşımının hacmi ile birlikte, öte yandan her olguda metaların biçim değışikliklerindeki hızla birlikte, dolaşımda bulunan altının tümünde de aralıksız olarak genişleme ya da daralma olması gerekiyordu, ki bu da, bir ülkede, mevcut olan paranın tüm toplamı ile dolaşımdaki paranın miktarı arasındaki ilişkinin durmadan değış-

¹⁰⁰ Jacob, *An Historica Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals*, t. II, bölüm XXV ve XXVI.

¹⁰¹ Büyük kargaşalık ve güvensizlik zamanlarında, özellikle iç ayaklanmalar ve istilâlar sırasında, altın ve gümüş eşya, hızla para şekline sokulur; durgunluk ve rahatlık dönemlerinde ise, tersine, madeni paralar altın ve gümüş eşya ve mücevherat şekline sokulur, (l.c., t. II, s. 357.)

mesi koşuluyla mümkün olabiliyordu. Bu koşul, para yığmayla gerçekleştirilir. Eğer fiyatlar düşer ya da dolaşım hızı artarsa, gömünün meydana getirdiği yedekler, dolaşımdan kaldırılan para kısmını yutarlar; eğer fiyatlar yükselir ya da dolaşım hızı azalırsa, gömü serbest bırakılır ve kısmen dolaşıma geri döner. Dolaşan para, gömülerek donar, taşlaşır, ve bu gömüler sonu gelmez bir münavebeyle süregiden bir gidip gelme hareketine göre dolaşıma akarlar, bu gidip gelme hareketinde şu ya da bu eğilimin üstünlüğü, özellikle metalar dolaşımındaki dalgalanmalarla belirlenir. Böylece gömüler, dolaşımdaki paranın kaynaktan depoya giden ve yatak değiştirerek dışa akıtan kanalları gibidirler, öyle ki, para, sikke biçiminde, ancak bizzat dolaşımın doğrudan doğruya gereksinmelerinin belirlediği miktarda dolaşımda bulunur. Eğer dolaşım hacmi bütünüyle birdenbire artarsa ve alım ve satımın bu akış halindeki birliği, gerçekleşecek fiyatların tüm toplamı, para dolaşımının hızından daha da çabuk artacak şekilde egemen duruma geçerse, gömüler, gözle görülecek kadar boşalırlar; genel hareket alışılmamış bir duraklamaya uğrar uğramaz, ya da alım ile satım arasındaki fark artınca dolaşım aracı şaşırtıcı oranlarda para biçiminde donar ve gömü yedekleri, ortalama düzeylerinin çok üstünde bir düzeye kadar yükselirler. Dolaşımın, sırf madenî dolaşım olduğu ya da üretimin az gelişmiş bir evrede bulunduğu ülkelerde, yığılı paralar, sonsuz derecede dağılmışlar ve ülkenin bütün sathına yayılmışlardır; oysa kapitalist gelişmenin yer aldığı ülkelerde, gömüler, banka yedeklerinde toplanırlar. Gömüyü, kendisi de sürekli olarak dolaşımda bulunan paranın tüm miktarının bütünleyici bir parçasını teşkil eden sikke yedeği ile karıştırmamak gerekir, oysa, gömü ile dolaşım aracı arasındaki aktif ilişki, bu aynı tüm miktarın artması ya da azalmasını varsayar. Altın ve gümüş metalar, gördüğümüz gibi, değerli madenler için aynı zamanda hem bir boşaltma ka-

nalı, hem de birikimi sağlayan gizli bir kaynak meydana getirirler. Normal dönemlerde, madenî dolaşım ekonomisi için bu işlevlerden yalnız birincisinin önemi vardır. ¹⁰²

b) Ödeme Aracı

Şimdiye kadar paranın dolaşım aracından ayrılan iki şekli, *gizli sikke* ve *gömü* (*trésor*) biçimleriydi. Sikkenin, geçici olarak para haline dönüşmesinde ilk biçim, M—P—M'-nin ikinci kısmının, P—M alımının, dolaşımın belirli bir alanı içersinde, zorunlu olarak, birbirini izleyen bir sıra satılmalılar halinde dağılması olayım yansıtıyordu. Para yığma ise, düpedüz, P—M hareketine kadar varmayan M—P aktinin tecridine dayamyordu ya da metanın ilk başkalaşımının özerk gelişmesinden, yani metanın durmadan elden ele geçtiği biçimindeki varoluş tarzını temsil eden dolaşım aracına karşılık, bütün metaların başka ellere geçmiş varlık tarzı haline gelmiş olan paradan başka bir şey değildi. Yedek halindeki sikkeler ve gömü, ancak dolaşım aracı olmayan para idiler ve dolaşım aracı olmamaları, yalnızca do-

⁽¹⁰²⁾ Aşağıdaki pasajda Ksenefon, parayı özgül para ve hazine biçimlerinde inceliyor: "Bildiğim bütün sanayi kolları içinde bir tek bunda, bu işe girenler başkalarının hasedini bu kadar çekmezler. ... Çünkü, gümüş madenleri ne kadar zengin görünürse, o kadar çok gümüş çıkarılır ve o ölçüde çok sayıda insan bu işe çekilmiş olur. İnsan yeteri kadar ev eşyası edindikten sonra daha fazla bir şey satın almaz; ama kimse daha fazlasını isteyemeyecek kadar gümüşe sahip olamıyor, ve bir kimse yeteri kadar gümüşe sahipse, geri kalanını toprağa gömüyor ve bundan duyduğu zevk, gümüşten yararlanırken duyduğu zevkten az değil. Örneğin kentler refah içinde iken insanların özellikle o zaman gümüşe gereksinimleri oluyor. Çünkü erkekler yalnızca güzel silahlar değil, güzel atlar da, görkemli evler ve ev eşyası da satın almak istiyorlar; kadınlar ise, çeşitli giysilere ve altın mücevherata istek duyuyorlar. Ama, kötü hasat ya da savaş yüzünden kentler kıtlıktan acı çekiyorlarsa, toprağın verimsizliğini telâfi etmek için yiyecek almak ve yardımcı askerî birlikler tutmak için de paraya gereksinme duymaktadır." (Xénophon, *De Vectigalibus*, bölüm IV.) Aristoteles, *La République*'in I. kitabının IX. bölümünde, dolaşımın M—P—M ve P—M—P şeklindeki birbirine karşıt bir hareketini "Ekonomik" ve "Krematistik" adları altında açıklamaktadır. Yunan tragediyacıları ve özellikle Euripides, dolaşımın bu iki şeklini "δίκη" [hak] ve "κέρδος" [çıkar] adları altında, karşılaştırmaktadırlar.

laşmadıkları içindi. Şimdi ele aldığımız belirlenmesinde, para, dolaşır ya da dolaşıma girer ama, dolaşım aracı göreviyle değil. Dolaşım aracı olan para, daima satmalma aracıydı; şimdi ise satmalma aracı değilmiş gibi iş görmektedir.

Para yığma yoluyla, para, soyut toplumsal zenginliğin varlık biçimi ve maddî zenginliğin elle tutulur temsilcisi haline gelir gelmez, para olarak bu belirli biçimiyle, dolaşım süreci çerçevesi içinde bazı özel görevler yüklenir. Eğer para, basit dolaşım aracı ve bu nedenle satınalma aracı olarak dolaşıyorsa bu durum, meta ile paranın aynı anda karşı karşıya geldiklerini varsayar; demek ki, kutupların birinde, satıcının elinde meta, öteki kutupta, alıcının elinde de para olmak üzere aynı değer hacminin çift biçim altında mevcut olduğu varsayılmaktadır. İki eşdeğerin aynı zaman içinde bu karşılıklı kutuplarda bulunuşları ve onların zamandaş olan yer ve görev değiştirmesi ya da onların karşılıklı elden ele geçişleri de alıcı ve satıcının ancak mevcut eşdeğerlerin sahipleri sıfatıyla birbirleriyle ilişki kurduklarını varsayar. Bununla birlikte, paranın çeşitli biçimsel belirlenmelerine vücut veren metaların başkalaşım süreci, meta sahiplerini de başkalaştırır, ya da her ikisinin de gösterdikleri toplumsal nitelikleri değiştirir. Metaların başkalaşım sürecinde para, ne kadar sık yer değiştirirse ya da para ne kadar yeni biçimlere bürünürse, metaların zilyedi de o kadar sık kılık değiştirir. Bu şekilde, başlangıçta, meta sahipleri, ancak meta sahipleri sıfatıyla birbirleriyle karşılaşıyorlardı; sonra onlardan biri satıcı, öteki alıcı haline geldiler, daha sonra herbiri sıra ile satıcı ve alıcı oldular, daha sonra para yığıcısı, sonunda zengin adamlar oldular. Demek ki, meta sahipleri, dolaşıma girdikleri gibi dolaşımdan çıkmazlar. Bu bakımdan, dolaşım sürecinde paranın büründüğü çeşitli biçim belirlenmeleri, bizzat metaların biçim değişikliğinin billurlaşmasından başka bir şey değildir, bu değişikliğin kendisi ise, meta sahiplerinin madde değişimlerini içinde gerçekleştirdik-

leri hareketli toplumsal ilişkilerin nesnel ifadesinden başka bir şey değildir. Dolaşım sürecinde, bu ilişkiler içinde yeni ilişkiler doğar ve, böylece değişikliğe uğramış bu ilişkilerin cisimleşmesi olarak meta sahipleri, yeni ekonomik nitelikler edinirler. Nasıl ki, iç dolaşımda para idealleşir ve nasıl ki, basit kâğıt, altının temsilcisi olarak madenî paranın görevini yerine getirirse, aynı süreçten geçerek, bu sürece basit birer para ya da meta temsilcisi olarak giren, yani gelecekteki parayı ya da gelecekteki metayı temsil eden alıcı ve satıcı, gerçek satıcı ve alıcının etkinliğini kazanırlar.

Altının madenî para olarak kendilerine doğru dönüştüğü bütün belirli biçimler, metaların başkalaşımını içerdiği, ama basit para dolaşımında, paranın, sikke biçiminde ya da hareket halinde birim olarak $M-P-M$ hareketi şeklinde görünmesini temsil eden özerk bir biçimde ayrılp belirmemiş olan, ya da örneğin metam başkalaşımının kesintiye uğratılmasında olduğu gibi, sadece basit olanaklar biçiminde görünen belirlemelerin açılıp gelişmesinden başka bir şey değildirler. Gördük ki, $M-P$ sürecinde gerçek kullanım-değeri ve ideal değişim-değeri olarak meta, gerçek değişim-değeri ve sadece ideal kullanım-değeri olan parayla ilişki kuruyordu. Satıcı, metayı kullanım-değeri olarak başkasına geçirirken, metanın kendi öz değişim-değerini ve aynı şekilde de paranın kullanım-değerini gerçekleştiriyordu. Bunun tersine, satın alıcı, parayı, değişim-değeri olarak başkasına geçirirken, onun kullanım-değerini ve aynı şekilde metanın fiyatını gerçekleştiriyordu. Böylece meta ile para arasında, bir görev ve karşılıklı yer değiştirme mevcut oluyordu. Bu iki yanlı kutupsal karşıtlığın canlı süreci gerçekleşirken, yeniden bölünür. Satıcı, metayı, gerçekten kendinden uzaklaştırır, başkasına geçirir, buna karşılık, onun fiyatını ilk başta, ancak ideal olarak, düşüncede gerçekleştirir. Onu kendi fiyatına satmıştır, ama bu fiyat ancak daha sonraki bir dönemde gerçekleşmiş olacaktır. Alıcı, gelecekteki paranın temsilcisi olarak satın alır, oysa satıcı,

o andaki metain sahibi olarak satmaktadır. Satıcı tarafından, meta, fiyat olarak gerçek bir şekilde gerçekleşmiş olmaksızın, kullanım-değeri olarak, gerçekten başkasına geçirilmiştir; alıcı yönünden para, değişim-değeri olarak gerçekten başkasına geçirilmiş olmaksızın, metain kullanım-değerinde, gerçekten gerçekleşmektedir. Daha önce olduğu gibi parayı simgesel olarak değer alâmeti temsil edeceğine, şimdi bu simgesel temsilci, satıcının kendisidir. Ama nasıl ki, daha önce değer alâmetinin genel simgesel niteliği garantiyi ve devletin zorunlu geçerliğini meydana getiriyor idiye şimdi de alıcının kişisel simgesel niteliği, meta sahipleri arasında yasal olarak yürürlüğe konulabilir özel sözleşmeler hazırlanmasına neden olur.

Bunun tersine, P—M sürecinde, para gerçek satınalma aracı olarak başkasına, başka ele geçirilebilir, ve metain fiyatı, böylelikle, paranın kullanım-değeri gerçekleşmeden ya da meta başkasına geçirilmiş olmadan önce gerçekleşmiş olabilir. Bu, örneğin teslimden önce ödemenin halen yürürlükteki biçiminde meydana gelmektedir. Ya da İngiliz hükümetinin Hindistan'da, doğrudan üreticilerden alivire afyon satın alışında olsun, ya da Rusya'da yerleşmiş olan yabancı tacirlerin ülkenin büyük bir kısmının ürününü alivire satın alışında olsun, meydana gelen budur. Ama para, bu durumda daha önceden tanıdığımız satınalma aracı biçiminde iş görür ve öyle ki belirli yeni biçime bürünmez.¹⁰³ Şu halde, bu son durum üzerinde durmayacağız, ancak, burada iki P—M ve M—P süreçlerinin göründükleri biçimin değişikliği konusunda yalnızca şuna işaret edeceğiz ki, alım ile satım arasındaki, dolaşımda doğrudan ortaya çıktığı biçimiyle salt hayale dayanan fark, şimdi gerçek bir fark haline gelir, çünkü biçimlerin birinde, yalnız meta ortada mev-

¹⁰³ Elbette ki, sermaye, para şeklinde de verilebilir, ve ilerî sürülen para, avans olarak verilen sermaye olabilir. Ama bu, basit dolaşım çerçevesi içine girmemektedir.

cuttur, ötekinde ise yalnız para, ama her iki biçimde de **yalnız** insiyatifin harekete geçtiği uç mevcuttur. Ayrıca, her iki biçimin de ortak olan yönleri vardır ki, birinde ya da ötekinde, eşdeğerlerden biri ancak alıcı ile satıcının ortak iradelerinde, her ikisi içinde taahhüt değeri taşıyan iradelerinde mevcuttur ve belirli yasal biçimlere bürünür.

Satıcı ve alıcı, alacaklı ve borçlu durumuna gelirler. Metanın zilyedi, daha önce hazinenin bekçisi olarak daha çok komik bir insan rolü oynuyorduyorsa, şimdi artık korkunç bir duruma gelir, çünkü, belirli bir para meblağının varlığıyla özdeşleştirdiği kendisi değil, hemcinsleridir, değişim-değerine kurban ettiği kendisi değil, öteki insanlardır. Dindarken alacaklı olur; tapınaktan adliyeye düşer.

*“I stay here on my bond!”**

Böylece metanın hazır bulunduğu ve paranın ise yalnızca temsil edilmiş olduğu değişikliğe uğramış M—P biçiminde, para, ilkönce değerler ölçüsü görevini yerine getirir. Metanın değişim-değeri, onun ölçüsü olarak kabul edilen para ile ölçülür, ama sözleşme ile ölçülmüş değişim-değeri olarak fiyat, yalnız satıcının kafasında mevcut değildir, keza satıcının taahhüdünün ölçüsü olarak da mevcuttur. İkinci olarak, para, burada, her ne kadar henüz gelecekteki varlığının gölgesini önüne düşürmekteyse de, satınalma aracı görevi görmektedir. Gerçekten de metayı yerinden çekip çıkarır, meta, satıcının elinden alıcının eline geçer. Sözleşmenin uygulanması için saptanılan vadenin bitiminde, ödeme tarihinde, para, dolaşıma girer, çünkü yer değiştirir, eski alıcının elinden, eski satıcının eline geçer. Ama dolaşım aracı olarak ya da satınalma aracı olarak dolaşıma girmez. Para, ortada mevcut olmadan önce bu görevi yerine getirmiştir ve bu görevi yerine getirip bıraktıktan sonra ortaya çıkmaktadır. Tersine, metanın tek eksiksiz, tam eşdeğeri olarak, değişim-değeri

*“Ben senedimdeki yazılı hakta direniyorum.” (Shylock, Shakespeare’in *Venedik Taciri*’nde, IV. perde, birinci sahne.) —ç.

rinin mutlak varlık tarzı olarak, kısacası, para olarak, belirli *genel ödeme aracı* görevinde para olarak dolaşıma girmektedir. Bu ödeme aracı görevinde, para, mutlak meta olarak ortaya çıkar, ama bizzat dolaşımın içinde, yığılı para gibi dolaşımın dışında değil. Satınalma aracı ile ödeme aracı* arasındaki fark, ticarî bunalım dönemlerinde çok nahos bir biçimde kendini hissettirir.¹⁰⁴

Başlangıçta, ürünü kendisi için kullanım-değeri olmadığında ve ürün ancak başkasına geçmekle kullanm-değeri olmak zorunda olduğundan, dolaşımda ürünün paraya dönüşmesi, metalar sahibi için bireysel bir zorunluluk olarak görünür. Ama, sözleşme ile saptanılan vadede ödeyebilmek için ilk iş olarak meta satmış olması gerekir. Demek ki, kendi kişisel gereksinimleri her türlü incelemenin dışında olmak üzere satış, onun için, dolaşım süreci hareketiyle, toplumsal bir zorunluluk haline dönüşmüştür. Meta sahibi, bir metanın eski alıcısı sıfatıyla, satınalma aracı olarak değil de ödeme aracı olarak, değişim-değerinin mutlak biçimi olarak para elde etmek üzere zorunlu olarak başka bir metanın satıcısı haline gelir. Metanın, sonal akit gibi anlaşılan para haline dönüşmesi, ya da para yığmada metalar sahibinin bir karpisi biçiminde görünen, metanın kendiliğinde amaç gibi anlaşılan birinci başkalaşımı, şimdi ekonomik bir görev haline gelmiştir. Ödeme ereğiyle satışın nedeni ve içeriği, aynı dolaşım sürecinin biçiminden ileri gelen bir içeriktir.

Satışın bu biçiminde, meta, birinci başkalaşımını, paraya dönüşmesini ertelediği halde yer değiştirir, dolaşır. Satın alıcı tarafında, tersine, ikinci başkalaşım yerine gelir, yani birinci başkalaşım yapılmış olmadan önce, para metaya tahvil edilir. Demek ki, burada, birinci başkalaşım, kronolojik olarak, ikinciden sonra meydana gelmektedir. Ve

¹⁰⁴ Lutfer'de belirtilen satınalma aracı ile ödeme aracı arasındaki fark. [I. nüshada elyazılı not. —*Ed.*]

* Birinci baskıda: "satınalma araçları ve ödeme araçları", I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

byloce, para, yani metain birinci başkalaşımındaki görünümlü belirli bir yeni biçime bürünür. Para, yani değişim-değerinin kendisine doğru evrim gösterdiği özerk biçim, artık metaların dolaşımını sağlayan biçim değildir, bunun sonal sonucudur.

Satışın iki kutbunun zaman içinde birbirinden ayrılmış bulundukları bu *vadeli satışlar*, metaların, basit dolaşımın kendiliğinden gelme bir ürünü olmaları, ayrıntılı tanıtılarını vermeye gerek göstermeyen bir olgudur. İlkin, dolaşımın gelişmesi, sıra ile birbirlerinin karşısına alıcı olarak ve satıcı olarak çıkan aynı meta sahiplerinin tekrar tekrar karşılaşmalarına neden olur. Bu tekrar tekrar ortaya çıkış, sırf raslantı olarak kalmaz. Bir meta, örneğin, gelecekteki bir zaman için sipariş edilmiştir, bu sürenin bitiminde teslim edilmesi ve ödenmesi gerekir. Bu durumda satış, ideal olarak, yani hukukî olarak metain ve paranın fizik varlıkları olmadan yerine getirilir. Bir yandan meta ve para aynı anda yer değiştirdikleri ve öte yandan da para, metayı satın almadığı, ama daha önce satılmış olan metain fiyatını gerçekleştirdiği için, paranın iki biçimi —dolaşım aracı ve satın alma aracı— burada, gene çakışır. Ayrıca bütün bir seri kullanım-değerinin tabiatı, bu kullanım-değerlerinin, metain fiilen teslimi ile değil, ama belirli bir zaman için başkasına bırakılması yoluyla elden ele geçirilmesini içerir. Örneğin bir evin kullanım-değeri, bir ay için satıldığı zaman, evin kullanım-değeri, her ne kadar ayın başında el değiştirirse de, ancak bir ay geçtikten sonra sağlanmış olur. Kullanım-değerinin fiilen başkasına bırakılması ve kullanım-değerinin gerçekten başkasına geçirilmesi, yani gerçekten elden ele geçirilmesi, burada, zaman içinde birbirinden ayrılmış oldukları gibi, kullanım-değerinin fiyatının gerçekleşmesi de onun yer değiştirmesinden sonra olur. Ensonu, çeşitli metalar, içlerinde, çeşitli üretim süreleri taşıdıklarına ve çeşitli sürelerde üretildiklerine göre, bundan şu sonuç çıkar ki, de-

gişim yapanların biri, henüz alıcı olarak ortaya çıkmamış-ken, öteki, satıcı olarak ortaya çıkar, ve aynı meta sahipleri arasında alım ve satımın sık sık yinelenişi nedeniyle satışın iki anı, metaların üretim koşullarına göre birbirinden ayrılır-lar. Böylece metaların sahipleri arasında, kuşkusuz kredi sisteminin doğal temelini oluşturan, ama kredi mevcut olma-dan önce de tam bir gelişme kazanabilmiş bulunan alacak-lının borçluya olan ilişkisi doğar. Her halde şurası açıktır ki, kredi sisteminin yetkinleşmesiyle, yani genellikle burjuva üretim sisteminin yetkinleşmesiyle paranın ödeme aracı ola-rak görevi, paramın satınalma aracı olarak ve ayrıca para yığma unsuru olarak, işlevinin zararına genişlik kazanacak-tır. Örneğin İngiltere’de, sikkeler halinde para hemen he-men özellikle perakendeci ticaret alanında ve üreticilerle tüketiciler arasındaki küçük ticaret alanında sıkışıp kaldığı halde, ödeme aracı olarak para, büyük ticarî işlemler ala-nında hüküm sürmektedir.¹⁰⁵

Genel ödeme aracı olarak para, sözleşmelerinin *genel metai* haline gelir — her şeyden önce yalnız metalar dolaşı-mı alanı içerisinde.¹⁰⁶ Ama para, bir yandan bu işlevinde gelişirken, bütün başka ödeme biçimleri, madenî para ile ödeme biçiminde halledilir. Paranın ne ölçüde özellikle ödeme aracı haline geldiği, değişim-değerinin, üretimi

¹⁰⁵ Tanımlamalarının gösterdiği bütün doktriner kendini beğenmişliğine karşın Bay Macleod, en ilkel iktisadî ilişkileri o kadar az anlamaktadır ki, genel olarak paranın gelişmiş biçimini, ödeme aracı olarak biçimini hareket noktası saymaktadır. Başka şeyler arasında şunu da diyor: İnsanlar, birbirinin hizmetine aynı zamanda ve aynı değer hacminde gereksinime duymadıkların-dan, “birincinin ikinciye ödemesi gereken belli bir fark ya da belli bir hizmet toplamı ... borç kalır”. Bu borcun alacaklısı kendi hizmetine derhal gereksinme-olmayan bir üçüncü şahsın hizmetine muhtaçtır, ve “birincinin kendisine öde-mesi gereken borcu üçüncüye devreder. Bu borcu tamyen senet, böylelikle el-den ele dolaşır. ... Dolaşım aracı ... madenî para ile ifade edilen böyle bir yü-kümlülüğe sahip bulununca, yalnızca ilk borçlunun hizmetlerinde değil, bütün çalışan topluluğun hizmetlerinden yararlanmak mümkündür”. (Macleod, *Theory and Practice of Banking, etc.*, London 1855, V. I, [s. 23 vd., 29].)

¹⁰⁶ Bailey, *Money and its Vicissitudes*, London 1837, s. 3: “Para, sözleşme-lerin genel metaidir, ya da daha sonraki bir dönemde yerine getirilecek olan mülkiyet sözleşmelerinin çoğu para esaslı üzerinde aktedilir.”

hangi ölçüde genişliğine ve derinliğine eline geçirdiğini gösterir.¹⁰⁷

Ödeme aracı olarak dolaşmakta olan para kitlesi, ilkönce ödemelerin toplamıyla, yani basit para dolaşımında olduğu gibi elden ele geçirilecek metaların fiyatlarıyla değil, elden ele geçirilmiş metaların fiyatlarının toplamı ile belirlenir. Bununla birlikte, bu biçimde belirlenen toplam, iki türlü değişmektedir, ilkin aynı para sikkesinin yeniden aynı görevi yerine getirişindeki çabuklukla, ya da ödemeler kitlesinin hareket halindeki ödeme zinciri şeklinde kendini gösterişindeki çabuklukla. A, B'ye öder, bunun üzerine B, C'ye öder ve böylece gider. Aynı para sikkesinin, hangi çabuklukla ikinci kez ödeme aracı görevini yerine getireceği, bir yandan, aynı meta sahiplerinin, bir meta sahibine karşı alacaklı, bir başkasına karşı ise borçlu durumda oluşları gibi meta sahipleri arasındaki alacaklı-borçlu ilişkilerinin zincirleme sıralanışına, beri yandan da başka başka ödeme vadelerini ayıran aralığa bağlıdır. Metaların, bu sonradan ödenmeler ya da ilk başkalaşım zinciri, paranın, dolaşım aracı olarak dolaşımında kendini gösteren başkalaşım zincirinden nitel olarak ayrılır. Bu son başkalaşım zinciri kronolojik bir ardarda sıralanış içinde görünmekle sınırlı kalmaz, yalnız bu kronolojik ardarda geliş içindedir ki, başkalaşım zinciri

¹⁰⁷Senior, L.c., s. 221, der ki: "Her şeyin değeri belli bir zaman süresi içinde değiştiği için, bu yüzden, ödemenin ortaya çıkması muhtemel nedenlerle değeri en az etkilenecek gibi görünen ve başka şeyleri satın almada aym ortalama yeteneğini uzun süre muhafaza edecek gibi görünen şeyle yapılması konusunda anlaşılmaya varılır. İşte böylece, para, değer ifadesi ya da temsilcisi olmaktadır." Olan tersidir. Altın ve gümüş para olduğu içindir ki, yani özerk bir duruma gelen değişim-değerinin varlık tarzı haline geldiği içindir ki, bunlar, evrensel ödeme araçları olmaktadır. Bay Senior'un sözünü ettiği paranın değer hacminin süresi sorunu sözkonusu olduğunda, yani paranın olayların zorlamasıyla genel ödeme aracı olarak kendi kendini kabul ettirdiği dönemlerde, paranın değer hacminin de dalgalanmaya uğradığı görülmektedir. İngiltere'de Elizabeth zamanı, bu dönemlerden biri idi. Ve işte o zamandır ki, Lord Burleigh ve Sir Thomas Smith, gözle görülür hale gelmekte olan değerli maddenlerin değerinin düşmekte olduğunu gözönünde tutarak, Oxford ve Cambridge üniversitelerinin toprak rantlarının üçte-birini buğday ve yulaf olarak muhafaza etmelerini zorunlu kılan bir yasayı parlamentodan geçirdiler.

haline gelir. Meta, para olur, sonra yeniden meta olur ve böylelikle başka bir metam para olmasına olanak sağlar, vb., ya da satıcı alıcı olur ve bu sayede başka bir metalar sahibi satıcı olur. Bu zincirleme bağlantı, bizzat metaların değişim süreci içinde, önceden bilinmeyen bir şekilde, rasgele doğar. Ama A'mn B'ye vermiş olduğu para, arka arkaya, B tarafından C'ye, C tarafından D'ye, vb. verilse ve bu çabuklukla birbiri peşisıra gelen zaman aralarıyla olsa da — bu dış zincirleme sıralamış, daha önce zaten mevcut olan toplumsal bir zincirleme bağlantıyı gün ışığına koymaktan başka bir şey yapmaz. Aynı para, ödeme aracı rolünü oynadığı için çeşitli ellerden geçmez, ancak, bu başka başka eller, daha önce aralarında değişimci olarak bir sözleşmeyi mühürledikleri içindir ki para, ödeme aracı olarak dolaşmaktadır. Demek ki, paranın ödeme aracı olarak dolaşımındaki hız, bireylerin, paramn sikkeler olarak ya da satınalma aracı olarak dolaşımındaki hızın işaret ettiğinden çok daha derinlemesine dolaşım sürecine sürüklendiklerini gösterir.

Şu halde mekân içinde paralel olarak meydana gelen aynı andaki alım ve satımların fiyatlarının toplamı, dolaşım çabukluğunun sikkelerin eksikliğini kapatabileceği sımrı teşkil eder. Bu engel, ödeme aracı olarak görev gören para için ortadan kalkar. Eğer aynı zamanda yapılacak ödemeler aynı mahalde toplanırlarsa, ki bu ancak büyük meta dolaşım merkezlerinde kendiliğinden ilkönce meydana gelir, bu ödemeler, pozitif ve negatif hacimleri temsil ettiklerinden, A, B'ye ödemede bulunacağından ve aynı zamanda kendisine de C tarafından ödeme yapılacağından, ödemeler arasında denge kurulur. Ödeme aracı olarak gerekli olan para toplamı, demek ki, aynı zamanda yapılacak ödemelerin fiyatının toplamı ile değil, bu ödemelerin bir merkezde toplanışının, yoğunlaşmasının az ya da çok büyük oluşuyla ve bu ödemelerin negatif ve pozitif hacimler olarak karşılıklı birbirlerini ifna etmeleriyle devamını sağladıkları dengenin büyüklüğü ile belirlenir.

cektir. Örneğin antik Roma'da olduğu gibi bu denkleştirme-ler amacıyla birtakım özel düzenlemeler, kredi sisteminin bütün gelişmesi dışında ortaya çıkarlar. Ancak, onları burada incelemenin yeri yoktur, keza her yerde belirli toplumsal çevrelerde kurulan genel ödeme vadelerini incelemenin yeri de burası değildir. Yalnızca şuna da işaret edelim ki, bu ödeme vadelerinin dolaşımdaki para miktarının periyodik dalgalanmaları üzerinde meydana getirdikleri özel etki, ancak şu son zamanlarda bilimsel olarak incelenebilmiştir.

Ödemeler pozitif ve negatif hacimler sıfatıyla denkleştikleri sürece, en ufak bir şekilde gerçek para müdahalesi mevcut değildir. Para, burada, ancak değerler ölçüsü biçimiyle, bir yandan metaların fiyatında, öte yandan da karşılıklı taahhütlerin hacminde gelişir. Şu halde, değişim-değeri, ideal varlığının dışında, burada, özerk bir varlık kazanmaz, hatta değer alâmeti varlığı da kazanmaz ya da para, yalnızca ideal itibarî para haline gelir. Demek ki, ödeme aracı olarak paranın görevi şöyle bir çelişkiyi içerir: bir yandan, eğer ödemeler denkleşirse, para, ancak ideal olarak ölçü gibi iş görür, öte yandan eğer ödemenin gerçek olarak yapılması gerekiyorsa, para, geçici dolaşım aracı olarak dolaşıma girmez, kahmlı bir genel eşdeğer varlık tarzı edinir, dolaşıma mutlak meta olarak, yani bir sözcükle para olarak girer. Onun için ödeme zincirinin ve yapay bir denkleştirme sisteminin gelişmiş olduğu yerde, ödemelerin seyrini anî ve sert bir şekilde kesintiye uğratan ve ödemelerin denkleşmesi mekanizmasını bozan sarsıntılar olduğunda para, değerler ölçüsü olarak sahip bulunduğu uçucu ve akışkan olan hayalî biçiminden, ansızın, katı olan para biçimine ya da ödeme aracı biçimine geçer. Böylece, metalar sahibinin uzun zamandan beri bir kapitalist haline gelmiş bulunduğu, kendi Adam Smith'ini tamdığı ve yalnız altın ve gümüşün para olabilecekleri ya da genellikle paranın, öteki metaların tersine, mutlak meta olabileceği yolundaki boş inancı küçümseyici bir gülümse-

meyle karşıladığı gelişmiş bir burjuva üretim evresinde para, ansızın, dolaşımın aracısı olarak değil de, değişim-değerinin, tam, eksiksiz tek biçimi olarak, tıpatıp para yığıcısının anladığı anlamda biricik zenginlik olarak yeniden ortaya çıkar. Zenginliğin bu biricik varlık biçiminde, para, örneğin para sisteminde olduğu gibi, yalnızca bütün maddî servetin değerden düşmüş ve değersiz olduğu sanısını uyandırarak kendini ortaya koymaz. Bu değerden düşme ve değersizlik, gerçektirler. Bu, dünya pazarının, para bunalımı denen bunalımlarının özel evresidir. Bu gibi anlarda, biricik zenginlik olarak, büyük yaygaralarla talep edilen *summum bonum** paradır, peşin paradır, bütün öteki metalar, özellikle kullanım-değeri oldukları için, onun yanında yararsız, gereksiz, çocuk oyuncağı, ya da Doktor Martin Luther'imizin dediği gibi, basit birer süs ve israf gibi görünürler. Kredi sisteminden anı olarak nakit sisteme dönülmesi, pratikteki paniğe teorik korkuyu ekler ve dolaşımın etkenleri kendi ekonomik ilişkilerinin anlaşılması olanaksız gizemi karşısında titrerler.¹⁰⁸

Ödemeler ise, kendi hesaplarına, bir yedek fonunu, ödeme aracı sıfatıyla bir para birikimini zorunlu kılarlar. Bu yedek fonların teşekkülü, artık, ne para yığmada olduğu gibi bizzat dolaşımın dışında bir eylem görünümünde, ne de sikkelerin yedeklerinde olduğu gibi para geçerliğinin düpedüz teknik bir kesintiye uğraması görünümünde belirmez; burada, daha sonraki belirli ödeme vadelerinde el altında kullanıma hazır bulundurabilmek üzere parayı azar azar yığmak gerekir. Böylece, bir zenginleşme olarak tanındığı, soyut biçimin-

¹⁰⁸ Burjuva üretim ilişkilerinin bizzat burjuvalara karşı isyan etmelerini önlemek isteyen Boisguillebert, fikirlerinde, paranın ancak ideal olarak ya da elden kaçan tarzda görünenini tercih etmektedir. Dolaşım aracı için de böyle, ödeme aracı için de. Burada gene göremediği şey, paramın ideal biçiminden dış-gerçekliğine hemen geçişidir, değerlerin ölçüsü, yalnızca düşünüldüğü anda bile, daha o zaman durgunluk halindeki katı parayı içermektedir. Paranın bizzat metaların basit bir şekli olduğu, "metaların değeri saptandıktan" sonra değişimin paramın müdahalesi olmadan yer aldığı büyük ticarete görülmektedir. (*Le Détail de la France, l.c.*, s. 210.)

* En üstün mal. —ç.

deki para yığma, burjuva üretiminin gelişmesi ile birlikte azaldığı halde, değişim sürecinin dolaysız olarak empoze ettiği işte bu çeşit para yığma artar, ya da genel olarak metalar dolaşımı alanında teşekkül eden gömünün bir kısmı, ödeme araçlarının yedek fonları olarak emilir. Burjuva üretim ne kadar çok gelişmişse, bu yedek fonlar da o kadar vazgeçilmez bir asgariyle sınırlanmış durumdadırlar. Locke, faiz oranının düşmesi konusundaki yazısında,¹⁰⁸ bu yedek fonların kendi çağındaki önemi hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Bu yazıda, genel bir biçimde dolaşımda bulunan paranın ne kadar önemli bir kısmının, İngiltere’de, doğrudan doğruya banka sisteminin gelişmeye başladığı çağda bu ödeme araçları yedekleri tarafından emildiği görülmektedir.

Basit para dolaşımının incelenmesinden çıkan dolaşımdaki para miktarı yasası, esas olarak, ödeme aracının dolaşımı tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Gerek dolaşım aracı olarak, gerek ödeme aracı olarak, paranın dönme hızı belli olduğu takdirde, belli bir zaman içinde dolaşımda bulunan paranın tüm toplamı, metaların gerçekleşecek fiyatlarının tüm toplamı [artı] aynı zaman içinde vadeleri gelmiş ödemelerin tüm toplamı, eksi denkleştirme yoluyla birbirini ortadan kaldıran ödemeler ile belirlenecektir. Dolaşımda bulunan para kitlesinin metaların fiyatına tâbi oluşu genel yasası, bu yüzden hiç bir biçimde değişikliğe uğramaz, çünkü bizzat ödemelerin tutarı da sözleşmeyle saptanmış fiyatlarla belirlenmiştir. Ama şu da çok göze çarpıcı bir biçimde ortaya çıkar ki, hatta seyir hızı ve ödemeler ekonomisi değişmez varsayılsalar bile, belirli bir dönem içinde, örneğin bir günde dolaşımda bulunan metalar kitlesinin fiyat toplamı ile aynı gün içinde dolaşan para kitlesi birbirine uymazlar, çünkü fiyatı ancak gelecekte para olarak gerçekleşecek olan bir metalar kitlesi ile kendisinin karşılığı olan metaların çoktan beri dolaşımdan çıkmış bulunduğu bir para kitlesi, dola-

¹⁰⁸ Locke, *Some Considerations on the lowering of Interest, etc.*, l.c., s. 17, 18.

şımında bulunmaktadırlar. Bu son para kitlesinin kendisi de, her ne kadar bambaşka zamanlarda düzenlenmiş sözleşmelerin konusu ise de, aynı günde vadesine eren ödemelerin değer toplamının hacmine tâbi olacaktır.

Daha yukarda gördük ki, altın ve gümüşün değerindeki değişiklik, onların değer ölçüsü ya da itibarî para görevlerine dokunmuyor. Bununla birlikte, bu değişiklik, yığılı parayı meydana getiren para için belirleyici, kesin bir önem kazanacaktır, çünkü altın ve gümüşün değerinde yükselme ya da düşme, altın olarak ya da gümüş olarak kurulan gömünün değer hacmindeki artma ya da azalmayı belirler. Bu değişikliğin önemi, ödeme aracı olan para için daha da büyüktür. Ödeme, ancak metaların satışından sonra yerine getirilir, ya da para iki ayrı dönemde iki ayrı görev görür, önce değerler ölçüsü olarak hareket eder, sonra da bu ölçüye tekabül eden ödeme aracı olarak hareket eder. Eğer bu iki dönem arasında, değerli madenlerin değeri değişirse, yani onların üretimi için gerekli emek-zamanı değişirse, aynı altın ya da gümüş miktarı, ödeme aracı görevi gördüğü takdirde, değerler ölçüsü olarak hizmet ettiği andakinden, yani sözleşmenin imzalanmış olduğu andakinden daha küçük ya da daha büyük bir değere sahip olacaktır. Para olarak ya da özerkliğe erişmiş değişim-değeri olarak kullanılan altın ve gümüş gibi özel bir metaın görevi, burada, değer hacmi, kendisinin üretimi için gerekli masraflardaki değişikliklere bağlı olan özel meta niteliğiyle çatışma haline gelir. Avrupa'da değerli madenlerin değerlerinin düşmesine neden olan büyük toplumsal devrin de, bunun tam tersi olan, Eski Roma cumhuriyetinin ilk zamanlarında bakırın, yani plebiyenlerin borçlandırılmalarında esas teşkil eden madenin değerinin yükselmesiyle meydana gelen devrim kadar bilinen bir olaydır. Değerli madenlerin değerindeki dalgalanmalar konusunda incelemeyi daha ileriye götürmeden de, burada, daha şimdiden, değerli madenlerin değerinde bir düşmenin

ülkenlilerin zararına olarak borçlular için elverişli olduğu ve, tersine, değerli madenlerin değerinde yükselmenin ise, borçluların zararına olarak alacaklılar için elverişli bir durum yarattığı meydana çıkar.

c) Evrensel Para

Altın, önce, gömü biçiminde dolaşımdan çekilerek sonra dolaşım aracı olmadan dolaşıma girerek ve ensonu metaller dünyasında genel eşdeğer olarak görev görmek üzere iç dolaşımın engellerini aşarak, bir ülkenin sikkelerinden farklı bir para haline gelir. İşte böylece, *evrensel para* olur.

Nasıl ki değerli madenlerin genel ağırlık ölçüleri, ilk değer ölçüleri hizmetini gördüyse, paranın itibarî adları da, dünya pazarı içerisinde, yeniden, bunlara tekabül eden ağırlıkların adları haline gelirler. Nasıl ki biçimsiz külçe (*aes rude*) halindeki maden, dolaşım aracının ilkel biçimi idiyse, nasıl ki ilkten para biçimi yalnızca madenî parçaların içerdikleri ağırlığın resmî alâmeti idiyse, aynı biçimde evrensel para olarak değerli maden, yeniden anlam taşımayan maden çubuğu şeklini almak üzere bir kere daha yazısından ve turasından arınır, ya da Rus emperyalleri, Meksika eküleri ve İngiliz sarı liraları gibi ulusal paralar, yabancı ülkelerde dolaşıma girdiklerinde, bunların üzerindeki yazılar anlamlarını yitirirler ve yalnızca içerdikleri değerli maden özü hesaba katılır. Ensonu uluslararası para olarak, değerli madenler, yeniden ilkel değişim aracı görevlerini yerine getirirler, tıpkı metaların metalarla değişimi gibi bu değişim aracının kökeni de, ilkel toplulukların kendi içinde değil başka toplulukların temas noktalarındadır. Şu halde, para, evrensel para olarak, kendi ilkel doğal biçimini yeniden bulur. İç dolaşımdan çıkarken, bu özel alan içerisindeki değişim sürecinin gelişmesinden doğan özel biçimlerden, fiyatlar ölçütü, sikkeler, küsuratı tamamlayan ufak para, değer alâmeti gibi sahip olduğu yerel biçimlerden soyunur.

Bir ülkenin iç dolaşımında bir tek metanın değerler ölçüsü olarak iş gördüğünü gördük. Ama, bu görevi yerine getiren maden, bir ülkede altın, ötekinde gümüş olduğuna göre, dünya pazarı üzerinde çifte bir değer ölçüsü geçerlidir ve para, aynı biçimde, bütün öteki görevlerinde de bir çifte varlık kazanır. Metaların değerlerinin altın fiyatından gümüş fiyatına çevrilmesi, keza gümüş fiyatından altın fiyatına çevrilmesi, her defasında, bu iki madenin, sürekli olarak değişen ve böylece belirlenmesi sürekli bir süreç gibi görünen göreceli değeri ile belirlenir. Dolaşımın iç alanlarının herbirindeki metaların sahipleri, dış dolaşım için birbiri arkasından altın ve gümüş kullanmak ve böylece içerde para görevi gören parayı, dışarda asıl gereksinme duydukları maden ile değiştirmek zorundadırlar. Şu halde her ulus, evrensel para olarak, iki maden kullanır: altın ve gümüş.

Uluslararası meta dolaşımında altın ve gümüş, dolaşım araçları olarak değil, ama *evrensel değişim araçları* olarak görünürler. Ama evrensel değişim aracı, ancak, *satınalma aracı* ve *ödeme aracı* gibi gelişmiş iki biçimde iş görür, böyle olmakla birlikte bu iki biçimin ilişkisi, dünya pazarı üzerinde tersinedir. İç dolaşım alanında, para sikkeler olduğu sürece, hareket halindeki M—P—M biriminin orta ucunu ya da metaların durmadan yer değiştirmesinde değişim-değerinin hayalî şeklini temsil ediyordu, özellikle satınalma aracı gibi davranıyordu. Dünya pazarında, durum bunun tersidir. Altın ve gümüş, burada, nesne değişimi yalnızca tek yanlı olduğu zaman ve böylece alım ve satım birbirlerinden ayrıldıkları zaman satınalma aracı olarak ortaya çıkarlar. Örneğin Kiahta sınırı üzerindeki ticaret, gümüşün, fiiliyatta da, anlaşmaya göre de, ancak bir değer ölçüsü olduğu bir trampa ticaretidir. 1857-58 savaşı, Çinlileri, satın almadan satmaya teşvik etti. Gümüş, o zaman, birdenbire satınalma aracı olarak belirdi. Ruslar, anlaşmanın metnine sadık kalmak için, beş franklık Fransız sikkelerini, işlenmemiş gümüş metai

haline çevirdiler ve bunlar, değişim aracı olarak kullanıldı. Gümüş madeni, bir yandan Avrupa ile Amerika arasında, öte yandan da bu madenin hazine halinde yığıldığı Asya ile Avrupa arasında sürekli olarak satınalma aracı görevini yerine getirmektedir. Ayrıca, uluslar arasındaki süregiden her zamanki madde değişimi dengesi birdenbire bozulduğu ve örneğin kötü ürün alınmış olması, bu uluslardan birini, normalin üstünde miktarlarda satın almaya zorladığı zaman, değerli madenler, uluslararası satınalma aracı olarak iş görürler. Ensonu, değerli madenler, metam başkalaşıma uğramış biçimleri değildir; doğrudan doğruya ürün, doğrudan doğruya meta oldukları altın ve gümüş üreticisi ülkeler için uluslararası ödeme aracıdır. Çeşitli ulusal dolaşım alanları arasındaki meta değişimi ne kadar çok gelişirse, evrensel paranın uluslararası dengeler açığını kapamak için *öde-me aracı* olarak görevi de o kadar gelişir.

Tıpkı iç dolaşım gibi uluslararası dolaşım da her zaman değişen bir altın ve gümüş miktarı gerektirir. Onun için biriktirilmiş hazinelerin bir kısmı, bütün halklarda, metalar değişimindeki oylamalara göre bazan boşalan, bazan yeniden dolaşan evrensel para yedek fonları olarak iş görür.¹¹⁰ Ulusal* dolaşım alanları arasındaki gidiş-gelişinde yaptığı özel hareketlerden bağımsız olarak evrensel para, başlangıç noktaları, üretimin kaynaklarında bulunan genel bir hareketle canlanmıştır, altın ve gümüş akıntıları bu üretim kaynaklarından değişik doğrultularda dünya pazarına yayılırlar. Burada altın ve gümüş, ancak meta olarak dünya dolaşımına girerler, ve iç dolaşım alanlarına düşmeden, içerdikleri emek-zamamyla orantılı olmak üzere, eşdeğerler olarak eşdeğerler olan

¹¹⁰ "Yığılan para, fiilen dolaşımda olabilmek için ve ticaretin muhtemel gelişmeleri sonucu meydana gelen gereksinimleri karşılayabilmek için uzaklaşarak bizzat dolaşım alanını terk eden meblağa gelip eklenir." (G. R. Carli, Verri'ye not: *Meditazioni sulla Economia Politica*, s. 196, c. XV, Custodi koleksiyonu I.,c.,)

* Birinci baskıda: "uluslararası"; I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

metalarla değışilirler. Demek ki, bu iç dolaşım alanlarında, belli bir değ er hacmi ile belirlenir. Şu halde, onların üretim masraflarındaki artma ya da azalma biçimindeki bütün değışiklikler, dünya pazarı üzerinde, onların görel i değ erlerini aynı biçimde etkiler, altın ve gümüşün görel i değ eri, tersine, onların başka başka ulusal dolaşım alanları tarafından içine çekilişı oranından tamamıyla bağımsız kalır. Metalar âlemi- nin herbir özel alanının maden akıntısından ele geçirdiğı kısım, kısmen aşınmış maden sikkelerinin yerini almak üzere doğrudan doğruya iç para dolaşımına girer, kısmen sikke yedekleri, ödeme araçları ve evrensel para depoları görevini görmek üzere çeşitli hazinelerde alıkonulur, kısmen de lüks maddeler haline gelmiş bir durumda bulunurken, ensonu geri kalan kısım, kısaca, gömü haline gelir. Burjuva üretimin gelişmiş evresinde, bu gömülerin teşkili, dolaşımını çeşitli süreçler mekanizmasının serbestçe işleyebilmesi için gereken asgariyle sınırlandırılmıştır. Yalnız, bir kenarda dinlenmeye bırakılan servet, burada, şu ya da bu biçimde gömü haline gelir — meğ erki bu, dinlenmeye bırakılan servet, ödemeler dengesinde meydana gelen bir fazlalığın geçici biçimi olmasın, nesne değışiminde bir duraklamanın, bir kesintinin sonucu ve yani metanın birinci başkalaşımında dondurulması olmasın.

Nasıl ki para olarak altın ve gümüşü, genel meta sayılırlarsa, bunlar, evrensel parada, uygun düşen evrensel meta varlık tarzına b r n rl er. Bütün  r nlerin altın ve gümüşü halinde elden ele geçişleri ölçüsünde, altın ve gümüşü, bütün metaların başkalaşmış simgesi haline, yani evrensel olarak elden ele geçebilir meta haline gelirler. Somut emeklerin madd i değışimi, bütün yeryüzünü kucakladığı ölçüde, altın ve gümüşü, genel emek-zamanının maddileşmesi olarak gerçekleşirler. Kendilerinin değışim alanını oluşturan özel eşdeğerler serisi geliştiğı ölçüde, altın ve gümüşü de genel eşdeğer haline gelir. Dünya dolaşımında metalar, evrensel olarak

kendi öz değişim-değerlerinden arındıkları için, bu değişim-değerinin altın ve gümüş olarak başkalaşıma uğramış biçimi, evrensel para olarak ortaya çıkar. O halde, meta sahibi uluslar, evrensel sanayileriyle, dünyayı kaplayan alış-ve-rişleriyle, altını, eksiksiz tam para haline çevirirler, sanayi ve ticaret, onlara, dünya pazarından altın ve gümüş biçiminde para çekip çıkarmaya yarayan bir araç gibi görünür. Demek ki, altın ve gümüş, evrensel para olarak, aynı zamanda hem metaların genel dolaşımının ürünü, hem de bu dolaşım çemberlerini genişletme aracıdır. Nasıl ki, simyacılar, altın yapmak isterken, bilmeden kimyanın doğuşuna yardım ettilerse, aynı biçimde, dünyanın sanayi ve ticaret kaynaklarının fışkırınası da büyüleyici kılığma bürünmüş metanın peşine takılıp onu kovalayan meta sahiplerinin bilgisi dışında olmuştur, altın ve gümüşün para olarak kavramında dünya pazarının varlığı muştulandığından, bu iki maden, dünya pazarının yaratılmasına yardım eder. Altın ve gümüşün bu tılsımlı etkisi, hiç de burjuva toplumunun çocukluk yıllarına inhisar eden bir şey değildir; bu etki zorunlu olarak, metalar âleminde yer alan unsurların kendi toplumsal işleri hakkında edinmiş oldukları tamamen tersine dönmüş imgeden ileri gelmektedir. 19. yüzyılın ortalarında, altın madeni bakımından zengin yeni ülkelerin keşfedilmesinin dünya ticareti üzerinde meydana getirdiği olağanüstü etki, bunun kanıtıdır.

Nasıl para gelişerek evrensel para oluyorsa, metalar sahibi de, kozmopolitleşir. Başlangıçta, insanlar arasındaki kozmopolit ilişkiler, meta sahipleri olmak sıfatıyla aralarında mevcut ilişkilerden başka bir şey değildir. Kendinde meta ve kendi için meta, bütün dinsel, siyasal, ulusal engellerin, dil engelinin üstündedir. Onun evrensel dili fiyat, cemaati ise paradır. Ama ulusal paraya karşılık evrensel paranın gelişmesiyle, insanlar arasındaki madde değişimini köstekleyen dinsel, ulusal ve başka alanlardaki geleneksel önyargılara karşılık, pratik aklın dini biçiminde, meta sahibi koz-

mopolotizmi gelişir. Amerikan *kartalları* [10 dolarlık sikke-ler] biçiminde karaya çıkan aynı altın, İngiltere'de İngiliz sarı lirası olurken, üç gün sonra Paris'te Napolyon lirası olarak dolaşır, birkaç hafta sonra düka biçiminde Venedik'te bulunur, ama her zaman aynı değeri muhafaza eder, meta sahibi, milliyetin, *is but the guinea's stamp** pek iyi bilir. Meta sahibi için bütün dünyanın içinde çözüme bağlandığı ulu fikir, pazar fikridir — *dünya pazarı fikridir.*¹¹¹

IV. DEĞERLİ MADENLER

Burjuva üretim süreci, her şeyden önce, madenî dolaşımı, derhal işlemeye hazır bir vaziyette kendisine aktarılan ve kuşkusuz yavaş yavaş biçim değiştiren bir organizma gibi ele geçirir, ama bununla birlikte onun temel yapısını daima muhafaza eder. Neden başka metalar yerine para maddesi olarak altın ve gümüşün iş gördüğü sorunu, burjuva sistemi çerçevesi içinde konulacak bir sorun değildir. Şu halde biz, ancak en bellibaşlı görüşleri kısaca özetlemekle yetineceğiz.

Genel emek-zamanının kendisi ancak nicel farkları kabul ettiği için, genel emek-zamanının özgül cisimleşmesi sayılması gereken nesnenin de salt nicel farkları temsil edebilmesi gerekir, bu da niteliğin özdeşliğini, biçim birliğini varsayar. İşte, bu da, bir metanın değer ölçüsü görevini yerine getirebilmesinin birinci koşuludur. Örneğin, bütün metaları, öküz olarak, post olarak ya da tahıl olarak değerlendirecek olursam, fiiliyatta, ideal ortalama öküz ile, ideal ortalama post ile ölçmem gerekir, çünkü öküzden öküze, tahıldan tahıla, posttan

¹¹¹ Montanari, *Della Moneta* (1683), l.c., s. 42: "Bütün ülkeler arasındaki ilişkiler yeryüzünde öylesine genişlemiştir ki, bütün dünyanın, bütün metaların satıldığı ve herkesin kendi yurdundan çıkmadan para ile dünyanın neresinde olursa olsun hayvanların ve insan emeğinin ürettiği her şeyi satın alabileceği daimî bir panayırın yer aldığı tek bir kent haline gelmiştir. Ne harikulâde bir buluş."

* Ginenin (itibarî değeri 21 şilin olan İngiliz lirası) damgasından başka bir şey olmadığı. —ç.

postu nicel farklar vardır. Buna karşılık, altın ve gümüş, basit cisimler olduklarından kendi kendileriyle özdeşirler ve bu madenlerin eşit miktarları, eşit büyüklükte değerleri temsil ederler.¹¹² Genel eşdeğer hizmeti görecektir olan metanın yerine getireceği başka bir koşul, salt nicel farkları temsil etme işlevinden ileri gelen koşul, bu metanın istenildiği kadar parçalara bölünebilmesi, ve bu parçaların, itibarî paranın elle tutulabilir bir biçimde de temsil edilebileceği şekilde yeniden biraraya toplanabilmesi koşuludur. Altın ve gümüş, bu niteliklere çok yüksek derecede sahiptirler.

Dolaşım aracı olarak altın ve gümüşün, başka metalara göre, işgal ettikleri küçük yere nispeten büyük bir ağırlık sağlayan yüksek yoğunluklarına tekabül eden ekonomik bir yoğunluk, bu madenlerin küçük bir hacini içinde nispeten yüksek bir emek-zamanı, yani büyük bir değişim değeri taşımalarına olanak veren üstünlükleri vardır. Bu da, taşıma kolaylığı, elden ele ve ülkeden ülkeye geçirme kolaylığı ve gene eşit bir çabuklukla ortaya çıkmaya ve ortadan kaybolmaya elverişlilik — kısaca maddî hareket sağlar, bu da dolaşım sürecinde *perpetuum mobile** olarak hizmet etmek zorunda olan bir metanın *sine qua non*'udur.**

Değerli madenlerin büyük özgül değeri, dayanıklılığı, nispeten tahrip edilemeyişleri, havada okside olmama özellikleri ve özellikle altın için, altın suyundan başka asitlerde erimeme özelliği, bütün bu doğal özellikler, değerli madenleri, para yığmanın doğal maddesi yapar. Onun için çikolatayı çok sevdiği anlaşılan Petro Martyr, Meksika'da kullanılan para çeşitlerinden biri olan kakao torbalarından söz ederken şöyle diyor:

¹¹² "Madenler şu vasfı ve özelliği özerinde taşımaktadırlar ki, yalnız onlarda her şey, tek bir şeye, niceliğe indirgenebilir: madenler doğadan ne iç yapıları bakımından, ne de biçimleri ve dış tarzları bakımından nitel çeşitliliği almamışlardır." (Galiani, *Della Moneta*, s. 130.)

* Daimi hareket: herhangi bir enerjiyi gerektirmeksizin hareket eden ütöpük bir makine. —ç.

** Zorunlu neden. —ç.

“Ey, insanoğluna tatlı ve besleyici bir içecek sunan, gömülemediği, ya da uzun zaman saklanamadığı için de, mاسun sahiplerini cehennemlik cimrilik vebasından koruyan mutlu para.” (*De orbe novo* [Alcalá 1530. Dec. 5. Cap. 4].)

Genel olarak madenlerin doğrudan doğruya üretim sürecindeki büyük önemleri, onların üretim aracı olarak görevlerine bağlıdır. Altın ve gümüşün demire hatta bakıra (eskiden kullanılan sertleştirilmiş bakıra) oranla az bulundukları gibi, ayrıca, yaprak haline getirilebilmeleri, yani yassıltılabilmeleri, onları, bu çeşit yararlı işler için kullanılmaya elverişsiz kılar ve, böylece, genel olarak madenlerin kullanım-değerlerinin dayandığı nitelikten geniş bir ölçüde yoksun bırakır. Doğrudan doğruya üretim süreci içinde yararlı olmadıkları gibi, hayat için gerekli araçlar olarak, tüketim nesneleri olarak zorunlu da görünmezler. O halde altın ve gümüş, dolaysız üretim ve tüketim süreçlerine zarar vermeden herhangi bir miktarda toplumsal dolaşım sürecine sokulabilirler. Onların bireysel kullanım-değerleri, ekonomik görevleriyle çatışma haline gelmez. Öte yandan, altın ve gümüş, gereksiz şeylerin, yani vazgeçilebilir şeylerin negatif niteliklerine sahip olmakla kalmazlar: estetik nitelikleri, altın ve gümüşü, lüksün, süsün, şatafatın, ihtişamın, bayram günleri gereklerinin doğal malzemesi haline getirir, kısaca gereksiz olanın ve zenginliğin pozitif şekli yapar. Gümüş, ilkel karışımları içinde, bütün ışık ışınlarını yansıtarak, altın, yalnızca kırmızıyı, rengin en kuvvetlisini yansıtarak, insanın, toprağın ta derinliklerinden çekip çıkardığı, doğadaki arılığı, katkısızlığı içinde bir çeşit ışık gibi görünürler. Ve, renk duygusu, genel anlamıyla estetik duygusunun halk arasındaki en yaygın biçimidir. Çeşitli Hinde-Avrupa dillerinde, değerli madenlerin adları ile renk ilişkileri arasında mevcut etimolojik bağ, Jacob Grimm tarafından tanıtlanmıştır. (Onun *Alman Dilinin Tarihi*'ne bakınız.)

Ensonu altın ve gümüşün, madenî para biçiminden külçe haline, külçe halinden lüks eşya biçimine geçebilme ve *vice*

*versa** dönebilme yetisi, bu madenlerin, öteki metalara göre; kendilerine bir daha değişmemek üzere verilmiş belirli kullanım biçimlerinin tutsağı olarak kalmamak gibi bir üstünlüğe sahip olmaları, onları, sürekli olarak belirli bir biçimden ötekine geçmek zorunda olan paranın doğal maddesi yapar.

Bankayı, kambiyo kurunu, nasıl doğa üretmiyorsa, parayı da doğa üretmez. Ama, burjuva üretimin zenginliği bir fe-tiş yapması ve onu özel bir nesne biçiminde billurlaştırması zorunlu olarak gerektiği için, altın ve gümüş de, zenginliğin, eksiksiz, tam cisimleşmesi olurlar. Altın ve gümüş, doğası gereği, para değildir, ama para, doğası gereği altın ve gümüşdür. Bir yandan, paranın gümüş ya da altın halinde billurlaşması, yalnızca dolaşım sürecinin bir ürünü değildir, aslında dolaşım sürecinin biricik dayanıklı ürünü, bu billurlaşmadır. Öte yandan altın ve gümüş doğadan son biçimini almış olarak sağlanabilen ürünlerdir, bunlar, aralarında herhangi bir biçim değişikliği onları ayırdetmeden dolaşımın ürünleri oldukları gibi, doğamn da doğrudan ürünleridirler. Toplumsal sürecin genel ürünü ya da ürün olarak bizzat sürecin kendisi, özel doğal bir üründür, toprağın derinliklerinde saklı bulunan ve oradan çıkarılabilen bir madendir.¹¹³

Gördük ki, altın ve gümüş, ancak madenî para olarak kendilerinden isteneni, sabit hacimde değerler olmayı sağlayabilirler. Bununla birlikte, Aristoteles'in de işaret ettiği gibi, öteki metaların ortalamasından daha kalımlı bir değer büyüklüğüne sahiptirler. Değerli madenlerin değerlerinde bir yükselmenin ya da değerden düşmelerinin genel etkisinden ayrı olarak, altınla gümüşün değer oranlarındaki dalgalanmalar, özel bir önem taşırlar, çünkü, dünya pazarı üze-

¹¹³ 760'ta, kalabalık bir grup yoksul insan göç edip Prag'ın güneyindeki altın içeren kumları yıkamaya gittiler ve bunlardan üç kişi bir günde üç altın mark elde edebildi. Bunun sonucu olarak, *diggings*'e [altınlı kumlara] öyle bir insan akışı oldu ki, ve tarımı terk eden kol sayısı öylesine büyüktü ki, ertesi yıl ülkede açlık oldu. (Bkz: M. G. Kœner, *Abhandlung von dem Altertum des böhmischen Bergwerks, Schneeberg*, 1758. [s. 37 vd.].)

* Tersine. —ç.

rinde bu iki maden, para maddesi olarak yanyana hizmet ederler. Bu değer değişikliklerinin sırf ekonomik olan nedenleri —antikçağ dünyasında madenlerin değeri üzerinde çok büyük bir etkisi olan fetihlerin ve öteki siyasal kargaşalıkların ancak yerel ve geçici bir etkileri vardır— bu madenlerin üretimi için gerekli olan emek-zamanındaki değişikliklere bağlanmalıdır. Bu emek-zamanının kendisi de, bu madenlerin doğal olarak nispeten az bulunuşlarına ve bu yüzden de saf maden halinde elde edilişlerindeki güçlüğü az ya da çok oluşuna bağlıdır. Gerçekte, altın, insanın bulduğu ilk maddedir. Bir yandan doğa, altını, saf billuruimsu biçiminde, bireyselleşmiş olarak, başka cisimlerle kimyasal bileşimler yapmamış bir biçimde ya da simyacılardan dedikleri gibi bâkir bir halde sunar; öte yandan, altını, su akıntıları altında yıkayıp temizleyerek teknolojinin yapacağı işi, doğa, kendi üzerine alır. Böylece altını, ister akarsulardan olsun, ister talasik arazilerden olsun, elde etmek, insan için gerekli olan ancak en ilkel bir çalışmadır, oysa gümüş üretimi, maden işçiliği ve genellikle de nispeten yüksek bir teknik gelişme ister. Bunun içindir ki, her ne kadar mutlak olarak altın daha az bulunursa da, gümüşün ilkel değeri, altına göre, nispi olarak üstündür. Strabon'un, bir Arap kabilesinde 1 livre demire 10 livre altın, 1 livre gümüşe ise 2 livre altın verildiğini ifade etmesi hiç de inanılmaz bir şey gibi görünmüyor. Ama, toplumsal emeğin üretici güçleri geliştikçe ve bunun sonucu olarak basit emeğin ürünü karmaşık emeğin ürününe oranla daha pahalı oldukça, yeryüzü kabuğu daha birçok yerlerinden kazıldıkça ve yeryüzü üzerinde evvelce bulunan, altın sağlayan para kaynakları kurudukça, altına oranla gümüşün değeri azalacaktır. Teknolojinin ve ulaşım araçlarının gelişmesinin belirli bir evresinde, toprağında altın ve gümüş bulunan yeni ülkelerin bulunması, ensonu teraziye bir yana eğdirecektir. Eski Asya'da altının gümüşe oranı, 6'nın 1'e ya da 8'in 1'e oranı gibiydi; bu son oran, Çin'de ve Japonya'da,

10. yüzyılın başlarında hâlâ saptanmaktaydı; Ksenefon zamanının 10'da 1 oranı, antikçağın orta döneminin ortalama oranı olarak kabul edilebilir. İspanyol gümüş madenlerinin Kartaca tarafından, sonra da Roma tarafından işletilmesi, antikçağda, Amerikan madenlerinin keşfedildiği çağda, Avrupa'daki etkisinin hemen hemen aynı bir etki yaratmıştır. Roma İmparatorluğu çağı için, her ne kadar Roma'da sık sık gümüşün ortalama oran 15-16'nın 1'e oranı sayılabilir. Altının nispi bir değer kaybı ile başlayan ve para değerinde bir düşme ile sonuçlanan aynı hareket, ortaçağdan zamanımıza kadar uzanan daha sonraki dönemde yeniden meydana gelmiştir. Ksenefon zamanında olduğu gibi, ortaçağda da ortalama oran 10'da 1'dir, Amerika'daki madenlerin bulunuşundan sonra yeniden 15-16'da 1 oranına geçmiştir, Avustralya, Kaliforniya, Kolombiya altın yataklarının bulunması, altın değerinde yeni bir düşüşün akla-uygun bir açıklaması olur.¹¹⁴

C. DOLAŞIM ARAÇLARI VE PARA ÜZERİNE TEORİLER

16. ve 17. yüzyıllarda, modern burjuva toplumunun çocukluk çağında, evrensel bir altın tutkusu, halkların ve prens-

¹¹⁴ Şimdiye kadar Avustralya'nın vb. keşfi, altın ile gümüşün ilişkilerini etkilemedi. Michel Chevalier'nin buna karşı ileri sürdüğü iddialar, bu eski sen-simoncunun sosyalizmi kadar değer taşır. Londra piyasasında kote edilen gümüş fiyatlarının, 1850'den 1858'e kadar ortalama altın fiyatı olarak, 1830-1850 dönemine kıyasla, %3'ten biraz daha yüksek olduğunu gösterir. Ama bu yükseliş, yalnızca Asya'nın gümüş talebiyle açıklanabilir. 1852'den 1858'e kadar değişik yıllarda ve değişik aylarda gümüş fiyatı, *sırf bu talepten* ötürü değişmektedir, yeni keşfedilen üretim kaynaklarından gelme altın ithalinden ötürü değil. Aşağıdaki cetvel, Londra piyasasında, gümüşün, altın olarak fiyatını gösteriyor:

Ons olarak gümüş fiyatı:

Yıl	Mart	Temmuz	Kasım
1852	61 $\frac{1}{8}$ peni	60 $\frac{1}{4}$ peni	61 $\frac{1}{8}$ peni
1853	61 $\frac{3}{8}$ —	61 $\frac{1}{2}$ —	61 $\frac{1}{8}$ —
1854	61 $\frac{1}{8}$ —	61 $\frac{1}{4}$ —	61 $\frac{1}{2}$ —
1855	60 $\frac{3}{8}$ —	61 $\frac{1}{2}$ —	60 $\frac{3}{8}$ —
1856	60 —	61 $\frac{1}{4}$ —	62 $\frac{1}{8}$ —
1857	61 $\frac{1}{4}$ —	61 $\frac{1}{8}$ —	61 $\frac{1}{2}$ —
1858	61 $\frac{1}{8}$ —	—	—

lerin, altın Graal'ı¹¹⁵ ele geçirmek için denizaşırı haçlı seferlerine atılmalarına neden olurken, modern dünyanın ilk sözcüleri, para sisteminin, ki merkantil sistem de bunun ancak değişik bir biçimidir, ilk teşvikçileri, altın ve gümüşü, yani parayı, biricik zenginlik ilân ettiler. Bunlar, burjuva toplumunun para yapma düşkünlüğünü, yani basit meta dolaşımı bakımından ne güvelerin, ne de pasın kemiremeyeceği ebedî hazineyi kurma özlemini çok doğru bir şekilde getiriyorlardı. 3 sterlin fiyatına bir ton demirin, 3 sterlin altına eşit bir değer hacmini temsil ettiğini söylemek, para sistemini yamtlamak değildir. Burada sözkonusu olan, değişim-değeri hacmi değildir, onun eksiksiz tam biçimidir. Para sistemi ve merkantil sistem, dünya ticareti ile doğrudan doğruya dünya ticaretine açılan özel ulusal iş kollarını, onları tek gerçek zenginliğin ya da paranın kaynakları hâline getirmek üzere, ayırdediyorsa, bu çağda, ulusal üretimin büyük bir bölümünün, hâlâ feodal çerçeveler içinde geliştiğini ve [bu bölüm] üreticilerin kendileri için geçim araçlarının dolaysız kaynağını oluşturduğunu dikkate almak gerekir. Ürünlerin büyük bir kısmı meta haline, bunun sonucu olarak da paraya dönüşmüyordu; ürünler, toplumun genel madde değişimine katıyen girmiyorlardı, şu halde genel soyut emeğin maddileşmesi şeklinde belirmiyorlardı, ve bu yüzden, burjuva zenginliğini yaratmıyorlardı. Dolaşımın amacı olarak para, değişim-değeridir ya da soyut zenginliktir, zenginliğin, üretimin belirleyici ereğini ve devindirici ilkesini temsil eden herhangi maddî bir ögesi değildir. Burjuva üretimin eşiğinde normal olduğu gibi, modern dünyanın bu ilk sözcüleri, değeri bilinmemiş peygamberler, değişim-değerinin sağlam, elle tutulur, parlak biçimine, yani bütün özel metalara karşılık değişim-değerinin genel meta biçimine sa-

¹¹⁵ "Altın harikulâde bir şeydir! Kim ona sahipse bütün arzularının efendisidir. Altınla, ruhları cennete sokmak mümkündür." (Christophe Colomb, Jamaika'dan gönderdiği bir mektuptan, 1503.) [I. nüshaya elyazısıyla eklenen not. —Ed.]

dık bir biçimde bağlıydılar. Sözcüğün tam anlamıyla, o çağın burjuva iktisat alanı, meta dolaşımı alanıydı. Onun için, burjuva üretimi gibi karmaşık bütün bir süreci bu basit alan açısından muhakeme ediyorlar ve parayı sermaye ile karıştırıyorlardı. Modern iktisatçıların para sistemine ve merkantil sisteme karşı yürüttükleri kefareti ödenemez savaşım büyük kısmıyla, bu sistemin, burjuva üretimin sırrını ve burjuva üretimi, değişim-değerinin egemenliği altında olduğu gerçeğini, kaba bir saflıkla açığa vurmasından ileri gelmektedir. Ricardo, gerçekten, bunun yanlış bir uygulamasını yaparak bir yerde, kıtlık zamanında bile, ulus (Nation) aç olduğu için değil de, tahıl tacirleri para yaptıkları için, hububat ithal edildiğine işaret eder. Demek ki, modern ekonomi politik, para sisteminin ve merkantil sisteminin eleştirisinde, bu sistemle basit bir kuruntu imiş gibi, basit bir yanlış teori imiş gibi savaşımı vermekle hataya düşer, ve bu sistem içinde, kendi temel ilkesinin barbar biçimini tanıyıp kabul etmez. Ayrıca, bu sistem, yalnız tarihsel bir değeri muhafaza etmemekle kalmaz, modern ekonominin bazı alanlarında yurttaşlık haklarına da tamamen sahiptir. Burjuva üretim sürecinin, zenginliğin metanın ilkel biçimini aldığı bütün evrelerinde değişim-değeri, paranın en basit biçimini alır ve, dolaşım sürecinin bütün aşamalarında, zenginlik, her zaman, bir an için metanın genel basit biçimi içinde bulunur. Hatta en ileri gitmiş burjuva iktisadında bile, altın ve gümüşün dolaşım aracı olarak görevlerinden farklı ve onları bütün öteki metalarla karşı karşıya getiren para olarak görevleri ortadan kalkmış değildir, yalnızca sınırlandırılmıştır, ve öyleyse para sistemi ve merkantil sistem geçerliklerini muhafaza ederler. Altın ve gümüşün toplumsal emeğin dolaysız cisimleşmesi olarak ve bunun sonucu soyut zenginliğin varlık tarzı olarak bütün öteki kutsal olmayan metalara meydan okuması olayında, özgül olarak, katolik bağnazlığı taşıyan yanı, elbette ki burjuva ekonomi politiğin protestan *point d'honneur*'-

ünü* yaralar ve para sisteminin önyargılarından korkusu, aşağıdaki açıklamanın göstereceği gibi, burjuvazinin para dolaşımı olaylarını sağduyu ile muhakeme etme yetisini uzun zaman yitirmesine neden olur.

Parayı ancak dolaşımın billurlaşması olarak belirli biçimiyle tanıyan para sisteminin ve merkantil sistemin tersine, klasik ekonomi politiğin, onu, ilkönce sıvı haliyle anlaması, metaların başkalaşımında doğan ve kaybolan değişim-değerinin biçimi olarak anlaması tamamen doğal bir şeydi. Metaların dolaşımı da, sonuç olarak, özellikle M—P—M biçiminde kavrandığına ve M—P—M biçiminde kendisi de özellikle alım ve satımın hareketi halindeki birimin belirli biçimi olarak düşünüldüğüne göre, belirli biçimi altında dolaşım aracı olarak para, para olarak belirli biçimine karşı tutulur. Dolaşım aracının kendisi, sikke halinde görevinden tecrit edilirse, görmüş olduğumuz gibi, değer alâmetine dönüşür. Ama, madenî dolaşım, klasik ekonomi politiğin ilkönce karşılaştığı egemen dolaşım biçimi olduğundan, klasik ekonomi politik, madenî parayı, sikke olarak, sikkeyi de basit bir değer alâmeti olarak kabul eder. Değer alâmetleri dolaşımı yasasına uygun olarak, şu teorem kurulur: metaların fiyatları, dolaşımda bulunan para kitlesine tâbidir, tersine dolaşımda bulunan para kitlesi, metaların fiyatlarına tâbi değildir. Bu görüşü, 17. yüzyılın İtalyan iktisatçılarında azçok açık bir biçimde ifade edilmiş olarak, *Locke* tarafından kimi doğrulanmış, kimi mahkûm edilmiş olarak, *Montesquieu* ve *Hume* tarafından da *Spectator*'da (19 Ekim 1711 sayısında) açıkça geliştirilmiş bir şekilde buluyoruz. *Hume*, bu teorinin, 18. yüzyıldaki, ötekileri çok gerilerde bırakan en önemli temsilcisi olduğundan, bu iktisatçılar geçidine onunla başlayacağız. //

Bazı koşullar altında, ister madenî sikkelerin miktarında olsun, ister dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarında

* Onuruna dokunan şey. —ç.

olun, bir artma ya da azalma, metaların fiyatları üzerinde *tek biçimde* bir etki meydana getiriyor gibi görünür. Metaların değişim-değerlerinin takdir edilmesine fiyat biçiminde hizmet eden altın ya da gümüşün değerinde düşme ya da yükselme varsa, *fiyatlar* çıkar ya da iner, çünkü onların değer ölçüsü değişmiştir ve fiyatlar çıkmış ya da inmiş olduğu için de, daha çok ya da daha az altın ve gümüş, sikke halinde dolaşımda bulunur. Ama, gözle görülebilen olay, metaların değişim-değeri aynı kalmak üzere, dolaşım araçlarının miktarında artma ya da azalma ile birlikte fiyatlardaki değişikliklerdir. Öte yandan, dolaşımdaki değer alâmetlerinin miktarı gerekli düzeyin altına düşer ya da üstüne çıkarsa, değer alâmetleri, meta fiyatlarındaki düşme ya da çıkmayla zorunlu olarak tekrar bu düzeye getirilirler. Her iki durumda da, aynı sonuç, aynı nedenle meydana getirilmiş gibi görünür, ve işte *Hume*, buna dayanmaktadır.

Dolaşım araçları miktarının meta fiyatları hareketine ilişkisinin her bilimsel incelemesinde, para maddesinin değerini, bir veri olarak kabul etmek gerekir. Hume ise, tersine, özellikle değerli madenlerin ölçülerindeki devrim dönemlerini, bu bakımdan değerler ölçüsündeki devrimleri dikkate alır. Amerika madenlerinin keşfinden beri madenî paranın çoğalmasıyla birlikte meta fiyatlarının yükselmesi, onun teorisinin tarihsel arka planını oluşturur, ve gene para sistemine ve merkantil sisteme karşı polemik, onun pratik güdüsünü sağlar. Para madeni içindeki değerli maden payı, paraların üretim masraflarında değişiklik olmadan da artırılabilir. Öte yandan, onların değerlerinde, yani üretimleri için gerekli emek-zamanında azalma, ilkten ancak paraların değerli maden payının artmasında kendini gösterecektir. Şu halde diyorlar, daha sonra Hume'un öğretilileri de, değerli madenlerin değerinin azalması, dolaşım araçları kitlesinin çoğalmasında, ve dolaşım araçları kitlesinin çoğalması ise meta fiyatlarının yükselmesinde kendini gösterir. Ama gerçekte,

yalnız dolaşım araçları değil de, meta olan altın ve gümüşle değişilen ihraç edilmiş metaların fiyatı yükselir. İşte böylece, değeri düşmüş olan altın ve gümüşle takdir edilmiş olan metaların fiyatı, yani değişim-değeri, eski üretim masrafları ayarlamasına göre altın ve gümüş olarak takdir edilme-ye devam eden bütün öteki metalara oranla yükselir. Aynı ülkede metaların değişim-değerlerinin bu çifte değerlendirilmesi, elbette ki ancak geçici olabilir ve altın ya da gümüş fiyatları, bizzat değişim-değerleriyle, zorunlu olarak, belirli oranlarda ayarlanmalıdırlar, ve bu ayarlama o şekilde yapılmalıdır ki, bütün metaların değişim-değerleri, ensonu paranın maddesinin yeni değerine göre takdir edilmiş olsunlar. Bu süreci açıklamanın yeri burası değildir, ve gene, metaların tacirler arası alım ve satım fiyatlarındaki dalgalanmalar arasında, metaların değişim-değerlerinin genel olarak ne biçimde oluştuğunu ve kendini kabul ettirdiğini açıklamanın yeri de burası değildir. Ama yakın zamanlarda yapılan, 16. yüzyılda metaların fiyat hareketi üstüne eleştirel incelemeler, denkleştirmenin çok tedricî bir biçimde yapıldığını ve burjuva üretiminin az gelişmiş olduğu çağlarda uzun dönemler genişliğince yayıldığını ve her durum ve koşulda bu denkleşmenin dolaşımdaki sikkelerin artışıdaki ritimle gerçekleşmediğini apaçık bir biçimde göstermiştir.¹¹⁶ Hume'un görüşünü benimseyenlerin pek hoşlarına gidiyor diye, antikçağ Romasında, Makedonya'nın, Mısır'ın ve Küçük-Asya'nın fethinden sonra fiyat yükselişine bel bağlamaları tamamıyla yersiz bir şeydir. Örneğin, Mısır ve Sicilya'dan getirilen tahılların Roma'da bedava dağıtılması, tahıl fiyatlarını düzenleyen genel yasayı ne kadar az etkilerse, antikçağ dünyasına özgü olan birikmiş para hazinelerinin ansızın ve kaba bir şekilde bir ülkeden ötekine aktarılması, düpedüz yağma yo-

¹¹⁶ İlkesine uynasa da Hume zaten bu müterakkiyeti kabul etmektedir. Bkz: David Hume, *Essays and Treatises on several Subjects*, Londra baskısı 1777, vol. I, s. 300.

luyula değerli madenlerin üretim masraflarının belirli bir **ül-**
ku için geçici bir biçimde azalması da, para dolaşımının ken-
dl için yasalarını o kadar az sekteye uğratar. Para dolaşı-
mının ayrıntılı bir biçimde incelenmesi, bir yandan özenle
tasnif edilmiş bir meta fiyatları tarihinin varlığını, öte yan-
dan da dolaşım aracının genişlemesi ve kasılıp küçülmesi ko-
nusunda, değerli madenlerin bolluğu ve sömürü konusunda
hiç bir boşluk bırakmayan resmî istatistikleri gerektirir; za-
ten ancak banka sisteminin tam gelişmesiyle birlikte mev-
cut olmaya başlayan bu belgeler, 18. yüzyılın bütün öteki ya-
zarları gibi Hume'un da elinde yoktu. Hume'un teorisi şu teo-
remlerde özetlenir; 1. Bir ülkedeki metaların fiyatları o ül-
kede bulunan para (gerçek para ya da simgesel para) kitle-
siyle belirlenir. 2. Bir ülkenin dolaşımda bulunan parası, o
ülkede bulunan bütün metaları temsil eder. Temsilcilerin sa-
yısının, yani para miktarının artışına göre her özel temsilci-
ye, az ya da çok, temsil edilen şey düşer. 3) Eğer metaların
miktarı artarsa, fiyatları düşer ya da paranın değeri yükse-
lir. Eğer paranın miktarı artarsa, tersine, metaların fiyatı
yükselir ve paranın değeri azalır.¹¹⁷

“Düşük fiyatlar, yoksul ülkelere, bütün yabancı pazar-
larda zengin ülkelerin ayağını kaydırıp onların yerini almak
olanağını verdiğinden,¹¹⁸ *diyor Hume*, şeylerin, paranın bol-
luğundan ileri gelen pahalılığı, bütün kurulu ticaret için ei-
verişsiz bir durumdur. Bir ulus kendi başına ele alınırsa,
sikkelerini bolluğunun ya da kıtlığının, metaları hesaplamak
ya da temsil etmek için iyi ya da kötü etkisi olamaz, muha-
sebesi için, az rakam gerektiren Arap sayı sistemi yerine
pek çok rakam isteyen romen sayı sistemini kullanan bir ta-
cirin bilançosunda da, bu yukardakinden daha fazla bir de-
ğişiklik meydana gelmeyecektir. Bundan başka, para miktarı-

¹¹⁷ Bkz: Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*,
t. 1, s. 394-400.

¹¹⁸ David Hume, *Essays, etc.*, s. 300.

rının artması, romen sistemindeki sayı işaretleri gibi, dula ziyade bir elverişsizlik ve parayı muhafaza etmek bakımından olduğu kadar taşımak bakımından da büyük güçlükler arzeder.”¹¹⁹

Herhangi bir şeyi tanıtlamak için Hume, belli bir sayı işaretleri sisteminde, kullanılan rakamların toplamının sayı bakımından değerin büyüklüğüne bağlı olmadığını, tersine, sayıca değerin büyüklüğünün kullanılan işaretlerin toplamına tâbi olduğunu göstermeliydi. Metaların değerlerini, değeri düşürülmüş altınla ya da gümüşle takdir etmenin ya da “hesaplamanın” bir üstünlük olmadığı tamamıyla doğrudur; onun için dolaşımdaki metaların değerlerinin toplamı yükseldiği zaman, halklar, gümüşle hesaplamayı bakırla hesaplamaktan, altınla hesaplamayı ise gümüşle hesaplamaktan her zaman daha kolay, daha rahat buluyorlardı. Halklar zenginleştikleri ölçüde, daha az değerli madenleri yardımcı nitelikteki ufak para haline getiriyorlardı ve daha değerli olanlarını ise paraya tahvil ediyorlardı. Öte yandan Hume, değerleri, altın ve gümüş olarak hesaplamak için, ne altın, ne de gümüşün “varlığına” gerek olmadığını unuttuyor. Hume’a göre, itibarî para ile dolaşım parası birbirine karışır ve her ikisi de sikkedir (*coin*). Değerler ölçüsündeki ya da itibarî para görevini gören değerli madenlerdeki bir değer değişikliğinin meta fiyatlarını yükseltmesinden ya da düşürmesinden ve, sonuç olarak da, buna eşit olarak dolaşımda bulunan para kitlesini, devir hızı sabit kalmak üzere artırmasından ya da azaltmasından, Hume, meta fiyatlarının yükselmesinin ya da düşmesinin, dolaşan para kitlesine tâbi olduğu sonucunu çıkarıyor. 16. ve 17. yüzyılda altın ve gümüş miktarının yalnız başına artmadığı, ama aynı zamanda, bunların üretim masraflarının azaldığı olgusunu, Hume, Avrupa madenlerinin kapanmasından da anlayabilirdi. 16. ve 17. yüzyıllarda, Avrupa’da, meta fiyatları, Amerika’dan ithal edilen

¹¹⁹ David Hume, *I.c.*, s. 303.

altın ve gümüş kitlesiyle birlikte artmıştı, şu halde meta fiyatları, her ülkede, o ülkede bulunan altın ve gümüş kitlesiyle belirlenir. İşte Hume'un birinci "zorunlu vargısı" buydu.¹²⁰ 16. ve 17. yüzyıllarda, fiyatlar, değerli madenlerdeki artına oranında yükselmediler; meta fiyatlarında *herhangi bir* değişiklik kendini gösterinceye kadar yarım yüzyıldan fazla bir zaman geçti ve, hatta o halde bile, metaların değişim-değerleri, genel bir biçimde, altın ve gümüşün değer düşüklüğündeki değişikliklere uyarak değerlendirilinceye, bu demek ki, devrim, metaların genel fiyatlarına dokununcaya kadar, bir hayli zaman daha geçti. Dolayısıyla, gözlemlenen ve kendi felsefesinin ilkeleriyle tam bir çelişki halinde olan olguları, bir eleştiriye tâbi tutmadan genel teoremler haline getiren Hume, demek ki, metam fiyatının ya da paranın değerinin bir ülkede mevcut olan paranın mutlak kitlesiyle değil, ama daha çok, gerçek olarak dolaşıma giren altın ve gümüşün miktarıyla belirlenir, sonucuna varıyor; ama diyor, sonuç olarak, bir ülkede mevcut olan bütün altın ve gümüşün dolaşım tarafından sikke halinde emilmesi gerekir.¹²¹ Şurası açıktır ki, eğer altın ve gümüş, kendilerine özgü bir değere sahipse, para dolaşımının diğer bütün yasaları hesaba katılmasa da, altın ve gümüşün ancak belirli bir miktarı, belirli bir metalar değeri toplamının eşdeğeri olarak dolaşımda bulunabilir. Demek ki, eğer bir ülkede, arızî olarak bulunan altın ve gümüş miktarının tümü, meta değerlerinin toplamı gözönünde bulundurulmaksızın, dolaşım aracı olarak, metaların değişimine girmek zorunda kalıyorlarsa, altın ve gü-

¹²⁰ David Hume, l.c., s. 303.

⁽¹²¹⁾ "Besbelli ki, fiyatlar, bir ülkede bulunan metaların ve paranın mutlak kitlesine pek o kadar bağlı değildir, fiyatlar daha çok pazara gelen ya da gelebilen metaların ve dolaşımdaki paranın kitlesine bağlıdır. Eğer sikkeler kasalara kitlenirse, bunların fiyat üzerindeki etkisi tahrip edildikleri zamanki etkiden farksızdır; eğer metalar depolara ve buğday ambarlarına kitlenirse, aynı durum meydana gelir. Böyle durumlarda metalarla para, hiç bir zaman karşılaşmadıklarına göre, birbiri üzerinde etkide bulunamazlar. (Fiyatların) tüm toplamı, *ülke içinde bulunan yeni sikke kitlesiyle ergeç doğru ve uygun bir orana varır.*" (*Essays and Treatise on several subjects*, s. 303, 307, 308.)

müş, kendi içlerinde var olan içkin bir değere sahip değillerdir ve o halde aslında gerçek meta değillerdir. İşte Hume'un üçüncü "zorunlu vargısı" da budur. Onun dolaşım sürecine soktuğu şeyler, fiyatı olmayan metalar, değeri olmayan altın ve gümüştür. Onun için, hiç bir zaman metaların değerinden de, altının değerinden de söz etmez, ancak onların her birinin karşılıklı miktarını alır. Locke da, daha önce, altın ve gümüşün ancak hayale dayanan ya da itibarî değerleri olduğunu ileri sürmüştü; yalnız altın ve gümüşün gerçek bir değere sahip oldukları yolundaki para sistemi tezine karşı ilk sert muhalefet ifadesi budur. Altın ve gümüşün para olarak varlık tarzlarının, onların* toplumsal değişim sürecindeki tek görevlerinden ileri gelmesi olayım, altın ve gümüşün kendi öz değerlerini ve bu arada değer hacimlerini toplumsal bir işleve borçlu oldukları biçimde yorumlar.¹²² Demek ki, altın ve gümüş, değeri olmayan şeylerdir, ama dolaşım süreci içerisinde, *metaların temsilcileri* olarak, hayalî bir değer hacmi kazanırlar. Süreç, onları, paraya değil, değere tahvil eder. Altın ve gümüşün kazandığı bu değer, onların kendi kitleleri ile metaların kitlesi arasındaki ilişki tarafından belirlenir, bu iki kitle, zorunlu olarak birbirleriyle çakışmalıdır. Hume, altın ve gümüşü, meta-olmayan şey olarak metalar dünyasına sokarken, tersine altın ve gümüş, belirli bir biçimde, sikke halinde ortaya çıkınca, onları basit trampa yoluyla öteki metalarla değişilen basit metalara dönüştürür. Buna göre, eğer metalar dünyası, bir tek metadan, örneğin bir milyon *quarter* buğdaydan ibaret olsaydı, 2 milyon ons altın bulunduğu takdirde, bir *quarter* buğdayın 2 ons altınla değişeceğini, 20 milyon ons altın bulunduğu takdirde de bir *quarter*'ın 20 ons altınla değişeceğini ve buna göre metanın fiyatının ve paranın değerinin mevcut paranın mikta-

¹²² Altına ve gümüşe para görevini verecek olan fazla değer için bkz: Law ve Franklin. Aynı konu için bkz: Forbonnais. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. —Ed.]

* "Onların" sözcüğü, II. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —Ed.

rı ile ters orantılı olarak yükselip alçalacağını kavramak çok kolay olurdu.¹²³ Ama metalar dünyası, sonsuz bir kullanım-değerleri çeşitliliğinden, görelî değerleri hiç bir şekilde görelî miktarlarıyla belirlenmeyen kullanım-değerlerinin çeşitliliğinden meydana gelir. Şu halde, Hume, metalar kitlesi ile altın kitlesi arasındaki bu değişimi kafasında nasıl tasarlamaktadır? Hume, her metanın, tüm metalar kitlesinin kesrinin bir küçük katı olarak altın kitlesinin kendisine uygun düşen kesrinin bir küçük katı ile değiştiği gibi, bulanık, kavranılması güç bir görüşle yetinir. Metaların süreçlerini anlatırken, metaların içlerinde barındırdıkları kullanımların ve değişim-değerleri arasındaki çelişkidenden doğan, para dolaşımında ortaya çıkan ve bu dolaşımın başka başka belirli biçimlerinde billurlaşan meta hareketi, demek ki, silinmiş oluyor ve bunun yerini, bir ülkede mevcut olan değerli madenler kitlesi ile o ülkede aynı zamanda bulunan meta kitlesi arasındaki hayalî, mekanik bir denklem almış oluyor.

Sir James Steuart,¹²⁴ sikke ve parayı incelemeye, Hume'un ve Montesquieu'nün ayrımtılı bir eleştirisi ile başlıyor.¹²⁴ Gerçekten de, metaların fiyatı mı dolaşımdaki para miktarını belirler, yoksa dolaşımdaki para miktarı mı metaların fiyatını belirler? sorununu ilk koyan odur. Her ne kadar J. Steuart'ın açıklaması pek garip bir değerler ölçüsü anlayışıyla, genel olarak değişim-değeri hakkındaki kararsızlığıyla ve merkantil sistemden kendisinde kalmış olan bilinçsiz izler, anılar yüzünden karanlık olsa da, o, paramın başlıca belirli biçimlerini, para dolaşımının genel yasalarını keşfediyor çünkü, mekanik olarak, metaları bir yana, parayı ise öte yana koymuyor, gerçekten bizzat meta değişiminin çeşitli işlemlerinden başka başka görevleri bulup çıkarıyor.

¹²³ Bu hayalî görüş, sözcüğü sözcüğüne Montesquieu'da bulunmaktadır. [II. nüshaya elyazısıyla eklenen not. —Ed.]

¹²⁴ Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. I. s. 394 vd..

“Bir ülkenin iç dolaşımında para kullanılması başlıca **iki** noktaya indirgenebilir; borcun ödenmesi ve gereksinim olan şeyin satın alınması. Bu iki akit birlikte peşin para talebini (*ready money demands*) ... oluşturur. Ticaretin, manü-faktürlerin durumu, yurttaşların yaşayış tarzı ve alışık oldukları masraflar, hepsi birden, peşin para talebi toplamını, yani elden ele geçişlerin kitlesini düzenler ve belirler. Bu sayısız ödemeleri gerçekleştirmek için, belli bir para hacmi zorunludur. Bu para hacmi, kendi başına, elden ele geçişlerin miktarı aynı kalsa da, durum ve koşullara göre artabilir ya da eksilebilir. ... Her durumda, bir ülkenin dolaşımı, ancak belirli bir para miktarını emebilir.”¹²⁵

“Metain tacirler arası fiyatı, bir ülkede mevcut olan altın ve gümüş kitlesinden mutlak olarak bağımsız bulunan talep ve rekabetin (*demand and competition*) çapraşık işleyişiyle belirlenir. O halde, sikke halinde gerekli olmayan altın ve gümüş ne olur? Yığılı para olarak biraraya toplanırlar ya da hammadde olarak lüks eşya yapımında kullanılırlar. Eğer altın ve gümüş kitlesi, dolaşım için zorunlu düzeyin altına düşerse, simgesel para ile ya da başka çarelerle yerleri doldurulur. Elverişli bir kambiyo kuru, ülkeye fazla para getirdiği ve bu fazlalık içerde kaldığı zaman, bunun büyük bir miktarı kasalara girer ve orada madenlerin derinlerde durması gibi yararsız bir hale gelir.”¹²⁶

Steuart tarafından bulunan ikinci yasa, kredi üzerine kurulan dolaşımın başlangıç noktasındaki geri dönüştür. Ensonu *Steuart*, başka başka ülkelerdeki faiz oranı çeşitliliğinin değerli madenlerin uluslararası ithalât ve ihracatında meydana getirdiği etkileri açıklar. Burada, bu son iki noktaya, ancak konuyu eksik bırakmamak için işaret ediyoruz, çünkü bunlar, incelemekte olduğumuz basit dolaşım konu-

¹²⁵ *Steuart, An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc., t. II, s. 377-379, passim.*

¹²⁶ *I.c., s. 379-380, passim.*

undan uzaklaşmaktadırlar.¹²⁷ Simgesel para ya da kredi parası —Steuart, henüz, bu iki para biçimi arasında ayrım yapmıyor — iç dolaşımında satınalma araçları ya da ödeme araçları olarak değerli madenlerin yerini alabilirler, ama dünya pazarında alamazlar. Bunun içindir ki, kâğıt paralar, toplumun parasını (*money of the society*) meydana getirirler, oysa altın ve gümüş evrensel parayı (*money of the world*) meydana getirirler.¹²⁸

¹²⁷ “Munzam sikkeler kasalara konulur ya da altın-gümüş eşya haline getirilir. ... Kâğıt paraya gelinece, onu ödünç almış olan kimsenin gereksinmelerini karşılamak olan birinci amacını sağlar sağlamaz alacaklıya gelerek gerçekleşmiş olacaktır. ... Onun için, bir ülkedeki sikkelerin sayısı hangi oranda artırılırsa artırılсын ya da azaltılırsa azaltılсын, metalar ancak talebin ve rekabetin ilkelerine uygun olarak yükselecek ya da alçalacaktır; ve bu talep ve rekabet, her zaman devredecek bir malı ya da herhangi bir eşdeğeri olan kimselerin tutumuna bağlı olacaktır. Ama bu talep ve rekabet, bunların sahip bulundukları sikke miktarına asla bağlı değildir. ... Bu (bir ülkedeki sikkeler miktarı) istendiği kadar azaltılсын, ülkede hangi cinsten olursa olsun gerçek mülkiyet olduğu sürece ve bu mülkiyete sahip bulunanlar arasında tüketimde rekabet bulunduğu sürece, fiyatlar, trampa, simgesel para kullanılması, karşılıklı yönetmelikler ve daha binbir icat sayesinde yüksek kalacaktır. ... Eğer bu ülkenin başka uluslarla ilişkileri varsa, buradaki ve öteki ülkelerdeki birçok metaların fiyatları arasında bir ilişki bulunmalıdır, ve *kendiliğinden* fiyatların yükselişini ya da alçalmasını etkileyeceğini varsayarsak sikkelerin anı olarak artması ya da anı olarak azalması, *etkileri* bakımından yabancı rekabeti dolayısıyla *sınırlamış* olur.” Steuart, *An Inquiry into the Principles of Political Economy, etc.*, t. I, s. 400, 402. “Her ülkenin dolaşımı, pazara gelen metaları üreten o ülkede yaşayanların sınırlı eylemine uygun olmalıdır. ... Bunun içindir ki, eğer bir ülkedeki sikke sayısı, satışa çıkarılan, arz olunan emeğin fiyatına tekabül eden oranın altına düşerse, bir eşdeğer sağlamak için simgesel para gibi buluşlara başvurulacaktır. Ama eğer sikke sayısı, sınırlı eyleme tekabül eden oranı aşarsa, bu, fiyat artışına neden olmaz, hatta dolaşıma bile girmez: fazla sikke, yığılı para şeklinde muhafaza edilir. ... Bir ülkedeki para kitlesi, dünyanın geri kalan kısmına kıyasla ne olursa olsun, *dolaşımda* ancak ülkenin mutlu sakinlerinin tüketimine ve yoksulların da çalışmasına ve sınırlı eylemine hissedilir ölçüde orantılı olan bir miktar kalabilir”, ve bu orantı da “ülke içinde fiilen bulunan para miktarıyla” belirlenmez. (l.c., s. 403-406, passim.) “Ve bütün ülkeler kendi dolaşımları için gerekli olmayan sikkeyi, para faizinin kendi ülkelerine kıyasla yüksek olduğu ülkelere aktarmaya çalışacaklardır.” (l.c., t. II, s. 5.) “Avrupa’nın en zengin ülkesi, dolaşımdaki sikke bakımından en yoksul ülke olabilir.” (l.c., t. II, s. 6.) Steuart’a karşı polemik için bakınız Arthur Young. [I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —Ed.]

¹²⁸ Steuart, l.c., t. II, s. 370. Louis Blanc *money of the society*’nin şeklini değiştiriyor, ki bu, ülkenin iç parasının, ulusal paranın, sosyalist para haline

Durmadan kendi öz tarihlerini unutmak, “tarihsel” —hukuk okulu anlamında tarihsel— bir gelişmeden geçmiş olan uluslara özgüdür. Onun için, her ne kadar, meta fiyatlarının dolaşım araçları miktarına oranı konusunda altı üstüne getirilmiş olan sorun, şu son yüzyıl boyunca parlamentoyu sürekli olarak çalkalandırmışsa da ve, İngiltere’de, binlerce, büyük ve küçük yergi yazısının ortaya çıkıvermesine neden olmuşsa da, Steuart, Lessing zamanında, Spinoza’nın Moise Mendelsohn’a görüldüğünden daha da “zavallı” bir durumda kalmıştır. Hatta en yakın zamamn *currency* [dolaşım aracı] tarihçisi Maclaren bile, Adam Smith’i, Steuart’ın teorisinin, Ricardo’yu ise Hume’un teorisinin yaratıcısı yapmıştır.¹²⁹ Ricardo, Hume’un teorisini arıtırken, Adam Smith, Steuart’ın araştırmalarının sonuçlarını, canlılığı olmayan olaylar diye kaydediyordu. *Adam Smith*, “küçük bir kâr sağladın mı, çok kere büyük kârlar sağlamak da kolaylaşır” diyen kendi İskoçyalı özdeyişini, aklın zenginliklerine de uyguladı, bunun içindir ki, fiilen çok şey çekip almakla birlikte az şey borçlu olduğu kaynakları saklamakta cimrice bir özen gösterdi. Birçok kez, sert bir ifade, onu kendinden önce gelenlerle düello yapmak zorunda bıraktığı zaman, sorunun sivri ucunu köreltmeyi yeğlemiştir. Para teorisinde de böyle olmuştur. Bir ülkede bulunan altın ve gümüş, kısmen sikkeler halinde kullanılırlar, bankası olmayan ülkelerde kısmen tacirler için yedek fonları olarak, kredi dolaşımına sahip ülkelerde ise banka yedekleri olarak biriktirilmiş durumdadırlar, uluslararası ödemeleri denkleştirmek üzere, kısmen hazine hizmeti görürler, ve kısmen de lüks eşya ima-

getirilmesinden başka bir şey demek değildir, bu da hiç bir şeyi ifade etmez ve sonuç olarak John Law’u bir sosyalist haline getirir. (*Histoire de la Révolution Française*’in birinci cildine bakınız.)

¹²⁹ Maclaren, *History of the Currency*, London 1858, s. 43. Yurtseverlik, genç yaşında ölmüş olan bir Alman yazarım (Gustav Julius) ihtiyar Büsch’ü Ricardo okuluna karşı çıkarılan bir otorite yapmaya kadar götürmüş. Saygıdeğer Büsch’ün yaptığı şey, Steuart’ı dâhice İngilizcesini Hamburg yerel diline, orijinali mümkün olduğu kadar sık sık bozarak, çevirmekten ibarettir.

linde kullamlırlar, dediği zaman tek bir sözcük söylemeksin Steuart'ın teorisini kabul eder. Dolaşımdaki sikkelerin miktarına gelince, bunu, sözünü etmeden geçirir ve tamamen yanlış bir tutumla parayı basit meta gibi ele alarak bu konuyu dokunmaksızın geçirir.¹³⁰ Tıpkı Johann Christoph Gottsched'in, Schönaich'i, Homeros ve Pietro Aretino mertebesine yükselttiği gibi Fransızların, "*prince de la science*"* payesine yükselttikleri, A. Smith'i, halka tanıtan, J.-B. Say, kendi kendini *terror principum*** ve *lux mundi**** diye ilân etmiştir. J.-B. Say, önemli kişi tavırları takınarak, bu tezin üzerine oturmuş, ve Adam Smith'te pek de safça sayılamayacak bir dikkatsizlik olan şeyi, dogma haline getirmiştir.¹³¹ Ayrıca Adam Smith'in kredi parası hakkındaki görüşleri, özgün ve derin olduğu halde, kendisini merkantil sistemin yanılmalara karşı ayağa kaldıran polemik anlayışı, madenî dolaşımın olaylarını nesnel olarak kavramasına engel olmuştur. Nasıl ki, 18. yüzyılda, bütün taşlaştırma teorilerinin gerisinde, kaynağını, İncilin tufan geleneğine bağlı eleştiri ya da savunma niteliğinde görüşlerden alan bir fikir akımı bulunursa, 18. yüzyılın bütün para teorilerinin ardında da, para sistemine karşı, bu burjuva iktisadının beşiği başında bekleyen ve mevzuat üzerine gölgesini düşürmeye devam eden heyulâya karşı, sessizce yürütülen bir savaşım gizlidir.

19. yüzyılda, paranın niteliği hakkındaki araştırmaları

¹³⁰ Doğru değil. Tersine, birçok yerde yasayı doğru olarak formüle ediyor. [I. nüshada elyazısıyla not edilmiştir. —Ed.]

¹³¹ Onun için *currency* ile *money* arasındaki fark, yani dolaşım aracıyla para arasındaki fark, *Wealth of Nations*'da bulunmamaktadır. Hume'u ve Steuart'ı iyice okumuş olan Adam Smith'in görünüşteki saflığına kanan iyi niyetli Maclaren, şöyle diyor: "Fiyatların dolaşım araçları miktarına bağımlılığı teorisi, şimdiye kadar dikkati çekmemiştir, ve Dr. Smith için olsun, Bay Locke için olsun", (Locke'un görüşü değişiktir) "madenî para bir metadan başka bir şey değildir." (Maclaren, *History of the Currency*, s. 44.)

* Bilimin prensi. —ç.

** Prenslerin dehşeti. —ç.

*** Dünyanın ışığı. —ç.

doğrudan doğruya bir itişle hızlandıran, madenî dolaşım olayları değil, daha çok banknotların dolaşım olayları oldu. Ancak ikincinin yasalarını bulmak için birinciye kadar gidildi. 1797'den başlayarak, İngiltere Bankasının sikke olarak ödemeleri durdurması, bunun arkasından birçok metain fiyatının yükselmesi, altının fiyatının, tacirler arası alım satım fiyatının altına düşmesi, özellikle 1809'dan itibaren banknotların değerden düşmesi, ikisi de, birbirinden hırslı olan parlamento içi siyasal bir savaşım ile, parlamento dışı teorik bir yarışmanın, doğrudan doğruya, pratik etkenlerini hazırladılar. Tartışmalara tarihsel temel ödevi gören şey, 18. yüzyılda kâğıt paranın tarihi, Law Bankasının iflâsı, Kuzey Amerika'daki İngiliz sömürgelerinin eyalet banknotlarında, değer alâmetlerinin çoğalmasıyla birlikte giden ve 18. yüzyılın başından ortalarına kadar süren değerden düşmeleri daha sonra, Amerikan iç savaşı sırasında, merkezî hükümet tarafından empoze edilen kâğıt paranın (*Continental bills*) zorunlu geçerliği ve, ensonu, Fransız devriminin kâğıt paralarından (*assignats*) edinilen daha büyük bir ölçüde deneyimdi. O çağın İngiliz yazarlarının çoğunluğu, bambaşka yasaların yönettiği banknot dolaşımını, değer alâmetleri ya da zorunlu geçerliği olan devlet kâğıt paraları dolaşımı ile karıştırdılar ve bu zorunlu geçerliği olan dolaşım olaylarını, madenî dolaşımın yasalarıyla açıklamayı iddia ederler, oysa, tersine, asıl birinci dolaşım olaylarından sonuç olarak çıkardıkları, bu son madenî dolaşımın yasalarıdır. Ricardo'nun yapıtı, fikirlerini daha kesin bir şekilde ifade ettiği ve kendinden önce gelenlerin yapıtını özetlediği ve, aynı zamanda, onun para teorisine verdiği biçim, şimdiye kadar bütün İngiliz banka mevzuatına hükmettiği için, doğrudan doğruya Ricardo'ya gelmek üzere, 1800-1809 döneminin pek çok yazarlarının hepsini geçiyoruz. Kendinden öncekiler gibi Ricardo da, banknotlar dolaşımını ya da kredi parası dolaşımını, basit değer alâmetleri dolaşımı ile karıştırır. Ricardo'-

ya kendini zorla kabul ettiren olgu, kâğıt paranın değerinin düşmesi ve, bununla zamandaş olarak, meta fiyatlarının yükselmesi olgusudur. Hume'a göre Amerikan madenleri ne idiye, Ricardo'ya göre de Threadneedle Sokağındaki kâğıt para matbaası makineleri aynı şeydir, ve bir yerde, kendisi, bu iki etkeni kesin olarak özdeşleştiriyor. Ricardo'nun, yalnız para sorununu ele alan ilk yazıları, bakanların ve savaş taraftarlarının desteklediği İngiltere Bankası ile, parlamento muhalefетinin, liberal parti üyelerinin ve barış taraftarlarının çevresinde toplandıkları İngiltere Bankasının muhasımlarını karşı karşıya getiren en şiddetli polemğin cereyan ettiği sırada yayınlanıyor. Bu yazılar, Ricardo'nun fikirlerinin benimsenip kabul edildiği 1810 Buillion komitesinin* ünlü raporunun ön habercileri gibi görölmüşlerdir.¹³² Paranın ancak basit bir değer alâmeti olduğunu ilân eden Ricardo ve onu tutanların *bullionist*** diye adlandırılmaları gibi garip bir olay, yalnız bu komitenin adından değil, aynı zamanda, komitenin öğretisinin içeriğinden de ileri gelmektedir. Ricardo, ekonomi politik üzerine yapıtında aynı fikirleri yineliyor ve geliştiriyor, ama hiç bir yerde, değişim-değerinin, kârın, rantın vb. içeriğini incelemeyişi gibi, kendi niteliği gereği olarak paranın içeriğini de incelememiştir.)

Ricardo, her şeyden önce, altının ve gümüşün değerini, bütün öteki metaların değerleri gibi, onların içinde maddileşmiş emek-zamanı miktarı ile belirliyor.¹³³ Bütün öteki metaların değerleri, değerleri belli metalar olarak, bu iki ma-

¹³² David Ricardo, *The high Price of Bullion, a Proof of the Depreciation of Banknotes*, 4. baskı, London 1811. (Birinci baskı, 1809'da yayınlanmıştır.) Ayrıca bkz: *Reply to Mr. Bosanquet's practical Observations on the Report of the Bullion Committee*, London 1811.

¹³³ David Ricardo, *On the Principles of Political Economy, etc.*, s. 77, "Değerli madenlerin değeri, tıpkı herhangi bir diğer meta gibi, sonuç olarak, bunları elde etmek ve pazara getirmek için gerekli toplam emek miktarına bağlıdır."

* Mevcut madeni parayı saptama komisyonu. —ç.

** Altın külçeciler. —ç.

dende ölçülmektedir.¹³⁴ Buna göre bir ülkenin dolaşım araçlarının miktarı, bir yandan paranın ölçü biriminin değeriyle, bir yandan da metaların değişim-değerlerinin toplamı ile belirlenmektedir. Bu dolaşım araçları miktarı, ödeme tarzı ekonomisiyle değişmektedir.¹³⁵ Böylece belli değerdeki bir paranın ne miktarda dolaşımda bulunabileceği belirlenmektedir; bu paranın dolaşım içindeki değeri, ancak miktarda kendini ortaya koyduğuna göre, bu paranın basit değer alâmetleri, paranın değeriyle belirlenmiş bir oran dahilinde dolaşıma konulmuş olmak şartıyla, dolaşımda paranın yerini alabilirler ve denilebilir ki: “Dolaşan para, özellikle temsil etmek istediği altının değeri ile aynı değere sahip olan kâğıt paradan ibaret olduğu zaman en eksiksiz, en yetkin durumundadır.”¹³⁶

Demek ki, buraya kadar, Ricardo, paramın değeri belli varsayılmak üzere, dolaşım araçlarının miktarını, metaların fiyatları ile belirliyor ve değer alâmeti olarak para, ona göre Hume’da olduğu gibi, metaların değersiz bir temsilçisi değil, belirli bir altın miktarının alâmetidir.

Ricardo, karşı görüşü kabul etmek üzere kendi açıklamasının düzenli ilerleyişini birdenbire durdurduğu zaman, derhal değerli madenlerin uluslararası dolaşımına doğru yöneliyor ve soruna, kendisine yabancı olan görüşleri de katarak, onu karıştırıyor, anlaşılmaz hale getiriyor. Kendi düşüncesinin öz, içten gelme ifadesini ararken, ilkönce bütün ikincil sorunları konu dışı sayacağız ve öyleyse, altın ve gümüş madenlerini, değerli madenlerin para olarak dolaştıkları ül-

¹³⁴ Ricardo, *l.c.*, s. 77, 180, 181.

¹³⁵ Ricardo, *l.c.*, s. 421: “Bir ülkede kullanılabilen madeni paranın miktarı, değerine bağlıdır. Eğer yalnız altın dolaşımda olsaydı, yalnız gümüş dolaşımda iken gerekli gümüşten onbeş misli daha az altın gerekirdi.” Gene bkz: Ricardo, *Proposals for an economical and secure currency*, London 1816, s. 17, 18’de şöyle denmektedir: “Dolaşımdaki kâğıt para miktarı ülkenin dolaşımı için gerekli olan meblağa bağlıdır, ve bu meblağı da belirleyen paranın ölçü biriminin değeri, ödemeler miktarı ve bunların gerçekleştirilebilmesi için gerekli tasarruftur.”

¹³⁶ Ricardo, *Principles of Political Economy*, s. 432, 433.

kenin içerisinde yerleştireceğiz. Ricardo'nun önceki açıklamasından çıkan tek önerme, altının değeri belli olmak üzere, dolaşımdaki paranın miktarı, metaların fiyatlarıyla belirlenir, önermesidir. Demek ki, belli bir anda, bir ülkede dolaşan altın kitlesi, yalnızca dolaşımdaki metaların değişim-değeriyle belirlenir. O halde, diyelim ki, ister eski değişim-değerlerindeki metalar daha az üretildiği için, ister emeğin üretici gücünde bir artma sonucu aynı meta kitlesinin değişim-değeri azalmış olduğu için olsun, bu değişim-değerleri tutarı azalıyor. Ya da tersine, kabul edelim ki, üretim masrafları aynı kalmak üzere, metalar kitlesi arttığı için, ya da ister bu aynı metalar kitlesinin, ister daha küçük bir metalar kitlesinin, emeğin üretici gücünün azalması sonucunda değeri çoğaldığı için, değişim-değerlerinin tutarı artıyor. Bu iki durumda da dolaşan madenin belli miktarı ne olur? Eğer altın, yalnızca dolaşım aracı olarak dolaşımda bulunduğu için para ise, değere altın, dolaşımda, devlet tarafından çıkarılan zorunlu geçerliği olan kâğıt para olarak kalmaya mecbursa (ki Ricardo'nun düşündüğü budur), o zaman, birinci durumda, dolaşımdaki paranın miktarında, madenin değişim-değerine oranla aşırı bir bolluk olacaktır, ikinci durumda ise dolaşımdaki para miktarı normal düzeyinin altında bulunacaktır. Şu halde, her ne kadar altın kendine özgü bir değere sahipse de, birinci durumda, kendi öz değerinin altında bir değişim-değerindeki madenin alâmeti haline gelir, ikinci durumda ise daha yüksek değerli bir madenin alâmeti olur. Altın, değer alâmeti olarak, kendi gerçek değerinin, birinci durumda altında, ikinci durumda ise üstünde olacaktır (zorunlu geçerliği olan kâğıt paradan hareketle tündengelim yoluyla varılmış bir sonuç daha). Bu, birinci durumda metalar, sanki altından daha düşük değerli bir madenle değerlendirilmişler gibi, ikinci durumda ise daha üstün değerli bir madenle değerlendirilmişler gibi bir şey olurdu. O halde, meta fiyatları, birinci durumda yükselir, ikinci durumda ise

düşerdi. Her iki durumda da, meta fiyatlarının hareketi, yani yükselmeleri ya da alçalmaları, ister kendi öz değerine karşılık olan düzeyin üstünde, ister altında dolaşan altın kitlesinin, yani altının kendi öz değeri ile dolaştırılmaları gereken metaların değeri arasındaki oranla belirlenen normal altın miktarının görelî* olarak genişlemesinin ya da daralmasının sonucu olurdu.

Dolaşımdaki meta fiyatlarının toplamı aynı kaldığı halde, dolaşımdaki altın kitlesi, dolaşımda yıpranan altın sikke-lerinin yerini bu yıpranmaya karşılık madenlerden gelen yeni bir altın üretiminin almamasıyla, gereken düzeyin altında kalsaydı, ya da madenlerden gelme katkının dolaşımın gereksinmelerini aşmasıyla gerekli düzeyin üstünde olsaydı, aynı süreç meydana gelmiş olurdu.

Özetleyelim. Metaların değişim-değeri belli olmak üzere, paranın miktarı, paramın madenî öz değeriyle belirlendiği zaman, dolaşımdaki para normal düzeydedir. Dolaşımdaki para, şu durumda aşırı ölçüde bol sayılır: altın kendi öz madenî değerinin altına düşer ve meta fiyatları yükselir, çünkü metaların değişim-değerleri toplamı azalır ya da madenlerden gelen altın katkısı fazla gelir. Dolaşımdaki para, gerekli düzeyinin altına iner, altın kendi öz madenî değerinin üstüne çıkar ve meta fiyatları düşer, çünkü meta kitlesinin değişim-değerleri toplamı artar ya da madenlerden gelen altının katkısı, aşınma ile zayi olmuş altın kitlesini telâfi etmez. Her iki durumda da, dolaşan altın, gerçekten sahip olduğu değerden daha büyük ya da daha küçük bir değer alâmetidir. Altın, kendi kendinin yüksek takdir edilmiş ya da düşük takdir edilmiş bir alâmeti haline gelebilir. Metalar, genel olarak paranın bu yeni değeriyle takdir edilince ve metaların genel fiyatları, orantılı olarak yükselince ya da alçalınca, dolaşımdaki altın miktarı yeniden dolaşı-

* "Görelî" sözcüğü birinci baskıda bulunmamaktadır. I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

ının gereksinmelerine uygun düşerdi (Ricardo'nun özel bir zevkle belirttiği sonuç), ama altın miktarı değerli madenlerin üretim masrafları ile ve bunun sonucu olarak da değerli madenlerin meta olarak öteki metalarla olan ilişkisi ile çelişkili bir duruma girerdi. Ricardo'nun genellikle değişim-değerleri teorisine uygun olarak altının kendi değişim-değerinin, yani içerdiği emek-zamam ile belirlenen değerinin üstüne yükselişi, altın arzındaki artış, onu yeniden gerekli değer hacmine indirinceye kadar altın üretiminde bir artışa neden olurdu. Ve tersine altının kendi değerinin aşağısına düşmesi, altın yeniden gerekli değerine yükselinceye kadar altın üretiminde bir azalma meydana getirirdi. Bu ters yönlü hareketler, altının madenî değeri ile dolaşım aracı olarak değeri arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırır, dolaşımdaki altın kitlesinde gerekli bir düzey kurulur ve tacirler arası fiyatların yüksekliği, yeniden değerler ölçüsüne yamt verirdi. Dolaşan altının değerinde bu dalgalanmalar, külçe halindeki altını da etkisiz bırakmazdı, çünkü lüks eşyası için kullanılmayan altının tümünün, dolaşımda olduğu varsayılmalıdır. Altının kendisi, ister sikkeler halinde olsun, isterse külçe halinde olsun, kendi öz değerinden yüksek ya da düşük bir madenî değerin alâmeti olabildiğine göre kendiliğinden anlaşılır ki, dolaşımda bulunabilecek tahvil edilebilir banknotlar da aynı kaderi paylaşacaklardır. Her ne kadar banknotlar tahvil edilebilir iseler de ve her ne kadar gerçek değerleri onların [para olarak] adlarındaki değerlerine tekabül ederse de, dolaşan paranın, altın ve banknot, tüm kitlesi (*the aggregate currency consisting of metal and of convertible notes*), yukarda açıklanmış nedenlerle, onların tüm miktarının, dolaşımdaki metaların değişim-değeriyle ve altının maden değeriyle belirlenen düzeyin üstüne yükselişine ya da aşağısına düşüşüne göre daha yüksek ya da daha düşük olarak takdir edilebilir. Bu bakımdan, tahvil edilemeyen kâğıt paranın, tahvil edilebilir kâğıt paraya göre, çifte

devalüasyona uğrayabilmesinden başka bir üstünlüğü yoktur. Bu kâğıt para, çok fazla miktarda emisyon yoluyla dolaşıma sürüldüğü için, ya da temsil ettiği maden kendi öz değerinin altına düştüğü için, temsil ettiği kabul edilen madenin değerinin altına düşebilir. Kâğıdın altın karşısındaki değerden düşüşü değil, ama altın ve kâğıdın her ikisinin birlikte değerden düşmesi ya da bir ülkenin dolaşım araçlarının tüm kitlesinin değerden düşüşü, Ricardo'nun en belli-başlı buluşlarından biri, Lord Overstone ve Ort.'nın, kendi özel kullamları için kendilerine mal ettikleri ve Sir Robert Peel adım taşıyan bankalar hakkındaki 1844 ve 1845 yasalarının temel ilkesi yaptıkları bir buluşudur.

Tanıtlanması gereken, metaların fiyatlarının ya da altının değerinin dolaşımdaki altın kitlesine tâbi bulunduğu idi. Bir şeyi tanıtlamak için, ilkönce tanıtlanacak olan şeyin konması gerekir, yani önce para hizmeti gören değerli madenlerin tüm miktarının, madenin kendi iç değeri ile ilişkisi ne olursa olsun, zorunlu olarak dolaşım aracı, sikke ve bu yüzden de, değerlerinin tüm toplamı ne olursa olsun dolaşımdaki metalar için değer alâmeti haline geldiğini koymak gerekir. Başka bir deyişle kamtlama, paranın, dolaşım aracı görevinin dışında [yerine getirdiği] bütün öteki görevlerinden tecrit edilmesinden ibarettir.* Örneğin, Ricardo, Bosanquet ile polemiginde olduğu gibi pek fazla sıkıştığı zaman, değer alâmetlerinin, miktarı yüzünden değerden düşmeleri olgusundan yakasım kurtaramayınca, kurtuluş çaresini, dogmatik bir iddiaya sığınmakta bulur.¹³⁷

Eğer Ricardo bu teoriyi, bizim yaptığımız gibi, sorunun kendisinden sapmaya neden olan somut gerçekleri ve olay-

¹³⁷ David Ricardo, *Reply to Mr. Bosanquet's practical Observations, etc.*, s. 49. "Metaların fiyatının, paranın artışına ya da azalışına orantılı olarak yükseleceğini ya da düşeceğini, ben tartışma götürmez bir gerçek olarak kabul ediyorum."

* Birinci baskıda: "paranın dolaşım aracı biçimi dışında sahip bulunduğu bütün belirli biçimler arasında", I. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

lurı araya sokmaksızın soyut bir biçimde sunmuş olsaydı, teorisinin boşluğu göze çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmış olacaktı. Ama o, bütün gelişmeyi *uluslararası* bir boyaya sıvar. Bununla birlikte, kabul edilen ölçünün görünüşteki büyüklüğünün, temel fikirlerin küçüklüğünden hiç bir şeyi değiştirmedigini göstermek pek kolay olacaktır.

Demek ki, birinci önerme suydur: dolaşan madenî para miktarı, dolaşımdaki metaların kendi madenî değeriyle takdir edilen değerler toplamı tarafından belirlendiği zaman, bu miktar normaldir. Bu, uluslararası planda, şu biçimde ifadesini bulacaktır: dolaşımın normal durumunda, her ülke, kendi zenginliğine ve kendi sanayiine uygun düşen bir para kitlesine sahiptir. Para, kendi gerçek değerine ya da kendi üretim masraflarına uygun düşen bir değerle dolaşımda bulunur; yani para, *bütün ülkelerde* aynı değere sahiptir.¹³⁸ Demek ki, hiç bir zaman bir ülkeden para ihraç edilemeyecek, hiç bir zaman başka bir ülkeye de para ithal edilmeyecekti.¹³⁹ Şu halde çeşitli ülkelerin *currency*'leri (dolaşımdaki tüm para kitleleri) arasında bir denge kurulacaktı. Ulusal *currency*'nin gerekli* düzeyi, o halde, *currency*'lerin uluslararası dengesi biçiminde ifadesini bulur ki, bu da, gerçekte, şundan başka bir şey demek değildir: milliyet genel ekonomik yasada hiç bir değişiklik yapmaz. İşte gene, daha önceki cansıkıcı hususla karşılaşyoruz. Gerekli düzey nasıl bozulur? Bu da, şimdi, şu terimlerle ifade edilir: *currency*'lerin uluslararası dengesi nasıl bozulur? ya da para bütün ülkelerde aynı değere sahip olmaktan nasıl çıkar? ya da ensonu, nasıl olur da, para, her ülkede kendi öz değerine sahip olmaktan çıkar? Nasıl ki, daha önce, metaların değer toplamı aynı kalınak üzere, dolaşan altın kitlesi çoğaldığı ya

¹³⁸ David Ricardo, *The high Price of Bullion, etc.*: "Paramn bütün ülkelerde *aynı* değeri olurdu" (s. 4). Ricardo, *Economie Politique*'de bu görüşünü değiştirmiştir, ama bu, burada, sonuçta bir değişiklik sağlamamaktadır.

¹³⁹ Ricardo, *l.c.*, s. 3-4.

* "Gerekli" sözcüğü, I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —Ed

da azaldığı için, ya da metaların değişim-değerleri arttığı ya da azaldığı halde dolaşımdaki para miktarı aynı kaldığı için, gerekli* düzey bozuluyor idiyse, aynı biçimde, şimdi de bir ülkede mevcut olan altın kitlesi, bu ülkedeki yeni¹⁴⁰ madenlerin bulunuşu sonunda arttığı için, ya da özel bir ülkede dolaşımdaki değişim-değerlerinin toplamı artmış ya da eksilmiş olduğu için, bizzat madenin değeriyle belirlenen uluslararası düzey bozulur. Eskiden *currency*'de daralma ya da genişleme meydana getirme zorunluluğuna ve metaların fiyatlarını mukabil ölçü içinde düşürme ya da yükseltme zorunluluğuna göre, değerli madenlerin üretimi azalıyor ya da artıyor idiyse, şimdi, aynı sonucu doğuran şey, bir ülkeden başka bir ülkeye ihracat ya da ithalâttir. Fiyatlar yükselecek ve altının değeri, dolaşımda meydana gelen bir kabarma sonucunda, kendi madenî değerinin altına düşecek olan bir ülkede, altın, öteki ülkelere oranla devalüe olmuş olacaktır ve sonuç olarak, o ülkede, öteki ülkelere oranla meta fiyatlarında yükselme olacaktır. O halde altın ihraç edilecek ve emtia ithal edilecektir. Ve *vice versa*. Önceleri, maden ile meta arasında doğru bir değer oranı yeniden kuruluncaya kadar devam eden altın üretimi idi; şimdi ise uluslararası *currency*'ler arasında yeniden denge kuruluncaya kadar devam edecek olan ithalât ve ihracat ve bunlarla birlikte meta fiyatlarında yükselme ya da düşme olacaktır. Nasıl ki, birinci durumda, yalnızca altının kendi değerinin altında ya da üstünde oluşundan ötürü altın üretimi azalıyor ya da çoğalıyor idiyse, aynı biçimde, bu, altının uluslararası göçünü teşvik eden tek neden olacaktır. Nasıl ki, birinci durumda, altın üretiminde her değişiklik, dolaşımdaki maden miktarını ve onunla birlikte fiyatları da etkileyecekse, aynı biçimde, şimdi, ithalât ve ihracatı etkileyecektir. Altının ve metanın görece değeri ya da dolaşım araçlarının normal miktarı

¹⁴⁰ Ricardo, l.c., s. 3-4.

* "Gerekli" sözcüğü, I. nüshada elyazısıyla eklenmiştir. —Ed.

kurulur kurulmaz, yalnız, kullanılmaz hale gelen sikkelerin yerine yenilerinin konmasını sağlamak için ve lüks sanayiin gereksinimleri için gerekenin dışında, birinci durumda üretim, ikinci durumda ise ihracat ve ithalât duracaktır. Bundan şu sonuç çıkar: “emtia eşdeğeri olarak altın ihraç etme eğilimi ya da elverişli olmayan ticarî bir bilanço, her zaman yalnızca dolaşım araçlarının aşırı bolluğundan ileri gelebilir.”¹⁴¹

Altının girişlerine ya da çıkışlarına neden olan şey, her zaman, yalnızca dolaşım araçları kitlesinin gerekli düzeyinin üstünde ya da altında genişlemesi ya da daralması sonunda meydana gelen madenin dış değerinin düşürülmesi (*dévaluation*) ya da yükseltilmesi (*surévaluation*) olacaktır.¹⁴² Diğer sonuç: ancak altının miktarı kendi gerekli düzeyinin üstünde ya da altında olduğu için, altın, kendi madenî değerinin üstünde ya da altında takdir edildiği için, ve buna göre meta fiyatları fazla yüksek ya da fazla düşük olduğu için, yalnız bu nedenlerle, birinci durumda altın üretimi arttığı ya da azaldığından, ikinci durumda ise altın ihraç ya da ithal edildiğinden, bu hareketin herbiri, dolaşım paranın genişlemesi ya da daralmasıyla fiyatları, gerçek düzeyine, birinci durumda altının değeri ile metanın değeri arasındaki düzeye, ikinci durumda *currency*’lerin uluslararası düzeyine geri getirerek düzeltici görevini yerine getiriyorlar.¹⁴³ Başka bir deyişle: para, ancak her ülkede sikke halinde dolaşım da bulunduğu ölçüde, çeşitli ülkelerde dolaşır. Para, sikke-den başka bir şey değildir ve bir ülkede mevcut olan altın miktarı, demek ki, zorunlu olarak dolaşıma girmelidir ve demek ki, kendi kendinin değer alâmeti olarak kendi değerinin üstüne çıkabilir, altına düşebilir. Ve işte böylece bu

¹⁴¹ “Olumsuz bir bilanço ancak dolaşım araçlarının aşırı bolluğundan ötürü meydana gelir.” (Ricardo, *l.c.*, s. 11, 12.)

¹⁴² “Sikkelerin ihracına neden olan bunların ucuz olmasıdır ve bu, açığı olan bir bilançonun etkisi değil, sonucudur.” (*l.c.*, s. 14.)

¹⁴³ Ricardo, *l.c.*, s. 17.

uluslararası karmaşıklıktan dolanarak bir engelle karşılaşmadan, gene hareket ettiğimiz basit dogmaya varıyoruz.

Ricardo'nun, gerçek olayları, kendi soyut teorisi doğrultusunda düzene sokmak için* onları nasıl zorladığını birkaç örnek gösterecektir. Örneğin, İngiltere'de, 1800-1820 döneminde sık sık görülen kötü ürün alma zamanlarında, buğdaya gereksinme olduğu ve altın da para olduğu ve o halde dünya pazarı üzerinde her zaman etkili** bir satınalma ve ödeme aracı olduğu için değil de, altının kendi değerinin başka metalara oranla düşük oluşundan dolayı ve sonuç olarak kötü ürün alınan ülkenin *currency*'sinin, öteki ulusal *currency*'lere oranla düşük değerli oluşundan dolayı, altın ihraç edildiğini ileri sürer. Böylece, kötü ürün alınması, dolaşımdaki metalar kitlesini azaltacağı için, paramın dolaşan belli miktarı da, normal düzeyi aşacaktır ve, sonuç olarak, bütün meta fiyatları yükselmiş olacaktır.¹⁴⁴ Bu paradoksal yoruma karşılık, istatistikler, 1793'ten en yakın zamanlara kadar, İngiltere'de, kötü ürün alındığı dönemlerde, mevcut dolaşım araçları miktarında fazla bolluk değil, bir kıtlık olduğunu ve, bunun sonucu olarak da, paranın eskiye oranla

¹⁴⁴ Ricardo, *l.c.*, s. 74, 75. "İngiltere kötü bir hasat sonucu, metalarının bir kısmından yoksun kalmış bir ülke durumuna düşerdi ve bunun sonucu olarak daha az miktarda dolaşım aracına gereksinmesi olurdu. Daha önce ödemelere eşit olan sikkeler, şimdi aşırı ölçüde bol olurlardı ve nispi olarak da bunların üretiminin azalması ile ilişkili olarak daha ucuz olurlardı. Demek ki, bu meblağın ihracı, dolaşım aracının öteki ülkelere oranla değerini yeniden eski durumuna getirirdi." Ricardo'nun para ile metal, ve para ile sikkeleri birbirine karıştırması, aşağıdaki tümcede gülünçlük derecesine varıyor: "Kötü bir hasattan sonra İngiltere'nin bu malın bol bulunduğu ama hiç bir metaya gereksinmesi bulunmayan başka bir ülkeden olağanüstü bir buğday ithali yapmak zorunda kaldığında, hiç kuşku yok ki, bu ülke, buğdayını meta karşılığı ihraç etmeyecektir; ama para karşılığı da buğday ihraç etmeyecektir, çünkü para da, bir ülkede, mutlak değil, göreceli olan bir metadır." (*l.c.*, s. 75.) Puşkin'in şiirinde, kahraman babası, metalin para olduğunu bir türlü anlayamaz. Ama Ruslar, yalnızca 1838'den 1842'ye kadar İngiltere'nin buğday ithalatının değil, bütün ticaret tarihinin de tamtladığı gibi paranın bir meta olduğunu ezelden beri anlamışlardır.

* Birinci baskıda: "saptamaları yönlendirmek için" —*Ed.*

** Birinci baskıda: "Etkide bulunan". II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —*Ed.*

daha çok dolaştığını ve zorunlu olarak daha çok dolaşması gerektiğini de göstermiştir.¹⁴⁵

Ricardo, gene, Napoléon zamanının Avrupa kıtası ablukası döneminde, İngiltere'yi abluka kararnameleri zamanında, İngilizlerin, kendi paraları, kıta ülkelerinin paralarına oranla daha düşük değerli olduğu için, kıtaya meta yerine altın ihraç ettiklerini, bu yüzden İngiliz metalarının daha yüksek fiyatta olduklarını ve böylece meta yerine altın ihraç etmenin daha kârlı ticarî bir spekülasyon olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, İngiltere, Kıta üzerinde, metalar ucuz, para pahalı olduğu sırada, metaların pahalı ve paranın ucuz olduğu bir pazardı.

“Gerçek şu ki, *diyor bir İngiliz yazarı*, son altı savaş yılı sırasında, Kıta ablukası, bizim mamul eşyamıza ve sömürge ürünlerimize yıkıcı ucuz fiyatı zorla kabul ettirmişti. Örneğin Kıta üzerinde altın olarak takdir edilen şeker ve kahvenin fiyatları, banknot olarak takdir edilen İngiltere'deki fiyatlarından dört-beş kere daha yüksekti. Bu dönem, İngiliz çiftçileri, öküzlerini semirtmek için şurupla melası dennerlerken, Fransız kimyacılarınm, pancar şekerini buldukları ve kahve yerine hindiba kökü tozu kullandıkları dönemdi; İngiltere'nin, Avrupa'nın kuzeyine doğru kaçakçılığı kolaylaştırmak için bir meta deposu kurmak üzere Heligoland'a elkoyduğu, İngiliz imali hafif malların, Türkiye'den geçerek Almanya'ya girmeye çalıştığı dönemdi. ... Hemen hemen dünyanın bütün metaları, bizim antrepolarımızda birikmişti ve orada bir kenara atılmış duruyordu, yalnız, Hamburg ve Amsterdam tacirlerinin Napoléon'a, karşılığında 40-50 bin sterlin gibi bir meblağ ödedikleri bir Fransız lisansı, bu metaların küçük bir kısmını serbest bırakıyordu. Bir yük metanın pahalı pazardan ucuz pazara taşınması izni karşılığın-

¹⁴⁵ Thomas Tooke, *History of Prices*, ve James Wilson, *Capital, Currency and Banking*'e bakınız. (Bu sonuncu kitapta 1844, 1845 ve 1847 yıllarında, *London Economist*'te çıkan bir seri makale yeniden yayınlanmaktadır.)

da böyle meblağlar ödemek için, bunların pek garip tacirler olmaları gerekirdi. Tüccar, nasıl bir seçmeyle karşı karşı yaydı? Ya banknot olarak 6 peniye kahve satınalmak ve bu kahveyi, livresini derhal 3 ya da 4 altın şiline satabileceği bir yere sevk etmek, ya da onsu 5 sterlin üzerinden banknotla altın almak ve onu, 3 sterlin 17 şilin 10½ peni takdir edilen bir yere göndermek. Şu halde, daha kârlı bir ticarî işlem görüldüğü için, kahve yerine altın tercih ediliyordu demek saçma bir şey olur. ... O sırada, istenen her metam İngiltere'de olduğu kadar büyük miktarda temin edilebileceği başka bir ülke yoktu dünyada. Bonaparte, her gün, İngiltere'de carî olan fiyatları 'büyük bir dikkatle inceliyordu. İngiltere'de altının pahalı, kahvenin ise ucuz olduğunu saptadığı sürece, kurmuş olduğu Kıta ablukasının etkilerinden memnun göründü."¹⁴⁶

Tam Ricardo'nun kendi para teorisini ilk defa açıkladığı ve *Bullion Komitesinin* Ricardo'nun teorisini kendi parlamento raporuna kattığı dönemde, 1810'da, bütün İngiliz metallerinin fiyatlarında, 1808 ve 1809'a oranla yıkıcı bir çöküntü meydana geldi, oysa altın* değerinde görece bir yükselme vardı. Tarım ürünleri istisna teşkil ediyorlardı, çünkü onların dışardan ithal edilmeleri, bazı güçlüklerle karşılaşılıyordu ve kötü ürün alınması dolayısıyla, içerde kullanılabilen miktar çok azdı.¹⁴⁷ Ricardo, uluslararası ödeme aracı olarak değerli madenlerin rolü üzerinde, baştan aşağı, öylesine yanılıyordu ki, Lordlar Kamarası komisyonuna verdiği raporda (1819), "ihracat yüzünden altın kayıplarının, ödemelerin yeniden madenî parayla yapılmasına başlanınca ve para dolaşımı kendi madenî düzeyine ulaştırılınca duracağım" ilân edebiliyordu. Ricardo, kehanetini yalanlayan 1825 bunalımının patlak vermesinden hemen önce, tam zamanın-

¹⁴⁶ James Deacon Hume, *Letters on the Cornlaws*, London 1834, s. 29-31

¹⁴⁷ Thomas Tooke, *History of Prices, etc.*, London 1848, s. 110.

* Birinci baskıda: "para". 1. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. - Ed.

da öldü. Ricardo'nun yazarlığa başladığı dönem, zaten değerli madenlerin evrensel para görevlerindeki rollerini müşahade etmeye elverişli bir dönem değildi. Kıta ablukasından önce, ticarî denge, hemen hemen her zaman İngiltere'nin lehindeydi ve, abluka sürdüğü sürece* Avrupa kıtasıyla alışverişler, İngiliz kambiyo kurunu etkileyemeyecek kadar önemsiz oldu. Gümüş sevkiyatı, esas olarak siyasî nitelikteydi, ve Ricardo, İngiliz altınının ihracatında para yardımlarının oynadığı rolü, hiç de anlayamamışa benzer.¹⁴⁸

Ricardo'nun çağdaşları arasında onun ekonomi politiğinin ilkelerini savunan okulu kurmuş olanların en önemlisi *James Mill* idi. O, Ricardo'nun anlayışının kısırlığı arkasında sakladığı gereksiz uluslararası karmaşık sorunlara başvurma zorunluluğunu duymadan ve İngiltere Bankasının işlemleri konusunda hiç bir polemik endişesi taşımaksızın Ricardo'nun para teorisini basit madenî dolaşım temeline dayanarak açıklamaya çalışmıştır. Onun bellibaşlı tezleri şunlardır:¹⁴⁹

“Burada, paranın değerinden, paranın başka metalarla ne oranda değiştirildiğini ya da başka şeylerin belli bir miktarı karşılığında değişilmek üzere verilen para miktarını anlıyoruz. [Bu oran] bir ülkede mevcut paranın tüm miktarı [ile belirlenir]. ... Varsayalım ki, bir ülkenin bütün metaları bir yanda ve bütün parası da öbür yanda toplanmış olsun ve bu iki kitle birbirleriyle değişilsinler: besbelli ki metaların bütününün onda-biri, yüzde-biri ya da bambaşka bir bölümü, paranın bütününün onun karşılığı olan bir bölümüyle değişilecektir, ve bu bölüm, ülkede mevcut paranın tümünün büyük ya da küçük oluşuna göre, büyük ya da küçük bir miktar olacaktır. ... Durumun, eşyanın gerçek durumunda da tastamam aynı olduğu görülecektir. Metalar, parça parça ve çok

¹⁴⁸ Bkz: W. Blake, *Observations, etc.*, yukarda zikredilmiştir.

¹⁴⁹ James Mill, *Elements of Political Economy*, J. T. Parissot tarafından yapılan Fransızca çevirisi, Paris 1823.

* İlk baskıda “abluka” yerine kullanılan zamir düzeltilmiştir. —Ed.

kez çok küçük parçalar halinde değişirler ve bu değişimler, yıl boyunca, çeşitli zamanlarda yapılır. Bugün bir değişimde iş görmüş olan aynı bir para sikkesi, yarın başka bir değişimde hizmet edebilir. Paranın bir kısmı pek çok sayıda değişimi gerçekleştirmek için kullanılacak, başka bir kısmı, sayısı çok az olan değişimlerde kullanılacak, ensonu bir başka kısmı ise bir yerde yığılacak ve hiç bir değişimde hizmet görmeyecektir. Bu değişik durumlar arasında, bu paraların hepsi, eşit miktarda değişime uğradıkları takdirde, tek tek herbir paranın kullanılacağı değişimlerin sayısına dayanan bir ortalama rayiç bulunacaktır. Bu rayici, beğendiğimiz bir sayı varsayarak saptayalım, örneğin 10 diyelim. Eğer ülkede bulunan sikkenin herbiri, 10 satın almada hizmet etmişse, bu, sanki sikkelerin tüm sayısının on katına çıkmış olması ve herbirinin ancak bir tek satın almada hizmet etmiş olması gibidir. Ülkenin bütün metalarının değeri, bu durumda, bütün paranın değerinin on katına eşittir, vb. ... Eğer [tersine] her sikkenin yıl içinde 10 değişimde bulunması yerine paranın tüm kitlesi on katına çıkmış olsaydı ve yalnız bir tek değişimde bulunsaydı, besbelli ki, bu kitlede meydana getirilecek her artış, bu kitlenin ayrı ayrı ele alınmış kısımlarının herbirinin değerinde ötekileriyle orantılı bir azalmaya neden olacaktı. Bütün paranın karşılığında değişilebileceği metalar kitlesinin aynı kaldığı varsayıldığına göre, paramn tüm kitlesinin değeri, miktar artırıldıktan sonra da eskisinden daha büyük değildir. Eğer miktarın onda-bir oranında artırıldığı varsayılırsa, bölümlerinin herbirinin örneğin bir onsun değerinin onda-bir oramnda azalmış bulunması gerekir. ... Şu halde, paranın tüm kitlesindeki artış ya da azalış derecesi ne olursa olsun, öteki şeylerin miktarı aynı kalmak üzere, bu tüm kitlelerinin ve bölümlerinin herbirinin değeri, karşılıklı olarak orantılı bir artma ve azalma kaydeder. Bu önermenin mutlak bir gerçek olduğu açıktır. Para değeri her ne zaman bir yükselme ya da bir alçal-

ma gösterirse, paranın karşılık olarak değişebileceği metaların miktarı ve dolaşım hareketi aynı kaldığına göre, bu değişik durumun ancak paranın miktarında bir artma ya da eksilme gibi bir nedeni olmuş olmalıdır ve bu değişiklik, başka hiç bir nedene bağlanamaz. Paranın tümü aynı kaldığı sırada metalar kitlesi eksilirse, bu, tıpkı paranın tümü artmış gibi olur, ve bu hareket karşılıklıdır. Dolaşım hareketindeki bütün bozukluğun sonucu benzer değişikliklerdir. ... Bu satın almaların sayısındaki bütün artış, paranın tümündeki bir artışın meydana getirdiği aynı sonucu meydana getirir; bu sayının eksilmesi ise karşıt bir etki meydana getirir. ... Yıllık ürünün örneğin üreticilerin tükettikleri gibi hiç bir biçimde değişime uğramamış bir bölümü varsa ... bu bölüm, hesaba katılmamalıdır, çünkü, parayla değişilmeyen şey, paraya göre sanki hiç mevcut değilmiş gibidir. ... Böylece para miktarında serbestçe artma ya da azalmanın yer alabildiği her defasında bu [bir ülkede bulunan paranın tüm] miktarı, madenin değeriyle düzenlenir. ... Altın ve gümüş gerçekte metadırlar. ... O halde üretim masrafları [herbirinin içlerinde bulundurdıkları belli bir emek niceliği], bütün öteki ürünlerin değerleri gibi altın ve gümüşün de değerini düzenleyen şeydir.”¹⁸⁰

Mill'in bütün kavrayışı, saçma olduğu kadar keyfî olan bir sürü varsayımdan ibarettir. O, meta fiyatlarının ya da para değerinin “bir ülkede mevcut olan paranın tüm miktarı tarafından” belirlendiğini tanıtlamak ister. Eğer, dolaşımdaki metaların kitlesinin ve değişim-değerinin tıpkı dolaşım hızı gibi, tıpkı değerli madenlerin üretim masraflarıyla belirlenen değeri gibi aynı kaldıkları varsayılırsa ve gene, aynı zamanda, buna karşın, *dolaşan* madeni para miktarının, ülkede *mevcut* para kitlesiyle orantılı olarak artmış ya da eksilmiş olduğu varsayılırsa, gerçekten te tamtlanması ileri sürülen şeyin varsayılmış olduğu “apaçık” belli olur

¹⁸⁰ *Elements of Political Economy*, s. 128-137, passim.

Mill, belli değişim-değerindeki metalara değil, ama kullanim-değerlerine dolaşım yaptırarak, Hume'un dūřmūř olduğu hataya dūřer ve bunun içindir ki, onun onermesi, bütün "varsayımları" kabul edilse bile, gene de yanlış olur. Dolaşım hızı, tıpkı değerli madenlerin değeri gibi, tıpkı dolaşımdaki metaların *miktarı* gibi pekâlâ aynı kalabilir, bununla birlikte, değişim-değerlerindeki değişiklikle onların dolaşımı, kimi daha yüksek bir para kitlesi, kimi de daha dūřk bir para kitlesi gerektirir. Mill, ülkede mevcut olan paranın bir kısmı dolaşımda bulunurken öteki kısmının duraklama halinde olduğu gerçeğini iyi görmüştür. Son derece gülünç bir ortalamalar hesabına başvurarak, aslında, her ne kadar gerçek başka türlü görünüyorsa da, bir ülkede bulunan bütün paranın dolaştığını *varsayar*. Sayınız ki, bir ülkede, 10 milyon gümüş taler, bir yılda iki devir yapıyor; o halde, eęer her taler yalnız bir satınalma iři görecek olsa, 20 milyon dolaşabilecektir. Ve eęer ülkede bütün biçimleriyle mevcut olan paranın tüm toplamı 100 milyon talere yükse- lirse, her sikke bir satınalma gerçekleştirirse, 100 milyonun, beř yılda dolaşım yapabileceği varsayılabılır. Keza, dünyanın bütün parasının Hamstead'da dolaşım yaptığı ancak onun kesirlerinin herbirinin, örneğin bir yılda üç tur yerine 3 milyon yılda ancak bir tek tur yaptığı da varsayılabılır. Meta fiyatlarının toplamı ile dolaşım araçlarının miktarı arasındaki ilişkiyi belirlemek bakımından, birinci varsayım da, ikincisi kadar önemlidir. Mill, kendisine göre, metaları dolaşımda bulunan para miktarı ile değil de, bir ülkenin ayrı ayrı her durumda yararlanabildiği paranın tüm miktarı ile dolaysız bir ilişki içine koymanın kesin bir önemi olduğunu hissetmektedir. O, bir ülkenin metalarının tüm kitlesinin, parasının tüm kitlesiyle "bir kezde" değişmediğini, ve bu metalar kitlesinin çeşitli bölümlerinin, yılın başka başka zamanlarında, para kitlesinin çeşitli bölümlerine karşı değişildiğini kabul ediyor. Bu anormaliyi elimine etmek için de,

onu yok sayıyor. Bütün bu, metaların para ile doğrudan karşı karşıya getirilmeleri ve onların aracısız değişimi anlayışı, zaten soyut bir muhakeme yoluyla, basit alım ve satımlar hareketinden ya da paranın satınalma aracı olarak yerine getirdiği işlevden çıkarılmıştır. Paranın ödeme aracı olarak hareketinde, meta ile paranın bu aynı zamanda ortaya çıkışlarının artık izi kalmamıştır.

19. yüzyıl boyunca meydana gelen ticarî bunalımlar, özellikle 1825 ve 1836 büyük bunalımları, Ricardo'nun para teorisinin gelişmesine değil, ama yeni bir uygulamasına meydan verdiler. Artık, Hume'da görülen 16. ve 17. yüzyıllarda değerli madenlerin değerden düşmeleri gibi, ya da Ricardo'da görülen 18. yüzyıl boyunca ve 19. yüzyılın başında kâğıt paranın değerinin düşmesi gibi tecrit edilmiş ayrı ayrı ekonomik olaylar sözkonusu değildi, şimdi burjuva üretim sürecinin bütün öğeleri arasında bir çatışmanın patlak verdiği, ve kökeni ve çaresi bu sürecin en sathî, en soyut alanında, para dolaşımı alanında aranan dünya pazarının büyük fırtınaları sözkonusuydu. Bu iktisadî meteoroloji vir-tüözları okulunun hareket noktasını teşkil eden salt teorik postulat, gerçekte, Ricardo'nun salt madenî dolaşım yasalarını bulmasına neden olan dogmaya varmaktadır. Bunlara kalan iş, kredi ya da banknot dolaşımını bu yasalara tâbi kılmaktan ibaret idi.

Ticarî bunalımların en genel, en göze görünür olayı, meta fiyatlarının oldukça uzun süreli bir genel yükselişi izleyen anî ve genel düşüşüdür. Meta fiyatlarındaki genel düşme, paranın bütün metalara oranla görelî değerinin yükselmesi gibi ve, tersine, fiyatların genel yükselişi paranın görelî değerinde bir düşme gibi gösterilebilir. Her iki durumda da olayın lafı edilmekte, ama açıklanmamaktadır. Sorunu şöyle koyayım: paranın metalara oranla görelî değerinin genel dönemsel yükselişinin açıklanması, ya da aynı sorunu şu sözlerle formüle edeyim: paranın metalara oranla görelî

değerinde düşme ve yükselmenin açıklanması, ifade farkı, sorunu, Almancadan İngilizceye çevirisinin yapabileceği değişiklikten daha fazla bir değişiklik meydana getirmez. Demek ki, Ricardo'nun para teorisi, tam zamanında geliyordu, bu teori, aynı fikrin yersiz yinelenmesine bir neden-sonuç ilişkisi görüntüsü kazandırıyor. Meta fiyatlarının genel dönemsel düşüşü neden ileri gelmektedir? Paranın göreceli değerinin dönemsel yükselişinden. Bunun tersine, meta fiyatlarının genel dönemsel yükselişi neden ileri gelmektedir? Paranın değerinde dönemsel bir düşüşten. Aynı biçimde gene doğru sayılması gereken bir ifadeyle denilebilir ki, fiyatların dönemsel yükselişi ve düşüşü, fiyatların dönemsel yükselişi ve düşüşünden ileri gelir. Sorunun kendisi, paranın içkin değeri, yani paranın, değerli madenlerin üretim masraflarıyla belirlenen değeri *değişmemiş* olarak kaldığı varsayımı içinde konmuştur. Eğer bu bilinen gerçeğin tekrarı böyle bir tekrardan öte bir şey olmak iddiasında ise, en ilkel bilgi ve kavramlardan habersiz olunmasına dayanmaktadır. A'nın B olarak, ölçülen değişim-değeri düştüğü zaman, biliyoruz ki, bu, A'nın değerinde bir düşmeden olduğu kadar, B'nin değerinde bir yükselmeden de ileri gelebilir. Bunun tersine, A'nın B olarak ölçülen değişim-değeri yükseldiği zaman da, durum aynıdır. Bilinen şeylerin yinelenmesine bir neden-sonuç ilişkisi görünüşü kazandırması bir kere kabul edildikten sonra, geri kalan şey, kolaylıkla bundan çıkarılabilir. Meta fiyatlarının yükselmesi, paranın değerinin düşmesinden ileri gelir, ama paranın değerinin düşmesi, Ricardo'nun bize öğrettiği gibi, dolaşımında bir aşırı bolluktan, yani dolaşan para kitlesinin paranın kendi içkin değeriyle ve metaların içkin değeriyle belirlenen düzeyi aşmasından ileri gelir. Gene aynı biçimde, bunun tersine, metaların fiyatlarının genel düşüşü, kusurlu bir dolaşım sonucunda paranın değerinin kendi içkin değerinin üstüne çıkmasından ileri gelir. Demek ki, dönemsel olarak fazla ya da eksik para dolaşımında bulunduğu

için, fiyatlar dönemsel olarak yükselirler ya da düşerler. Eğer şimdi fiyatların yükselmesinin para dolaşımında bir azalmaya, fiyatların düşmesinin ise bir artmaya birlikte git tiği sabit olursa, istatistiklerle bunu tanıtlamak mutlak su rette olanaksız olmakla birlikte, dolaşımdaki meta kitlesin- deki herhangi bir azalma ya da çoğalma sonucu, dolaşımdaki para miktarının mutlak olmasa bile, hiç değilse görelî bir şekilde artmış ya da azalmış olduğu söylenebilir. Gördük ki, Ricardo'ya göre fiyatların bu genel dalgalanmaları, salt ma denî bir dolaşımda da aynı derecede zorunlu olarak meydana gelirler, ama ardarda gelişleriyle birbirlerini denkleştirirler: örneğin yetersiz bir dolaşım, meta fiyatlarında bir düşmeye neden olur, meta fiyatlarının düşmesi, metaların yabancı ülkelere ihracına meydan verir, bu ihracat, karşılık olarak, içeriye doğru bir para akını doğurur, ve bu para akını da yeni bir fiyat yükselmesine neden olur. Metaların ithal ve paranın ihraç edildiği çok fazla dolaşım durumunda ise bunun tersi olmaktadır. O halde, mademki, Ricardo'nun anladığı anlamda, madeni dolaşımın mahiyetinden gelen bu genel dalgalanmalara karşın, bu dolaşımın şiddetli ve had biçimi, yani bunalım biçimi, gelişmiş kredi sistemi dönemlerine aittir, madenî dolaşımın yasalarının, banknotların dolaşıma konulmasını şaşmaz bir biçimde ayarlamadıkları açıkça anlaşılır. Madenî dolaşım, derhal sikke biçiminde dolaşıma giren ve akınlarıyla ya da geri çekilişleriyle tacirler arası fiyatları düşüren ya da yükselten değerli madenlerin ithalinde ve ihracında kendine çare bulur. Şimdi meta fiyatları üzerinde aynı etkiyi elde etmek için, bankaların yapay olarak madenî dolaşımın yasalarını taklit etmeleri gerekecektir. Eğer altın dışardan içeriye akın ederse, bu, dolaşımda yetersizlik olduğunun, paranın değerinin fazla yüksek, meta fiyatlarının ise fazla düşük olduğunun bir kanıtıdır ve, bunun sonucu olarak, yeni ithal edilen altında orantılı olarak banknotları dolaşıma koymak gerekir. Bunun tersi

durumda, ülkeden çıkan altının miktarıyla orantılı olarak, banknotları, dolaşımdan çekmek gerekir. Başka bir deyişle, banknotların dolaşıma sürülüşü, değerli madenlerin ithalât ve ihracatına göre ya da kambiyo kuruna göre düzenlenmelidir. Ricardo'nun, altının* ancak sikke olduğu ve, sonuç olarak, ithal edilen her altının dolaşan parayı artırdığı, dolaşısıyla fiyatları yükselttiği; ihraç edilen her altının sikkeyi azalttığı ve, sonuç olarak, fiyatları düşürdüğü yolundaki yanlış varsayımı, bu teorik varsayım, burada, ayrı ayrı her durumda mevcut olan altın kadar sikkeyi dolaştırmaktan ibaret olan pratik bir deneyim haline gelir. Lord Overstone (bankacı Jones Loyd), albay Torrens, Norman, Clay, Arbutnot ve İngiltere'de *currency principle* okulu adı altında tanınan daha pek çok yazar bu öğretiyi yalnızca övmekle kalmadılar. Sir Robert Peel'in 1844 ve 1845 Bank-Acts'ı sayesinde, bu teoriyi, hâlâ yürürlükte olan İngiliz ve İskoç banka mevzuatının temeli yaptılar. En geniş anlamıyla bütün ülke ölçüsünde yapılan deneyimlere göre, onların, pratik planda olduğu gibi teorik plandaki utarılacak fiyaskoları ancak kredi teorisinde açıklamasını bulabilecektir.¹⁵¹ Ama, şim-

¹⁵¹ 1857 genel ticarî bunalımının patlak vermesinden birkaç ay önce, 1844 ilâ 1845 banka yasalarının etkileri üzerine bir tahkikat yürütmek amacıyla bir Avam Kamarası komisyonu toplanmaktaydı. Bu yasaları hazırlayan teorisyen sıfatıyla Lord Overstone, komisyon önündeki beyanında, şu farfaraşlara düşüyor: "1844 yasasının hükümlerinin tam bir sıklıkla ve zamanında uygulanması sonucu her şey düzenle ve kolaylıkla cereyan etti, para sistemi sağlamdır ve sarsılmamıştır, ülkenin refahı tartışma götürmez, 1844 yasasına karşı halkın güveni her geçen gün artmaktadır. Eğer komisyon, bu yasanın dayandığı ilkelerin sağlamlığı için başka pratik kanıtlar istiyorsa ve bu yasanın sağlanmış olduğu olumlu sonuçların kanıtını istiyorsa, kendisine bütün açık yürekliliğinizle şu yanıt verebiliriz: çevrenize bakınız; ülkenizin işlerinin bugünkü durumunu değerlendiriniz, halkın hoşnutluğunu görünüz; toplumun bütün sınıflarının zenginlik ve varlıklarını gözönünde tutunuz ve bunu yaptıktan sonra da komisyon böyle başarılar sağlamış olan bir yasanın muhafazasına karşı çıkıp çıkmayacağı konusunda karar verme durumunda olacaktır." [Report from the Select Committee on Bank Acts, etc., 1857. Déclaration n° 4189.] Overstone, 14 Temmuz 1857'de kendi zaferini böyle ilân ediyordu ve, aynı yılın 12 Kasımında bu bakan kendi sorumluluğu altında o harika 1844 yasasını kaldıracaktı.

* Birinci baskıda: "para". II. nüshada elyazısıyla düzeltilmiştir. —Ed.

diden görülmektedir ki, akışkan biçimiyle parayı dolaşım aracından tecrit eden Ricardo teorisi, değerli madenlerin çoğalma ve azalmalarına, burjuva ekonomisi üzerinde, para sistemi saplantısının hiç bir zaman aklından geçirmediği mutlak bir etki atfetmeye varmaktadır. İşte, kâğıt parayı, paranın en tam, en yetkin biçimi ilân eden Ricardo'nun bullionistlerin peygamberi haline nasıl geldiği.

Hume'un teorisi ya da para sistemine karşı soyut muhalefet böylece en son vargılarına kadar geliştikten sonra, *Thomas Tooke*, ensonu, Steuart'ın somut para anlayışını tam olarak yeniden kurdu.¹⁵² Tooke ilkelerini, gelişigüzel herhangi bir teoriden çıkarmamakta, ancak 1793-1856 arasındaki tacirler arası fiyatlar tarihinin bilinçli bir biçimde tahlilinden çıkarmaktadır. 1823'te yayımlanan fiyatların tarihinin birinci baskısında, Tooke, hâlâ Ricardo'nun teorisinin tamamıyla tutsağıdır ve olayları, bu teori ile uzlaştırmaya boşuna uğraşır. 1825 bunalımından sonra yayınlanan *On the Currency* adlı yergi yazısı, daha sonra Overstone'un egemen kıldığı fikirlerin aklıbaşında tutarlı ilk açıklaması bile sayılabilir. Fiyatlar tarihi konusundaki araştırmalarının arkasını bırakmaması bununla birlikte, onu, fiyatlarla dolaşım araçları miktarı arasında, teorinin varsaydığı biçimdeki dolaşım bağlantısının salt aklın yarattığı bir şey olduğunu dolaşım araçlarının genişleme ve daralmasının, değerli madenlerin değeri aynı kalmak üzere, fiyat dalgalanmalarının her zaman sonucu olduklarını, hiç bir zaman nedeni olmadıklarını, genel olarak, para dolaşımının ancak ikincil bir hareket olduğunu ve paranın, gerçek üretim sürecinde dolaşım aracı biçiminden başka bütün öteki belirli biçimlere de büründüğünü görmek zorunda bıraktı. Onun ayrıntılı araştırmaları, basit madenî dolaşım alanından başka bir alanla ilgilidir ve

¹⁵² Para teorileri tarihini özetlediği *History of Prices from 1839 till 1847*, London 1848, adlı yapıtından da anlaşıldığı gibi, Tooke, Steuart'ın yazılarından habersizdi.

hınları, burada tartışmanın gereği yoktur, nitekim, aynı doğrultuda bulunan *Wilson ve Fullarton*'un araştırmaları için de aynı şey söylenebilir.¹⁵³ Bütün bu yazarlar, parayı tek yönüyle kavramazlar, ama önce, çeşitli uğraklarında, ama gene de bu çeşitli evreler arasında ister birbirleriyle olsun, isterse ekonomik kategoriler sisteminin bütününüyle olsun en küçük canlı bir zincirleme bağlantı kurmadan kavrarlar. Onun için, kendilerince *dolaşım aracından* ayrı tutulan *parayı, sermaye* ile ya da hatta meta ile her ne kadar, öte yandan, durum elverirse, onları birbirinden ayıran şeyi takdir etmek zorunda kalırlarsa da, gene de karıştırmak hatasını işlerler.¹⁵⁴ Örneğin, altın dışarıya gönderildiği takdirde, gerçekte dışarıya gönderilen sermayedir, ama demir, pamuk, tahıllar, kısaca her meta ihraç edildiğinde de durum aynıdır. Bu da, öteki de sermayedirler şu halde sermaye olarak birbirlerinden farklı değildirler, ama para ve meta olarak birbirlerinden ayrılırlar. Altının uluslararası değişim aracı olarak rolü, demek ki, onun belirli sermaye biçiminin sonuçları değil, özel para görevinin sonucudur. Aynı biçimde, altın

¹⁵³ *History of Prices* dışında Tooke'un, arkadaşı Newmarch tarafından alıttığı cilt halinde yayınlanmış olan önemli yapıtı *An Inquiry into the Currency Principle, the connection of currency with prices, etc.*, 2. baskı, London 1844. *Wilson*'un yazısını daha önce belirttik. Ensonu John Fullarton'ın yapıtına işaret etmemiz kalıyor: *On the Regulation of Currencies*, 2. baskı, London 1845.

¹⁵⁴ "Meta olarak parayla, yani sermaye olarak parayla, dolaşım aracı olarak para arasındaki ayrımı yapmak gerekir." (Tooke, *An Inquiry into the Currency Principle, etc.*, s. 10.) "Muhtaç olunan toplamı hemen hemen tam olarak sağlamak için altın ve gümüşe güvenilebilir. ... Para olarak bütün dünyada kullanıldıklarından ... altın ve gümüş, bütün öteki metalara oranla sonsuz bir üstünlüğe sahiptirler. ... Yurtdışında ya da yurtiçinde sözleşme ile borç ödeme, çay ile kahve, şeker ya da çivit ile taahhüt edilmez, sikkelerle edilir; ve kabul edilen madeni para biçiminde olsun, devlet darphanesinin ya da malın gönderildiği ülkenin piyasasının müdahalesiyle kabul edilen madeni paraya derhal çevrilmesi mümkün olan külçeler biçiminde olsun, paranın gönderilmesi, göndericiye her zaman, talebin yetersizliği ya da fiyat dalgalanmaları yüzünden kötü bir iş yapma tehlikesine düşmeden amacını elde etmenin en güvenilirdir, en delaysız ve en doğru yolunu sağlayacaktır." (Fullarton, *l.c.*, s. 132, 133.) (Altın ve gümüş dışında) "herhangi bir başka nesne miktarı ya da niteliği gereği gönderildiği ülkenin mutlak talebini aşabilir." (Tooke, *An Inquiry, etc.*)

ya da onun yerini tutan banknotlar iç ticarete ödeme aracı olarak görev gördüklerinde aynı zamanda, sermayedirler. Ama meta biçimindeki sermaye, örneğin bunalımların bütün açıklığıyla gösterdikleri gibi, onların yerini tutamaz. İşte bu, gene para olarak altınla, onu bir ödeme aracı yapan sermaye olarak varlık tarzı arasındaki fark değil, meta arasındaki farktır. Ama, sermaye, belli bir meblağı, dışarıya, faizle borç vermek ereğiyle doğrudan doğruya ihraç edildiği zaman meta biçiminde ya da altın biçiminde ihraç edilmesi konjonktürlere tâbidir ve eğer altın biçiminde ihraç edilmişse, bu, meta karşısında, para olarak değerli madenin biçimsel özgül belirlenişinden ötürüdür. Genel olarak, bu yazarlar, parayı ilkönce metaların basit dolaşımı çerçevesi içinde geliştiği gibi ve kendi süreçlerini çizen metaların kendi aralarındaki ilişkilerden doğduğu biçimde, soyut biçimiyle dikkate almazlar. Onun için daima, paranın metaya karşıt olarak kazandığı soyut biçimsel belirlemelerle, sermaye gibi, gelir vb. gibi daha somut ilişkileri içinde barındıran paranın biçimsel belirlemeleri arasında bocalarlar.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Paranın sermaye biçimine geçişini, sermaye konusunu inceleyen ve bu birinci kısmı sona erdiren üçüncü bölümde inceleyeceğiz.

[EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE] GİRİŞ*

* 19 Ağustos 1857 taribini taşıyan bu giriş, Marksizm-Leninizm Enstitüsündeki elyazısı fotokopilerinden Fransızcaya çevrilmiş olan metin esas alınarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu giriş kısmı Marx'm sağlığında yayınlanmamıştır ve yayınlanmamasının nedenini, Marx, elinizdeki kitabın "Önsöz"ünde (s. 23) açıklamaktadır. Genel olarak kullanılmakta olan "Ekonomi Politğin Eleştirisine Giriş" adı, Marx'a ait değildir. —Ed.

A. G İ R İ Ő

1° Genel olarak üretim.

2° Üretim, dağıtım, değişim ve tüketim arasında genel ilişki.

3° Ekonomi politigın yöntemi.

4° Üretim araçları (güçleri) ve üretim ilişkileri — üretim ilişkileri ve dolaşım ilişkileri, vb..

A. G İ R İ Ş

1. ÜRETİM, TÜKETİM, DAĞITIM, DEĞİŞİM (DOLAŞIM)

I. Ü R E T İ M

a) Bu incelemenin konusu, her şeyden önce, *maddî üretim*dir.

Toplum olarak üretimde bulunan bireyler — bundan dolayı da toplumsal bakımdan belirlenmiş bireylerin üretimi, işte hareket noktamız. Smith ve Ricardo'nun incelemelerine başlangıç olarak kabul ettikleri bireysel ve tecrit edilmiş avcı ve balıkçı, 18. yüzyılın gerçeğe uymayan yavan hayalleri içinde yer alırlar. Bunlar, bazı uygarlık tarihçilerinin sandıkları gibi, pek aşırı inceliklere karşı basit bir tepkiyi, ve iyice anlaşılmayan doğa koşullarına bir dönüşü hiç de ifade etmeyen robensonculuklardır. Aynı şekilde, nitelik bakımından birbirinden bağımsız olan konular arasında, bir antlaşma

İle ilişkiler ve bağlar kuran Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* de, bu biçimde bir doğacılığa dayanmaktan uzaktır. Bunların hepsi görünüştür, küçük ve büyük robensonculuklarda sırf estetik nitelikte görünüş. Gerçekte sözkonusu olan, 16. yüzyılda hazırlanmakta olan ve 18. yüzyılda dev adımlarla olgunluğa doğru yürüyen "burjuva toplumun" müjdenlenmesidir. Serbest rekabetin hüküm sürdüğü bu toplumda, birey, kendisini daha önceki tarihsel çağlarda belirli ve sınırları çizili bir insan konglomerasının (yığılmasının) unsuru haline getiren doğal vb. bağlardan kopmuş olarak görünmektedir. 18. yüzyıl peygamberleri için —ki Smith ve Ricardo da onların tutumlarını tam olarak benimsemiş bulunmaktadır—, bir yandan feodal toplum biçimlerinin dağılmasından, öte yandan 16. yüzyıldan beri gelişmiş olan, yani üretim güçlerinden meydana gelen bu 18. yüzyıl bireyi, *geçmişte yaşamış olan* bir ideal gibi görünmektedir. Onlar, bunda bir tarihsel sonuç değil, tarihin bir hareket noktasını görmektedirler, çünkü onlar, bu bireyi, bir tarih ürünü olarak değil, bir doğa verisi olarak, insan doğası kavramlarına uygun doğal bir şey gibi değerlendirmektedirler. Bu hayal şimdiye kadar her yeni çağın paylaştığı bir hayaldir. 18. yüzyıla birçok bakımlardan karşı çıkan ve aristokrat niteliği ile tarihsel alanda daha çok tutunabilen Steuart, bu safça hayalden kendini kurtarmıştır.

Tarihte ne kadar gerilere gidersek birey, —ve üretici birey de— o ölçüde, bir bağımlılık durumunda, daha büyük bir bütünün üyesi olarak görünmektedir: bu durum, ilkönce aile içinde ve kabileyi meydana getirecek kadar genişlemiş olan aile içinde; daha sonra da kabilelerin çatışmasından ve birbiriyle kaynaşmasından meydana gelen değişik toplum biçimlerinde tamamen doğal olarak belirmektedir. Toplumsal bütünün değişik biçimlerinin, bireye, özel amaçlarını gerçekleştirmeye yarayan basit bir araç olarak kendi dışında bir gereksinme olarak görünmeleri, ancak 18. yüzyılın "bur-

juva toplumu'nda olmuştur. Ama bu görüşü, tecrit edilmiş birey görüşünü doğuran çağ, toplumsal ilişkilerin (bu bakımdan genel bir niteliğe bürünerek) geçmişte görülmedik büyük bir gelişmeye ulaştıkları çağdır. İnsan, sözcüğün tam anlamıyla, bir ζωον πολιτικον'dur,* yalnızca toplumcul bir hayvan değil, ancak kendini toplum içinde tecrit edebilen bir hayvan. Toplum dışında tecrit edilmiş birey tarafından gerçekleştirilen üretim —ki bu ıssız bir yere raslantı olarak götürülmüş olan ve topluma özgü güçlere sahip bulunan bir uygar kişinin başına gelebilecek istisnâî bir haldir— birbiriyle konuşan canlı bireylerin bulunmadığı yerde dilin gelişmesi kadar saçma bir şeydir. Bu konu üzerinde daha fazla durmanın gereği yoktur. 18. yüzyıl insanları arasında bir anlamı ve varlık nedeni olan bu safça görüşler, Bastiat, Carey, Proudhon vb. tarafından çok ciddi olarak çağdaş ekonomi politiğin içine sokulmaya kalkışılmamış olsaydı, bu noktaya değinmenin gereği de olmazdı. Proudhon için, tarihsel kökenlerini bilmediği bir iktisadî ilişkiyi, tarihsel-felsefî bakımdan açıklayabilmek için mitolojiye başvurmak, elbette ki kolay bir yoldur; bu ilişki fikri, Adem'in ya da Prometheus'un aklına günün birinde hazır olarak gelmiş, ve onlar da bunu dünyaya kabul ettirmişler, vb... sayıklamaya varan *locus communis*** kadar usandırıcı bir şey olamaz.

TARİHSEL ÜRETİM İLİŞKİLERİNİN SÜRDÜRÜLMESİ
GENEL OLARAK ÜRETİM VE DAĞITIM. MÜLKİYET.

Demek ki, bizim, üretim deyince, sözkonusu ettiğimiz, toplumsal gelişmenin belirli bir aşamasında üretimdir — toplum içinde yaşayan bireylerin üretimidir. Dolayısıyla, genel olarak üretimin sözünü etmek için, ya üretimin değişik aşamalarında gelişmesinin tarihsel sürecini izlemeli, ya da belirli bir tarihsel dönemin ele alındığı, örneğin gerçekte bi-

* Siyasal hayvan. —ç.

** Genel ve yavan fikirler. —ç.

İlm asıl konumuz olan modern burjuva üretiminin ele alındığı, baştan belirtilmelidir. Ama üretimin bütün dönemlerinin bazı ortak nitelikleri, bazı ortak belirtileri vardır. *Genel olarak üretim* soyut bir kavramdır, ama ortak özelliklere dikkati çektiği ve bunları tam olarak belirttiği ölçüde bizi yinelenemelerden kurtarmasıyla akla-uygun bir soyutlamadır. Bununla birlikte, bu *genel* nitelik, ya da bu ortak özellikler kıyaslama olanağı sağladığı gibi, öğeleri birbirinden ayrılarak değişik niteliklere bürünen çapraşık bir bütün oluşturur. Bu niteliklerden bir kısmı bütün dönemleri kapsar, bir kısmı ise dönemlerden ancak birkaçı için geçerlidir. Bu özelliklerden bazıları, en modern dönemin olduğu gibi, en eski dönemin de ortak özelliğidir. Bunlar olmadan, herhangi bir üretim düşünülemez. Ama en gelişmiş dillerin, en az gelişmiş dillerle ortak yasaları ve özellikleri bulunmasına karşılık, bu dillerin evrimini teşkil eden şey, bu genel ve ortak niteliklerden onları ayırdeden şeydir; onun için —özne olan insanın ve nesne olan doğanın aynı oluşu olgusundan meydana gelen— birliğin, temel farkları unutturmaması için genel olarak üretim için geçerli özellikleri iyice ayırdetmek gerekir. Örneğin şu anda mevcut olan toplumsal ilişkilerin sonsuzluğunu ve uyumunu tanıtlama iddiasında olan çağdaş iktisatçıların bütün bilgelikleri işte bunu unutmalarından gelmektedir. Örneğin, üretim aleti olmadan (bu alet insan eli olsa bile) üretim de olmaz. Sözkonusu emek, vahşî insanın elinin yinelenen idmanının geliştirdiği ve saptadığı ustalık olsa bile, geçmişte birikmiş emek olmadan üretim de olmaz. Öteki nitelikleri arasında sermaye de bir üretim aletidir, o da geçmişteki emek, nesnelliktir. Demek ki, sermaye, evrensel ve sonsuz doğal bir ilişkidir; evet ama, “üretim aletini” sermaye biçimine sokan biricik şeyi, “birikmiş emeği”, özgül unsurun kendisini, görmezlikten gelmek koşuluyla, üretim ilişkilerinin tüm öyküsü, örneğin Carey’de olduğu gibi, hükümetlerin kötü niyetli tutumlarının kışkırttığı bir sah-

tecilik olarak görülür. Genel olarak üretim olmadığına göre, genel üretim de olmaz. Üretim, her zaman üretimin özel bir koludur —örneğin tarım, hayvancılık, imalât vb.— ya da bir bütün oluşturur. Ama ekonomi politik, teknoloji değildir. Belirli bir toplumsal aşamada, üretimin genel sınırlamalarıyla, üretimin özel biçimleri arasındaki ilişkiyi başka yerde (ilerde) açıklamak gerekecektir. Ve ensonu, üretim, yalnızca bir özel üretim de değildir. Üretim kollarının az ya da çok, geniş ve zengin bütünü üzerinde eylemini icra eden bir toplumsal konunun belirli bir varlığı biçiminde her zaman görünür. Bilimsel açıklama ile gerçek hareket arasındaki ilişkiyi de incelemenin yeri burası değildir. Genel olarak üretim. Üretimin özel kolları. Tümü içinde ele alınan üretim.

Ekonomi politikte herhangi bir incelemeden önce, bir genel bölüm koymak modadır —özellikle *üretim* başlığı altındaki incelemeden önce bu yapılır (örneğin J. St. Mill'e bakınız)—, bu genel bölümde her türlü üretimin *genel koşulları* ele alınır. Bu genel bölüm şunları içerir ya da içermesi gerektiği kabul edilir:

1° Üretimin olabilmesi için gerekli koşulların incelenmesi, ki burada her türlü üretimin ortak temel etkenlerini belirtmekle yetinilir. Ama, gerçekte burada söylenenler, göreceğimiz gibi, bilinen şeylerin yavan yinelenmesinden öte bir değer taşımaz.

2° Üretimin gelişmesine azçok elverişli olan koşulların incelenmesi, örneğin Adam Smith'in ilerleyen ya da durgun toplumsal durumu gibi. Özünde bir özetlemeden öte bir değer taşımayan bu bölüme, bilimsel bir nitelik verebilmek için, ayrı ayrı halkların gelişmesi sürecinde değişik *üreticilik derecesi* dönemlerini incelemek gerekiyor — bu da bizim konumuzun asıl sınırlarını aşan bir incelemedir, ama o sınırlar içine girdiği ölçüde, rekabeti, birikimi vb. açıklayan bölümde ele alınmalıdır. Genel biçimiyle, varılan so-

nuç, bir sanayi halkının, genel olarak tarihinin en yüksek noktasına ulaştığı anda üretiminin de en yüksek noktasına ulaşmış olacağı genellemesidir. Ve gerçekten de, bir halk için, esas, kârın değil, kazancın sağlanması olduğu sürece, o halk, sınaî doruğa ulaşmıştır. Yankee'lerin İngilizler üzerindeki üstünlüğü, bu anlamda bir üstünlüktür. Ya da şöyle bir sonuca da varılır, bazı ırkların, bazı koşulların, bazı iklimlerin, deniz kıyısında bulunma, toprağın verimliliği vb. gibi bazı doğal koşulların, üretime daha elverişli olduğu sonucuna, bu da şu bilinen şeyin yinelenmesine, bizi vardır-maktadır: servetin öznel ve nesnel öğeleri daha yüksek bir ölçüde varoldukları zaman, servet o ölçüde daha büyük bir kolaylıkla yaratılabilir.

Ama bu genel bölümde, iktisatçıların gerçekteki sorunu hiç de bu değildir. Mill'in örneğinde görüldüğü gibi, söz-konusu olan, daha çok, üretimi, dağıtımdan vb. farklı olarak, tarihe bağlı bulunmayan sonsuzluğa kadar yürürlük-te kalacak olan doğa yasaları içinde hapsedilmiş olarak gös-termek, ve bu fırsattan yararlanarak *burjuva* ilişkilerinin, *in abstracto** kavranan toplumun değişmez doğal yasaları olduğu fikrini el altından ileri sürmektedir. Bütün bu yönte-min bilinçli ya da bilinçsiz olarak güttüğü amaç, işte bu-dur. Dağıtımda ise, bunun tam tersine, insanlar, geniş öl-çüde, kendi iradeleriyle hareket edebilirler. Üretim ile dağıtımın bu biçimde kabaca birbirinden ayrılması ve aralarındaki gerçek ilişkinin koparılması bir yana, daha başlangıçta hiç değilse şunu açıkça görmek mümkündür: toplumun değişik aşamalarında dağıtım ne kadar çeşitli olur-sa olsun, üretimin ortak niteliklerini belirtmek ve *genel ola-rak insana* uygulanabilen yasaları anabilmek için, bütün tarihsel farkları silmek ya da ortadan kaldırmak gene de mümkündür. Örneğin köle de, serf de, ücretli emekçi de, kö-le, serf, ücretli olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için,

* Soyut olarak. —ç.

belirli bir miktar gıda almaktadırlar. İster haraçla geçimlerini sağlasınlar, ister vergiden, toprak rantından, sadaka ya da öşürden gelirlerini elde etsinler, memur, toprak sahibi, papaz ya da müstecir olsun, bunların hepsi, toplumsal üretimin, kölelerin vb. yasalarından değişik olan yasalara göre saptanan bir hisse alırlar. Bu başlık altına, bütün iktisatçıların koydukları iki başlıca nokta şunlardır: 1° mülkiyet; 2° bu mülkiyetin adalet, polis vb. tarafından güvenliğe alınması. Buna gayet kısaca yanıt vermek mümkündür.

Birinci nokta: Her üretim, belirli bir toplum biçiminin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın birey tarafından mülk edinilmesidir. Bu anlamda, mülkiyetin (mülk edinmenin) üretimin bir koşulu olduğunu söylemek, bilinen bir şeyin beyanından öteye bir değer taşımaz. Ama, bu noktadan hareket ederek, bir atlayışta, belirli bir mülkiyet biçimine, örneğin özel mülkiyete geçmeye kalkışmak gülünçtür. (Üstelik bu, bunun karşıtı olan bir biçimi, *ademi-mülkiyeti* de varsaymaktadır.) Tarih bize, tam tersine, ortak mülkiyet içinde (örneğin Hintlilerde, İslavlarda, Eski Keltlerde vb.), ilkel biçimi, komünal mülkiyet görünüşüyle daha uzun süre önemli bir rol oynayacak olan biçimi, göstermektedir. Servetin şu mülkiyet biçimi altında mı, yoksa ötekinde mi daha iyi gelişip gelişmediği, burada sözkonusu değildir. Ama hiç bir üretimin olmamasının sözkonusu olamayacağını söylemek ve bunun sonucu olarak, hiç bir mülkiyet biçiminin bulunmadığı bir toplumun olamayacağını iddia etmek, safsatadan başka bir şey değildir. Hiç bir şeyi mülk edinmeyen bir mülk edinme, bir *contradictio in subjecto*'dur.*

İkinci nokta: Edinilen malların vb. güvenlik altına alınması. Eğer bu yavan sözleri gerçek anlamlarına indirgersek, bunların taşıdığı anlam, vaaz verenlerin sandıklarından çok daha derindir. Bu da, her üretim biçiminin kendi öz hukukî ilişkilerin, kendi öz hükümetini vb. doğurduğu

* Terimlerde çelişki. —ç.

anlamıdır. Organik bir bütün teşkil eden şeyler arasında olabilen ilişkiler kurmaya kalkmak, bunlar arasında, düşünceden gelme bağlar kurmaya kalkmak, incelik ve anlayış yoksunluğunu ifade eder. İşte böylece, burjuva ekonomistler, örneğin “en güçlünün hak sahibi olduğu” döneme oranla, üretimin modern polis ile daha kolay olduğu muğlak görüşünü benimsemişlerdir. Onların unuttukları şey, “en güçlünün hakkı”nın da, onların “hukuk devleti”nden başka bir biçimde varlığını sürdüren bir hak olduğudur. //

Üretimin belirli bir aşamasına karşılık veren toplumsal koşullar henüz şekillenme yolundayken, ya da bunun tersine, yok olma yolunu tutmuşken, elbette ki, değişik derece ve etkide de olsa, üretimde kargaşalıklar meydana gelir.

Özetleyelim: üretimin bütün aşamalarının ortak özellikleri vardır ve düşünce, bunlara, genel bir nitelik tanıma eğilimi gösterir; ama her üretimi kapsadığı iddia edilen genel koşullar, üretimin gerçek tarihsel aşamasının hiç bir bakımdan karşılığı olmayan soyut etkenlerden başka bir şey değildir.

II. ÜRETİM İLE DAĞITIM, DEĞİŞİM, TÜKETİM ARASINDA GENEL İLİŞKİ

Üretim tahlilinde daha ileri gitmeden, iktisatçıların bu konuyla birlikte ele aldıkları ayrı ayrı konuları incelemek gerekir.

/ İşte kendiliğinden karşımıza çıktığı biçimde fikir şudur: üretimde, toplumun üyeleri, doğanın ürünlerini, insan gereksinmelerine uygun biçimde benimserler (üretirler, biçimlendirirler); dağıtım, bireyin bu ürünlerin bölüşülmesine hangi ölçüde katıldığını belirler; değişim, dağıtımda payına düşen hisseye karşılık elde etmek istediği özel ürünleri ona sağlar; ve ensonu tüketimde, ürünler tatmin, bireysel mülk edinme sağlayan eşya haline gelirler. Üretim, gereksinmelere cevap veren şeyleri yaratır; dağıtım, bunla-

rı toplumsal yasalara uygun olarak bölüştürür; değişim, bu bölüştürülen şeyi bir kere daha bölüştürür, ama bu ikinci bölüşme bireysel gereksinmelere uygun olarak gerçekleşir; ve ensonu tüketimde ürün, bu toplumsal hareketin dışını kaçır ve tatmin ettiği bireysel gereksinmenin konusu ve doğrudan doğruya hizmet edeni olur. Üretim, böylece, hareket noktası olarak, tüketim ise bitiş noktası olarak belirir, dağıtım ve değişime gelince, bunlar, orta süreçtir ki, bu da kökeninde toplumun bulunduğu an olan dağıtım ve kökeninde bireyin bulunduğu an olan değişim olmak üzere ikili bir nitelik taşır. Üretimde kişi nesnelleşir ve kişide de* eşya öznelleşir; dağıtımda, egemen genel belirlenme biçimi olarak üretim ile tüketim arasında aracılık görevini yerine getiren toplumdur; değişimde, birinden ötekine geçişi, bireyin kesin olmayan belirlemesi sağlar.

Dağıtım, bireyin payına düşen ürün oranını (miktarını) belirler; değişim ise her bireyin kendisine dağıtım tarafından ayrılan pay olarak üzerinde hak iddia ettiği ürünleri belirler.

[İktisatçıların öğretisine göre**] üretim, dağıtım, değişim, tüketim, kurallara uygun bir mantıklı kıyaslama teşkil eder; üretim, genel nitelik taşır; dağıtım ve değişim, özel teşkil eder; tüketim de, bütünün sonuca vardığı tekildir. Kuşku yok ki, burada bir silsile vardır, ama son derece yüzeysel bir silsile. Üretimi genel doğa yasaları belirler; dağıtımı bağlı bulunduğu toplumsal ortam belirler, ve bu da, üretim üzerinde, az ya da çok hızlandırıcı bir etki yapar; değişim, kesin nitelikte bir toplumsal hareket olarak bu ikisi arasında yerini alır, ve yalnızca bir sonuçlanma olarak değil, bir sonal hedef olarak düşünülen en sondaki tüketim fiili ile, gerçekte, başlangıç noktası üzerinde etkide bulunarak, bütün süreci yeniden aştığı durumlar dışında, ekonominin dışındadır.

* Kautsky'nin yayınladığı metinde: tüketimde. —Ed.

** Özgün metne Kautsky tarafından eklenmiştir. —Ed.

İktisatçıları bir tüm teşkil eden şeyler arasında bağlantıyı barbarca koparmakla suçlayan —içten ya da dıştan— hasımları, ya onlarla aynı alanda yer almaktadırlar, ya da onlardan daha aşağı bir düzeye inmektedirler. İktisatçılara yöneltilen, üretimi kendiliğinden bir amaç saymalarının yanlış olduğu yolunda, dağıtımın üretim kadar önemli olduğunu ima eden eleştiriler kadar yavan bir şey düşünülemez. Bu eleştiri, iktisatçıların dağıtımın üretimin yanında özerk, bağımsız bir alan olarak mevcut olduğu yolundaki anlayışlarına dayanır. Ya da onlar, bu ayrı ayrı aşamaları, teşkil ettikleri birlik içinde ele almadıkları için kınanmaktadırlar. Sanki bu ayırım, gerçekten kitaplara değil de, kitaplardan gerçeğe yansımış gibi, ve sanki burada gerçek ilişkilerin kavramı* değil de fikrî kavramların diyalektik dengesi söz-konusuymuş gibi!

A) ÜRETİM AYNI ZAMANDA TÜKETİMDİR DE

Tüketimin çifte niteliği vardır, nesnel ve öznel: tıpkı çocuk dünyaya getirmenin hayat gücünün tüketimi olduğu gibi, üretimde bulunarak yeteneklerini geliştiren birey, aynı zamanda, bu yeteneklerini sarfetmekte, üretim eylemi esnasında bunları tüketmektedir. Öte yandan: kullanılan üretim araçları da tüketilmektedir, bunlar yıpranmakta ve (örneğin yakıtın yanması gibi) evrenin unsurlarına dönüşerek dağılmaktadırlar. Aynı şeyi, doğal biçimini ve bileşimini muhafaza etmeyen ve tüketilen ilkel madde için de söyleyebiliriz. Demek ki, üretim eyleminin kendisi de, bütün uğraklarında (*moments*), aynı zamanda, bir tüketim eylemidir de. Zaten iktisatçılar da bunu teslim ediyorlar. Üretimin dolaysız tüketimle özdeş sayılması ve tüketimin üretimle dolaysız biçimde uyuşması, bu, üretici tüketim olarak

* Kautsky burada *Auffassung* (kavram) sözcüğünü yanlışlıkla *Auflösung* (tahlil) diye okumuştur. —Ed.

adlandırılmaktadır. Üretim ile tüketimin bu özdeşliği Spinoza'nın görüşüne varmaktadır: *Determinatio est negatio*.*

Ama bu üretimi tüketimin belirlenmesi, üretimle aynı kimlik taşıyan tüketimi asıl tüketimden, üretimin daha çok yok edici bir antitezi olarak düşünülen tüketimden ayırdetmek içindir. Şimdi asıl tüketimi ele alalım.

Tıpkı doğada kimyasal öge ve tözlerin tüketimi, bitkinin üretimi olduğu gibi, tüketim de, aynı biçimde, dolaysız üretimdir. Belli bir şeydir ki, örneğin tüketimin özel bir biçimi olan beslenmede, insan, kendi vücudunu üretir. Ama bu, şu ya da bu tarzda, herhangi bir yandan insanın üretimine katkıda bulunan bütün öteki tür tüketimler için de doğrudur. Tüketici üretim. Ama, diye itiraz ediyor iktisat, tüketimle özdeş olan bu üretim, ilkel ürünün tahribinden meydana gelen bir ikinci üretimdir. Birincisinde, üretici, kendini nesnelleştiriyordu; ikincisinde, tersine, kendini kişileştirenin yarattığı nesnedir. Onun için —üretimin ve tüketimin dolaysız bir birliğini oluşturmakla birlikte— bu tüketici üretim, özünde, asıl üretimden farklıdır. Üretimin tüketimle ve tüketimin de üretimle uyduğu dolaysız birlik, bu ikisinin özlerinde, birbirinden ayrı olmalarına engel teşkil etmez.

Demek ki, üretim dolaysız tüketimdir ve tüketim de dolaysız üretimdir. Herbiri, dolaysız kendi karşısına bürünür. Ama aynı zamanda, bu iki terim arasında, aracı bir hareket de meydana gelmektedir. Üretim, tüketimin aracısıdır ve onun maddî öğelerini yaratır ki, bunlar olmadan üretimin bir nesnesi olamazdı. Ama tüketim de ürünlere, uğrunda üretildikleri özneyi sağlamakla, üretimin aracısı olmaktadır. Ürün, en yüksek tamamlanmasını ancak tüketimde bulmaktadır. Yolcu taşımaya yaramayan bir demiryolu, yani kullanılmayan bir demiryolu, tüketilmez ve ancak olanak (δυναμει) alanında bir demiryoludur, gerçeklik ala-

* Her belirleme yadsımadır. —ç.

nında değil. Üretim olmadan tüketim olmaz. Ama tüketim olmadan da üretim olmaz, çünkü o zaman üretim amaçsız olur. Tüketim, üretimi iki bakımdan üretir: 1° Ürün, ancak tüketimde gerçekten ürün olur. Örneğin bir giysi, ancak sırta giyildiğinde gerçekten giysi olur; içinde oturulmayan bir ev, gerçekten bir ev değildir: demek ki, basit doğal nesneden farklı olarak ürün, ancak tüketimde, ürün olarak kendini olurlamakta ancak ürün *olmaktadır*. Ancak tüketimdir ki, ürünü soğururken, ona, ürün olarak son fırça darbesini (*finishing stroke*) vurmaktadır; çünkü üretim, nesnel faaliyet olarak ürün değildir, yalnızca özne için iş gören nesne (*Gegenstand*) olarak üründür [tüketim üretimi üretir*]. 2° Tüketim, *yeni* bir üretim gereksinmesini, dolayısıyla, önkoşulu bulunduğu üretimin nedenini, iç devindiricisini yaratır. Tüketim, üretimin devindiricisini yaratır; tüketim, aynı zamanda, üretimin amacını belirleyerek, üretimde iş gören nesneyi de yaratır. Üretimin, maddî biçimiyle, tüketimin konusunu sunduğu ne kadar doğruysa, tüketimin de, iç imaj biçiminde, gereksinme biçiminde, devindirici ve amaç olarak üretimin konusunu *fikir olarak koyduğu* da o kadar doğrudur. Tüketim, üretimin konularını henüz öznel olan bir biçimde yaratır, gereksinme olmadan üretim de olmaz. Ama tüketim, gereksinmeyi yeniden üretir.

Bu çifte niteliği, yönünden [şunlara —ç.] tekabül eder:

1. Tüketimde, maddesini, nesnesini sağlar. Nesnesi olmayan bir tüketim, tüketim değildir; demek ki, bu bakımdan üretim, tüketimi yaratır, üretir.

2. Ama üretimin tüketime sağladığı şey, yalnızca nesne (*Gegenstand*) değildir. O, tüketimi sonal biçimine sokar, onu sonal niteliğine ulaştırır, son cilâ (*finish*) ödevi görür. Tıpkı tüketimin ürüne ürün olarak son fırça darbesini vurduğu gibi, üretim de tüketim için aynı şeyi yapar. *İlkönce*

* Bu tümcecik özgün metinde bulunmamaktadır. —Ed.

nesne, genel olarak bir nesne değildir, üretimin kendisinin ona aracılık edeceği,* belirli bir tarzda tüketilecek olan belirli bir nesnedir. Açlık, açlıktır, ama çatal bıçakla yenen pişmiş etle giderilen açlık, ellerden, tırnak ve dişlerden yararlanarak parçalanarak ve yutulan çiğ etle giderilen açlıktan değişiktir. Üretimin ürettiği şey, yalnızca tüketimin nesnesi değildir, aynı zamanda, tüketim tarzıdır da, ve bu da yalnızca nesnel değil, aynı zamanda öznel tarzda yapılmaktadır. Demek ki, üretim tüketiciyi yaratır.

3. Üretim, yalnızca gereksinmeye maddî bir nesne sağlamakla yetinmez, maddî nesneye de, bir gereksinme sağlar. Tüketim ilkel kabalıktan kurtulunca dolaysız niteliğini yitirdiği zaman —ve bu ilkelikte zaman kaybetmek de ilkel kabalık aşamasında kalmış bir üretimin sonucu sayılmalıdır—, tüketimin içgüdü olarak aracı, nesnesidir. Bu nesne için tüketimin duyduğu gereksinme, onun kavranışı tarafından yaratılır. Sanat nesnesi —herhangi bir başka ürün gibi— sanattan anlayabilen ve güzelliğin zevkini duyan bir çevre yaratır. Demek ki, üretim, yalnızca özne için bir nesne yaratmakla yetinmez, aynı zamanda, nesne için bir özne de yaratır.

O halde üretim, 1°) ona maddesini sağlayarak; 2°) tüketimin tarzını belirleyerek; 3°) tüketicide ilkten basit olarak nesneler biçiminde ürün gereksinimleri yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üretim, demek ki, tüketimin nesnesini, tüketim tarzını, tüketim içgüdüünü yaratmaktadır. Aynı biçimde, tüketim, üretimin amacını belirleyici bir gereksinme biçiminde olmasını sağlayarak üreticinin yeteneğini kışkırtır.

Demek ki, tüketim ile üretim arasındaki özdeşlik üç yönlüdür:

1. Aracısız özdeşlik. Üretim, tüketimdir; tüketim de üretimdir. Tüketici üretim. Üretici tüketim. Bunların ikisine de iktisatçılar üretici tüketim adını takmaktadırlar. Ama

* Kautsky'nin elindeki metinde: yazar. —Ed.

aralarında bir fark da gözetmektedirler. Birincisi, yeniden Üretim biçimini almaktadır; ikincisi, üretici tüketim biçimini almaktadır. Birincisi üzerindeki bütün araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan emek üzerine araştırmalardır; ikincisi üzerine araştırmalar, üretici ya da üretici olmayan tüketim üzerine araştırmalardır.

2. Bunlardan herbiri ötekinin aracı gibi görünmektedir; biri, ötekinin aracılık etmektedir; bu da aralarındaki karşılıklı bağımlılıkta, ikisini birbirine götüren ve karşılıklı olarak birbirine gerekli gibi görünmelerini sağlayan harekette ifadesini bulmaktadır. Üretim, dış nesne olarak tüketimin maddesini yaratır; tüketim, iç nesne olarak, amaç olarak üretim için gereksinmeyi yaratır. Üretim olmadan tüketim olmaz; tüketim olmadan üretim olmaz. Bunu, ekonomi politikte, birçok biçimlerde görebiliriz.

3. Üretim, yalnızca aracısız tüketim olmadığı gibi, tüketim de aracısız üretim değildir; üretim, yalnızca, tüketim için araç olmadığı gibi, tüketim de üretim için araç değildir, şu anlamda ki, her ikisi de ötekinin nesnesini sağlar, üretim tüketimin dış nesnesini, tüketim de üretime simge olarak nesnesini. Gerçekten, herbiri, yalnızca doğrudan doğruya öteki değildir, yalnızca ötekinin aracı da değildir, ama herbiri kendisi gerçekleşirken, ötekini yaratır; ötekinin biçiminde kendi kendini yaratır. Tüketim, ürüne son biçimini vererek, onun büründüğü bağımsız nesnel biçimi tüketerek, onu yok ederek ilk üretim eyleminde gelişmiş olan yeteneği yineleme gereksinmesi ile ustalık derecesine yükselterek, üretim eylemini tamamlar; demek ki, tüketim, yalnızca ürünün gerçekten ürün olduğu sonal eylem olmakla kalmıyor, ayni zamanda, üreticinin gerçekten üretici olmasını da sağlıyor. Öte yandan, üretim, tüketimin belirli tarzını yaratarak ve sonra da tüketim iştahının doğmasına yol açarak, tüketim yeteneğini gereksinme biçiminde yaratarak, tüketimi üretmektedir. Üçüncü paragrafta anlattığımız bu özdeşlik, e-

konami politikte, arz ile talep arasında, nesne ile gereksinmeler arasında, toplumun yarattığı gereksinmeler ile doğal gereksinmeler arasındaki ilişkiler konusunda sayısız biçimde yorumlanır. 4

Bu duruma göre, bir hegenciye, üretimle tüketimi özdeş olarak koymak, kolay gelir. Ve bunu, yalnız sosyalist edebiyatçılar değil, bayağı iktisatçılar da yapmışlardır; örneğin Say, şöyle der: bir halkı, ya da insanlığı *in abstracto* ele aldığımız zaman, bunun, üretiminin tüketimi olduğunu görürüz. Storch, Say'ın hatasını göstermiştir: örneğin bir halk, yalnızca üretimini tüketmekle kalmaz, aynı zamanda, üretim araçlarını vb., sabit sermaye vb. de yaratır. Toplumu tek bir özne (*Subjekt*) olarak ele almak, onu yanlış spekülâtif bir açıdan ele almaktır. Bir özende üretim ve tüketim, aynı fiilin değişik uğrakları gibi görünür. Burada belirtilmesi gerekli olan nokta şudur: üretim ve tüketim, bir öznenin ya da birçok bireylerin eylemi gibi ele alınmaktadır,* her durum ve koşulda, bu ikisi, üretimin gerçek hareket noktası ve bu yüzden de üstün gelen etken olduğu bir sürecin uğrakları olarak görünmektedir. Tüketim, gereksinme olarak, zorunluluk olarak, kendisi, *üretici* faaliyetin bir iç etkenidir; ama bu sonuncuyu gerçekleştirmenin hareket noktasıdır ve bu yüzden de onun egemen etkenidir, bütün sürecin yeniden meydana geldiği davranıştır. Birey bir nesneyi üretir ve bunu tüketerek kendi kendisine geri döner, ama bunu, kendi kendisini yeniden üreten üretici birey olarak yapar. Böylece tüketim, üretimin bir uğrağı olarak görünür.

Ama toplumda üreticiyle ürün arasındaki ilişki, bu sonuncusu tamamlanır tamamlanmaz, bir dış ilişkidir, ve ürünün özneye dönüşü, onun öteki bireylerle ilişkilerine bağlıdır. O, doğrudan doğruya ürünün sahibi olmaz. Üstelik ürünü dolaysız mülk edinme, üreticinin toplum içinde üre-

* Kautsky'nin elindeki metinde: tecrit edilmiş birey. —Ed.

tlmde bulunurken güttüğü amaç değil midir? Üretici ile ürünler arasına, toplumsal yasalarla üreticinin ürün kitlesindeki payını belirleyen ve üretim ile tüketim arasında yerleşen dağıtım girer.

O halde dağıtım, üretimin yanında ve onun dışında bir özerk alan mı teşkil eder?

B1) DAĞITIM VE ÜRETİM

Alelâde ekonomi politik incelemelerini ele aldığımız zaman dikkati ilk çeken şey, bunlarda, bütün kategorilerin çifte tarzda konmuş olmasıdır. Örneğin dağıtımda, toprak rantı, ücret, faiz ve kâr yer alırken; üretimde, toprak, emek, sermaye, üretim etkenleri olarak görünmektedir. Sermaye ise, daha başlangıçta bu iki biçimde 1° üretimin etkeni olarak, 2° gelir kaynağı olarak konduğunda, yani belirlenen ve belirleyen dağıtım biçimleri olarak konduğunda, açık-seçik görülür. Bunun sonucu olarak faiz ile kâr da, sermayenin artmasını, büyümesini sağlayan biçimler, yani sermayenin kendi üretiminin etkenleri oldukları ölçüde üretimde bu biçimde görünürler. Dağıtım biçimleri olarak faiz ve kâr, üretim etkeni olarak düşünülen sermayeyi gerektirir. Bunlar, üretim etkeni olarak sermaye önermesine dayanan dağıtım tarzlarıdır. Bunlar, aynı zamanda, sermayenin yeniden üretimi tarzlarıdır.

Aynı biçimde ücret, iktisatçıların başka bir başlık altında ele aldıkları ücretli emektir: emeğin burada sahip bulunduğu üretim etkeninin belirli niteliği, orada dağıtım belirlenmesi gibi görünür. Eğer emek, ücretli emek olarak belirlenmiş olmasaydı, ürünlerin dağıtımına katılmasındaki tarz, ücret biçiminde görünmezdi: örneğin kölelikte durum budur. Ve ensonu toprak rantı da, toprak mülkiyetinin ürünlerin dağıtımına Kaltıldığı dağıtımın en gelişmiş biçimini derhal alabilmesi için, üretim etkeni olarak büyük toprak mülkiyetini (daha doğrusu büyük tarımı) gerektirir, yoksa nasıl

ki ücret, kısaca emeği gerektirmiyorsa, bu da, yalnızca toprağı gerektirmekle kalamaz. Demek ki, dağıtım ilişkileri ve tarzları, yalnızca üretim etkenlerinin ters yüzü olarak görünmektedirler. Ücretli emek biçiminde üretime katılan bir birey, ücret biçiminde üretimin sonucu olan ürünlerin dağıtımına da katılmaktadır. Dağıtımın yapısı, tam olarak üretimin yapısı tarafından belirlenir. Ancak üretimin sonucu dağıtılabileceğine göre, yalnızca konu bakımından değil, biçim bakımından da dağıtımın özel biçimlerini belirleyen, yani üreticinin hangi biçimde dağıtıma katılacağını belirleyen, üretime katılmanın belli tarzı bakımından da dağıtımın kendisi de üretimin bir ürünüdür. Toprağı üretimin içinde saymak ve toprak rantını da dağıtım içinde saymak vb. kesin olarak düşseldir.

Yalnızca üretimi ele aldığından ötürü en çok kınanmış olan Ricardo gibi iktisatçılar, daha sonraları, dağıtımı, ekonomi politiğın biricik konusu olarak tamamlamışlardı, çünkü, onlar, içgüdülerıyla, dağıtım biçimlerinde, belirli bir toplumdaki üretim etkenlerinin sabit ilişkilerinin en net ifadesini görmekteydiler.

Tecrit edilmiş bireyde, dağıtım, doğal olarak, içerisinde üretim yaptığı üretim çerçevesinde konumunu koşullandıran ve dolayısıyla üretimden önce gelen bir toplumsal yasa olarak görünmektedir. Kökeninde, bireyin elinde sermayesi, toprak mülkiyeti yoktur. O, doğduğu andan başlayarak toplumsal dağıtım tarafından ücretli emeğe itilmiştir. Ama bu itilmiş hali de, sermayenin ve toprak mülkiyetinin bağımsız üretim etkenleri olarak varlığından ileri gelmektedir. Toplumları bütün olarak ele aldığımızda, dağıtım, bir başka bakımdan, üretimden önce geliyor ve onu belirliyor gibi görünmektedir; sanki ekonomi-öncesi bir olgu gibi görünmektedir. Fatih bir kavim, ülkeyi, fatihler arasında bölüştürür ve böylelikle belli bir dağıtım ve belli bir toprak mülkiyeti biçimi kabul ettirir: bu kavim, böylelikle üretimi belirler. Ya

da fethedilen halkları köle haline getirir ve böylelikle köle emeğini, üretimin temeli kılar. Ya da bir halk, devrim yoluyla, büyük mülkiyeti yıkar ve onu parçalar; böylelikle, bu yeni dağıtım yoluyla, üretime yeni bir nitelik kazandırır. Ya da ve ensonu yasa, kimi ailelerin toprak mülkiyetini devamlı kılar ya da emeği verasete dayanan bir ayrıcalık haline getirerek ona bir kast niteliği kazandırır. Bütün bu hallerde, ki bunların hepsinin tarihte örnekleri vardır, dağıtım, üretim tarafından örgütlendirilen ve belirlenen bir şey olarak görünmüyor, tersine, dağıtım, üretimi belirler gibi görünüyor.

En basit anlayışla dağıtım, ürünlerin dağıtımı ve böylelikle üretimden uzak ve bu yüzden de ondan bağımsız bir şey gibi görünmektedir. Ama dağıtım, ürünlerin dağıtımı olmaktan önce, şunlardır da: 1° üretim araçlarının dağıtımı, ve 2° aynı ilişkinin başka bir belirlenmesi olan toplumun üyelerinin çeşitli üretim cinsleri arasında dağıtımıdır. (Bireylerin belirli üretim ilişkilerine tâbi tutulması.) Ürünlerin dağıtımı, besbelli ki, üretim sürecinin içinde bulunan ve üretimin yapısını belirleyen bu dağıtımın sonucundan başka bir şey değildir. İçinde saklı bulunan bu dağıtımı hesaba katmadan üretimi ele almak, besbelli ki boş soyutlamadır, oysa tam tersine, ürünlerin dağıtımı, kökende, üretimin bir etkeni olan bu dağıtım tarafından ifade edilir. Modern üretimi belirli toplumsal yapısı içinde kavramaya önem veren ve üretim iktisatçılarınn en kusursuzu olan Ricardo'nun, modern ekonomi politığın asıl konusunun üretim değil dağıtım olduğunu söylemesi, bu yüzdendir. Üretimi ebedî bir gerçek olarak ele alıp, tarihi ancak dağıtım alanına havale eden iktisatçıların saçmalıkları burada anlaşılmaktadır.

Dağıtım ile, onun belirlediği üretim arasındaki ilişkilerin ne olacağı sorunu, besbelli ki üretimle ilgili bir sorundur. Üretimin başlangıç noktasının, zorunlu olarak, üretim araçlarının belli bir dağıtımda olduğu iddia edilirse, ve dağıtı-

mın hiç değilse bu anlamda üretimden önce geldiği, onun önkoşulunu teşkil ettiği söylenirse, buna karşılık olarak, üretimin fiilen kendi koşulları ve önkoşulları olduğu ve bunların da onun etkenlerini teşkil ettiği ileri sürülebilir. Bu etkenler, başlangıçta doğal veriler gibi görünebilirler. Üretim sürecinin kendisi, bu doğal verileri, tarihsel veriler biçimine sokar ve, bunlar, bir süre için üretimin doğal önkoşulları gibi görünürlerse de başka bir dönemde, onun tarihsel sonuçları haline gelmişlerdir. Bunlar, üretimin kendi çerçevesi içinde durmadan değişirler. Örneğin makine sanayii, üretim araçlarının dağıtımını olduğu kadar, ürünlerin dağıtımını da değiştirmiştir. Büyük toprak mülkiyetinin kendisi de, modern ticaretin ve sanayiinin sonucu olduğu kadar, modern sanayiinin tarıma uygulanmasıdır da.

Yukarda ileri sürülen sorunlar, son tahlilde, üretime genel tarihsel koşulların nasıl müdahale ettiği ve üretimle genel tarihsel hareket arasındaki ilişkinin ne olduğu sorununa varır. Besbelli ki, sorun üretimin kendisinin de tartışılması ve tahlil edilmesini gerektirir.

Bununla birlikte, yukarda, ele alındıkları yüzeysel biçimde bile, bu sorunları bir sözcükle çözüme bağlayabiliriz. Bütün fetihlerde, üç olasılık vardır. Fatih kavim, fethedilen kavme kendi üretim tarzını kabul ettirir (örneğin bu yüzyılda İngilizler, İrlanda'da, ve kısmen de Hindistan'da); ya da fatih kavim, eski üretim tarzının devamına izin verir ve bir vergi almakla yetinir (örneğin Türkler ve Romalılar); ya da karşılıklı bir etkileme meydana gelir ve bu, yeni şeyin, bir sentezin doğmasını sağlar (kısmen Cermen fetihlerinde olduğu gibi). Bütün bu durumlarda, üretim tarzı, fatih halkıinki olsun, fethedilen halkıinki olsun, ya da daha önceki iki tarzın kaynaşmasından meydana gelen olsun, yeni meydana gelen dağıtım için belirleyici niteliktedir. Bu dağıtım, böylelikle, yeni üretim döneminin önkoşulu gibi görünmekle birlikte, kendisi de, üretimin, yalnızca genel tarihsel üretimin değil, şu ya

da bu belirli tarihsel üretimin bir ürünüdür.

Örneğin, Moğollar, Rusya'da yakıp yıkarken, meskûn olmayan geniş alanların temel koşul olduğu çobanlık üzerine kurulu olan kendi üretim tarzlarına uygun biçimde davranıyorlardı. Geleneksel üretim tarzına dayanan, serfler tarafından tarıma ve kırdan tecrit edilmiş hayata sahip olan Cermen barbarları, toprak mülkiyetinin temerküzünün eski tarım düzenini altüst etmiş bulunduğu Romen eyaletlerini, bu koşullara kolayca tabî kılabilirler.

Bazı dönemlerde insanların yalnız yağma ile yaşadıkları geleneksel sanısı yaygındır. Ama yağma edebilmek için, yağma edilecek bir şeyin olması gerekir, yani üretimin olması gerekir. Ve yağma tarzının kendisini de belirleyen şey, bu üretim tarzıdır. Bir *stock-jobbing nation*,* örneğin hayvancılıkla uğraşan bir ulus gibi yağma edilemez.

Kölenin kişiliğinde, üretim aracı doğrudan doğruya gaspedilir. Ama bu üretim aracı, hangi ülke için gaspediliyorsa, o ülkenin üretimi, köle emeğine olanak verecek biçimde örgütlendirilmelidir, ya da (Amerika'nın güneyinde vb. olduğu gibi) burada köleliğe uygun bir üretim tarzı yaratılmalıdır.

Yasalar, bir üretim aracını, örneğin toprağı bazı ailelerin daimî mülkü haline getirebilirler. Bu yasalar, örneğin İngiltere'de olduğu gibi, büyük toprak mülkiyeti toplumsal üretimle uygunluk halinde olduğu zaman ancak bir iktisadî önem taşırlar. Fransa'da büyük toprak mülkiyeti olmasına karşın, küçük tarım uygulanırdı, onun için büyük toprak mülkiyetini devrim yıktı. Ama örneğin toprakların bölünmesi yasayla sonsuzlaştırılırsa, ne olur? Bu yasalara karşın, mülkiyet yeniden temerküz eder. Yasaların üretim ilişkilerinin muhafazasında ve bunun sonucu olarak üretim üzerinde nasıl bir etki yaptığı ayrıca incelenmeye değer.

* Borsa spekülâtorleri ulusu. —ç.

Dolaşımın kendisi, değişimin ya da daha doğrusu bütünü içinde ele alınan değişimin belirli bir anından başka bir şey değildir.

Değişim, üretim ile, tüketim gibi belirlediği dağıtım arasında bir aracı görevi yerine getiren bir etkenden başka bir şey olmadığı ölçüde; ve öte yandan tüketicimin kendisi de, üretimin bir etkeni olarak görüldüğü ölçüde, besbelli ki, değişim de tüketicimin uğrağı (*moment*) olarak onun içinde bulunur.

İlkönce, bizzat üretim içinde meydana gelen eylemler ve yetenekler değişiminin, üretimin doğrudan doğruya bir parçasını teşkil ettiği ve onun temel bir ögesi olduğu belli bir şeydir. İkincisi, derhal tüketilecek olan tamamlanmış ürünün tüketicieye sunulmasını sağlayan bir araç olduğu ölçüde, aynı şey, değişim için de doğrudur. Değişimin kendisi bu ölçüde üretim içine giren bir eylemdir. Üçüncüsü, tacirler (*dealers*) arasında değişim (*exchange*), örgütlenmesiyle, hem üretim, hem de kendisi tarafından üretici faaliyet olarak tamamen belirlenir. Değişim, ancak son aşamada, ürün tüketilmek üzere hemen değişildiği aşamada, üretimin yanında bağımsız olarak, ona karşı ilgisiz olarak görünmektedir. Ama, 1° doğal olsun ya da şimdiden bir tarihsel sonuç niteliği taşınsın, işbölümü olmadan değişim olmaz; 2° özel değişim, özel üretimi gerektirir; 3° değişimin yoğunluğunu, onun alanı ve tarzı gibi, üretimin gelişmesi ve yapısı belirler. Örneğin kent ile köy arasındaki değişim gibi; köyde, kentte değişim gibi vb.. Demek ki, bütün uğraklarda, değişim, üretimin içinde bir şey, ya da onun tarafından belirlenen bir şey gibi görünür.

Vardığımız sonuç, üretimin, dağıtımın, değişimin, tüketicimin aynı şey oldukları sonucu değildir, hepsinin bir bütünün öğeleri oldukları, bir birimin içindeki farklılaşmalar oldukları sonucudur. Üretim, öteki uğraklarda olduğu gibi, antitez olarak belirleyici niteliğinde kendi öz sınırlarını ken-

üliliğinden aşar. Süreç, durmaksızın hep ondan yeniden başlar. Üstün gelenin değişim ve tüketim olmayacağı besbellidir. Aynı şey, ürünlerin dağıtımı olarak dağıtım için de söylenebilir. Ama üretim etkenlerinin dağıtımı olarak dağıtımın kendisi de, üretimin bir uğrağıdır. Demek ki, belirli bir üretim, belirli bir tüketimi, bir dağıtımı, bir değişimi belirler, o, aynı zamanda, *bu farklı uğrakların karşılıklı ilişkilerini* de düzenler. Aslında üretimin kendisi de, kendi alanına inhisar ettiği sürece, öteki etkenler tarafından belirlenir. Örneğin pazar, yani değişim alanı genişlediğı zaman, üretim hacmi büyür ve üretimde daha derin bir bölünme meydana gelir. Dağıtımın dönüşümü de, üretimin dönüşümüne neden olur. Örneğin, sermaye temerküzü ya da kentte ve köyde nüfusun ayrı ayrı dağılımı meydana geldiğı zaman vb., bu, böyledir. Ve ensonu, tüketim gereksinimleri, üretimi belirler. Ayrı ayrı uğraklar arasında karşılıklı etki vardır. Zaten her organik bütünde bu böyledir.

III. EKONOMİ POLİTİĞİN YÖNTEMİ

Belirli bir ülkeyi ekonomi politik bakımından ele aldığımız zaman, o ülkenin nüfusunu, bu nüfusun sınıflara bölünmesini, kentlerde, köylerde, deniz kıyısında dağılımını, ayrı ayrı üretim kollarını, ihracatı ve ithalâtı, yıllık üretim ve tüketimi, metaların fiyatlarını vb. incelemekle işe başlarız.

Mevcut önkoşulu oluşturan gerçek ve somutla işe başlamanın en doğru yöntem olduğu sanılabilir, bu bakımdan örneğin ekonomi politikte, tüm üretim toplumsal eyleminin temeli ve öznesi olan nüfusla işe başlamak doğru gibi gözükür. Ama soruna daha yakından bakınca, bunun, bir yanılgı olduğu anlaşılır. Örneğin nüfusu oluşturan sınıfları gözönünde tutmazsak, nüfus denen şey, soyut bir kavramdan başka bir şey olmaz. Öte yandan, ücretli emek gibi, sermaye vb. gibi sınıfların üzerine kurulu bulundukları öğeleri hesaba katmazsak, bu sınıflar da boş sözcüklerden öte bir anlam

taşımaz. Bu ögeler, değişim, işbölümü, fiyatlar vb. varsayı-
mına dayanır. Örneğin sermaye, ücretli emek olmadan, de-
ğer, para, fiyat vb. olmadan hiç bir şey değildir. Demek ki,
incelemeye nüfusla başladığımız takdirde, bütünün kaos ha-
linde bir görünüşünü elde ederiz, oysa konuyu daha sınırlı
ve belirli olarak saptadığımızda, gittikçe basitleşen kavram-
lara varırız; somuttan gittikçe daha ince ve ayrıntılı bir hal
alan soyutlamalara geçeriz ve sonunda en basit belirleme-
lere varırız. Buradan hareket ederek, yeniden nüfusa varana
dek yolu ters doğrultuda bir kere daha katetmek gerekir,
ama bu kere nüfus, bir bütünün kaos halinde görünüşü olmak-
tan çıkar, birçok belirlemelerin ve ilişkilerin zengin bir top-
lamı haline gelir. Birinci yol, doğuşunda ekonomi politiğin
tarihsel olarak katetmiş olduğu yoldur. Örneğin, 17. yüzyıl
iktisatçıları, her zaman canlı bir toplam ile başlarlar: nüfus,
ulus, devlet, uluslar grubu; ama bunlar, her seferinde, iş-
bölümü, para, değer vb. gibi bazı belirleyici soyut genel iliş-
kileri tahlil yoluyla ortaya çıkarmaktan öte bir sonuç elde
etmemişlerdir. Tecrit halinde bu etkenler azçok saptanır sap-
tanmaz ve soyut olarak ifade edilir edilmez, emek işbölümü,
gereksinme, değişim-değeri gibi basit kavramlardan hareket
eden ve devlete, uluslararası değişime ve dünya pazarına
kadar varan ekonomik sistemler başlamış olur. Bu sonuççu
yöntem, besbelli ki, doğru bilimsel yöntemdir. Somut, çok
sayıda belirlemelerin sentezi olduğu için, bu yüzden de çe-
şitli ögelerin birliğini, temsil ettiği için somuttur. Onun için
somut, gerçek hareket noktası olmasına karşın, ve bunun so-
nucu olarak aynı zamanda konunun ilk bakışta görünüşü-
nün hareket noktası olmasına karşın, düşüncede, o, bir ha-
reket noktası olarak değil, sentez süreci olarak, sonuç
olarak görünmektedir. Birinci yöntem, görünüşün bütün-
lüğünü soyut bir belirlemeye indirgemıştır; ikinci yön-
temle, soyut belirlemelerin düşünce yoluyla somutun elde edil-
mesine varılır. Onun için Hegel, gerçeği, kendi içinde

yoğunlaşan, kendi kendine derinleşen, kendi kendine hareket eden düşüncenin bir sonucu olarak gördü, oysa soyuttan somuta yükselmeden ibaret olan yöntem, düşünce için, somutu benimseme, onu düşünülmüş bir somut biçiminde yeniden üretme tarzından başka bir şey değildir. Ama burada somutun kendisinin doğuşu süreci söz konusu olamaz. Örneğin en basit iktisadî kategori, diyelim ki, değişim-değeri, nüfusu gerektirir, belirli koşullar altında üretimde bulunan bir nüfus; belli cinsten aileye ya da komünü ya da devleti vb. gerektirir. Değişim-değeri, ancak, somut, canlı ve önceden varolan bir bütünün *tek yanlı* ve soyut ilişkisi biçiminde varolabilir. Bilinç için —ve felsefî bilinç öyledir ki, onun için kavrayışa varan düşünce, gerçek insanı teşkil eder ve bunun sonucu olarak da, ancak kavranan bir dünya, gerçek bir dünya olarak görünür— evet bilinç için, kategorilerin hareketi —dıştan basit bir dürtü alan— ve sonucu dünya olan gerçek üretim eylemi olarak görünür; ve bu da somut toplamın düşünülen toplam olarak, somutun beyinde temsili olarak gerçekten düşüncenin, anlayışın bir ürünü olduğu ölçüde doğrudur (ama bu da, bir *totolojiden* başka bir şey değildir); ve bu dünya, kendi kendine meydana gelen, gözle görülebilen görüntünün dışında ve üstünde düşünülen kavramların ürünü değildir, gözle görülenden hareket edilerek varılan kavramların düşünülmelerinden meydana gelen bir üründür. Bunun bütünü, zihinde düşünülmüş bir toplam olarak görüldüğü biçimde, kendisi için mümkün olan biricik tarzda, bu dünyanın sanat, din, pratik zekâ yoluyla benimsenmesinden farklı olan bir tarzda dünyayı benimseyen düşünen beynin bir ürünüdür. Sonra daha önce olduğu gibi, gerçek özne, zihnin dışında bağımsızlığı içinde varlığını sürdürmektedir; ve bu, zihnin salt spekülatif, salt teorik bir faaliyette bulunduğu sürece böyledir. Demek ki, teorik yöntemin kullanılmasında da, öznenin, toplumun, ilk veri olarak zihinde devamlı hazır bulunması gerekir. //

Ama bu basit kategoriler tarihsel ya da doğal nitelikte ve daha somut olan kategorilerden önce gelen bağımsız bir varlığa da sahip değiller midir? Duruma göre, örneğin Hegel, hukuk felsefesini, öznenin en basit hukukî ilişkisini teşkil eden tasarrufla başlatırken haklıydı. Ama, aile olmadan, çok daha somut ilişkiler olan efendi ile köle arasındaki ilişkiler olmadan, tasarruf da olmaz. Buna karşılık, henüz ancak *tasarruf* aşamasında olup, *mülkiyet* aşamasına ulaşmamış olan ailelerin, kabile topluluklarının varolduğunu söylemek doğrudur. Demek ki, mülkiyet konusunda en basit kategori, basit aileler ya da kabileler toplulukları ilişkisi olarak görünmektedir. Daha yüksek bir aşamaya varmış olan toplumda *mülkiyet*, daha gelişmiş bir örgütlenmenin daha basit bir ilişkisi olarak görünmektedir. Ama her zaman tasarruf ilişkisi olarak ifadesini bulan somut bir taban varsayılır. Tasarrufta bulunan tecrit edilmiş bir vahşî düşünülebilir. Tasarrufun aile biçimine kadar tarihsel bakımdan evrime uğradığı doğru değildir. Tam tersine, tasarruf, bu “daha somut hukukî kategorinin” varlığını varsayar. Bununla birlikte basit kategoriler de, daha somut kategoride fikrî ifadesini bulan daha karmaşık ilişki ya da bağıntı sözkonusu olmadan, henüz gelişmemiş olan somutun içinde gerçekleşebildiği bağıntı ifadesidir. *Para*, sermayenin meydana gelmesinden önce, bankaların, ücretli emeğin vb. meydana gelmesinden önce tarihsel bakımdan olabilirdi ve vardı. Demek ki, daha basit kategorinin daha az gelişmiş bir bütünün ege-men bağıntılarını ifade edebildiğini ya da, tersine bütünün daha somut bir kategoride ifadesini bulacağı doğrultusunda gelişmesinden önce tarihsel bakımdan varlığını sürdürmekte olan daha gelişmiş bir bütüne bağlı ilişkileri ifade edebildiğini söyleyebiliriz. Daha basitten daha karmaşığa yükselen soyut düşüncenin seyri, bu ölçüde gerçek tarihsel sürece te-kabül eder.

Öte yandan, örneğin kooperatif biçim gibi, gelişmiş bir,

işbölümü gibi, vb., paraya benzer herhangi bir şey olmasızın, örneğin Peru, ekonominin en yüksek biçimlerinin bulunduğu çok gelişmiş olan, ama tarihsel bakımdan yeter olgunluğa erişmemiş bulunan toplum biçimlerinin bulunduğu da söylenebilir. İslavlarda da, para ve parayı koşullandıran değişim, her topluluğun içinde görülmemekte, ya da pek az görülmekte olmasına karşılık, onu sınırlarda, öteki topluluklarla alışverişte bulabilmekteyiz. Değişimi topluluğun merkezine koymak, değişimi toplulukları oluşturan öge saymak zaten yanlıştır. Başlangıçta değişim, tam tersine, aynı topluluğun içinde üyeler arasındaki ilişkilerden çok, ayrı ayrı toplulukların aralarındaki ilişkilerde görünür. Üstelik antikçağda, pek erken ortaya çıkmasına ve çeşitli rol oynamasına karşın, para, tek yanlı olarak belirlenmiş uluslara, tüccar uluslara özgü bir şeydir. En kültürlü antikçağda bile, Yunanlılarda ve Romalılarda para, modern burjuva toplumunun postulat olarak tam gelişmesine, ancak bu toplulukların dağılma dönemlerinde erişebilmiştir. Demek ki, bu kadar basit olan bu kategori, tarihsel bakımdan ancak toplumun en gelişmiş devletlerinde bütün gücüyle görülmektedir. Para, bütün iktisadî bağıntılar arasında hiç de kendisine yol açmaya kalkmaz. Örneğin Roma imparatorluğunda, bu imparatorluğun en büyük gelişme döneminde, aynı vergi ve aynı ikrazlar temel tarzdır. Para sistemi, ancak orduda tam olarak gelişmiştir. Bu sistem hiçbir zaman emeğin bütününe kapsamadı. Böylece, en basit kategori, tarihsel bakımdan en somut kategori ile birlikte varolabildiği halde —kapsam ve alan bakımından— en basit kategori, tam gelişmesinde asıl karmaşık bir toplum biçimine* ait olabilir, oysa en somut kategori, kendisi daha az somut olan bir toplum biçimi içinde daha tam bir gelişmeye ulaşıyordu.

* Özgün metne uygun olarak çevrilmiştir. Kautsky'nin metnindeki, *grade einer kombinierten Gesellschaftsform*, yerine *grade nur kombinierten Gesellschaftsformen* (ancak karmaşık toplum biçimlerine) şeklindedir. —Ed.

Emek pek basit bir kategori gibi görünür. Bu evrensellik içinde emek fikri —genel olarak emek gibi— en eskilere giden bir şeydir. Bununla birlikte bu basit biçim içinde, iktisadî bakımdan düşünülduğünde, “emek”, bu basit soyutlamayı doğuran bağıntılar kadar modern bir kategoridir. Para sistemi, örneğin para olarak serveti tamamen nesnel bir tarzda kendisi dışında bir şeymiş gibi kabul eder. Bu görüşe kıyasla manüfaktür ya da ticaret sistemi, servetin kaynağını, nesneden, para üretici faaliyet olarak sınırlı biçimde anladığı öznel faaliyete —ticarî emeğe ve manüfaktür emeğine— aktardığı zaman, büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Bu sisteme karşılık, fizyokratların sistemi, belirli bir emek biçimini —tarıma—, servet yaratan emek biçimi olarak kabul eder, ve emeğin amacını da para olarak kıyafet değiştirmiş biçimde değil, ürün olarak emeğin genel sonucu olarak kabul eder. Bu ürün, faaliyetin sınırlı niteliğinden ötürü, henüz doğa tarafından belirlenen bir ürün olarak —*par excellence** tarım ürünü, toprak ürünü olarak— kalmaktadır.

Adam Smith, servet yaratıcı faaliyetin her türlü özel belirlenmesini reddederek, yalnızca emeği, yani manüfaktür emeğini değil, ticaret emeğini değil, tarım emeğini değil, ama bütün bu emek biçimlerini, ortak nitelikleri içinde ele aldığı zaman pek büyük bir ilerleme kaydedilmiş oldu. Servet yaratıcı faaliyetini soyut genelliği ile birlikte servetin belirlenmesinde nesnenin genelliği ile, ürünün mutlak olarak değerlendirilmesi, ya da genel olarak emek, ama geçmiş olan ve bir nesnede nesnelleşmiş olan emek de ortaya çıkmaktadır. Zaman zaman kendisi de fizyokratların sistemine kayan Adam Smith’in örneği, bu yeni anlayışa geçişin ne kadar çetin ve önemli olduğunu gösterir. Bundan yalnızca, üretici olarak ele alınan insanlar arasında —hangi toplum biçimi içinde olursa olsun— kurulan en basit ve en eski iliş-

* En üstün derecede. —ç.

kinin soyut ifadesi bulunduğu sanısına varılabilir. Bu, bir anlamda doğrudur. Bir başka anlamda doğru değildir. Belirli çok gelişmiş bir emek türüne karşı kayıtsızlık, hiç biri mutlak olarak egemen durumda bulunmayan bir gerçek emek türleri toplamının varlığını gerektirir. Böylece en genel soyutlamalar, ancak bir niteliğin birçoklarının, hepsinin ortak niteliğinin belirttiği en zengin somut gelişmeyle meydana gelebilir. O zaman, onu yalnız özel bir biçimde düşünemez duruma gelmekteyiz. Öte yandan, bu genel olarak emek soyutlaması, yalnızca emeklerin somut bir toplamı düşüncesinin sonucu değildir. Belirli şu ya da bu emek karşısında kayıtsızlık, bireylerin bir emekten ötekine kolayca geçebildikleri ve yaptıkları emek türünün kendileri için raslansal ve bu bakımdan da önemsiz olduğu bir toplum biçimine tekabül eder. Burada emek, yalnızca kategoriler alanında değil, ama gerçeklikte de genel olarak servet yaratan bir araç olmuştur ve, belirleme olarak şu ya da bu özel görünüm altında, bireylerle aynı şey olmaktan çıkmıştır. Bu durum, burjuva toplumların en modern biçiminde, Amerika Birleşik Devletleri'nde en yüksek gelişme derecesine ulaşmıştır. Ancak orada "emek", "genel olarak emek", düpedüz emek kategorisinin soyutlaması, modern ekonominin hareket noktası olarak pratik gerçek olmaktadır. Demek ki, modern ekonomi politiğın birinci plana yerleştirdiği ve bütün toplum hükümleri için geçerli olan pek eski bir bağıntıyı ifade eden bu en basit soyutlama, ancak en modern toplumun kategorisi olarak, bu soyut biçimde pratik bir gerçek niteliği kazanabilmektedir. Denebilir ki, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir tarihsel ürün olarak beliren emeğin belirli bir biçimine karşı bu kayıtsızlık, örneğin Ruslarda doğal bir evrim olarak görünmektedir. Ama bir yandan, her emeğe (işe) koşulmaya doğal bir eğilimleri olan barbarlarla, kendi kendilerini emekte (işte) istihdam eden uygarlar arasındaki fark ilginçtir. Ve öte yandan da, Ruslarda, belirli bir işe karşı kayıtsızlık,

pratikte, onları ancak dış etkilerin koparıp uzaklaştırılabileceği iyice belirlenmiş bir emeğe (işe) geleneksel bağımlılıklarına tekabül eder.

Bu emek örneği, en soyut kategorilerin bile, —özellikle soyut niteliklerinden ötürü— bütün dönemler için geçerli olmakla birlikte, bu soyutlamanın belirli biçimi içinde, tarihsel koşulların ürünü olduklarını ve ancak bu koşullar için ve onların çerçevesi içinde tam anlamıyla geçerli bulunduklarını açıkça gösterir.

Burjuva toplumu, üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihsel örgütlenmesidir. Bu bakımdan, bu toplumun ilişkilerini ifade eden ve onun yapısını anlamamıza olanak sağlayan kategoriler, aynı zamanda, burjuva toplumunun kalıntıları ve öğeleriyle kurulmuş olduğu ve bu kalıntılardan bir kısmı henüz aşılmadığından, içinde hâlâ taşıdığı ve bunların basit işaretlerinin gelişerek tam anlamlarına kavuştukları vb., kaybolmuş olan bütün eski toplum biçimlerinin yapıları ve üretim ilişkileri hakkında bir fikir edinmemize de olanak sağlar. İnsanın anatomisi, maymun anatomisinin anahtarıdır. Aşağı-hayvan cinslerinde, daha yüksek bir biçimin müjdeleyicisi olan işaretleri, ancak bu yüksek biçimin kendisini tanıdıktan sonra anlamak mümkün olmuştur. Böylece burjuva ekonomisi, bize, antikçağ ekonomisinin vb. anahtarını vermektedir. Ama, bütün tarihsel farkları silen ve bütün toplum biçimlerinde burjuva toplumunu gören iktisatçıların yaptığı gibi değil. Toprak rantını bildiğimiz zaman, haracı, öşürü anlamak mümkündür. Ama bunları aynı şey saymamalı. Hem üstelik, burjuva toplumunun kendisi de, tarihsel gelişmenin antitez niteliğinde bir biçimi olduğuna göre, bu toplumda ancak solmuş, hatta kıyafet değiştirmiş biçimde bulabileceğimiz daha önceki toplum biçimlerine ait olan ilişkileri gözlemleyebiliriz. Örneğin komünal mülkiyet gibi. Demek ki, burjuva ekonomisinin kategorileri, öteki toplum biçimleri için de geçerli olan belirli bir gerçeği içeriyorlarsa,

bu gerçek, ancak *cum grano salis** alınabilir. Bu kategoriler, solmuş olan, karikatür haline gelmiş olan vb. bu gelişmiş biçimleri içlerinde barındırabilirler, ama her zaman temel bir farkla. Tarihsel gelişme denen şey, son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi öz gelişme derecesine var-dıran aşamalar olarak değerlendirmesine dayanır, ve bu son biçim, çok ender olarak, ve ancak belirli koşullarda, kendi özeleştirisini yapabildiğine göre, eski biçimleri her zaman tek yanlı bir açıdan değerlendirir — hiç kuşku yok ki, kendisini çöküş çağları sayan tarihsel dönemler burada sözkonusu değildir. Hristiyan dini, ancak kendi eleştirisini, söz uygun düşerse, *δυναμις*** bir dereceye kadar tamamladıktan sonradır ki, daha önceki mitolojilerin nesnel olarak anlaşılmasına yardım edebilmiştir. Aynı biçimde, burjuva ekonomi politiği, ancak burjuva toplumunun özeleştirisini baş-ladığı gün, feodal, antik, doğu toplumlarını anlayabilmiştir. Yeni bir mitoloji yaratan burjuva ekonomi politiği, kendisini geçmişte açık ve basit bir biçimde bildiremediği sürece da-ha önceki toplumlar ve özellikle henüz doğrudan doğruya savaşım halinde olduğu feodal toplumlar hakkındaki eleş-tirisi, paganlığın (putperestlik) hristiyanlık tarafından eleş-tirisine ya da katolikliğin protestanlık tarafından eleştirisine benzedi.

Genel olarak bütün tarihsel ya da toplumsal bilimlerde olduğu gibi, hiç akıldan çıkarmamak gerekir ki, ekonomik kategorilerin hareketinde özne, (burada burjuva toplumu sözkonusudur) gerçekte olduğu gibi, kafada da mevcuttur, bu yüzden de varlık biçimleri, belirli varoluş koşulları ifade eder, çok kez bu belirli toplumun, bu öznenin özel basit yön-lerini ifade eder ve bunun sonucu olarak bu toplum, *bilimsel bakımdan da*, ancak kendisi bu *niteliği ile* sözkonusu olduğu andan itibaren varolmaya başlar. Bu kuralı akılda tutmak

* Bir tuz tanesiyle birlikte. —ç.

** Bilkuvve. —ç.

gerekir, çünkü bu kural kabul edilecek olan planın seçiminde, bize, kesin hareket tarzları vermektedir. Her üretimin ve her varlığın kaynağı toprağa bağlı bulunduğuna göre, örneğin toprak rantı ile, toprak mülkiyeti ile işe başlamak ve ondan geçerek, belli bir kararlılığa ulaşmış olan her toplumda ilk üretim biçimine, tarıma varmak, doğal bir davranış olarak görünmektedir. Oysa, bundan yanlış bir şey olamaz. Her toplum biçiminde bütün öteki üretimlere ve onlardan doğan ilişkilere sıra ve önemlerini veren, belirli bir üretim ve onun doğurduğu ilişkilerdir. Tıpkı bütün renklerin özel tonlarını değiştiren bir genel aydınlatma gibi. Tıpkı birlikte fışkıran bütün varlık biçimlerinin özgül ağırlıklarını belirleyen özel eter gibi. Çoban halklar örneğine bakalım. (Avcılıkla ve balıkçılıkla uğraşan basit halklar, gerçek gelişmenin başladığı noktanın ötesindedirler.) Onlarda yer yer belirli bir biçimde tarım ortaya çıkar. Bu, halklarda toprak mülkiyeti biçimini belirler. Bu kolektif bir mülkiyettir ve bu halklar, geleneklerine bağlı kaldıkları ölçüde, toprak mülkiyeti de bu biçimini muhafaza eder: örnek, İslavların komünal mülkiyeti. Tarımın bu biçiminin egemen bulunduğu sağlam biçimde kökleşmiş tarıma sahip olan halklarda —bu kökleşme daha şimdiden önemli bir aşamayı teşkil eder—, tıpkı antikçağ ve feodalite toplumlarında olduğu gibi, sanayiinin kendisi de, sanayiinin örgütlenmesi ve ona tekabül eden mülkiyet biçimleriyle birlikte azçok toprak mülkiyetinin niteliğini taşır. Ya eski Romalılarda olduğu gibi sanayi tamamen tarıma bağlıdır, ya da ortaçağda olduğu gibi kentlerde ve kurduğu ilişkilerde köy örgütlenmesini taklit eder. Ortaçağda sermayenin kendisi de —salt para biçiminde sermaye söz konusu olmadığı ölçüde— geleneksel mesleğin alet edevatı vb. biçimde, toprak mülkiyetinin bu niteliğini taşır. Burjuva toplumunda durum tam tersinedir. Tarım gittikçe sanayiinin basit bir kolu durumuna girer ve tamamen sermayenin egemenliği altındadır. Bu, toprak rantı için de böyledir. Toprak mül-

kiyetinin egemen olduğu bütün toplum biçimlerinde, doğa ile ilişkinin önem ve önceliğı vardır. Sermayenin egemen olduğu toplumlarda ise üstün olan tarihsel bir seyir içinde yaratılan toplumsal ögedir. Sermayenin ne olduğunu bilmeden toprak rantını anlamak mümkün değildir. Ama toprak rantı olmadan da, sermaye anlaşılabilir. Sermaye, burjuva toplumunun her şeye tahakküm eden iktisadî gücüdür. Zorunlu olarak meydana getirdiğı son nokta gibi, başlangıç noktası da, toprak mülkiyetinden önce açıklanmalıdır. Her ikisini de ayrı ayrı inceledikten sonra, aralarındaki karşılıklı ilişkiyi araştırmak gerekir.

Demek ki, iktisadî kategorileri, tarihsel bakımdan belirleyici rol oynadıkları sıra ile ele almak olanaksız ve yanlış tır. Onların ele alınış sırasını belirleyen şey, tam tersine, modern burjuva toplumda aralarındaki ilişkilerdir, ve burada sıra, doğal sıranın tersi olup, tarihsel evrim boyunca, birbirlerini izledikleri sıraya uymamaktadır. Sözkonusu olan, değişik toplum biçimlerinin birbirini izlemesinde, iktisadî bağıntılar arasında tarihsel olarak kurulan ilişki değildir. "Fikir olarak" birbirini izleme sıraları (Proudhon) hiç değildir. (Tarihsel hareketin bulanık bir anlayışı.) Sözkonusu olan, bunların, modern burjuva toplumu çerçevesi içindeki hiyerarşisidir.

Antikçağda tüccar halkların —Fenikelilerin, Kartacalıların—, saf bir durumda (soyut belirleme) ortaya çıkmış olmalarını belirleyen şey, tarımcı halkların egemen durumda bulunmalarıdır. Ticarî sermaye ya da para biçiminde sermaye olarak sermaye, sermayenin henüz toplumların egemen ögesi olmadığı yerlerde bu soyut biçimde belirir. Lombardiyalılar, Yahudiler, ortaçağın tarımla uğraşan toplumları karşısında aynı biçimde yer alırlar.

Bu aynı kategorilerin toplumun değişik aşamalarında işgal ettikleri değişik yere dair bir başka örnek: burjuva toplumun son biçimlerinden biri *joint stock-companies*'dir.* Ama

bu biçim, burjuva toplumun başlangıcında da tekel durumundan yararlanan büyük ayrıcalıklı ticaret şirketlerinde de görülmektedir.

Ulusal servet kavramının kendisi de, 17. yüzyıl iktisatçıları arasında, bu biçimde ima edilmektedir —bu fikir, 18. yüzyıl iktisatçıları arasında da vardır—; servet, yalnız devlet için yaratılır, ama devletin gücü, bu servetle boy ölçüşür. Bu, servetin kendisini ve onun üretimini modern devletlerin sonal amacı kılan ve bu devletleri yalnızca servet üretme araçları olarak değerlendiren fikri müjdeleyen, henüz bilinçsiz ikiyüzlü biçimin kendisidir.

Kabul edilecek olan plan besbelli ki şu olmalıdır: 1° bütün toplum biçimlerine azçok uyan, ama yukarıda açıklandığı anlamda uyan, genel soyut belirlemeler; 2° temel sınıfların dayandıkları burjuva toplumun iç yapısını oluşturan kategoriler. Sermaye, ücretli emek, toprak mülkiyeti. Bunlar arasındaki karşılıklı ilişkiler. Kent ve köy. Üç büyük toplumsal sınıf. Bunlar arasındaki değişim. Dolaşım. Kredi (özel). 3° Devlet biçiminde burjuva toplumunun yoğunlaşması. Kendisiyle ilişkisi içinde ele alınması. “Üretici olmayan” sınıflar. Vergiler. Kamu borçları. Kamu kredisi. Nüfus. Sömürgeler. Göç. 4° Uluslararası üretim ilişkileri. Uluslararası işbölümü. Uluslararası değişim. İhracat ve ithalat. Kambiyo kuru. 5° Dünya pazarı ve bunalımlar.

IV. ÜRETİM. ÜRETİM ARAÇLARI VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE DOLAŞIM İLİŞKİLERİ. ÜRETİM VE DOLAŞIM KOŞULLARINA GÖRE DEVLET VE BİLİNÇ BİÇİMLERİ. HUKUKİ İLİŞKİLER. AİLE İLİŞKİLERİ.

Nota bene, burada belirtilmesi ve unutulmaması gereken noktalar hakkında:

1° Barıştan önce gelişmiş olan *savaş*: ücretli emek, *maşinizm* vb. gibi bazı iktisadî ilişkilerin savaş yoluyla ve or-

* Anonim şirketler. —ç.

dular içinde vb., burjuva toplumun içinde olduğundan önce nasıl geliştiklerinin gösterilmesi. Ordu içinde özellikle gözle görülür bir durum alan üretici güçler arasındaki ilişki ile dolaşım ilişkileri için de durum aynıdır.

2° *Şimdiye kadar yazıldığı biçimde idealist tarih ile gerçek tarih arasında ilişki.* Özellikle kendilerine uygarlık tarihi adı takan ve hepsi de din ve devletler tarihi* olan yapıtlar. (Bununla ilgili olarak, bugüne kadar yazılmış olan çeşitli cinsten tarihlerin sözü edilebilir. Nesnel denen tarih. Öznel (ahlâkî vb.) olanı. Felsefî olanı.**)

3° *İkincil ve üçüncül olgular.* Genel olarak kendi kökeninden gelmeyen türetilmiş, naklolanmış üretim ilişkileri. Burada uluslararası ilişkiler işe karışmaktadır.

4° *Bu anlayışın materyalizmi konusunda eleştiriler. Doğacı materyalizm ile ilişki.*

5° *Üretici güçler kavramlarının (üretim araçları) ve üretim ilişkilerinin diyalektiği, sınırlarının belirlenmesi gereken ve gerçek farkları ortadan kaldırmayan diyalektik.*

6° *Maddî üretimin gelişmesi ile örneğin sanat üretiminin gelişmesi arasındaki eşit olmayan ilişki.* Genel olarak, ilerleme fikrinin âdet olan soyut biçimde anlaşılması. Modern sanat vb.*** Bu oransızlık, pratik toplumsal ilişkilerin içinde meydana gelen oransızlık kadar önemli ve anlaşılması güç olmaktan uzaktır. Örneğin kültürde olduğu gibi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa ile ilişkileri.**** Ama burada, tartışmada karşılaşılan asıl güçlük şudur: üretim ilişkilerinin nasıl olup da hukukî ilişkiler biçimine bürünince eşit olmayan bir gelişme izledikleri. Örneğin Roma özel hukuku ile (ceza hukuku ve kamu hukuku için daha az böyledir) modern üretim arasındaki ilişki.

* Kautsky'nin metninde: dinin ve devletlerin kadim tarihi. —Ed.

** Parantez özgün metinde mevcuttur. —Ed.

*** Özgün metne göre çevrilmiştir. —Ed.

**** Bu pasajın tamamen yanlış olan noktalaması özgün metne göre düzeltilmiştir. —Ed.

7° Bu kavram gerekli bir gelişme gibi görünmektedir. Ama raslantının haklı gösterilmesidir de. Nasıl.* (Özellikle özgürlükte.) (İletişim araçlarının etkisi. Evrensel tarih her zaman olmamıştır; evrensel tarih sayılan tarih, bir sonuçtur.)**

8° Doğal belirlemelerde hareket noktası; öznel ve nesnel olarak. Kabileler, ırklar, vb..

1. Sanat konusunda, bazı sanatların açılıp gelişme dönemlerinin ne toplumun genel gelişmesi ile, ve ne de bunun sonucu olarak, toplumun örgütlenmesinin iskeleti olan madî temelin gelişmesi ile hiç bir ilişkisi bulunmadığı bilinmektedir. Örneğin modernlerle kıyaslanan eski Yunanlılar, ya da Shakespeare. Örneğin destan gibi bazı sanat biçimlerinin, artistik üretim o niteliği ile ortaya çıkınca, klasik biçimlerin de hiç bir zaman yaratılamayacakları; ve bu yüzden de sanat alanının kendisinde de bazı önemli yapıtların ancak artistik gelişmesinin daha aşağı bir aşamasında mümkün olduğu teslim edilmektedir. Eğer bu sanat alanının içindeki değişik sanat cinsleri için ilişki doğruysa, artistik alanın tümünün toplumun genel gelişmesiyle ilişkisi için de doğru olmasına şaşmamak gerekir. Zorluk, yalnızca bu çelişkilerin anlaşılmasının genel tarzındadır. Bunlar açık-seçik belirtilince açıklanmış da olur.

Örneğin ilkönce Yunan sanatının, sonradan Shakespeare'in sanatının zamanımızla ilişkisini ele alalım. Yunan mitolojisinin yalnızca Yunan sanatının cepheneliği olmakla kalmayıp o sanatı besleyen toprak görevini de yerine getirdiği bilinir. Yunan muhayyilesini esinleyen ve böylelikle Yunan [mitolojisinin***] temelini oluşturan doğayı ve toplumsal ilişkileri görüş tarzı *selfactors***** ile, demiryolları ile, lokomo-

* Özgün metin esas alınarak çevrilmiştir. —Ed.

** Parantez özgün metinde mevcuttur. —Ed.

*** Özgün metinde bu sözcük atlanmıştır. Biz burada, 1939 Moskova baskısında kullanılan "mitoloji" sözcüğünü alıyoruz; bu, bize Kautsky tarafından yayınlanan metindeki "sanat" sözcüğünden daha uygun gelmektedir. —Ed.

**** İplik bükme makineleri. —Ç.

tiflerle ve elektrikle işleyen telgrafla bağdaşır mı? Bir Vulkanus, Roberts ve ortakları yanında nedir ki; Jüpiter paratonerin, Hermes *crédit mobilier*'nin yanında nedir ki? Her mitoloji, doğa güçleri üzerinde hayal alanında ve hayal aracılığıyla egemenlik kurar ve o güçlere biçim verir: Onun için doğa güçleri gerçekten egemenlik altına alınınca, mitoloji de ortadan kaybolur. Printinghouse meydanı yanında Fama* neye benzer ki? Yunan sanatı, Yunan mitolojisini, yani doğanın ve toplumsal biçimlerin halk muhayyilesi tarafından artistik, ama bilinçsiz işlenmesini gerektirir. Bu sanatın malzemesi bunlardır. Bu, herhangi bir mitoloji demek değildir. Yani doğanın (bu sözcük nesnel olan her şeyi, bu bakımdan toplumu da kapsamaktadır) herhangi bir bilinçsiz işlenmesi demek değildir. Mısır mitolojisi, hiç bir zaman Yunan sanatının açılıp gelişmesine elverişli bir alan sağlayamazdı. Ama her halükârda bir mitoloji gereklidir. Demek ki, doğa ile her türlü mitolojik ilişkinin dışında, mitlerin yayılmasına elverişli ilişkiler dışında kalabilen gelişme aşamasına ulaşmış olan ve bu bakımdan sanatçıdan, mitolojiden bağımsız bir muhayyile isteyen bir toplum, hiç bir durumda olamaz.

Öte yandan Akhilleus barutla ve kurşunla bağdaşabilir mi? Ya da, sonuç olarak, *İlyada*, basımla ya da daha iyisi matbaa makinesi ile bağdaşabilir mi? Türkü, destan, mitolojinin ilham perileri, mürettibin aletleri karşısında zorunlu olarak yok olmazlar mı, epik şiirin gerekli koşulları ortadan kalkmaz mı?

Ama zorluk, Yunan sanatının ve destanının toplumsal gelişmenin bazı biçimlerine bağlı olduklarını anlamakta değildir. Zorluk, bunların bizim için hâlâ bir estetik tatmin sağlamaları ve bazı bakımlardan bizim için ulaşılamayan normların ve modellerin değeri olmalarıdır.

Bir adam çocuksu olma durumuna düşmeden çocukluğa

* Times basımevi. —ç.

dönemez. Ama o, çocuğun saflığından hoşlanmaz mı ve daha yüksek bir düzeye ulaştığında, kendi gerçeğini yeniden üretme özlemi duymaz mı? Çocuk, doğasında, her dönem kendi öz niteliğinin doğal gerçekliğinde, yeniden yaşadığını görmez mi? İnsanlığın tarihsel çocukluğu, insanlığın en güzel açılıp gelişmesine ulaştığı o zaman, artık bir daha dönmeyecek olan o gelişme aşaması, niçin bizi sonsuzluğa kadar büyülemekte devam etmesin? Huysuz çocuklar vardır ve büyük adam tavırları takınan çocuklar vardır. Antikçağın birçok halkları, bu kategoriye girerler. Yunanlılar normal çocuklardı. Onların sanatının bizi büyülemesi, o sanatın içinde büyüdüğü toplumun ilkel niteliği ile çelişki teşkil etmez. Bu büyüleme, tersine, o toplumun ürünüdür. Ve o sanatın doğmuş olduğu, ve ancak doğabileceği yeteri kadar olgunlaşmamış toplumsal koşulların hiç bir zaman geri gelemeyeceği gerçeğine bağlı bir büyülemedir.

E K L E R

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİNE KATKI *ÜZERİNE MEKTUPLAR*

MARX'TAN FERDİNAND LASSALLE'A
2 ŞUBAT 1858
[PARÇA]

Ekonomik çalışmalarımın ne durumda olduğunu sana söylemek istiyorum. Gerçekte, son şekli, birkaç aydır elimin altında. Ama işler çok yavaş ilerliyor; yıllardan beri araştırmalarının başlıca hedefi olan konuları sona erdirmeye kalktın mı, durmadan bu konuların yeni yönleri karşına çıkıyor ve yeni düşünceler doğuruyor. Ayrıca, zamanımın efendisi değil, kölesiyim. Kendim için yalnızca geceleri çalışabiliyorum; karaciğer hastalığımanın çok sık gelen krizleri, bu gece çalışmalarını da engelliyor. Bütün bunlar karşısında, benim için en kolayı, çalışmalarımı, zaman zaman broşürler halinde yayınlamak olacak. Bunun belki bir yararı da, bu iş için daha az işletme sermayesine gerek olacağından, bir ya-

yınevi bulmayı kolaylaştıracak. Berlin’de bir yayınevi sahibi bulursan, benim adıma, anlaşılabilirsin. “Broşürler” deyince kastettiğim, Vischer’in *Estetik*’i gibi, zaman zaman çıkan broşürlerdir.

İlk olarak ele alınması sözkonusu olan çalışma, iktisadî kategorilerin eleştirisidir ya da, başka bir ifadeyi daha uygun bulursan, burjuva ekonomik sisteminin eleştirel açıklamasıdır. Bu, hem sistemin açıklanmasıdır ve hem de açıklama bahanesiyle, sistemin eleştirisidir. Bütünün kaç forma tutacağı hakkında bir fikrim yok. Zamanım ve olanağım olsaydı, okura sunmadan önce tamamını son şekline sokabilseydim, çok kısaltabilirdim, çünkü bu yöntemi her zaman sevmişimdir. Ama şimdiki şekliyle fasiküller dizisi halinde basılınca (ki bu, anlaşılması için belki de daha iyidir, ama hiç kuşku yok ki, biçim bakımından yapıta çok şey kaybettirir), bu, işi zorunlu olarak biraz genişletecektir.

Nota bene: İşin Berlin’de yapılp yapılamayacağı belli olunca bana yaz, çünkü orada basılınazsa, Hamburg’da basılması için, girişimde bulunacağım. Bir başka husus, bu işi yapacak yayımcı tarafından bana bir ödeme yapılması gerektiğidir, böyle bir zorunluluk, işin Berlin’de olmasını engelleylebilir.

Açıklama, ele alış tarzı demek istiyorum, tamamen bilmiseldir, bu bakımdan alışıldığı anlamda polis nizamlarına karşı gelmemektedir. Bütünü altı kitaba bölünmüştür: 1. Sermaye üzerine (bazı giriş bölümleriyle birlikte); 2. Toprak mülkiyeti üzerine; 3. Ücretli emek üzerine; 4. Devlet üzerine; 5. Uluslararası ticaret; 6. Dünya pazarı. Elbette, başka iktisatçıları eleştirmeden edemiyorum, ve özellikle Ricardo’yla, burjuva olduğu için, onun bile salt iktisadî açıdan hatalara düşmek zorunda bulunduğu ölçüde, polemige girişiyorum. Ama bir tüm olarak ekonomi politiğin ve sosyalizmin eleştirisi ve tarihi, başka bir çalışmanın konusu olmalıdır. Ve ensonu iktisadî kategorilerin ve ilişkilerin gelişme-

sinin kısa bir *tarih taslağı* da, bir üçüncü yapının konusu olmalıdır. Bütün bunlardan sonra, 15 yıllık emeğimin ürünleri şimdi elimin altındayken, fırtınalı dış etkenlerin araya gireceğini düşünüyorum. Zararı yok. Bu gibi sorunlara dünyanın dikkatini çekebilmek için çok geç kalmışsam, kusurun bana ait olduğu açıktır.

MARX'TAN MANCHESTER'DE BULUNAN ENGELS'E
2 NİSAN 1858
[PARÇA]

Safra kesesinden o kadar rahatsızım ki, *Tribune*'ün makaleleri dışında, bu hafta ne düşünebildim, ne okuyabildim, ne yazabildim, ne de başka bir şey yapabildim. Bu makaleleri yazmak zorundaydım, çünkü mümkün olduğu kadar bu deveyi gütmek zorundayım. Sıhatsız olmak öldürücü; parmaklarımda yazabilecek kadar güç ve hamle hissedinceye kadar Duncker* için çalışmaya başlamayacağım.

Birinci bölümün kısa taslağı şöyle. Bütün bu bok, altı kitaba bölünecek. 1. Sermaye üzerine, 2. toprak mülkiyeti, 3. ücretli emek, 4. devlet, 5. uluslararası ticaret, 6. dünya pazarı.

1. *Sermaye* dört kesime ayrılıyor. A) Genel olarak sermaye. (*Bu birinci broşürün konusu.*) B) *Rekabet* ya da sermayelerin birbirlerini etkilemesi. C) *Kredi*, sermayenin tek tek sermayelere karşı genel öge olarak görünmesi. D) *Hisse senedi sermayesi*, yetkinleşmiş biçimiyle (komünizme dönüşerek), aynı zamanda bütün ilişkileriyle hisse senedi sermayesi. Sermayeden toprak mülkiyetine geçiş aynı zamanda tarihseldir, çünkü toprak mülkiyetinin modern şekli, serma-

* Marx, ekonomi politik çalışmalarını seri fasiküller halinde yayınlamayı planlamıştı. Birinci fasikül 1859'da Berlin'de *Ekonomi Politik'in Eleştirisine Katkı* başlığı altında yayınlandı. Franz Duncker, bu yapıtı yayınlayan Besser yayınevinin sahibidir. —Ed.

yenin feodal üzerindeki etkisinin ürünüdür vb.. Aym biçim-
de toprak mülkiyetinin ücretli emeğe dönüşmesi, yalnız di-
yalektik değil, aynı zamanda tarihseldir, çünkü bu sonuncu-
su [yani ücretli emek], modern toprak mülkiyetinin ürünü,
ücretli emeğin genel yeridir ki, bu, bütün bu bokun temeli
olarak görünüyor.

Bugün yazmak bana zor geliyor, şimdi sorunun esasına
gelelim.

I. *Sermaye, Birinci Kesim. Genel Olarak Sermaye.* (Bü-
tün bu bölümde ücretin asgarî düzeyde olacağı önceden ka-
bul edilmiştir. Ücretin hareketi ve asgarinin alçalıp yüksel-
mesi, ücretli emeğin incelenmesine aittir. Ayrıca toprak
mülkiyeti = 0 kabul edilecektir, yani özellikle ekonomik iliş-
ki olarak toprak mülkiyeti henüz burada incelenmiyor. An-
cak bu halde, her ilişkide bütün şeylerden sözetmemek müm-
kün.)

1. *Değer.* Yalnızca emek toplamına indirgenerek; zaman,
emeğin ölçüsü olarak. Öznel olarak emeğin yararlılığı ya da
nesnel olarak ürünün kullanışlılığı düşünülse de, kullanım
değeri, burada, şimdilik ekonomik biçimin nitelenmesinin ta-
mamıyla dışında kalsa bile, yalnızca değer maddî koşulu
olarak görünüyor. Değer, emekten başka bir "madde"ye sa-
hip değil. Önce Petty'de görünen, Ricardo'da saf olarak in-
celenen, değer bu tanımı, yalnızca burjuva zenginliğinin en
soyut şeklidir. 1. Doğal [ilkel] komünizmin ortadan kalkma-
sını (Hindistan vb.), 2. değişimin tüm olarak egemen olma-
dığı gelişmemiş, burjuva-öncesi bütün üretim biçimlerini ka-
bul eder. Değerin bu tanımına karşı yapılan bütün itirazlar,
ya daha az gelişmiş üretim ilişkilerinden çıkartılmışlardır,
ya da değer ondan soyutlandığı ve dolayısıyla, öte yandan
da, onun daha da gelişmesi olarak görülebilecek daha sonradan
iktisadî belirlemelerin bu soyut gelişmemiş biçim içerisinde
değerin karşısına çıkartılmasına yolaçan bulanık düşünce-
ye dayandırılmışlardır. Bu soyutlamanın burjuva zenginli-

ğinin ilerdeki somut biçimiyle olan ilişkilerinde iktisatçı bey-
lerin bulanıklığı karşısında bu itirazlar, az ya da çok hak-
lıydı.

Değerin genel niteliğinin belirli bir metadaki maddi var-
lığıyla olan çelişkisi —ki bu genel nitelikler ilerde parada
görülenlerin aynısıdır—, para kategorisini verir.

2. Para.

Para ilişkilerinin taşıyıcıları olarak değerli madenler
üzerine birkaç söz.

a) *Ölçü olarak para.* Steuart, Attwood, Urquhart'daki
ideal ölçü üzerine birkaç kenar notu; emek parası taraftar-
larında daha anlaşılır biçimde. (Gray, Bray vb.. Prudoncu-
lara birkaç darbe.) Metanın değerinin paraya çevrilmiş biçim-
i, onun *fiyatıdır*, ve şimdilik, değerde, *yalnızca bu biçim-*
sel farklılıkta görünür. Değerin genel yasasına göre belirli
miktarda para, yalnızca belirli miktarda somutlaşmış eme-
ği ifade eder. Para ölçü oldukça, onun kendi değerinin de-
ğişimi anlam taşımaz.

b) *Değişim ya da basit dolaşım aracı olarak para.*

Burada yalnızca bu dolaşımın en basit biçimi gözönünde
tutulacaktır. Onu belirleyen bütün haller bunun dışında ka-
lır, yani ilerde dikkate alınacaktır. (Daha gelişmiş ilişkiler
şarttır.) Metayı M, parayı P diye gösterirsek, basit dolaşım
iki çevrim hareketi ya da sonuç gösterir: M—P—P—M ve
P—M—M—P (bu sonuncusu c'ye* geçirir), fakat çıkış nok-
tası tesadüfen de olsa hiç bir zaman dönüş noktasıyla aynı
olmaz. İktisatçıların sözde yasalarında belirttiklerinin çoğun-
luğu, para dönüşümünü kendi sınırları içinde dikkate almaz,
aksine, daha yüksekteki hareketlerle belirlenmiş ve altlan-
mış olarak görür. Bütün bunlar hariç tutulacak. (Kısmen kre-
di öğretisine ait; kısmen de paranın tekrar ortaya çıktığı,
ama belirleyici rol oynadığı noktalarda dikkate alınacak.)

* c ile ifade edilen, daha aşağıda belirtilen "c) Madeni para olarak pa-
ra"dır. —Ed.

Yını burada para, dolaşım aracıdır (*sikke*). Ama aynı zamanda fiyatın *gerçekleşmesidir* (yalnız kaybolanı değil). Metnin *fiyatlandırılmış* olarak paraya karşılık kendini gerçekte değiştirmeden önce, parayla değişilmiş olması, kendiliğinden, en önemli ekonomik yasayı vermektedir; *dolaşan ortamın kitlesi fiyatlar tarafından belirlenir, aksi olamaz*. (Bu noktadaki tartışmaların tarihi üzerine burada birkaç söz.) Ayrıca süratin kitlenin yerine geçtiği sonucuna varılır, ama birbirlerine karşı davranışı + ya da — değilse, *belirli bir kitle* değişim olayı için gereklidir, bir eşitleme ya da gözetme ki, bunlara, burada yalnızca yararlanmak için dokunuyoruz. Burada bu kesimin gelişmesini ele almıyorum. Yalnızca M—P ve P—M'nin birbirlerinden ayrılmasının bunalımları ifade etme olanağının ifadesi en soyut ve yüzeysel biçimi olduğuna dikkati çekiyorum. Dolaşan kitlenin fiyatlarla belirlenmesi yasaımın gelişmesinden, burada, bütün toplum biçimlerinde varolmayan varsayımlar yapıldığı ortaya çıkar; örneğin, paranın Asya'dan Roma'ya akışını ve oradaki fiyatlara etkisini, basitçe modern ticaret ilişkilerinden saymak bir budalalıktır. En soyut belirlemeler, yakından incelendiğinde, başka somut belirli tarihsel temelleri gösterir. (Elbette, onlar bu belirlilikle ondan çıkarıldıkları için.)

c) *Madenî para olarak para*. Bu, P—M—M—P şeklinin gelişmesidir. Değerin dolaşıma karşı bağımsız varlığı olarak para; soyut zenginliğin maddî varlığı. Yalnız dolaşım aracı değil, fiyat olarak gerçekleştirici yönde görüldüğünde, dolaşım içinde kendini gösterir, a ve b'nin yalnızca işlev olarak görüldüğü bu c özelliğiyle para akitlerin genel metai, (burada değerinin emek-zamanıyla belirlenmiş değerle değişkenliği önemlidir), para (servet) yığmanın maddesidir. (Bu işlev şimdi Asya'da ve genellikle antik dünyada ve ortaçağda önemli görünmektedir. Şimdi yalnız bankacılıkta ikinci plan da vardır. Para, bunalım zamanlarında yeniden bu biçimiyle önemlidir. Bu biçimiyle dünya tarihinde yarattığı hayal

ler bakımından paranın dikkate alınması, vb.. Yıkıcı özellik-
leri vb..) Değerin belirlediği bütün ileri biçimlerin gerçekleş-
mesi olarak; içinde bütün değer ilişkilerinin yüzeysel ola-
rak sonuçlandığı kesin biçimler. Ama bu biçimde saptanmış
olan para ekonomik ilişki olmaktan çıkar, biçim, onun mad-
dî taşıyıcısı altın ve gümüşte kaybolur. Öte yandan, dolaşı-
ma katıldığı oranda ve tekrar M'ye karşılık değişilince, son
süreç olan metanın tüketimi, ekonomik ilişkilerin dışına çıkar.
Basit para dolaşımı kendini üretme ilkesine sahip değildir ve
bu yüzden kendinin dışına çıkar. Tamınının gelişmesinin gös-
terdiği gibi, parada dolaşıma giren, ve orada kendini muha-
faza eden, aynı zamanda kendini vazeden değer iddiası var-
dır — *sermaye*. Bu geçiş aynı zamanda tarihseldir. Sermaye-
nin tufan-öncesi biçimi, ticaret sermayesidir; bu, her za-
man para doğurur. Aynı zamanda, paradan ya da tüccar ser-
mayesinden, gerçek sermayenin, üretime hükmeden serma-
yenin var oluşu.

d) Kendinin olduğu derin işlemlerin içerisinde kay-
bolduğu burjuva toplumunun yüzeyi olan bu basit dolaşım
incelendiğinde, değişim nesneleri arasında, biçimsel ve yok
denebilecek farklardan başkasını göstermez. Bu, *özgürlük*,
eşitlik ve "emek" üzerine kurulmuş mülkiyet imparatorluğu.
Burada para yığma biçiminde görünen birikim, yalnız-
ca daha büyük bir tasarruftur vb.. Bir yandan ekonomik bağ-
daştırıcıların ve modern Freetrader'lerin (Bastiat, Carey
vb.) daha gelişmiş üretim ilişkilerine karşı en yüzeysel ve
en soyut çelişkilerini *kendi gerçekleri* olarak geçerli kılma
yavanlıkları. Prudoncuların ve benzeri sosyalistlerin, eşde-
ğerlerin (ya da böyle sanılanların) değişimine benzer eşit-
lik düşüncelerini vb. eşitsizliklerle karşılaştıran vb., ki de-
ğişim, bu eşitsizliklerden çıkmakta ve ona dayanmaktadır, ya-
vanlıkları. Emek ile sahip olma, değişimin yalnızca ayrı de-
ğişik maddede verdiği, eşdeğerlerin değişimi, bu ortamda
malik olma yasası olarak görünür. Kısaca, burada her şey

“güzel”dir, ama yakında eşdeğerlik yasasından dolayı dehşet içinde son bulacaktır. Şimdi geldiğimiz nokta.

3. *Sermaye.*

Bu, aslında, bu broşürün senin düşüncelerini en fazla almak istediğim en önemli bölümü. Ama bugün yazmaya devam edemeyeceğim. Safra kesesi belâsı bana kalemi yürütmekte zorluk çıkarıyor, kafamı kâğıdın üzerine eğmek başımı döndürüyor. O halde gelecek defaya.

MARX'TAN BERLİN'DE BULUNAN FERDİNAND LASSALLE'A

12 KASIM 1858

[PARÇA]

Elyazısının yollanmasının gecikmesine gelince, ilkönce hastalık bir engel teşkil etti ve sonra da para kazanmak için yapmak zorunda olduğum bazı işleri yetiştirmem gerekti. Ama asıl neden şu: malzeme önümdedir, artık sözkonusu olan yalnızca onu uygun biçime sokmaktı. Oysa yazdığım her satırda yazı üslubunun ötesinde karaciğer hastalığını hissetmekteydim. Ve bu yapıtın sağlık nedenleriyle berbat olmasma razı olmamamın iki nedeni var:

1. Bu yapıt, 15 yıllık çalışmamın, yani ömrümün en güzel yıllarımn sonucudur.

2. Bu yapıt, ilk kez olarak, toplumsal ilişkilerin yeni bir görüş tarzını bilimsel olarak sunmaktadır. Onun için yapıtın, hasta bir karaciğere özgü olan asık suratlı ve kasılmış bir yazış tarzı ile çirkinleşmesine engel olmam, benim için bir parti görevidir.

Yapıtın edebî değer taşıması konusunda bir iddiam yok, yalnızca her zamanki üslubumla yazmak istiyorum; ki, bu da, acılar çektiğim aylar içinde hiç değilse bu konuda mümkün olmamıştır; çünkü aynı zaman süresi içinde, İngilizce olarak, *de omnibus rebus et quibusdam aliis** en azından iki

* Şundan bundan ve her konu üzerine. —ç.

cildi dolduracak makaleler yazmak zorundaydım ve sonuçta yazdım da. Öyle sanıyorum ki, bu durum, Bay Duncker'e, senden daha az ehil olan birisi tarafından bile anlatılırsa, davramışımı ancak tasvip eder, çünkü bir yayınevi sahibi olarak sorunun onu ilgilendiren yanı, kendisine parasına karşılık mümkün olduğu kadar iyi mal vermeye çalışmamdır.

Aşağı yukarı dört hafta içinde bitireceğimi sanıyorum. Çünkü tam anlamıyla yazı yazmaya henüz başlamış bulunuyorum.

Bir nokta daha, ama bunu ancak elyazısı oraya ulaştığında savunmak zorunda kalacaksın: öyle anlaşılıyor ki, birinci kısım: *genel olarak sermaye*, aşağı yukarı iki *fasikül* tutacaktır, sorunu açıkça koyarsak gerçekten, burada, ekonomi politiğin en soyut kısmının açıklaması söz konusu olduğuna göre, aşırı ölçüde özetleme, okurun konuyu gerektiği gibi sindirmesine engel olacaktır. Ama öte yandan, bu ikinci kısım, *aynı zamanda* yayınlanmalıdır. Konunun iç zincirleme bağlantısı, bunu zorunlu kılmaktadır ve yapının bütün etkisi buna bağlıdır.

*Apropos**. Frankfurt'tan yazdığın mektupta ekonomik yapıtımdan hiç söz etmemiştin. Rekabetimizle ilgili olarak bu konuda Alman kamuoyunun bir engel olacağına inanmıyorum. Gerçekten, Alman anlayışı bakımından, bilim olarak ekonomi henüz kurulacaktır, nitekim yalnızca ikimiz tarafından değil, bir düzineye daha gereksinmesi var. Benim yapıtımdan en azından umduğum, daha iyi kafaların aynı sahada araştırma yapmasına öncü olmasıdır.

MARX'TAN MANCHESTER'DE BULUNAN ENGELS'E

13-15 OCAK, 1859

[PARÇA]

Saliya kadar (bu durumda ben gelecek cuma alacağım)

* Sırası gelmişken. —ç.

bir makale vermek olanağının bulunması benim için çok önemli, çünkü salı günü serbest olmazsam, Duncker'e çarşambaya kadar müsveddeleri göndermem olanaksız olacak.

Elyazısı aşağı yukarı 12 forma (3 fasikül) tuttu ve —sıkı dur— her ne kadar başlık: *Genel Olarak Sermaye* ise de bu fasiküller sermaye ile ilgili hiç bir şey içermemektedir, yalnızca şu iki bölüm vardır: 1. *Meta*, 2. *Para ya da Basit Dolaşım*. Gördüğün gibi (mayısta, seni görmeye geldiğim zaman) ayrıntılı olarak hazırlanmış olan kısım henüz yayınlanmıyor. Ama bu, iki bakımdan iyi bir şey. Eğer işler iyi yürürse, 3. bölüm, *Sermaye Üzerine*, hızla ardından yayınlanabilir. İkincisi, eşyamın tabiatı gereği, bu pis herifler yayınlanan kısım için eleştirilerinde tek yanlı ve son derece ciddi ve bilimsel küfürlerle yetinemeyeceklerine göre, bu aşağılık adamları daha sonra sermaye üzerine görüşlerimi azçok ciddiye almaya zorlamış oluyorum. Zaten, öyle sanıyorum ki, pratik amaçlar dışında, para üzerine bölüm, uzmanlar için ilginç olacaktır.

MARX'TAN MANCHESTER'DE BULUNAN ENGELS'E

21 OCAK 1859

[PARÇA]

Bahtsız elyazısı tamamlandı, ama gönderilemiyor, çünkü posta ücretini ödemek ve sigorta ettirmek için tek bir *fart-hing*'im yok. Sigortalamak gerekli, çünkü bir ikinci kopyası yok. Onun için pazartesiye kadar bana biraz para göndermeni senden rica etmeye mecbur olduğumu görüyorum. (Tottenham Court Road köşesindeki postahane.) 2 sterlin gönderebilirsen çok iyi olacak, çünkü bazı küçük insanların kesin olarak çeviremeyeceğim isteklerini pazartesiye erteledim, F[reiligrath]'a bonoyu ödediğin ya da ödeyeceğin şu anda tekrar senin boynuna sarılmanın benim için hoş olmadığını anlıyorsun. Ama bu bir demirden zorunluluk. Müsveddelerin devamı konusunda kendime sekiz gün tatil verdiğimden, gelecek

hafta herhangi bir malî vurgun yapmaya çalışacağım. Bu kadar parasızlık çeken bir kimsenin “para” üzerine yazı yazdığını sanmıyorum. Bu konuyu işlemiş olan yazarların çoğu, araştırmalarının konusu bakımından son derece rahatlar.

İş, Berlin’de olursa, bütün pisliğin içinden çıkmam mümkün. Bunun zamanı çoktan geldi.

MARX’TAN, MİLWAUKEE’DE BULUNAN

JOSEPH WEYDEMEYER’E

1 ŞUBAT 1859

[PARÇA]

Ve şimdi esasa gelelim. “Ekonomi Politiğin Eleştirisi” broşürler halinde (ilk broşürler bugünden itibaren 8-10 gün içinde) Berlin’de Franz Duncker tarafından (Besser Yayınevi) yayınlanacaktır. Yalnızca Lassalle’ın olağanüstü çabası ve ikna yeteneği, Duncker’i, bu adımı atmaya sevketti. Bu arada bir açık kapı bıraktı. *Kesin anlaşma ilk broşürlerin satışına bağlı.*

Bütün ekonomi politiği altı kitaba bölüyorum:

Sermaye; Toprak Mülkiyeti; Ücretli Emek; Devlet; Dış Ticaret; Dünya Pazarı.

Sermaye hakkındaki birinci kitap 4 kısıma ayrılıyor.

Kısım I; Genel Olarak Sermaye, üç bölüme ayrılıyor:

1. *Meta*; 2. *Para ya da Basit Dolaşım*; 3. *Sermaye*. Aşağı yukarı on forma olan 1. ve 2. ilk yayınlanan broşürleri kaplıyor. Ayağım yere basıncaya kadar, “*Sermaye*” hakkındaki üçüncü bölümü geriye almamdaki *siyasal* nedenleri kavriyorsun.

Yayınlanan broşürlerin içindekiler şunlardır:

Birinci Bölüm: Meta.

A. *Metanın tahlili üzerine tarihsel düşünceler.* (William Petty (Karl II zamanında İngilizler); Boisguillebert (XIV. Louis); B. Franklin (1719’da ilk gençlik yazıları); fizyokrat-

lar, Sir James Steuart; Adam Smith; Ricardo ve Sismondi.)
İkinci Bölüm: Para ya da basit dolaşım.

1. *Değerlerin ölçüsü.*

B. *Paranın ölçü birimi üzerine teoriler.* (17. yüzyıl sonu Locke ve Lowndes; Berkeley piskoposu (1750); Sir James Steuart; Lord Castlereagh; Thomas Attwood; John Gray; prudenclar.)

2. *Dolaşım aracı.*

a) *Metaların başkalaşımı.*

b) *Paranın dolaşımı.*

c) *Sikke. Değer alâmeti.*

3. *Para.*

a) *Para yığma.*

b) *Ödeme aracı.*

c) *Dünya parası.*

4. *Değerli madenler.*

C. *Dolaşım aracı ve para üzerine teoriler.* (Para sistemi; "Spectator"; Montesquieu; David Hume; Sir James Steuart; A. Smith; J.-B. Say, Bullion Komitesi, Ricardo, James Mill; Lord Overstone ve okulu; Thomas Tooke (James Wilson, John Fullarton).)

Bu iki bölümde, özel üretimi devam ettiren, ama özel ürünlerin değişimini düzenleyen, metaı isteyen, ama *parayı* istemeyen, şimdi Fransa'da moda prudenca sosyalizm temelinden yıkılıyor. Komünizm, her şeyden önce, bu "sahte kardeşinden" kurtulmalıdır. Ama bütün polemik amacından ayrı olarak biliyorsun ki, ekonomi politiğin en soyut bölümü olmasından ötürü, basit para biçimlerinin tahlili en zor olamdır.

Partimiz için bilimsel bir zafer kazanacağımı umut ediyorum. Ama, taraftarlarımız şimdi yayınevinin "vicdan kuruntusunu" dindirmek için, [broşürlerden] yeteri kadar satın alarak çok sayıda olduklarını göstermelidirler. Girişimin devamı, ilk broşürlerin, satışına bağlı. Kesin anlaşmayı yaptığım zaman, her şey yolundadır.

A

- Anacharsis*. — 101.
- Arbuthnot, George* (1802-1865). — İngiliz iktisatçı, Sir Robert Peel'in özel sekreteri. — 237.
- Aretino, Pietro* (1492-1556). — İtalyan yazar, yergi broşürleri ve şiirleriyle tanınır; papalar ve prenslerin saraylarında yaşamıştır. — 216.
- Aristoteles* (MÖ 384-322). — Yunanlı filozof, "antikçağın bütün filozofları içinde zekâsı en geniş kapsamlı olan" (Engels). — 45, 63, 73, 94, 153, 178, 200.
- Arrivabene, Jean, Kont* (1787-1881). — İtalyan siyasal mültecisi, 1847 Brüksel İktisadi Kongresinin hazır-

layıcısı, Senior'un dostu ve Fransızca ekonomi politik üzerine yapıtların çevirmeni. — 173.

- Athenaeus* (3. yüzyılın başı). — Yunanlı hatip. — 101.
- Attwood, Thomas* (1783-1856). — Birmingham'lı bankacı ve malî konular yazarı. — 111, 289, 296.

B

- Bailey, Samuel* (1791-1870). — İngiliz filozof ve iktisatçı, Ricardo ile polemige girişmiştir, Marx kendisinden "yeteneksiz, yüzeysel ve iddialı bir eleştirici" diye söz eder. — 99, 185.
- Barbon, Nicolas* (1640-1698). — İngi-

liz iktisatçı, merkantilizme karşı çıkmıştır, serbest değişimi savunmuştur. — 106.

Bastiat, Frédéric (1801-1850). — Fransız serbest değişimci, vülger iktisatçı. — 58, 291.

Berkeley, (Berkley) George (1685-1753). — İrlandalı piskopos, gerici filozof. "Duyular tarafından saptanabilen nesnelerin kendinde ve akıl dışında varlığını" yadsıyan bir öznel idealizmin kurucusu. — 56, 107, 154, 296.

Bernier, François (1625-1688). — Fransız yazar ve filozof. — 169.

Blake, William. — İngiliz iktisatçı, para dolaşımı ve yoksulluk üzerine bazı yazıların yazarı. — 136, 230.

Blanc, Louis (1811-1882). — Fransız tarihçi, küçük-burjuva sosyalisti. — 214.

Boisguillebert, Pierre le Pesant sieur de (1646-1714). — Fransız iktisatçı, fizyokratların öncüsü, Fransız klasik ekonomi politiği onunla başlar. — 76, 78-79, 86, 136, 162, 163, 164, 189, 295.

Bosanquet, James Whatman (1804-1877). — İngiliz iktisatçı, bir bankanın sahibi. — 130, 223.

Bray, John Francis (1809-1895). — İngiliz ütöpik sosyalisti, çartist. — 116, 289.

Brougham, Henry Peter (1778-1868). — İngiliz hukukçu ve devlet adamı. Whig partisinin taraftarı. — 86.

Buchanan, David (1779-1848). — İngiliz iktisatçı, "fizyokratların baş düşmanı" (Marx). — 148.

Bürleigh, William Cecil, Lord (1520-1598). — İngiliz devlet adamı. — 186.

Busch, Johann Georg (1728-1800). — Alman iktisatçı, matematik profesörü ve Hamburg'da bir ticari işletmenin müdürü. — 215.

C

Carey, Henry Charles (1793-1879). —

Amerikalı iktisatçı, Ricardo'nun toprak rantı teorisine karşı çıkmıştır, ilkönce serbest değişimci idi, sonra himayeci oldu. — 247, 291.

Carli, Giovanni Rinaldo (1720-1795). — İtalyalı astronom ve iktisatçı, merkantilistlere karşı yazılar yazmıştır. — 194.

Castlereagh, Robert Stewart (1769-1822). — Gericici İngiliz devlet adamı. — 110, 296.

Caton, Marcus Porcius (MÖ 95-46). — Romalı siyaset adamı. — 167.

Charles II (1630-1685). — 1660'tan 1685'e kadar İngiltere kralı. — 78.

Chevalier, Michel (1806-1879). — Bonapartizme katılan eski sen-simoncu, serbest değişimci. — 153, 201.

Clay, (1791-1869). — Liberal İngiliz siyaset adamı. — 237.

Cobbett, William (1763-1835). — İngiliz gazeteci, genel oy hakkı ve çalışanların durumunun ıslahı uğruna savaşında çartistlerin öncüsü, hukuk devleti taraftarı, "yüzyılın en büyük İngiliz siyasî yazarı" (Marx). — 129.

Colomb, Christophe (1446-1506). — Amerika'yı keşfeden İtalyan denizci. — 203.

Cooper, Thomas (1759-1840). — İngiliz doğa filozofu ve siyaset adamı. — 56.

Corbet, Thomas. — 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan İngiliz iktisatçı. — 129.

Cotton, William (1786-1866). — İngiliz tüccar ve bankacı, İngiltere Bankası yönetmeni, Altın tartmak için otomatik bir terazinin mucidi. — 146.

Cromwell, Oliver (1599-1658). — İngiliz devlet adamı, 1648-1649 burjuva devriminin önderi, daha sonra 1653'ten 1658'e kadar "Lord-Protecteur" İngiliz Cumhuriyetinin devlet başkanı oldu. — 78.

D

Darimon, Alfred (1819-1912). — Fran-

sız siyaset adamı. prudoncu. *Représentant du peuple*'ün *La Voix du peuple*'ün ve *Peuple*'ün başyazarı. Daha sonra da *La presse*'in yazarı. — 116.
Dodd, George (1808-1881). — İngiliz yazarı. — 142.
Duncker, Franz. — Berlin'de Besser Yayırnevi sahibi. — 13, 287, 293, 294, 295.

E

Edward, III. "Windsor" (1312-1377). — 1327'den 1377'ye kadar İngiltere kralı. — 103.
Engels, Friedrich (1820-1895). — 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 17, 18, 27, 41, 287, 293, 294.
Euripides (MÖ 480-406). — Yunan dram yazarı. — 178.

F

Forbannais, François Véron de (1722-1800). — Fransız maliyeci ve iktisatçı. merkantilist ve himayeci. Fizyokratlara karşı çıkmıştır. — 211.
Franklin, Benjamin (1706-1790). — Amerika Birleşik Devletleri siyaset adamı ve iktisatçı. Amerikan bağımsızlık savaşımında büyük bir rol oynamıştır. Amerika'da rasyonalizmin en önemli temsilcisi. — 80, 81, 154, 211, 295.
Feuerbach, Ludwig (1804-1872). — Materyalist Alman filozofu. — 35.
Fullarton, John (1780-1849). — İngiliz iktisatçısı, Currency Theory'nin eleştirisini yapan "Banking-School" dandır. — 239, 296.

G

Galiani, Ferdinando (1728-1787). — Başpapaz ve İtalyan diplomatı, fizyokratlara karşı yazı yazan merkantilist iktisatçı. — 54, 82, 99, 119, 137, 198.
Garnier, Germain (Comte de) (1754-

1821). — Fransız iktisatçı, bonapartçı senatör, "Directoire ve Consulat"ın iktisatçısı" (Marx). A. Smith'in çevirici ve yorumcusu. — 101, 143.

Genovesi, Antonio (1712-1769). — İtalyan tanrıbilimci ve filozof, Locke'un öğrencisi, merkantilist. — 71, 162.

George II (1683-1760). — 1727'den 1760'a kadar Büyük Britanya ve İrlanda'nın kralı. — 100, 103.

George III (1738-1820). — 1760'tan 1820'ye kadar İngiltere kralı. — 100.

Gladstone, William Ewart (1809-1898). — İngiliz devlet adamı, ilkönce muhafazakârdı, sonra liberallerin lideri oldu. — 89.

Gray, John (1798-1850). — Ütopik sosyalist, Owen'in öğrencisi, toplumsal sorunu, değişimin temelini teşkil edecek olan para-emek ütopyasıyla çözüme bağlamak istiyordu. — 112, 113, 114, 115, 116, 289, 296.

Grimm, Jakob (1785-1863). — Alman dilcisi. — 199.

Gottsched, Johann Christoph (1700-1766). — Alman estetikçisi ve edebiyat eleştiricisi, ukûla tip. — 216.

Guizot, François Pierre Guillaume (1787-1874). — Gerici Fransız devlet adamı, 1840'tan 1848'e kadar başbakan. Fransa ve İngiltere üzerine tarihsel yapıtların yazarı. — 25.

H

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1770-1831). — Alman klasik felsefesinin ve diyalektiğin yasalarını bulmuş olan nesnel idealizmin başlıca temsilcisi. — 8, 25, 31, 34, 35, 36, 37, 267.

Hobbes, Thomas (1588-1679). — İngiliz filozofu. "Bacon'un materyalizmini sistenleştirmiştir. ... On- da fizik hareket mekanik ya da matematik harekete feda edilir. ...

Materyalizmi insana düşman kesi-
li" (Marx). Mutlak krallık yan-
lısı. 76.

Hodgskin, Thomas (1787-1869). —
İngiliz iktisatçı, klasik ekonomiye
proleter muhalefetin temsilcilerin-
den biri, bununla birlikte Ricar-
do'nun teorilerinin içinde hapsedil-
miş olarak kalmaktadır, "kapita-
list üretimin bütün iktisadi koşu-
larını sonsuzluğa dek sürecek bi-
çimler olarak kabul eder, yalnız-
ca bir üretimin temeli ve aynı za-
manda zorunlu sonucu olan ser-
mayeyi ortadan kaldırmak ister"
(Marx). — 75.

Homeros. — (Milattan Önce 10. yüz-
yılda doğduğu söylenmiş olan) *İl-
yada* ve *Odiseus* destanlarının
kendisinin olduğu kabul edilen Yu-
nan ozanı. — 216.

Horace Quintus Flaccus (MÖ 65-8).
— En ünlü Romalı lirik ozan, ka-
side ve taşlamalar yazmıştır. —
173.

Hume, David (1771-1776). — Biline-
mezci İngiliz filozofu. Hume, yal-
nızca bize duygularımıza dayandı-
ğımız için dünyanın bilinmesinin
olanaksızlığını iddia eder. İktisatçı
olarak Hume, merkantilistlere kar-
şıydı ve serbest değişimin tutar-
sız bir savunucusuydu. Metaların
fiyatlarının dolaşımdaki para mik-
tarına bağlı olduğunu iddia eden
teorinin (miktar teorisinin) 18.
yüzyılda başlıca temsilcisi. — 205,
206, 207, 208, 209, 210, 211, 212,
215, 216, 218, 219, 234, 238, 296.

J

Jacob, William (1762-1851). — İngi-
liz istatistikçi, tarım ve maliye uz-
mam. — 143, 176.

*Jovellanos, Ramires Caspar Melchi-
or de* (1744-1811). — İspanyol ya-
zarı, iktisatçı. — 79.

Julius, Gustav (1810-1851). — Köklü
reformlardan yana Alman yazarı
ve iktisatçı. Leipzig'de çıkan *Ga-*

zete générale'in başyazarı; *Ber-
liner Zeitungshalle*'nin yayımcısı.
— 215.

K

Kärner, M. G. (?-1772). — Alman si-
yasal yazarı. — 200.

Ksenefon (MÖ 430-354). — Yunanlı
genel ve tarihçi, Sokrates'in öğ-
rencisi. — 175, 178, 202.

L

Lassalle, Ferdinand (1825-1864). —
Alman hatip ve ajitatorü. Marx'
ın deyişiyle Alman işçilerini 15 yıl
süren uykularından uyandırmış,
daha sonra ise marksizmin ilkele-
rini değiştirmeye girişmiş bir ide-
alist, sonunda toplumsal reformcu-
lukta karar kılmıştır. — 13, 16,
285, 292, 295.

Law, John (1671-1729). — İskoçyalı
maliyeci ve iktisatçı. 1716'da Pa-
riste Fransız devletinin borçlarını
ödemek için eksik madeni kâ-
ğıt para emisyonunda bulunan
devlet imtiyazlı bir banka kurdu.
Maliye genel denetimcisi. Kurdu-
ğu işletmeler, 1720'de iflâs etmiş-
tir. — 211, 215.

Lessing, Gotthold Ephraim (1729-
1781). — Alman rasyonalisti, oyun
yazarı ve zamanının başlıca eleş-
tiricisi. Edebiyat alanında Alman
burjuvazisini mutlakiyete karşı sa-
vunur. — 215.

List, Friedrich (1789-1846). — Alman
iktisatçısı, Almanya kapitalist üre-
tim sisteminin bağımsız olarak ge-
lişmesi uğruna savaşım veren
1848 öncesi Alman burjuvazisinin
teorisyen. Kendisi "Kol emeğinin
yerine makineleri, ataerkil sanayi
yerine modern sanayii koymak
için, ... burjuvazinin, özellikle bü-
yük sanayici kapitalistlerin ege-
menliğini geliştirmek için" (Marx)
hırnayeciliği savunmuştur. — 57.

Locke, John (1632-1704). — İngiliz filozofu, Descartes'ın içten gelme fikirler teorisine karşı çıktı ve bilgiyi deneye bağladı. Bir metafizik duyusalcılığın kurucusudur. İktisatta yükselen burjuvazinin çıkarlarının savunucusudur. — 104, 106, 157, 190, 205, 211, 296.

Louis XIV (1638-1715). — 1643'ten 1715'e kadar Fransa kralı. — 78, 295.

Lowndes, William (1652-1724). — 1695'ten başlayarak İngiliz maliye nazırı, aynı yıl içinde para değeri sorunu üzerine araştırmalarını *A Report containing an Essay for the Amendement of the Coins* başlığı altında yayınlıyor. — 105, 106, 110, 111, 157, 296.

Loyd, Jones (1796-1883). — İngiliz liberal siyaset adamı ve bankacısı. — 237.

Luther, Martin (1483-1546). — Alman Reform hareketinin önderi. Protestanlar safında ılımlı burjuva reformunun temsilcisi. Köylüler Savaşında katolik karşı-devrimci partiyle birleşerek Thomas Münzer yönetimindeki köy ve kent devrimelerine karşı çıkıyor. — 170, 183, 189.

M

MacCulloch, John Ramsay (1789-1864). — Sermayenin savunucusu, İngiliz iktisatçı. "Ricardo'nun ekonomi politığının vülgerleştiricisi, Ricardo sisteminin çözülüp dağılmasının acınacak manzarasını sunar." "Onun para üzerine, vergiler vb. üzerine son yazıları, bütün whigs kabineleri için basit savunmalar, bunlar adımıza paralı mevkiler sağlamıştır." (Marx). — 55, 76.

Maclaren, James. — İskoçyalı iktisatçı. — 97, 215, 216.

Macleod, Henry Dunning (1821-1902) — İskoçya Bankasının avukatı ve teorisyen. — 87, 185.

Malthus, Thomas Robert (1766-1834). — İngiliz din adamı ve iktisatçısı. "usta bir intihaleci". Onun gerçek değeri "sermaye ile ücretli emek arasındaki değişimin eşitsizliğinin bütün önemini belirtmiş olmasındadır". Ama o bunu "bir yandan çalışan sınıfların yoksulluğunun zorunluluğunu tanıtlamak için ... öte yandan, kapitalistlere yüksek ücretle tutulan bir devlet papazları ekibinin kendileri için vazgeçilmez bir şey olduğunu tanıtlamak için" yapmaktadır, emekçilerin artan yoksullaşmasını nüfus artışına göre gıda maddelerinin üretiminin yetersizliğiyle açıklamakta ve proletaryaya doğumları sınırlandırmasını öğütlemektedir. — 129.

Mandeville, Jehan de ("Sir John Mandeville"). — 1353-1371 yıllarında İngiltere'de yayınlanmış olan bir seyahatnamenin hazırlayıcısının takma adı; bu yapıt birçok dillere çevrildi ve büyük ilgi topladı. — 154.

Martyr, (Anghiera) Pedra (1457-1526). — İtalyan tarihçisi, Fransa kralı XI. Louis'in hekimi, daha sonra İspanya kraliçesi İsabella'nın sarayında mürebbilik yapmıştır, büyük kâşiflerle ve sömürge fatihleriyle ilişkileri oldu ve bunların keşifleri üzerine birçok yapıt yazdı. — 198.

Mendelsohn, Moses (1729-1786). — Alman küçük-burjuva filozofu, edebî yavanlığın kusursuz tipi. — 215.

Mill, James (1773-1836). — İngiliz tarihçisi, filozof ve iktisatçı. "Ricardo'nun teorisini sistematik bir şekilde sunan ilk adam". Ricardo'nun teorisindeki çelişkileri "açıklığa kavuşturmaya" çalışırken çelişkiler içinde bizzat kendisi boğuluyor ve bu çelişkileri çözüme bağlama çabasını gösterirken dogmatik temsilcisi bulunduğu teorinin yıkılışının başlangıcı manzarasını gözler önüne seriyor" (Marx). — 128, 129, 230, 296.

Mill, John Stuart (1806-1873). — James Mill'in oğlu, İngiliz filozof ve iktisatçı, serbest değişimci ve seçmeci, klasik ekonomi politigin son sözcüsü, Ricardo okulunun dağılması onunla sona erer. Bu okulun öğretileriyle proletaryanın sosyalist istemleri arasında bir uzlaşma arar. — 128, 232, 233.

Misselden, Edward (?-1654). — Tüccar, 1623 ilâ 1633 arasında Delft'te bir ticaret şirketi müdürü, Doğu Hindistan şirketi hizmetinde bulunmuştur, daimî ticaret komisyonu üyesi. — 163, 167, 168, 170.

Montanari, Geminiano (1633-1687). — İtalyan matematikçi ve astronom. Para üzerine iki yapıtın yazarı: *Breve trattato del valore delle monete*, vb. (1680) ve *La zecca in consulta di stato, trattato mercantile*, vb. (1687). — 60, 197.

Montesquieu, Charles Louis de (1689-1775). — Fransız siyasal yazar, Avrupa liberalizminin babası. "Parranın kuantum (miktar) teorisi" denen şeyin temsilcisi. — 205, 212, 296.

Müller, Adam (1779-1829). — Alman siyasat adamı ve iktisatçı. "Derinliği ... iddiaı olarak esrarh ve önemli bir nitelik atfettiği yüzeydeki toz bulutlarının seyredilmesiyle kalan" (Marx) romantik iktisatçı. — 99, 100.

N

Napoleon I (1769-1821). — 228, 229.

Norman, G. Wardle (1793-1882). — İngiliz iktisatçı, özellikle para ve bankacılık üzerine yazmıştır, İngiltere Bankasının müdürü. — 237.

O

Opdyke, George (1805-1880). — Amerikalı iktisatçı, New York'lu bankacı, sonraları, aynı kentin belediye başkanı olmuştur. — 129.

Overstone, Lord Samuel Jones Loyd

(1796-1883). — İngiliz bankacısı, *currency-principle*'nin temsilcisi, 1844'te bu ilkeye göre hazırlanan bankalar yasasının babası. — 223, 237, 238, 296.

Owen, Robert (1771-1851). — İngiliz ütöpik sosyalist, ilkönce fabrikatördü, fabrikalarında edindiği pratik deneyimler, onu bir komünist öğretiye götürmüştür. Her türlü zor kullanıma karşıydı. Amerika'da komünist koloniler kurma yolunda çabaları başarısızlığa uğramıştır. Bundan sonra, "doğrudan doğruya işçi sınıfına başvurdu ve eylemini daha otuz yıl bu sınıfın içinde yürüttü. Bütün toplumsal hareketlerin, İngiltere'de gerçekleş-tirilmiş olan bütün gerçek ilerlemelerin Owen'in adıyla bağı vardır." (Engels). — 86.

P

Peel, Sir Robert (1788-1850). — İngiliz devlet adamı, Tory (Muhafazakâr). 1844 bankalar kanununa kendi adını vermiştir. "Toprak aristokrasisinin lideri durumuna gelmiş olan bu bankacı oğlu ... bu durumunu, devamlı olarak ... toprak aristokrasisinden burjuvazinin lehine tavizler koparmak için ... kullandı (tahıl gümrük resminin kaldırılması gibi)" (Marx). — 89, 101, 111, 223, 237.

Pereire, Isaac (1806-1880). — Fransız bankacı, sen-simoncu, "Credit Mobilier"nin kurucularından. — 126.

Petro, Büyük (1672-1725). — 1682'den 1725'e kadar Rus çarı. — 153.

Petty, Sir William (1823-1887). — İngiliz iktisatçı ve istatistikçi, "modern ekonomi politigin kurucusu, deha sahibi ve en özgün iktisat bilginlerinden" (Marx). — 55, 76, 77, 78, 79, 89, 162, 169, 288, 295.

Philippe II (1528-1598). — İspanya kralı. — 167.

Platon (MÖ 348, yaklaşık olarak). —

Yunan filozofu, köle sahipleri sınıfının ideoloğu. Nesnel idealizmin kurucusu. Onun teorisine göre, nesneler hakkında fikirler, nesnelerin görünüşteki ve geçici varlıklarıyla çelişen, bunların gerçek özleri olarak, zaman ve uzay dışında ebedî ve hareketsiz olarak kalırlar. — 153.

Puşkin, Aleksandır Sergeyeviç (1799-1837). — Ünlü Rus ozanı. — 227.

Properce, Sextus Propertius (MÖ 1. yüzyılın ortalarına doğru doğmuştur). — Augustus zamanının Romalı ağıt ozanı. — 47.

Proudhon, Pierre Joseph (1809-1865). — Fransız yazarı, sosyalist, gerici küçük-burjuva, anarşizmi kuran teorisyenlerden biri. Proudhon "iktisadî kategorileri ... sonsuzluğa kadar devam eden fikirlerle indirger ve bu dolambaçlı yolla burjuva ekonomi politığının görüşüne varır. Onun sosyalizmi, küçük-burjuva ütopyacılığının ta kendisidir." "O, bilimsel diyalektiği, gerçekte hiç bir zaman anlamadığı için, ancak sofizme varmakla kalmıştır." (Marx). Marx'ın, *Felsefenin Sefaleti* adlı yapıtında eleştirdiği Proudhon'un fikirlerinin, Fransa'da uzun zaman büyük etkisi olmuştur. — 8, 12, 27, 88, 113, 116, 276.

R

Ricardo, David (1772-1823). — İngiliz iktisatçı, kendisiyle doruğuna varan klasik ekonominin son büyük temsilcisi. Onun hareket noktası, değerın iş-zamanı ile belirlenmesidir. Marx der ki: "Ricardo — iç savaşımın gösterdiği gibi — sınıfların iktisadî çelişkisini keşfediyor ve ifade ediyor, ve böylece ekonomi politikte, bu savaşımı ve tarihsel gelişmenin tarzlarını kökler halinde kavramak ve açıklığa çıkarmak olanaklı oluyor". Bununla birlikte, Ricardo,

sonsuzluktan gelip sonsuzluğa dek süreceğini sandığı kapitalist üretim tarzının tarihsel niteliğini anlamamıştır. Kendisi, Hume'un yanlış para teorisinin temsilcisidir. — 8, 10, 13, 76, 85, 86, 87, 88, 120, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229-238, 245, 246, 261, 262, 288, 296.

Rousseau, Jean-Jacques (1712-1778). — 245.

S

Saint-Simon, Claude-Henry, comte de (1760-1825). — Fransız ütöpik sosyalisti. "Öyle dahice bir geniş görüş sahibi ki, ondan sonra gelen sosyalistlerin salt iktisadî nitelik taşımayan hemen hemen bütün fikirleri onda filiz halinde mevcuttur." (Engels). — 126.

Say, Jean-Baptiste (1767-1832). — Fransız iktisatçı, Marx'a göre, "kendi yavan ve yüzeysel karakterini A Smith'in eksik ve yanlış görüşlerini muğlak ve içi kof cümleler şekline sokarak maskeleyen çalışan pek vülger bir iktisatçıdır". Kendisini sonra gelen vülger iktisatçılardan ayırdeden şey, onun "ekonomi politik malzemesini henüz tam olarak hazırlanmış bulmaması ve bu durumda iktisadî sorunlara klasik ekonomi politik açısından bir çözüm getirme yolunda bazı çabalar göstermesidir" (Marx). 8, 57, 87, 129, 153, 216, 259, 296.

Schaper — 1837'den 1842'ye kadar Tréves mülki âmiri. Sonra 1845'e kadar Renanya valiliğini yaptı. — 24.

Senior, William Nassau (1790-1864). — İngiliz iktisatçı, "mevcut düzenin basit savunucusu ve, bu yüzden de, vülger ekonomist", "kültürlü burjuvazinin sözcüsü" (Marx). — 173, 186,

Shakespeare (1564-1616). — 279.

Sismondi, Jean Charles Simonde de

(1773-1842). — İsviçreli iktisatçı ve tarihçi. İktisadî romantizm açısından klasik iktisadın eleştircisi. "O, kapitalizmin, çelişkilerini belirtmekle her noktada klasiklerden ayrılmaktadır. Bu, onun yapıtının özelliklerinden biridir. Ama öte yandan, hiç bir durumda, klasiklerin tahlilini daha ileriye götürmemekte (ve zaten böyle bir şey de istememekte) ve böylelikle küçük burjuva görüş açısından duygusal bir kapitalizm eleştirisiyle yetinmektedir." (Lenin). — 76, 86, 87, 129, 296.

Smith, Adam (1723-1790). — İngiliz iktisatçı ve ahlâkçı. Klasik ekonomiye daha tamamlanmış bir biçim kazandırmıştır. Marx, onun için, manüfaktür döneminin iktisatçısıdır der. Onun doktrinine göre, ulusların gerçek zenginliğini —merkantilistlerin iddia ettikleri gibi— para teşkil etmez, değişim-değerleri yaratan yararlı emek oluşturur. Ona göre, fizyokratlarda olduğu gibi, yalnızca tarım emeği değil, genel olarak endüstri emeği, değeri ve artı-değeri yaratır. "A. Smith'in içine düştüğü çelişkilerin önemli olan yanı şudur ki, bunlar, gerçekte, çözüme bağlamadığı, ama bu çelişki yüzünden mevcudiyetini belirttiği sorunları içermektedir." (Marx). — 8, 9, 57, 79, 82, 84, 85, 95, 101, 164, 188, 215, 216, 245, 246, 271.

Smith, Thomas. — İngiliz devlet adamı. *Britain independent of Commerce*, adlı broşürün yazarı. — 186.

Spinoza, Baruch (Benedictus) (1632-1677). — Ünlü Hollandalı filozof panteist. Engels, kendisinden modern felsefenin diyalektiğinin parlak bir temsilcisi olarak sözeder. — 215, 255.

Stein Lorenz von (1815-1890). — Alman tarihçi ve iktisatçı. Kiel'de ve sonra da Viyana'da profesör "Stein, mekanik bir tarzda, bir-

birinden kopuk en kötü yavanlıkları bazı hegелci fikirlerle süsleyerek biraraya toplamaktadır." (Marx). — 31, 47, 55.

Steuart (Stewart), Sir James D. (1712-1780). — İngiliz iktisatçı. Marx'a göre, onun doktrini, merkantilizmin rasyonel ifadesidir. "Sermayeyi anlayışında onun meziyeti, bir yandan, belirli sınıfların mülkiyeti sayılan ve, öte yandan işgücü olarak kabul edilen çalışma koşulları arasında, ayırım sürecinin nasıl meydana geldiğini göstermiş olmasındadır" (Marx). O, kârı, değere oranla, fiyat fazlası olarak açıklar. — 32, 83, 106, 107, 108, 109, 208, 212, 213, 214, 215, 216, 238, 289, 296.

Storch, Henry (1766-1835). — Rus iktisatçı. A. Smith'le tartışmıştır. — 153, 173, 259.

Strabon (MÖ 66 — MS 24). — Ünlü Yunan coğrafyacısı. — 201.

T

Thompson, William (yaklaşık olarak 1785-1833). — İngiliz iktisatçı, Owen'ın öğretilisi, Owen'ın komünizminin başlıca bilimsel temsilcisi. — 116.

Tooke, Thomas (1774-1858). — İngiliz iktisatçı, önemli bir yapıt olan *Fiyatlar Tarihi*'nin yazarı. *Currency-principle* teorisyenlerine karşı çıkmıştır. Marx, onun için, "azçok değer taşıyan son İngiliz iktisatçıdır" der. — 130, 228, 229, 238, 239.

Torrens, Robert (1780-1864). — İngiliz subay ve iktisatçı, serbest değişimci; *currency-principle*'nin temsilcilerinden. — 237.

U

Urquhart, David (1805-1877). — İngiliz diplomat ve yazar, İngiliz hükümetinin Çardan yana Doğu politikasına (Lord Palmerstone'a) karşı Türkiye tarafını tutmuştur. — 102, 289.

Uztariz, Jeronimo (1730 ile 1742 arasında ölmüştür). — İspanyol iktisatçı, merkantilist. — 79.

W

William III (Guillaume of Orange) (1650-1702). — 1689 ile 1702 arasında İngiltere kralı. — 104, 110.

Wilson, James (1805-1860). — İngiliz iktisatçı, serbest değişimci, *Economist* dergisinin kurucusu. — 228, 239, 296.

Y

Young, Arthur (1741-1820). — İngiliz yazar ve istatistikçi. — 214.

I. YAZARLAR

A

ARİSTOTE[LES], *De Republica* ["Devlet"]. I. Bekker Oxonii yayını, 1837 — 45, 73, 153, 178. — *Ethika Nicomachea* ["Nicomachea Ahlâkı"], I. Bekker Oxonii yayını, 1837. — 94, 153.

ATHENAEUS, *Deipnosophistarum libri quindecim* ["Onbeş Kitapta Sofistler Sofrası"]. Livre IV, Schweighaeuser yayını, Strasbourg, 1802. — 101.

[ATTWOOD I., WRIGHT I. B., HARLOW I.], *The Currency Question, the Gemini Letters* ["Dolaşım Araçları Sorunu, İkiz Mektuplar"], London 1844. — 111.

B

[BAILEY Samuel], *Money and its Vicissitudes in Value; as they affect National Industry and Pecuniary Contracts; With a Postscript on Joint-Stock Banks* ["Para ve Paranın Değer Değişiklikleri; Bunların Sanayi ve Ulusal Para Sözleşmeleri Üzerindeki Etkisi; Hisse Senetli Bankalar Üzerine Bir Ekler Kısmı İle"], London 1837. — 99, 185.

BARBON Nicolas, *A Discourse concerning Coining the new money lighter, in answer to Mr. Locke's Considerations about raising the value of money* ["Bay Locke'un

Paranın Değerinin Yükselmesi İle İlgili Görüşlerine Yanıt Olarak Yeni Paranın Daha Hafif Olarak Basılması Üzerine İnceleme"], London 1696. — 106.

BERKELEY George, *The Querist* ["Soru Soran"], London 1750. — 56, 107, 154.

BERNIER François, *Voyage contenant la description des États du Grand Mogol*, ["Büyük Moğol Devletlerinin Tarifini İçeren Seyahatname"], Paris 1830. — 169.

BLAKE William, *Observations on the Effects produced by the expenditure of Government during the restriction of cash payments* ["Sikke Olarak Ödemelerin Durdurulması Sırasında Hükümet Masraflarının Etkileri Üzerine Gözlemler"], London 1823. — 136, 230.

BOISGUILLEBERT [Pierre le Pesant], *Le Détail de la France*, ["Ayrıntılarıyla Fransa"], "Collection des principaux économistes"de. Volume I: "Économistes financiers du XVIII. siècle." Daire yayını, Paris 1843. — 79, 127-128, 136, 164, 189.

— *Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs*, vb. ["Servetlerin, Paranın ve Vergilerin Niteliği Üzerine Tahlil"]. "Collection des principaux économistes"de. Vol. I: "Économistes financiers du XVIII. siècle." Daire yayını, Paris 1843. — 79, 163.

BOSANQUET, J. W., *Metallic, Paper and Credit Currency and the Means of Regulating their Quantity and Value* ["Madeni Dolaşım Araçları, Kâğıt Para ve Kredi ve Bunların Miktarlarını ve Değerlerini Düzenlemenin Yolları"], London 1842. — 130.

BRAY J. F., *Labours Wrongs and Labours Remedy of the Age of Right*, ["Emek Derdi ve Emek Davası, ya da Hukuk Çağı"],

Leeds 1839. — 116.

BUCHANAN D., *Observations on the Subjects treated of in Doctor Smith's Inquiry on the Wealth of Nations*, vb. ["Dr. Smith'in Ulusların Zenginliği Üzerine Araştırmalarında Ele Aldığı Konular Üzerine Gözlemler"], Edinburgh 1814. — 148.

C

CAREY H[enry] C[harles], *Slavery at home and abroad* ["Yurdumuzda ve Yabancı Ülkelerde Kölelik"], Philadelphia 1853. — 201.

CARLI G. R., *Notes Pour P. Verri. "Meditazioni sulla Economia Politica"* [P. Verri notlar: "Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler"]. "Serittori Claccisi Italiani di Economia Politica"da. Parte Moderna. Vol. 15. Custodi yayını, Milano, 1804. — 194.

CATON der Altere, *De Agricultura* ["Tarım Üzerine"] — 167.

CHEVALIER Michel, *Cours d'économie politique fait au Collège de France. La monnaie* ["Collège de France'da Verilmiş olan Ekonomi Politik Dersleri. Para"], Bruxelles, 1850. — 153.

COBBETT William, *Political Register* ["Siyasi Özet"] 1807. — 129.

COOPER Thomas, *Lectures on the Elements of Political Economy* ["Ekonomi Politikin İlkeleri Üzerine Konferans"] Columbia, 1820: London, 1831. — 56.

CORBET Thomas, *An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained* ["Bireylerin Servetinin Nedenleri ve Şekilleri Üzerine Araştırma; ya da Ticaretin ve Spekülasyonun İlkelerinin Açıklanması"], London, 1841. — 130.

— *The currency Question reviewed in a letter to the Scottish people on the menaced interference by*

Government with the existing system of banking in Scotland ["Dolaşımdaki Para Sorunu, İskoçya Halkına, Mercur İskoçya Bankası ile Sistemine Hükümetin Müdahale Tehdidinin Bir Mektupla İncelenmesi"]. Edinburgh, 1845. — 143.
 [CUSTODI Pietro], *Scrittori classici italiani di economia politica* ["Klasik İtalyan Ekonomi Politik Literatürü"], Parte antica, T. 1-7, Milano 1803-1804, Parte moderna, T. 1-50. Milano 1803-1818. — 60, 166, 167.

D

DARIMON Alfred, *La Réforme des Banques* ["Banka Reformu Üzerine"], Paris 1856. — 118.
 DODD George, *Curiosities of Industry and the Applied Sciences* ["Sanayiye ve Tatbiki Bilimlerin Özellikleri"], London 1854. — 142.

E

ENGELS Friedrich, *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* ["İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu"], Leipzig 1845. — 27.

F

FRANKLIN Benjamin, *A Modest Inquiry into the Nature and Necessity of Paper Currency* ["Kâğıt Paranın Niteliği ve Dolaşımının Gerekli Üzerine Mütavazı İnceleme"] (1729), "The Works of B. Franklin'de J. Sparks yayını, Boston 1836. — 89, 81, 82.
 — *Remarks and Facts relative to the American Paper Money* ["Amerikan Kâğıt Parasıyla İlgili Görüşler ve Gerçekler"], (1764), "The Works of B. Franklin'de J. Sparks yayını, Boston 1836. — 81, 82, 151.
 FULLARTON John, *On the Regulation of Currencies, being an examination of the principles on which it is proposed to restrict within certain*

fixed limits the future issues on credit of the Bank of England and of the other banking establishments throughout the country

["Dolaşım Araçlarının Düzenlenmesi, İngiltere Bankası ve Diğer Ülkesin Öteki Banka Kurumlarının Kredilerine Dayanarak Yapılan Yeni Emisyonlardan Belli Bir Ölcüde Sınırlanmasında Teklifine Temel Teşkil Eden İlkeler Üzerine Araştırma"]. 2. baskı, London, 1845. — 239.

G

GALLIANI Ferdinando, *Della Moneta* ["Para Hakkında"] (1766), "Scrittori classici italiani di Economia Politica'da, Parte Moderna, Vol. III. Custodi yayını, Milano 1803. — 54, 82, 99, 138, 198.
 GARNIER Germain, *Histoire de la monnaie depuis les temps de la plus haute antiquité jusqu'au règne de Charlemagne* ["En Eski Antikçağ'dan Şarلمان Zamanına Kadar Para Tarihi"], Paris 1819. — 101, 142.
 GENOVESI Antonio, *Lezioni di Economia Civile* ["Burjuva Ekonomisi Üzerine Dersler"], "Scrittori classici italiani di Economia Politica'da, Parte Moderna, Vol. VII. Custodi yayını, Milano 1803. — 162.
 GRAY John, *Lectures on the nature and use of Money* ["Paranın Niteliği ve Kullanımı Üzerine Dersler"], Edinburgh 1848. — 114.
 — *The Social System. A treatise on the Principle of Exchange* ["Toplumsal Düzen, Değişim İlkesinin Talimatı"], Edinburgh 1831. — 113, 115.
 GRIMM Jakob, *Geschichte der deutschen Sprache* ["Alman Dil Tarihi"], Leipzig 1840. — 199.

H

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich, *La Philosophie du droit* ["Hukuk Fel-

sefesi'']. — 25.

- *Phänomenologie des Geistes*, Werke, Bd. 2, Berlin 1832. — 37.
— *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, Berlin 1833-1836. — 37.
— *Vorlesungen über die Aesthetik*, Berlin. 1835-1838. — 37.

HODGSKIN Thomas, *Popular Political Economy* ["Herkes İçin Ekonomi Politik"], London 1827. — 75.

HOMEROS, *İlyada*, — 280.

HORATIUS FLACCUS, *Satirarum liber secundus* ["İkinci Satir"ler Kitabı"], "Opera Omnia"da. Fr. J. Doering yayını, Lipsia 1824, Vol. II. — 173.

HUME David, *Essays and Treatises on Several Subjects* ["Çeşitli Konular Üzerine Denemeler ve Tahliller"], Vol. I, London 1777. — 207.

[HUME James Deacon], *Letters on the Corn Laws, and on the Rights of the Working Classes* ["Tahıl Yasaları, ve Çalışan Sınıfların Hakları Üzerine Mektuplar"], London 1834. — 229.

J

JACOP William, *An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals* ["Kıymetli Madenlerin Üretimi ve Kullanımı Üzerine Tarihsele Araştırmalar"], Vol. I-II, London 1831. — 143, 176.

JOVELLANOS [Ramirez Gaspar Melehar de], *Obras* ["Yapıtları"], Barcelona 1839-1840. — 79.

K

KORNER M. George, *Abhandlung von dem Alertum des böhmischen Bergwerkes* vb. ["Bohemya Madenlerinin Antikçağdaki Durumu Üzerine"], Schneeberg 1758. — 200.

L

LİST Friedrich, *Das nationale System der Politischen Ökonomie* ["Ekonomi Politik Sistemi"], Bd. I, Stuttgart ve Tübingen 1841. — 57.

LOCKE John, *Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest and Raising the Value of Money* ["Faizin Düşmesinin ve Para Değerinin Yükselmesinin Sonuçları Üzerine Bazı Düşünceler"] (1691). "Yapıtları"nda, c. 8, London 1777. — 104, 106, 190.

[LOWNDES William], *A report containing an essay for the amendment of the silver coins* ["Gümüş Sikkelerin Değiştirilmesi İçin Bir Deneme İçeren Bir Rapor"], London 1695. — 106.

LUTHER Martin, *Von Kauffshandlung und Wucher* ["Ticaret ve Tefecilik Hakkında"], Wittenberg 1524, ("Luther'in Yapıtları"nda, Wittenberg 1589, 6. kısım). — 170.

M

MAC CULLOCH J[ohn] R[amsay], *Discours sur l'origine, les progrès, les objets particuliers et l'importance de l'économie politique* ["Ekonomi Politikin Kaynağı, İlerlemesi, Özel Konuları ve Önemi Üzerine Konuşmalar"], Cenevre ve Paris 1825. — 55.

— *The Literature of Political Economy, a classified Catalogue select publications in the different departments of that science* ["Ekonomi Politik Literatürü, Bu Bilimin Değişik Alanlarında Seçme Yazıların Tasnifi Kataloğu"], London 1845. — 76.

MACLAREN James, *A Sketch of the History of the Currency* ["Dolaşım Araçları Tarihinin Taslağı"], London 1858. — 97, 215.

MACLEOD Henry Dunning, *The Theory and Practice of Banking, with the elementary Principles of*

- Currency, Prices, Credit, and Exchanges ["Bankacılığın Teorileri ve Pratiği, Dolaşım Araçlarının, Fiyatların, Kredi ve Kambiyonun Başlangıç İlkeleriyle Birlikte"], Vol. I, London 1858. — 87, 185.
- MALTHUS T[homas] R[obert], *Definitions in political economy*, vb., ["Ekonomi Politikte Tanımlamalar"], London. — 57.
- MANDEVILLE Sir John, *Voyages and Travels* ["Geziler ve Gezintiler"], London 1705. — 154.
- MARTYR Onghiera Pedro, *De orbo novo, Decades* ["Yeni Dünyadan, Onyıllar"], Alcala, 1516 ve 1530. Parisiis, 1527. — 199.
- MARX Karl, *Misère de la philosophie. Réponse à "La philosophie de la misère"*, par M. Proudhon ["Felsefenin Sefaleti", M. Proudhon'un 'Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt"], Paris ve Bruxelles 1847. — 27, 88.
- *Discours sur le libre-échange* ["Serbest Değişim Üzerine Konuşma"], Bruxelles 1848. — 27.
- *Travail salarié et capital* ["Ücretli Emek ve Sermaye"], *Neue Rheinische Zeitung*'da, Köln, Nisan 1849. — 27.
- [MARX Karl und ENGELS Friedrich], *Manifest der Kommunistischen Partei* ["Komünist Parti Manifestosu"], London 1848. — 27.
- MILL, James, *Commerce defended. An Answer for the Arguments by which Mr. Spence, Mr. Cobbett, and others, have attempted to prove that Commerce is not a Source of National Wealth* ["Ticaretin Savunması, Bay Spence, Bay Cobbett ve Ötekilerin Ticaretin Bir Ulusal Zenginlik Kaynağı Olmadığını Tamtlamak İçin İleri Sürdükleri İddialara Yanıt"], London 1808. — 129.
- *Elements of Political Economy* ["Ekonomi Politikğin İlkeleri"], London 1821. — 129, 230.
- [MISSELDEN Edward], *Free Trade, Or the Means to make Trade flourish, wherein the Causes of the Decay of Trade in this Kingdom are discovered; and the remedies also to remove the same are represented* ["Serbest Değişim ya da Bu Krallıkta Ticaretin Azalmasının Nedenlerinin Açığa Vurulduğu ve Buna Karşı Önlemlerin Önerildiği Ticaretin Açılıp Serpilmesini Sağlamanın Yolları"], London 1622. — 163, 167, 170.
- MONTANARI Geminiano, *Della Moneta, trattato mercantile* ["Para Hakkında, Ticaret Üzerine İnceleme"] (1680-1681). "Scrittori Classici Italiani di Economia Politica"da. Parte Antica, Vol. III, Custodi yayını, Milano 1804. — 60, 197.
- [MONTESQUIEU Charles de], *De l'esprit des loix* ["Kanunların Ruhu"], London 1757. — 212.
- MULLER Adam H[einrich], *Die Elemente der Staatskunst* ["Politikannın İlkeleri"], 3 vol., Berlin 1809. — 99.

O

- OPDYKE George, *A Treatise on Political Economy* ["Ekonomi Politik Üzerine İnceleme"], New York 1851. — 129.
- OVERSTONE [Samuel Jones Loyd], *The evidence before the select committee of the House of Commons of 1857, on Bank Acts*. ["1857 Avam Kamarası Komisyonuna Sunulan Banka Kanunları ile İlgili Kanıtlar"], London 1858. — 237.

P

- PEEL Sir Robert, *The Currency Question, the Gemini Letters*. London 1844. — 111.
- PÉREIRE I[saac], *Leçons sur l'industrie et les finances* ["Sanayi ve Maliye Üzerine Dersler"], Paris 1832. — 126.
- PETTY William, *An Essay concerning the Multiplication of Mankind*

["Nüfus Artışı Üzerine Deneme"]
London 1686. — 76.

— *Several Essays in Political Arithmetic*, vb., ["Siyasal Aritmetik Üzerine Birkaç Deneme"], London 1699. — 162, 169.

PLATON, *De Republica* ["Cumhuriyet"], G. Stallbaumius yayını, London 1850. — 153.

PLİNİUS, *Histoire Naturalis Libri XXXVII* ["Otuz Yedi Kitaphık Tabiat Tarihi"], Vol. V, s. 81, Hamburg, Gotha 1851. — 172.

R

RICARDO David, *The High Price of Bullion, A proof of the Depreciation of Bank Notes* ["Çubuk Alınım Yüksek Fiyatı. Banknotların Değerden Düşmesinin Bir Nedeni"], 4. éd., London, 1811. — 218, 224, 225, 226, 227.

— *Reply to Mr. Bosanquet's Practical Observations on the Report of the Bullion Committee* ["Bay Bosanquet'in Çubuk Altm Komisyonu Raporu Üzerine İleri Sürdüğü Pratik Görüşlere Yanıt"], 1811. — 218, 227.

— *Proposals for an Economical and Secure Currency; with Observations on the Profits of the Bank of England* ["Ekonomik ve Sağlam Bir Dolaşım Aracı Projesi; İngiltere Bankasının Kârları Üzerine Görüşlerle Birlikte"], 1816, 2. éd., London 1816. — 219.

— *On the Principles of Political Economy and Taxation* ["Ekonomi Politigin ve Vergilerin İlkeleri Üzerine Düşünceler"], (1817), 3. éd., London 1821. — 86, 218, 224.

ROUSSEAU Jean-Jacques, *Du Contrat social* ["Toplum Sözleşmesi"], — 246.

S

SAY Jean-Baptiste, *Traité d'économie politique, ou simple exposition de*

la manière dont se forment, se forment, se distribuent et se consomment les richesses ["Ekonomi Politik İncelemesi, ya da Zenginliklerin Oluşumu, Dağıtımı ve Tüketimi Biçiminin Basit Açıklaması"], T. 1-2, Paris 1803. — 57, 87, 216.

SENIOR N[assau] W[illiam], *Principes fondamentaux de l'économie politique* ["Ekonomi Politigin Temel İlkeleri"], Paris 1836. — 173, 185.

SISMONDI J[ean] C[harles]-L[éonard] Sismonde de, *Etudes sur l'économie politique* ["Ekonomi Politik Üzerine İncelemeler"], Vol. II. Bruxelles 1837. — 87.

SMITH Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* ["Ulusların Zenginliğinin Niteliği ve Nedenleri Üzerine Araştırmalar"], E. Wakefield yayını. London 1835. — 79, 85, 216.

SPENCE William, *Britain independent of Commerce; or, proofs, deduced from an investigation into the true causes of the wealth of nations, that our richs, prosperity, and power, are denived from sources in herent in ourselves, and would not be affected, even though our commerce were anihalted* ["Ticaretten Bağımsız Büyük Britanya; Zenginliğinizin ya da Ulusların Zenginliğinin Gerçek Nedenlerinin Bir Araştırmasıyla Varılan Refahımızın ve Kuvvetinizin Bizim İçimizde Bulunan Kaynaklardan Geldiğini ve Ticaretimizin Tahribi ile Zedelenmeyeceğini Gösteren Kanıtlar"], London 1807. — 129.

STEIN L[orenz von], *System der Staatswissenschaft* ["Siyasal Bilimin Doktrini"], Bd. 1: "System der Statistik, der Populations und der Volkswirtschaftslehre" [İstatistik, Demografi ve Ekonomi Politik Doktrini], Stuttgart ve Tübingen 1852. — 47, 55.

STEUART James, *An Inquiry into the*

Principles of Political Economy. Being of Essay on the Science of Domestic Policy in Free Nations ["Ekonomi Politikin İlkeleri Üzerine Araştırma. Özgür Ulusların İç Politika Bilimi Üzerine Bir Deneme"], 2. éd., London 1767, Dublin 1770. — 82, 83, 108, 208, 214.

STORCH Henry, *Cours d'économie politique; ou exposition des principes qui déterminent la prospérité des nations* ["Ekonomi Politik Dersleri; ya da Ulusların Refahını Belirleyen İlkelerin Açıklanması"] Paris 1823. — 153, 173.

— *Considérations sur la nature du revenu national* ["Ulusal Gelirin Niteliği Üzerine Düşünceler"], Paris 1828. — 153.

T

THOMPSON William Thomas, *An Inquiry into the Principle of the Distribution of Wealth, most conducive to human happiness, applied to the newly proposed system of voluntary equality of wealth* ["Yeni Önerilen Gönüllü Servet Eşitliği Sistemine Uygulanan İnsan Mutluluğuna En Çok Katkıda Bulunulacak Şekilde Servetin Dağıtımı İlkeleri Üzerine Araştırma"], London 1824. — 116.

TOOKE Thomas, *A History of Prices and of the State of the Circulation from 1839 to 1847 inclusive* ["1839-1847 Döneminde Fiyatların ve Dolaşımın Durumunun Tarihi"], London 1848. — 228, 229, 238, 239.

— *An Inquiry into the Currency Principle, the connection of the currency with prices and the expediency of a separation of issue from banking* ["Dolaşım Araçlarının Teorisi, Dolaşım Araçlarıyla Fiyatların İlişkisi ve Banknot Emisyonu İle Banka Faaliyetinin Ayrılmasının Gereği Üzerine Araştırma"], London 1844, — 130, 239.

— *On the currency in connection*

with the corn trade; and on the Corn Laws ["Tahıl Ticareti ve Tahıl Yasalarıyla İlgili Olarak Dolaşımdaki Para Üzerine"], 2. ed., London 1829. — 238.

TOOKE Thomas and WILLIAM NEWMARCH, *A history of prices, and of the state of the circulation, during the nine years 1848-1856* ["1848-1856 Arasındaki Dokuz Yıl İçinde Fiyatların ve Dolaşımın Durumunun Tarihi"], Vol. 1-2, London 1857. — 239.

U

URQUHART David, *Familiar Words as affecting England and the English* ["İngiltere ve İngilizlerle İlgili Saniini Görüşler"], London 1865. — 102.

V

VERRI Pietro, *Maditazioni sulla economia politica* ["Ekonomi Politik Üzerine Düşünceler"], Parte Moderna, T. 15. Milano 1804. — 194.

W

WILSON James, *Capital, Currency and Banking* ["Sermaye, Dolaşım Araçları ve Banka"], London 1847. — 228, 239.

X

XENOPHON, *De Vectigalibus* ["Vergiler Üzerine"]. "Xenophontis que extant" da. I. V. Gottlob Schneider yayını. Vol. VI. Lipsine 1815 [vol. VI., s. 156]. — 178.

Y

YOUNG Arthur, *Political arithmetic, Containing observations on the pre-*

sent state of Great Britain; and the principles of her policy in the encouragement of agriculture ["Siyasal Aritmetik, İçindekiler: Bü-

yük Britanya'nın Bugünkü Durumu Üzerine Gözlemler; ve Bu Ülkenin Tarımı Teşvik Politikasının İlkeleri"], London 1774. — 214.

II. GAZETE, DERGİ VE ÖTEKİ YAYINLAR

- The Currency Theory Reviewed;** in a Letter to the Scottish People. By a Banker in England, Edinburgh 1845. — 143.
— *Allgemeine Augsburger Zeitung* 1843. — 24.
— *Deutsch-Französische Jahrbücher*, 1843. — 25, 26.
— *Economist*, 10 Temmuz 1858. — 139.

- *Neue Rheinische Zeitung*, 1848-1849 — 27.
— *New York Tribune*. — 28.
— *Rheinische Zeitung*, 1842-1843. — 24.
— *The Spectator*, 26 Ekim ve 19 Kasım 1711. — 77, 205.
— *Report on Bank-Acts*, 14 Temmuz 1857. — 237.
— *London Economist*. — 228.

* Marx tarafından *The currency Question, etc.* başlığı altında anılmıştır. —Ed.

A

ALACAKLI. — 182, 185, 186, 192.

ALTIN

A) Maden:

- Altının maddesi gereklidir, ama yalnızca mecazî olarak — 101;
 - Altının para fiyatı — 102;
 - Kendi üretim kaynağında altın, bütün öteki metalar gibi bir metadır. — 121;
 - Altın ve gümüşün değeri — 218;
- Bkz: *Gümüş*.

B) Altın ve Emek:

- Altın = genel emek-zamanın mad-dileşmesi — 91-92, 96;
- Meta ile altın arasındaki gerçek öl-

çü emektir — 92;

- Maddileşmiş emek-zamanı olarak altın kendi öz değer hacminin güvencesidir — 166;

C) Altının Para Haline Getirilmesi — 89, 90 vd., 180;

- Altın, metaların aynı ölçüyle ölçülebilirliği dolayısıyla paraya dönüşmüştür — 94;
- Altın paranın niteliği — 116;
- Satım yoluyla altın gerçek paraya dönüşür — 119, 123;
- Altın sikke ile genel eşdeğer altın arasındaki çelişki — 145;
- Altının simgesel varlık tarzı — 146;
- Altın: metaların bir anlık geçici para biçimi — 150;
- Para gibi işlev yapan değer ala-

- meti = altın alâmeti — 151-152;
- Altın, toplumun başka bir müdahası olmadan para haline gelir — 161;
- Doğası gereği, altın ve gümüş para değillerdir, ama para, doğası gereği altın ve gümüşdür — 200;
- Her ulus, evrensel para olarak altın ve gümüşü kullanır — 193;
- Altın ve gümüş = evrensel meta — 195-196;
- Altın ve gümüş, evrensel para olarak, metaların genel dolaşımının ürünüdürler — 196;
- Altın ve gümüş dünya pazarının yaratılmasına yardımcı olurlar — 196-197;

D) Altın ve Değer:

- Altın, kendi değişim-değerini, bütün metalarda doğrudan doğruya ifade eder — 91;
- Altın değerlerini ölçüsü haline gelir — 91;
- Altın bilmüve değişebilen bir değerdir — 93;
- Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değerler ölçüsüdür — 98;
- Altın, meta karşısında değişim-değeridir; meta, altın karşısında kullanım-değeridir — 120;
- Metanın karşılığında değişildiği altın miktarı değişim tarafından belirlenmez — 121-122;

E) Altın ve Fiyatı:

- Altın, fiyatlar ölçütü biçimini almadan önce fiyata dönüşmüş değişim-değeri — 98;
- Altının itibarî adları, emek-zamanının belirli miktarlarının adları olurdu — 112;
- Metalar, kendi fiyatlarında, yalnızca, değişik hacimlerde mecazî altın miktarlarıdır — 97;
- Altın, fiyatlar ölçütü haline gelir — 97;
- Fiyatların gerçekleştirilmesi için gereken altın kitlesinin belirlenmesi — 135 vd.;
- Altının fiyat ve değerlerinin değişirliği — 206 vd.;

F) Altın ve Dolaşım:

- Metaların dolaşımı için gereken altın miktarının değişirliği — 135-140;
- Altının dönüp yerine gelme hızı, altının miktarının yerini tutabilir — 137-138;
- Dolaşımdaki altın miktarı kendi öz değerine bağlıdır — 140;
- Dolaşım süreci çerçevesi içinde sık-keler, içerdiği altının yerine getirdiği devirlerin sayısı ile çoğaltılmış miktarına eşittir — 141, 142;
- G) *Altın ve Zenginlik:*
- Altın soyut zenginliğin maddî biçimi — 162, 204;
- Altın = maddî zenginliğin somut temsilcisi — 162;
- Altın ve gümüş = soyut toplumsal zenginliğin ilk biçimi — 165.

ALTIN-PARA

- Altının, altın para biçimine dönüşmesi — 90 vd., 123, 180;
- Altın, altın para biçimine dönüştüren şey, metaların aynı ölçüye ölçülebilirlikleridir — 94;
- Satış yoluyla altın, gerçek para haline dönüşür — 119;
- Altın paranın kuru — 146-147;
- Bakır jötonlar, bir değere sahip bulunmalarından değil, ancak bu değeri taşımadıkları ölçüde altın paranın simgesi haline gelirler — 148-149;
- Altın para basit dolaşımda değer alâmeti durumuna gelir — 150-151;
- Kâğıt paranın miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın paranın miktarınca belirlenir — 156-157;
- Altın, toplumun başka herhangi bir müdahalesi olmadan para haline gelir — 161;
- Altın para = gerçek altın — 161.

AMERİKA

- Altın üretimi — 140, 175, 176, 202, 206;
- Modern toplum biçimi — 80-81, 272;
- Maliye — 101, 107, 217;
- Kölelik — 264.

ANGARYALAR — 53.

ANTİKÇAĞ — 166;

- Kolektif mülkiyet — 53;
- Maliye — 153-154, 187, 191, 201-202, 207;
- Para yığına — 174;
- Üretim koşulları — 263-264, 272, 275 vd..

ARTI-DEĞER — 82.

ASYA

- Maliye — 201;
- Kolektif mülkiyet — 53;
- Para yığına — 169-170, 175, 193.

ATAERKİL KÖY SANAYİİ — 13.

ASSİGNAT FRANKI — 110.

13

BANKA — 113, 114, 115, 139, 269.

BANKNOT — 112, 113, 217, 222;

-- Banknotların değerden düşmesi — 110;

--- Banknotların dolaşımı — 135;

— Banknotların miktarı, dolaşımda temsil ettikleri altın para miktarıyla belirlenir — 155;

— Dolaşımdaki banknotların değeri yalnız onların kendi miktarlarına bağlıdır — 155;

— Banknotların piyasaya çıkmaları, madeni dolaşımın yasalarıyla düzenlenmez — 236.

Ayrıca bkz: *Kâğıt Para*.

BASİT DOLAŞIM — 23, 89-197;

— Zenginliğin toplanıp birikmesi basit dolaşım alanında olur — 172.

BİLİNÇ

— İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır — 25;

— Bu bilinci, maddi hayatın çelişkileri ile açıklanmak gerekir — 26.

BİREYLER

— Bireyler = değişim sürecinin bilinçli destekleri — 63;

— Özel bireyin özel emeği, zorunlu olarak, soyut genel emek biçimini alacaktır — 96;

— Bireyler = tarihin ürünü, — 246 vd.;

— Her üretim, doğanın, belirli bir toplumu biçiminin çerçevesi içinde ve onun aracılığıyla doğanın bireyler tarafından mülk edinilmesidir — 251;

— Tecrit edilmiş bireyde, dağıtım, doğal olarak, bir toplumsal yasa gibi görünür — 261.

BİRİKTİRME — 249;

— Biriktirme biçimi — 172.

BİRLEŞİK DEVLETLER — 272, 278.

BORÇLU (Debiteur) Bkz: Alacaklı.

BUNALIMLAR — 240, 277.

BURJUVA TOPLUMU — 270;

— Burjuva toplumu, üretimin en gelişmiş ve en çeşitli tarihsel örgütlenmesidir — 273;

— Burjuva ekonomi politikası, ancak burjuva toplumunun özelleştirisi başladığı gün, feodal, antik, doğu toplumlarını anlayabilmiştir — 274.

BURJUVA ÜRETİMİ

— Üretim koşulları — 115;

— Üretim ağır basan biçimi — 160;

— Üretim ne kadar çok gelişmiş ise, bu yedek fonları vazgeçilmez bir asgari ile sınırlandırılmıştır — 190.

D

DAĞITIM — 247-252, 253;

— Dağıtım ve üretim, 260-264;

— Üretim yapısı tarafından belirlenen dağıtımın yapısı — 261;

— Dağıtım biçimleri = üretim etkenlerinin sabit ilişkilerinin en net ifadesi — 261;

— Tek başına bir bireye oranla dağıtım, bir toplumsal yasa olarak görünür — 261;

— Üretim, dağıtım, değişim, tüketim = bir bütünün öğeleri — 265.

DEĞER

A) *Değerlerin Ölçüsü* — 90-103, 107, 188;

- Emek-zamanı, metaların tam değerlerini ölçmeye yarayan ölçüdür — 49, 61;
- Değerlerin ölçüsü; emek — 66-68;
- Metam değerinin emek-zamanı ile belirlenmesi — 84;
- Altın değer ölçüsü haline gelir — 91-92, 97, 98, 182;
- Bir şeyin değer ölçüsü olarak ayrıldılması olgusu kendi öz değerinin değişebilirliğinden tamamıyla bağımsız bir şeydir — 98-99;
- Değerler ölçüsünün fiyatlar ölçütüne dönüşmesi — 109;
- Değerin kendiliğinden mevcut olan ölçüsü = emek-zamanı — 114;
- Değer ölçüsü birimi ve dolaşım aracı birimi parayı oluşturur — 161;
- Meta, değer ölçüsü — 197;

B) Değer ve Değerli Madenler:

- Altın, bilmüve, değişebilen bir değerdir — 93;
- Dolaşımdaki altın miktarı, altının kendi öz değerine bağlıdır — 140;
- Maddileşmiş emek-zamanı olarak altın kendi öz değer hacminin güvencesidir — 166;
- Altın ve gümüşün değeri — 218.

DEĞER ALÂMETİ — 140-159, 162, 205, 206;

- Bakır jötonlar, bir değere sahip bulunmalarından dolayı değil, ancak bu değeri taşımadıkları ölçüde altın paranın simgeleri haline gelirler — 149;
- Altın para, basit dolaşımda değer alâmeti olur — 150;
- Para gibi iş gören değer alâmeti, altın alâmetidir. — 151, 152;
- Kâğıt devlet parası = değer alâmetinin eksiksiz biçimi — 152;
- Paranın değer alâmetine evrimi — 152;
- Değer alâmetinin doğal biçimlenişi — 152;
- Dolaşıma sokulmuş olan değer alâmeti dolaşımın içkin yasalarının etkisi altına girer — 156;
- Değer alâmetinin temsil ettiği altın miktarı değer alâmetinin tüm

toplamının miktarına bağlıdır 157;

- Değer alâmetleri dolaşımında, gerçek para dolaşımının bütün yuvaları tersine dönmüş görünür 158.

DEĞER YASASI — 86.

DEĞERLİ MADENLER — 72, 80, 113, 175, 191, 192, 197-202;

- Değerli madenler, fiyatlar ölçütü görevini yerine getirdiklerinde ağırlık adlarını korurlar — 99;
- Değerli madenlerin değerinde yükselme ve düşme — 191;
- Değerli madenler = para yığmasının doğal maddesi — 198;
- Değerli madenlerin estetik niteliği — 199;
- Değerli madenlerin değer değişikliği değerlerinde değişme — 200 vd.;
- Değerli madenlerin üretimi için gereken emek-zamanı — 201;
- Değerli madenlerin uluslararası dolaşımı — 219;
- Değerli madenlerin üretim masrafları — 222;
- Değerli madenlerin ihracı — 228, 229, 230, 236, 239.

Ayrıca bkz: Altın, Gümüş.

DEĞİŞİM — 252, 253, 270;

- Metalar, değişim içinde birbirlerinin yerini alırlar — 47;
- Metaların birbirleriyle gerçek ilişkisi onların değişim sürecidir — 63, 71;
- Kullanım-değeri, değişim-değerinin aktif dayanağı olarak değişim aracı olur — 63;
- Toplumsal emek-zamanı, ancak, metaların değişim sürecinde ortaya çıkar — 68;
- Değişim sürecinde, meta, çifte bir varlık tarzına sahip bulunmalıdır — 68;
- Değişim sürecinde bütün metalar kısaca meta olan tek bir metaya dönerler — 71;
- Para içgüdüsel olarak, değişim sü-

reci içinde oluşur — 72;

- Değişim sürecinin ilkel biçimi: doğrudan doğruya değiş-tokuş — 73;
- Metaların değişimi süreci ilkel toplumların bağrında görülmez — 73;
- Değişimsiz toplum yoktur — 94;
- Metaların gerçek değişimi — 116;
- Değişim, dolaşım süreci içersinde metanın karşılığında değiştirildiği altının miktarını belirlemez — 121-122;
- Metaların değişimi, dolaşımın özel hareket ettiricisi olur — 164-165;
- Değişim ve üretim — 265-266;
- Dolaşım = değişimin belirli uğrağı — 265;
- Değişim = üretim içinde yer alan eylem — 265;
- İşbölümü olmadan değişim olmaz — 265;
- Özel değişim, özel üretimi gerektirir — 265;
- Üretim, dağıtım, değişim, tüketim = bir bütünün öğeleri — 265;
- Değişim, ayrı ayrı topluluklar arasındaki ilişkilerde görülür — 270.

DEĞİŞİM-DEĞERİ — 81, 82, 118, 162, 180, 267, 268;

A) Nitelikleri:

- Değişim-değeri nicel bir ilişki olarak görünür — 47;
- Değişim-değerlerinin, değişim-değerleri olarak göstermeye elverişli oldukları tek fark nicel farktır — 48;
- Meta değişim-değeri olarak, hiç bir zaman sonuç sayılmaz — 57;
- Özgül değişim-değeri — 58;
- Değişim-değerlerinin yasaları — 93;
- Değişim-değerlerinin hareketi kendi sınırlarını ancak aşabilir — 171;
- Özerk olması beklenen değişim-değeri — 191;

B) Değişim-Değeri ve Emek:

- Değişim-değeri yaratıcısı emek, emeğin kendisinin özel biçimi karşısında ilgisizdir — 48;
- Değişim-değeri yaratıcısı emek demek ki, genel soyut emektir — 48;

- Değişim-değeri olarak metaların büyüklük farkları, kendilerinde maddileşen emek büyüklüğü farklarından başka bir şey değildir — 48, 61-62;
 - Değişim-değeri olarak bütün metalar, donmuş emek-zamanının belirli ölçülerinden başka bir şey değildir — 49, 61-62;
 - Değişim-değerleri yaratıcısı emek: toplumsal emek — 49, 54, 57;
 - Değişim-değeri olarak bileşik emeğin ürünü, basit emeğin ürününün eşdeğeridir — 50;
 - Değişim-değeri yaratıcısı emeğin koşulları toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimidir — 51;
 - Değişim-değeri içinde bireyin emek-zamanı, genel emek-zamanı gibi görünür — 51, 54, 55;
 - Değişim-değeri içinde temsil edilen emek-zamanı, gerekli emek-zamanıdır — 51-52;
 - Aynı emek zamanını içeren, aynı değişim-değerini temsil eden iki metanın kullanım-değerleri. Değişim-değeri = toplumsal olarak belirlenmiş kullanım-değerlerinin doğal biçimi — 54;
 - Emek, değişim-değerinin, dolayısıyla, servetin biricik kaynağıdır — 55;
 - Değişim-değeri olarak her meta, kendisinde maddileşmiş bulunan emek-zamanının kendisi kadar bölünebilir — 62;
 - Emeği maddi servetin kaynağı olarak tanımak, hiç bir surette, emeğin değişim-değerinin kaynağını oluşturduğu belirli toplumsal biçimi tamnamayı ortadan kaldırmaz — 77;
 - Metanın değişim değeri, tek biçimli aynı emek-zamanının maddileşmesi biçiminde kendini gösterir — 91;
- C) Değişim-Değeri ve Kullanım-Değeri:**
- Her meta kullanım-değeri ve değişim-değeri olmak üzere, iki yönüyle görünür — 45;
 - Kullanım-değeri, değişim-değerinin

kendini gösterdiği maddi temeli oluşturur — 47;

- Bir kullanım-değeri, değişim-değeri olarak, bir başkasıyla tıpatıp aynı değere sahiptir — 47;
- Değişik kullanım-değerleri, eşit olmayan hacimler içinde aynı emek-zamanını ya da aynı değişim-değerini taşırlar — 58;
- Bir metanın değişim-değeri, kendi öz kullanım-değerinde görünmez — 59;
- Bir metanın değişim-değeri, öteki metaların kullanım-değerlerinde kendini gösterir — 59;
- Meta, meta olarak = kullanım-değeri ile değişim-değeri birliği — 63;
- Değişim-değeri, etkin dayanağı olarak kullanım-değeri değişim aracı durumuna gelir — 63;
- Metaların, kullanım-değeri olarak gerçekleşmeleri için değişim-değeri olarak gerçekleşmeleri gerekir — 64;
- Meta, ancak, kendi elden ele geçişinde kullanım-değeri ortaya koyarakta, ki değişim-değeri olarak gerçekleşebilir — 64-67;

D) Değişim-Değeri ve Para:

- Metaların, özel ve tek bir meta biçimindeki değişim-değeri paradır — 71-72;
- Altın, kendi değişim-değerini, bütün metalarda doğrudan doğruya ifade eder — 91;
- Meta karşısında altın değişim-değeri — 119-120;

E) Değişim-Değeri ve Fiyat:

- Fiyat = dolaşım süreci içerisinde değişim-değerinin başkalaşıma uğramış biçimi — 92, 119-120;
- Metaların fiyatları, metaların değişim-değerini varsayar — 94;
- Değişim-değeri ile fiyat arasında fark — 95;
- Meta olarak meta değişim-değeri, bir fiyatı vardır — 96;
- Değişim-değerinin fiyata dönüşmesi — 114;
- Metaların değişim-değerleri, fiyatta, ideal bir varlık edinirler, para-

da ise mecazi bir varlık edinirler — 151.

DEVLET — 23, 267, 277, 278;

— Devlet biçimleri, kendiliklerinden anlaşılamazlar — 25.

DIŞ TİCARET — 23.

DİN — 274, 278.

DOLAŞIM — 277;

A) Karakterleri.

- Dolaşımın iki koşulu — 116-117;
- Dolaşımın iki çevrimi — 116 vd.;
- Dolaşım = kısır döngü — 121;
- Dolaşım, değişimin belli bir anından başka bir şey değildir — 265;

B) Metaların Dolaşımı:

- Dolaşım, değişim-değeri olarak metaları varsayar — 92;
- Toplam M—P—M dolaşımı, başı ve sonu olmayan bir seridir — 124;
- Metanın attığı ilk adım, aynı zamanda da onun son adımıdır — 130;
- Metaların dolaşımı, paranın hareketinde yansır — 130-134;
- Metaların değişimi, dolaşımın kendine özgü devindiricisi olur — 166;
- Dolaşımda, ürünün paraya dönüşmesi — 183;
- Para = metaların dolaşımının sonucu — 182-184;

C) Paranın Dolaşımı — 130-140;

- Paranın dolaşımı, metaların dolaşımını varsayar. — 136;
- Dolaşımın hızı — 138, 139;
- Altın paranın dolaşımda idealleştirilmesi — 150;
- Kâğıt paraların miktarı dolaşımda temsil ettikleri altın paranın miktarınca belirlenir — 155;
- Dolaşım halindeki kâğıt paraların değeri, yalnızca bizzat kendi miktarı ile belirlenir — 155;
- Kâğıt para, dolaşımın içkin yasalarının doğrudan doğruya etkisi altındadır — 156;
- Evrensel para olarak altın ve gümüş metaların genel dolaşımının ürünüdürler — 196;
- Kâğıt paraların piyasaya çıkışları

madenî para dolaşımının yasalarıyla düzenlenmez — 235-236.

DOLAŞIM ARACI — 116-159, 178, 188, 198;

— Para bir dolaşım aracı gibi ortaya çıkar — 127;

— Dolaşım aracı olarak paranın dolaşımı — 186;

— Külçe halindeki maden = dolaşım aracının ilkel biçimi — 192;

— Dolaşım aracı ve para üzerine teoriler — 202-240.

DOLAŞIM SÜRECİ — 75, 160, 179;

— Dolaşımın ilk süreci — 90;

— Fiyat = değişim-değerinin dolaşım süreci içinde başkalaşmış biçimi — 92;

— Para, metalleri aynı ölçü ile ölçülebilir kılar: dolaşım sürecinin bir aldatmacası — 94;

— Gerçek dolaşım süreci metanın tüm başkalaşımı gibi görünmez — 125;

— Metallerin dolaşım sürecinin hareketi paranın hareketinde belirir — 133;

— Dolaşım süreci çerçevesi içinde sikkeler, içerdikleri altının, yerine getirdiği devirlerin sayısı ile çoğaltılmış miktarına eşittir — 142;

— Dolaşım sürecinden işlem görmüş madenî paranın idealleştirilmesi — 144.

DÜNYA DOLAŞIMI — 193 vd.;

DÜNYA PAZARI — 23, 145, 189, 192, 214, 267, 277;

— Altın ve gümüş, dünya pazarının yaratılmasına yardımcı olurlar — 196;

DÜŞÜNCE

— Gerçek = düşüncenin sonucu — 267-268;

— Somut bütün, gerçekte, düşüncenin bir ürünüdür — 267-268;

— Soyut düşüncenin gidişi — 268.

E

EKONOMİ POLİTİK

— Sivil toplumun anatomisi ekonomi

politikte aranmalıdır — 25;

— Kullanım-değeri ekonomi politik alanı içine girmez — 46;

— Ekonomi politigin yöntemi — 266-277;

— Burjuva ekonomi politikası, feodal, ve antik toplumları, doğu toplumlarını, ancak burjuva toplumunun özeleştirisi başladığı gün anlayabilecek tir — 274.

EMEK — 47-48, 111, 267;

A) *Mahiyeti:*

— Emegin nicel varlık tarzı, emek-zamanıdır — 49;

— Çalışan bireyler, emegin basit organları olarak görünürler — 50;

— Emek = insan varlığının doğal koşuludur, insan ile doğa arasındaki maddeler değişiminin koşuludur — 57;

— Emek: değerlerin ölçüsü — 80;

— Emek, servetin biricik kaynağıdır — 84;

— Emek, metallerin gerçek fiyatını oluşturur — 85;

— Emek = meta ile altın arasındaki gerçek ölçü — 92-93;

— Emek = pek basit kategori — 271;

— Belirli çok gelişmiş bir emek türüne karşı kayıtsızlık, bir gerçek emek türleri toplamının bütününe varlığını gerektirir — 272;

B) *Emegin Niteliği:*

— Emegin toplumsal niteliği — 52;

— Emegin üretken gücü — 77;

1. *Birleşik Emek* — 50;

— Emek ürünü, ortalama basit emegin ürününün eşdeğeridir — 50;

2. *Basit emek* — 49, 50;

— Emegin, basit emege indirgenmesi — 49;

— Bu indirgeme, her gün, toplumsal üretim sürecinde yapılır — 49;

— Bileşik emek bir basit emekler toplamı biçiminde çözülür — 50;

— Bileşik emegin ürünü basit emek ürününün eşdeğeridir — 50;

3. *Genel Emek.*

— Değişim-değeri yaratıcısı emek, so-

yut ve eşit bir genel emektir — 56;

- Altın = genel emek-zamamın maddileşmesi — 40, 96;
- Özel bireyin özel emeği zorunlu olarak soyut genel emek biçimini almalıdır — 96;

4. *Toplumsal Emek* — 81, 83, 162;
- Toplumsal emek bir sonuçtur — 68;
- İşbölümü, maddî açıdan değerlendirilen ve kullanımı-değeri yaratan emek olarak ele alınan toplumsal emeğin bütünüdür — 75;
- Emeğin burjuva biçimi = toplumsal emeğin sonsuz doğal biçimi — 86;

5. *Ücretli Emek* — 84, 87, 266, 267, 269, 277;

C) *Değişim-Değeri Yaratıcısı Emek:*

- Değişim-değeri yaratıcısı emek emeğin kendisinin biçimine ilgisizdir — 48;
- Değişim-değeri yaratıcısı emek, şu halde, genel soyut emektir — 48-54;
- Değişim-değeri olarak metaların büyüklük farkları, kendilerinde maddileşmiş emeğin büyüklük farklarından başka bir şey değildir — 48-49;
- Değişim-değeri yaratan emek; toplumsal emek — 49, 54, 57;
- Değişim-değeri yaratıcısı emeğin koşulları, toplumsal ilişkilerin özgül bir biçimidirler — 51;
- Değişim-değeri yaratan emek, soyut ve eşit genel emektir, kullanımı değeri yaratan emek ise somut ve özel bir emektir — 56;
- Metanın emeğe indirgenmesi — 76;
- Emeği maddî servetin kaynağı olarak tamma, emeğin değişim-değerinin kaynağını oluşturduğu belirli toplumsal biçimi tanımama ya engel olmaz — 77;

D) *Emeğin Burjuva Biçimi:*

- Emeğin burjuva biçimi = toplumsal emeğin sonsuz doğal biçimi — 86;

- Meta ile paranın karşılığı = burjuva emeğin içerdiği bütün karıştıklıkların soyut ve genel biçimi — 128;
- Para = burjuva rejiminde emeğin genel biçimi — 130.

EMEĞ-ZAMANI

- Emeğin nicel varlık tarzı emek-zamanıdır — 49;
- Emek-zamanı, emeğin canlı varlığıdır — 49;
- Emek-zamanı: metaların özü ve onların değerlerini tam olarak ölçmeye yarayan ölçüdür — 49, 60-61;
- Değişim-değerleri olarak, bütün metalar donmuş emek-zamanının belirli ölçülerinden başka bir şey değildir — 49, 61;
- Bir meta içinde bulunan emek-zamanı, üretimi için gerekli olan emek-zamanıdır — 51;
- Değişim-değerinde, tek başına bireyin emek-zamanı, genel emek-zamanı olarak görünür — 51, 52;
- Değişim-değerinde temsil edilen emek-zamanı, gerekli emek-zamanıdır. — 51-52;
- Aynı emek-zamanı içeren iki metanın kullanım-değerleri, aynı değişim-değerini temsil eder — 54;
- Bir metam içinde bulunan emek-zamanı hacmi, değişken bir değerdir — 58;
- Değişik kullanımı-değerleri, eşit olmayan hacimler içinde, aynı emek-zamanı ya da aynı değişim-değeri taşımaktadırlar — 58;
- Maddileşmiş emek-zamanı — 64;
- Meta, ancak, yararlı bir ereğe uyarlanmış emek-zamanı temsil ettiği ölçüde genel emek-zamanının maddileşmesi olabilir — 64;
- Genel emek-zamanı metalar için mevcut olmayan bir soyutlamadır — 67;
- Toplumsal emek-zamanı ancak metaların değişimi sürecinde ortaya çıkar — 68;
- Genel eşdeğer meta: genel emek-zamanının maddileşmesi — 70;
- Emek-zamanı: metaların değer ha-

cimlerinin ölçüsü — 80.

- Metam değerinin emek-zamanı ile belirlenmesi — 85;
 - Metam değişim-değeri aynı tekbiçim emek-zamanının maddileşme biçimi olarak kendini sunar — 91;
 - Genel soyut emek-zamanı, fiyatlar-da, mecazî bir varlığa bürünür — 95;
 - Altın, maddileşmiş emek-zamanı olarak değerlerin ölçüsü — 98;
 - Altının itibarî adları, emek zamanının belirli miktarlarının adları olacaktır — 112;
 - Paranın gerçek ölçü birimi olarak ele alınan emek-zamanı — 112;
 - Emek-zamanı = değerlerin kendiliğinden mevcut olan ölçüsü — 114;
 - Altın = maddileşmiş emek-zamanı olarak, kendi değer hacminin güvencesidir — 166;
 - Değerli madenlerin üretimi için gereken emek-zamanı — 201.
- EŞİTLİK — 94.**

F

FAİZ:

- Faiz ve kâr = sermayenin yeniden üretim tarzları — 260.

FİYAT — 190, 266-267;

- Fiyat = dolaşım süreci içerisinde değişim-değerinin başkalaşıma uğramış biçimi — 92;
- Metaların fiyatları metaların değişim-değerlerini varsayar — 95;
- Soyut genel emek-zamanı, fiyatlar-da, mecazî bir varlığa bürünür — 95;
- Değişim-değeri ile fiyat arasındaki fark — 95;
- Metam, meta olarak, bir fiyatı vardır — 96;
- Metalar, fiyatları içinde, değişik hacimlerdeki mecazî altın miktarından başka bir şey değildirler — 97;
- Altın, fiyatların ölçütü haline gelir — 97, 107;
- Altın = belirli maden ağırlığı olarak fiyatların ölçütü — 98;

- Değişim-değerlerinin fiyata dönüşmesi — 98;
 - Değerli madenler kendi ağırlık adlarını, fiyatların ölçütünün kendi işlevliğinde muhafaza ederler — 99;
 - Fiyatların ölçütü: para — 108;
 - Değerler ölçüsü, fiyatlar ölçütüne dönüşür — 109;
 - Değişim-değerinin fiyata dönüşmesi — 114;
 - Fiyat: emek-zamanının sergileyicisi — 118;
 - Meta, kendi fiyatını gerçekleştirken aynı zamanda altını da gerçek paraya dönüştürür — 123;
 - Para, metaların fiyatlarını gerçekleştirerek onları dolaştırıyor gibi görünür — 133;
 - Fiyatların gerçekleştirilmesi için gereken altın kitlesinin belirlenmesi — 135;
 - Fiyatın belirlenmesi — 135-136;
 - Fiyatların tüm toplamının belirlenmesi — 136;
 - Fiyatların tarihi — 138, 139;
 - Fiyatlar, az ya da çok para dolaşımında bulunduğu için yüksek ya da düşük değildirler, ancak fiyatlar düşük ya da yüksek oldukları içindir ki az ya da çok para dolaşımında bulunmaktadır — 139;
 - Fiyatların yükselmesi ya da düşmesi — 157, 217, 220;
 - Fiyatların ilişkileri — 184;
 - Fiyatların ve altın değerinin genişliği — 206 vd.;
 - Metaların fiyatları ve dolaşan para miktarı — 212.
- FRANSA — 79, 103, 264.**

G

- GENEL EŞDEĞER — 60, 69, 123, 125, 188;**
- Altın, genel eşdeğer — 145.
- GÖMÜ (HAZİNE) — 165, 170, 171, 177, 178, 190, 191, 192, 194, 195, 203;**
- Gömülerin estetik biçimi — 175;
- Gömü = dolaşımdaki paramın depoya götüren ve yatak değiştiren ka-

nalları — 177.

GÜMÜŞ

- Gümüşün meta olarak ve para olarak fiyatı — 104;
- Altının ve gümüşün değer değiştirilmesi — 191;
- Altının ve gümüşün değeri — 211;
- Antikçağda gümüş — 270.

H

HİMA YECİLİK (KORUYUCU GÜM-
RÜK SİSTEMİ) — 24.

HUKUKİ İLİŞKİLER

- Hukukî ilişkiler kendiliklerinden anlaşılabilirler — 25.

İ

İHRACAT — 153;

- Değerli madenlerin ihracı — 225, 229-230, 236, 237, 239;
- Sermaye ihracı — 239, 240.

İLİŞKİLER

- Kişiler arasındaki toplumsal ilişkiler, şeyler arasındaki toplumsal bir ilişki gibi görünür — 53-54.

İLKEL TOPLULUK — 153, 154, 192, 273;

- Metaların değişimi süreci, ilkel toplulukların bağrında görülüyor — 73.

İNGİLTERE

- Maliye — 97, 100, 102-103, 104-107, 141-142, 146, 147-148, 160-161, 174-175, 176, 185, 186, 190, 214-215, 218-219, 227-228, 237-238;
 - Ticaret — 78, 104, 227-230;
 - Felsefe — 107;
 - İngiltere ve İrlanda — 263;
 - Büyük toprak mülkiyeti — 264.
- Ayrıca bkz: *İngiltere Bankası*.

İNGİLTERE BANKASI — 110, 139, 146, 218, 230.

İNSANLIK

- İnsanlık ancak çözümleyebileceği sorunları ortaya koyar — 26.

İRLANDA — 263.

İSLAVLAR — 270.

İŞBÖLÜMÜ — 85, 123, 267;

- Metalar dünyası, gelişmiş bir işbölümünü varsayar — 75;
- İşbölümü kullanm-değerleri yaratan emek olarak ele alınan, maddi açıdan değerlendirilen toplumsal emeğin toptan görünümüdür — 75;
- Petty'de işbölümü — 76;
- İşbölümü olmadan değişim olmaz — 265.

İTİBARÎ PARA — 104, 107, 141, 209;

- Para ise itibarî para olmaktadır — 101;

- Metanın itibarî para biçimine dönüşmesi — 101;
- İtibarî para olarak para ancak düşüncede mevcut olabilir — 101;
- İtibarî paranın gerçek maddesi — 102;
- İtibarî para olarak para — 108;
- Para, değerler ölçüsü işlevi için yalnız itibarî para olarak iş görür — 157.

K

KÂĞIT PARA — 153-154, 155, 156, 158-159;

- Kâğıt paranın değiştirilemezliği — 112;
 - Zorunlu geçerliliği olan kâğıt paranın değer alâmetinin eksiksiz biçimi — 152;
 - 18. yüzyılda kâğıt paranın tarihçesi — 217;
 - Kâğıt paranın değer kaybetmesi — 217-218.
- Ayrıca bkz: *Değer Alâmeti*.

KAMU BORÇLARI — 105, 110-111.

KÂR

- Faiz ve kâr = sermayenin yenisinden-üretim tarzları — 260.

KOLEKTİF MÜLKİYET — 53, 251;

- İlkel kolektif mülkiyetin değişik biçimleri, çözülüp dağılırken, çeşitli mülkiyet biçimlerine vücut verdiler — 53.

KÖLE — 264, 269;

- Köle emeği — 264.

KÖLELİK — 260.

KREDİ — 138, 213, 277;

— Kredi sistemi — 185, 187;

— Kredi sisteminin para sistemine dönüşü — 189.

KREDİ PARASI — 90, 214.

KULLANIM-DEĞERİ — 118-119, 180-181;

— Her meta kullanım-değeri ve değişim-değeri olmak üzere iki görünüm altında kendini gösterir — 45;

— Metam kullanımlar-değeri olarak bu varlık tarzı, onun fizik elle tutulur varlık tarzı ile tastamam çıkarılır — 46;

— Kullanım-değerinin yalnız kullanım için değeri vardır ve ancak tüketim sürecinde gerçekleşir — 46;

— Kullanım-değeri yalnız nitel olarak belirlenmiş değildir, nicel olarak da belirlenmiştir — 46;

— Kullanım-değerleri, her zaman zenginliğin içeriğini oluştururlar — 46, 47;

— Kullanım-değeri, toplumsal üretim ilişkisini ifade etmez — 46;

— Meta olup olmamak kullanım-değeri için önem taşımaz — 46;

— Kullanım-değeri olarak ele alınan kullanım-değeri, ekonomi politigin alanına girmez — 46;

— Değişim-değeri olarak, bir kullanım-değerinin bir başka meta ile tastamam aynı değeri vardır — 47;

— Bireyin emek-zamanı toplumun belirli bir kullanım-değeri üretmek için muhtaç olduğu emek-zamanıdır — 51-52;

— Aynı emek-zamanını içeren, aynı değişim-değerini temsil eden iki metanın kullanım-değerleri. Değişim-değeri = toplumsal olarak belirli kullanım-değerinin doğal biçimi — 54;

— Kullanım-değerleri yaratıcısı emek = somut ve özel emek — 56;

— Kullanım-değeri olarak meta, nedensel bir etki yapar — 57;

— Değişik kullanım-değerleri, eşit olmayan hacimler biçiminde, aynı emek-zamanını ya da aynı değişim-değerini içlerinde muhafaza ederler — 58;

— Bir metanın değişim-değeri kendi kullanım-değerinde görünmez — 59;

— Bir metanın değişim-değeri öteki metaların kullanımlar-değeri değerlerinde kendini gösterir — 59;

— Meta olarak meta = kullanım-değeri ile değişim-değerinin birliği — 63;

— Değişim-değerinin aktif dayanağı olarak kullanım-değeri, değişim aracı haline gelir — 63;

— Metaların kullanımlar-değerleri, evrensel bir biçimde yer değiştirerek kullanım-değerleri olurlar — 63-64;

— Metaların, kullanım-değeri olarak gerçekleşmeleri için, değişim-değeri olarak gerçekleşmeleri gerekir — 64;

— Meta ancak elden ele geçişinde kullanım-değeri olduğunu ortaya koyarak, değişim-değeri olarak gerçekleşebilir — 63-64, 67;

— Kullanımlar-değeri: özel nitelikleriyle, özel gereksinimleri tatmin eden özel nesneler olarak maddi farklarına göre birbirleriyle karşılaştırılan metalar — 65;

— Meta, altın karşısında kullanımlar-değeridir — 120;

— Paranın kullanım-değeri, bizzat dolaşımıdır — 132-133.

M

MADENİ DOLAŞIM — 205;

— Madeni dolaşım — 99.

META — 23, 45-88;

A) Genel olarak:

— Burjuva zenginliği muazzam bir meta birikimi gibi görünür — 45;

— Meta, insan ihtiyacının konusu, sözcüğün en geniş anlamıyla, bir geçim aracıdır — 46;

— Metalar arasındaki ilişki, aynı za-

- manda hem metaların temelde birbirlerine benzer, ve ancak miktar bakımından değişen hacimler olarak göründükleri ilişki, hem de nitelik bakımından farklı değişik nesneler olarak ilişkileri olmalıdır — 66;
- Meta yalnız burjuva üretimi dönemine aittir — 84;
 - Metam ululanması, tanrılaştırılması: sosyalizmin özü müdür? — 116;
 - Metaların gerçek değişimi — 116;
- B) Metaın Çifte Yönü:** — 63, 116;
- Her metaın, kullanım-değeri ve değişim-değeri olarak iki yönü vardır — 45;
 - Meta olarak, kullanım-değeri ile değişim-değerinin birliği — 63-74;
- I. Kullanım-değeri:**
- Metam bu, kullanım-değeri olarak varlık tarzı onun elle tutulur fizik varlığı ile birbirine uygun gelir — 46;
 - Meta için, kullanım-değeri olmak zorunlu bir koşuldur — 46;
 - Kullanım-değeri olarak meta, nedensel bir etki meydana getirir — 57;
 - Meta, kullanım-değeridir ve kullanım-değeri değildir — 64;
 - Metaların kullanım-değerleri, demek ki, evrensel bir biçimde yer değiştirerek kullanım-değeri olurlar — 64;
 - Kullanım-değeri olarak evrensel elden ele geçişlerinde, metalar, özel gereksinimleri tatmin eden özel nesneler olarak maddî farklarına göre birbirleriyle karşılaştırılırlar — 65;
 - Meta: kendi sahibi için kullanım-değeri değil — 119;
 - Değişim-değeri olarak meta, hiç bir zaman sonuç olarak düşünülmez — 57;
- II. Değişim-değeri:**
- Bir metaın değişim-değeri, o metaın kendi öz kullanım-değerinde görünmez — 59;
 - Bir metaın değişim-değeri, böylece,

- öteki metaların kullanım-değerlerinde tezahür eder — 59;
- Kullanım-değerleri olarak gerçekleşebilmek için, metaların değişim-değerleri olarak gerçekleşmeleri gerekir — 65;
 - Meta, elden ele geçişinde kullanım-değeri olduğunu doğrulamak suretiyle değişim-değeri olarak gerçekleşebilir — 65, 69;
 - Metaların, özel, tek bir meta biçimindeki değişim-değerleri, paradır — 71-72;
 - Meta, meta olmak sıfatıyla bir değişim-değeridir, onun bir fiyatı vardır — 96;
- C) Meta ve Emek:**
- Toplumsal emeğin maddileşmesi olarak bütün metalar, aynı birimin billurlaşmalarıdır — 47;
 - Değişim-değerleri olarak metaın büyüklük farkları, bu metalarda maddileşmiş emeğin hacim farklarından başka bir şey değildir — 47;
 - Emek-zamanı metaların tözüdür — 49, 61;
 - Metalar, donmuş, emek-zamanının belirli ölçülerinden başka bir şey değildir — 49;
 - Bir metaın içerdiği emek-zamanı onun üretimi için gerekli emek-zamanıdır — 51;
 - Bir meta içinde bulunan emek-zamanı hacmi, demek ki, değişken bir değerdir — 58;
 - Her meta, değişim-değeri olarak, meta içinde maddileşmiş emek-zamanının kendisi kadar bölünebilir — 62;
 - Meta, maddileşmiş emek-zamanını içerdiğinden değişim-değeridir — 64;
 - Meta için, genel emek-zamanı, mevcut olmayan bir soyutlamadır — 67;
 - Metalar dünyası, gelişmiş bir işbölümünü varsayar — 75;
 - Metam emeğe indirgenmesi — 76;
 - Değişim-değerleri büyüklüğünün ölçüsü: emek-zamanı — 79-80;
 - Metam değerinin emek-zamanı ile belirlenmesi — 84, 85;

- Emek, metaların, gerçek fiyatını oluşturur — 84;
- Metaların değişim-değeri, aynı tek biçimli emek-zamanının maddileşmesi biçiminde kendini gösterir — 92;
- Meta ile altın arasında gerçek ölçü emektir — 92;
- D) Meta ve Değişim:**
 - Metalar, değişim içinde birbirlerinin yerini alırlar — 47;
 - Metaların birbirlerine karşı gerçek ilişkileri onların değişim sürecidir — 63, 71;
 - Toplumsal emek-zamanı ancak metaların değişim sürecinde kendini açığa vurur — 68;
 - Metanın değişim sürecinde çifte bir varlığı olacaktır — 68, 70, 95;
 - Metaların elden ele geçirilmesinin genel ürünü, mutlak bir devredilebilirlikle bezenmiş metadır — 123;
- E) Metaların başkalaşımı** — 116-130, 150, 179, 183;
 - Satış yoluyla meta altın biçimine dönüşür — 119;
 - Metanın ikinci ya da sonuncu başkalaşımı: satın alma — 122;
 - Para, metaların başkalaşımın zincirini ifade eder — 131;
- F) Meta ve Para:**
 - 1. Tek bir Meta:**
 - Tek bir metanın zorunlu fiziksel özellikleri — 72;
 - Genel eşdeğer meta: bütün öteki metaların başkalaşıma uğramış biçimi, genel emek-zamanının maddileşmesi olmaktadır — 70;
 - Değişim sürecinde, bütün metalar, kısaca meta olarak tek bir meta ile karşı karşıya gelirler — 71;
 - 2. Altın ve Gümüş:**
 - Paranın kökeni bizzat metadadır — 89;
 - Altın bütün metalarda, kendi değişim-değerini doğrudan doğruya ifade eder — 91;
 - Metaların aynı ölçüye vurulabilirlikleridir ki altını para biçimine dönüştürür — 94;
 - Metalar, kendi fiyatlarında, değişik
- hacimlerdeki mecazi altın miktarlarından başka bir şey değildirler — 97;
- Meta altın karşısında kullanım-değeridir; altın meta karşısında değişim-değeridir — 120;
- Altın, kendi üretim kaynağında, başka herhangi bir meta gibi bir metadır — 121;
- Metanın karşılığında değişildiği altın miktarı değişim tarafından belirlenmez — 121-122;
- Altın: metaların düpedüz kısa ömürlü parasal biçimi — 150-151;
- Metalar karşısında, değer alâmeti onların fiyatlarının gerçekliğini temsil eder — 151;
- Metaların değişim-değeri fiyatta ideal bir varlık, para ise tasarlanmış bir varlık edinir — 151;
- Para = bütün metaların elden ele geçirilmiş varlık tarzı — 178;
- Para, sözleşmelerin genel metayı durumuna gelir — 185;
- Para = mutlak — 188;
- Altın ve gümüş = evrensel — 195, 196;
- Değer ölçüsü — 197;
- 3. Para:**
 - Para, metaların ayın ölçüye vurulabilmelerini sağlar: dolaşım sürecinin yanılması — 94;
 - Metanın itibarı para haline dönüşmesi — 101;
 - Meta ile paranın karşıtlığı — 128;
- G) Meta ve Dolaşım:**
 - Gerçek dolaşım süreci, metanın tüm bir başkalaşımı gibi görünmez — 125;
 - Meta, ilk hamlede, onu dolaşımdan tüketime sokar — 131;
 - Metaların dolaşımı paranın hareketinde yansır — 132, 133;
 - Para, metaların fiyatlarını gerçekleştiren onları dolaştırır — 132-133;
 - Paranın dolaşımı, metaların dolaşımını varsayar — 136;
 - Metaların dolaşımı için gereken altın miktarının değişirliği — 135-140;
 - Para: metaların dolaşımının sonal

sonucu — 184-185.

Ayrıca bkz: *Satınalma, Para, Dolaşım, Değişim, Altın, Fiyat, Üretim, Zenginlik, Değer, Değişim-Değeri, Kullanım-Değeri, Satma.*

MISIR — 165.

MİTOLOJİLER — 274, 279-281.

MOĞOLLAR — 263.

MÜLKİYET — 247-252;

- İlkel kolektif mülkiyetin biçimleri, dağılmakla değişik mülkiyet biçimlerini doğurdular — 54;
- Tasarruf ve mülkiyet — 269.

N

NÜFUS — 266, 267;

- Nüfus = tüm üretim toplumsal eyleminin temeli ve öznesi — 266.

Ö

ÖDEME ARACI — 178-192, 193, 194.

P

PARA — 23, 78, 80, 81, 86, 87, 89-197, 267, 269, 270;

A) Genel Hususlar:

- Para, doğal bir güdü ile değişim sürecinde oluşur — 72;
- Paranın yaratılması — 74;
- Para, metalleri aynı ölçüyle ölçülebilir kılar; dolaşım süreci yanılması — 94;
- Paranın ölçü birimi üzerine teoriler — 104-116;
- Amsterdam Bankası parası — 108, 109;
- Paranın ölçü olarak görevi — 111;
- Paranın ölçü birimi olarak ele alınan emek-zamam — 112;
- Emek-para — 112-115;
- Meta ile paranın karşılığı — 128;
- Para'nın tarihi — 143 vd.;
- Yardımcı nitelikte para — 146;
- Para olarak işlev yapan değer alâmeti, altın alâmetidir — 151;
- Para, değer alâmeti olmak üzere evrimi — 153;
- Paraya başka şey katıştırmanın

(tağışının) tarihçesi — 157;

- Değer ölçüsü ve dolaşım aracının birliği parayı oluşturur — 161;
- Doğaları gereği, altın ve gümüş para değildirler, ama para, doğası gereği altın ve gümüşdür — 200.

B) İşlevler:

- Para toplumsal bir üretim ilişkisini temsil eder — 55;
- Para, bir simge değildir — 72;
- Para = teknik kolaylık için değişime dışardan sokulan bir araç — 81-82;
- Para, itibarî para olur — 100;
- Para = fiyatlar ölçütü ve itibarî para — 107-108;
- Paranın itibardan düşmesi: sosyalizmin bizzat özüdür — 116;
- Para bir dolaşım aracı olarak görünür — 127, 184, 186;
- Para = değerler ölçüsü — 182, 188;
- Para = genel ödeme aracı — 182-183, 184-185;
- Altın ve gümüş, dünya pazarının yaratılmasına yardımcı olurlar — 196;

C) Para ve Meta:

- Para = metallerin, özel, bir tek meta biçiminde değişim değeri — 71-72;
- Paranın kökeni bizzat metanın kendi içindedir — 89-90;
- Para, metallerin başkalaşım zincirini ifade eder — 131;
- Metallerin dolaşımı paranın hareketinde yansır — 131, 132, 133;
- Para, kendi fiyatını gerçekleştirerek metalleri elden ele değiştiriyor gibi görünür — 132;
- Para = bütün metalleri başkasına geçirmenin mevcut biçimi — 178;
- Para = metallerin dolaşımının sosyal sonucu — 183-184;
- Para = sözleşmelerin genel metayı olur — 185;
- Para = mutlak meta — 188;
- Altın ve gümüş = evrensel meta — 195;
- Evrensel para olarak altın ve gümüş metallerin genel dolaşımının

- ürünleridirler — 196;
- Metaların fiyatı ve dolaşımdaki para miktarı — 212;
- D) *Para ve Dolaşım*:
- Dolaşım aracı para, her zaman satınalma aracı olarak görünür — 130, 182;
- Paranın kullanım-değeri, bizzat onun dolaşımıdır — 134-135;
- Paranın dolaşımı, metaların dolaşımını varsayar — 136;
- Fiyatlar, dolaşımda az ya da çok para dolaştığı için düşük ya da yüksek değildir, ama fiyatlar düşük ya da yüksek oldukları için dolaşımda az ya da çok para dolaşmaktadır — 138;
- Sikkeler de seyirleri kesintiye uğrar uğramaz para olur — 163;
- Ürünün, dolaşım içinde paraya dönüşmesi — 183;
- Dolaşımdaki para kitlesi — 186;
- Dolaşımdaki para miktarı yasası — 190;
- Dolaşım araçları ve para üzerine teoriler — 202-240;
- E) *Para ve Zenginlik (Servet)*:
- Altın ve gümüş = soyut toplumsal zenginliğin ilk biçimidir — 165, 171, 179, 204;
- Para = zenginleşme tutkusunun konusu olduğu kadar kaynağı — 172;
- Para yığma = dolaşan paranın toplanma deposuna götüren ve yatak değiştiren kanalları — 177;
- Para = maddi servetin elle tutulur temsilcisi — 179;
- F) *Evrensel Para*: 192, 196, 214;
- Her ulus altın ve gümüşü, evrensel para olarak kullanır — 193;
- Evrensel paranın genel hareketi — 194;
- Evrensel para olarak altın ve gümüş, metaların genel dolaşımının ürünüdürler — 196.

PARA BUNALIMI — 189.

PARA SİSTEMİ — 55, 203 vd., 270;

— Kredi sisteminin para sistemine çevrilmesi — 189.

- PARA YIĞMA — 163-178, 183, 185, 189-190;
- Eski insanlarda, para yığmanın bir evrensel süreç karakteri var — 165;
- Durmadan sürüp giden satma, para yığmanın birinci koşuludur — 166;
- Para yığmanın aktif etkeni cimriliktir — 167;
- Para yığmanın, kendiliğinden var olan içkin bir sınırı yoktur — 171;
- Pazar için üretim ne kadar azsa para yığmanın o kadar fazla önemi vardır — 174;
- Para yığmanın özgül ekonomik işlevi — 174;
- Değerli madenler = para yığmanın doğal maddesi — 198.
- PERU — 85, 270.

R

- REKABET — 78, 88, 249.
- ROMA — 188;
- Hazine teşkili — 165;
- Eski Roma — 191.
- ROMALILAR — 263.

S

- SANAT — 279-280;
- Sanat alanında, sanatın yarattıklarının önemlilerinden bazıları, ancak artistik gelişmenin aşağı bir evresinde mümkündür — 279;
- Yunan sanatı — 279, 280.
- SANAYİ
- Antikçağ sanayii — 57, 275;
- Sanayi, emeğin burjuva biçimi — 83;
- Modern sanayi — 196, 263, 275-276.
- SATINALMA — 117, 135, 163, 179;
- Satınalma zorunlu olarak aym zamanda kendi karşısı, yani satmadır — 120, 123;
- Satılma ve satma akitleri ayrırırlar ve birbirlerine kayıtsızdırlar — 122;

- Satınalma = metanın ikinci ya da son başkalışımıdır — 122;
- Satınalmaların ve satışların meta-fizik dengesi — 129;
- Para, dolaşım aracı, her zaman satınalma aracı olarak belirir — 130, 181, 182;
- Satınalmaların ve satışların toplamı fiyatların tüm toplamını belirler — 136;
- Satınalma ile satma arasındaki fark — 181;
- Satma birimi ve satınalma — 205. Ayrıca bkz: *Satma*.

SATINALMA ARACI — 193, 194.

- SATIŞ (SATMA) — 117 vd., 136, 163, 164, 177;
- Satış yoluyla meta altına dönüşür; altın gerçek paraya dönüşür — 119-120;
- Satışın sonucu: para — 123;
- Satış zorunlu olarak ayın zamanda kendi karşısıdır, yani satınalmazdır — 120, 123;
- Satmalma ve satma akitleri ayrıldır ve birbirlerine kayıtsızdır. — 122;
- Satınalmaların ve satmaların meta-fizik dengesi — 128;
- Sürüp giden satış, para yığmanın birinci koşuludur — 166;
- Satınalma ile satma arasında fark — 181;
- Satış = toplumsal zorunluluk — 183;
- Vadeli satış — 183;
- Satma birimi ve satınalma — 205.

SAVAŞ — 277.

SERBEST TİCARET — 24.

- SERMAYE — 23, 84, 87, 88, 181, 239, 248, 259, 260, 266, 267, 275, 276, 277;
- Faiz ve kâr = sermayenin yeniden-üretim tarzları — 260;
- Sermaye olmadan toprak-rantı anlaşılamaz, ama toprak-rantı olmadan sermaye anlaşılabilir — 276.

- SERVET (ZENGİNLİK) — 82, 277;
- Burjuva serveti, muazzam bir me-

- ta birikimi gibi görünür — 45;
- Servet, kullanım-değerleri her zaman onun içeriğini oluşturur — 46;
- Emek, servetin biricik kaynağıdır — 55, 271-272;
- Emegi maddi zenginliğin kaynağı olarak tanımak, hiç bir surette, emeğin, değişim-değerinin kaynağını oluşturduğu belirli toplumsal biçimi tanınamayı dışlamaz — 78;
- Zenginliğin doğal biçimi — 165;
- Altın ve gümüş = soyut toplumsal servetin ilk biçimi — 165, 170, 178;
- Servet birikimi, basit dolaşım alanında oldu — 172;
- Para, maddi servetin elle tutulur temsilcisidir — 179.

SINIFLAR — 266.

- SİKKE — 140-159, 177, 178, 180;
- Dolaşım süreci çerçevesi içinde, sikke, içerdiği altının yerine getirdiği devirlerin sayısı ile çoğaltılmış miktarına eşittir — 141-142;
- Sikke sürekli olarak değerinden kaybetmek zorundadır — 142.

(UYGAR) SİVİL TOPLUM

- Sivil toplumun anatomisi ekonomi politikte aranmalıdır — 25.

SOMUT — 267;

- Somut, pek çok belirlemelerin sentezi, o halde çeşitli öğelerin birimi olduğu için somuttur — 267;
- Düşünülmüş somut — 267, 268;
- Gelişmemiş somut — 269.

SOYUTLAMA — 252, 266, 276;

- Genel olarak üretim akla-uygun bir soyutlamadır — 248.
 - En genel soyutlamalar, yalnız en zengin somut gelişme ile birlikte doğar — 272;
 - En basit soyutlama, yalnızca en modern toplumun kategorisi olarak ki pratik bir gerçek gibi bu soyut biçimde ortaya çıkar — 271;
 - Boş soyutlama — 262, 266.
- Ayrıca bkz: *Somut*.

SOSYALİZM

- Sosyalizmin özü: paramın kötülenmesi, metanın göklere çıkarılması — 116.

T

- TARIM — 58, 263, 264, 271, 275, 276;
— Ataerkil tarım ve burjuva tarım — 84.

- TİCARÎ BUNALIMLAR — 104, 110, 128, 183, 234 vd., 237.

TOPLUM

- Üretim ilişkileri toplumun yapısını meydana getirir — 25;
- Değişim olmayan toplum olmaz — 94;
- Altın, toplumun başka bir müdahalesi olmadan para haline gelir — 161;
- Burjuva ilişkiler = *in abstracte* kavranan toplumun değişmez doğal yasaları — 250;
- Her üretim, belirli bir toplum biçimi çerçevesi içinde ve aracılığıyla, doğanın birey tarafından yararlı hale getirilmesi — 251;
- En yalın soyutlama, bu soyut biçimde, en modern toplumun kategorisi olarak pratik gerçek gibi görünür — 272.

- TOPRAK MÜLKİYETİ — 24, 260-261, 262, 264, 275, 276, 277;
— Büyük modern toprak mülkiyeti — 263.

- TOPRAK-RANTI — 84, 88, 261, 273, 275, 276;
— Sermaye bilinmeden, toprak-rantı anlaşılamaz, ama toprak-rantı olmadan sermaye anlaşılabilir — 276.

- TRAMPA — 92, 121, 122, 127, 128, 129;

TÜKETİM — 118;

- Kullanım-değeri yalnızca tüketim süreci içinde gerçekleşir — 46;
- Metanın attığı ilk adım, onu, dolaşımdan tüketime düşürür — 130-131;

- Üretim aynı zamanda tüketimdir de — 254-260;
- Tüketimin çifte niteliği — 254;
- Üretim araçlarının tüketimi — 254;
- Üretici tüketim — 254, 258;
- Üretim tüketimin aracısıdır, ama tüketim de üretimin aracısıdır — 255;
- Yalnız tüketimde, ürün gerçekten ürün olur — 255;
- Tüketim üretimin devindiricisini yaratır — 256;
- Üretim, tüketimi yaratır — 256;
- Üretim, dağıtım, değişim, tüketim = bir tümün ögeleri — 256.

TÜRKLER — 263.

Ü

ÜCRET — 83, 87, 260.

ÜRETİCİ GÜÇLER

- Maddî üretici güçlerin belirli bir gelişim derecesine uygun düşen üretim ilişkileri — 25;
- Toplumun maddî üretici güçleri üretim ilişkileri ile çelişki içine girer — 25;
- Toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında mevcut çatışma — 25;
- Toplumsal bir şekillenme, hiç bir zaman, içine alabilecek kadar geniş olduğu tüm üretici güçler gelişmeden önce ortadan kalkmaz — 26.

ÜRETİM — 245-252, 277;

- Üretim tarzı, toplumsal, siyasal, ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır — 25;
- Pazar için üretim ne kadar azsa, para yığmanın o kadar çok önemi vardır — 174;
- Genel olarak üretim = akla-uygun bir soyutlama — 248;
- Her üretim için ortak etkenler — 249;
- Her üretim, belirli bir toplum biçimi çerçevesi içinde ve biçimi yoluyla, birey tarafından doğanın yararlı mülk edinilmesidir — 251;

- Her üretim biçimi, kendi özel hukukî ilişkilerini, kendi özel hükümet biçimini yaratır — 251-252;
- Üretimin, dağılım, değişim ve tüketim ile genel ilişkileri — 252-264;
- Üretim aynı zamanda tüketimdir — 254-258;
- Üretim, tüketimin aracıdır; ama tüketim de üretimin aracıdır — 255;
- Tüketim, üretimin iç devindiricisini yaratır — 256;
- Üretim tüketimi yaratır — 256;
- Üretim, tüketicuyu yaratır — 257;
- Üretim, yalnız özne için bir nesne yaratmaz, aynı zamanda nesne için de bir özne yaratır — 257;
- Dağıtım ve üretim — 260-264;
- Üretim yapısı, dağıtımın yapısını belirler — 260, 261;
- Değişim ve üretim, — 265-266;
- Değişim = üretimin içinde yer alan eylem — 265;
- Özel değişim, özel üretimi gerektirir — 265;
- Üretim, dağıtım, değişim, tüketim = bir bütünün öğeleri — 265;
- Burjuva toplumu, üretimin en gelişmiş, en çeşitli tarihsel örgütlenişi — 273;
- Özel hukuk ile modern üretim arasındaki ilişki — 278-279.

ÜRETİM ARACI — 277;

- Üretim aracının tüketimi — 254.

ÜRETİM İLİŞKİLERİ — 247, 277;

- Üretim ilişkileri maddî üretici güçlerin belirli bir gelişim derecesine tekabül ederler — 25;
- Bu üretim ilişkilerinin tümü, top-

lumun iktisadî yapısını oluşturur — 25;

- Mevcut üretim ilişkileri ile çelişki halindeki toplumun maddî üretici güçleri — 25;
- Toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasında mevcut olan çatışma — 25;
- Burjuva üretim ilişkileri, toplumsal üretim sürecinin son çelişkili biçimi — 26;
- Kullanım-değeri toplumsal üretim ilişkilerini ifade etmez — 46.

ÜRETİM SÜRECİ — 262, 263.

ÜRETKENLİK

- Üretkenliğin dereceleri — 249.

ÜRÜN

- Ürünün, dolaşımda paraya dönüşmesi — 183;
- Tüketimde, ürün, gerçekten ürün durumuna gelir — 256.

ÜSTYAPI

- Üretim ilişkileri, üzerinde hukukî ve siyasî üstyapının yükseldiği temeli oluşturur — 25;
- İktisadî temeldeki değişme, üstyapıyı altüst eder — 26.

YAĞMA — 264.

YEDEK FONLAR — 164, 189 vd., 194;

- Burjuva üretimi ne kadar gelişmişse, yedek fonlar da o kadar vazgeçilmez asgarî ile sınırlandırılmıştır — 190.

YÖNTEM

- Ekonomi politiğin yöntemi — 266-277;
- Doğru bilimsel yöntem — 267.